

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК

**Дніпропетровського
університету**

Науковий журнал

2015

№ 5

РЕДАКЦІЙНА РАДА

акад. Академії наук ВО України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **М. В. Поляков** (*голова редакційної ради*); старш. наук. співроб., проф. **В. І. Карплюк** (*заст. голови*); д-р фіз.-мат. наук, проф. **О. О. Кочубей**; д-р хім. наук, проф. **В. Ф. Варгалюк**; чл.-кор. АПН України, д-р філос. наук, проф. **П. І. Гнатенко**; д-р фіз.-мат. наук, проф. **О. Г. Гоман**; д-р філол. наук, проф. **В. Д. Демченко**; д-р техн. наук, проф. **А. П. Дзюба**; д-р пед. наук, проф. **Л. І. Зеленська**; чл.-кор. НАН України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **В. П. Моторний**; чл.-кор. АПН України, д-р психол. наук, проф. **Е. Л. Носенко**; д-р біол. наук, проф. **О. Є. Пахомов**; д-р іст. наук, проф. **В. С. Савчук**; д-р екон. наук, проф. **І. Л. Сазонець**; д-р іст. наук, проф. **С. І. Світленко**; акад. Академії наук ВШ України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **В. В. Скалозуб**; д-р філол. наук, проф. **Т. С. Пристайко**; чл.-кор. НАН України, д-р біол. наук, проф. **А. П. Травлєєв**; д-р техн. наук, проф. **Ю. Д. Шептун**.

**Серія: ФІЛОСОФІЯ
СОЦІОЛОГІЯ
ПОЛІТОЛОГІЯ**

Дніпропетровський
національний
університет
імені Олеса Гончара

**Вісник Дніпропетровського
університету.**

Серія

Філософія

Соціологія

Політологія

Свідоцтво про державну
реєстрацію (перереєстрацію)
друкованого засобу масової
інформації

Серія KB № 21265 – 11065P
від 27 лютого 2015 року

ISSN 2312 2714

Фахове видання з політичних
наук, затверджено постановою
президії ВАК України
№ 1-05/8 від 22 грудня 2010 р.

Друкується за рішенням Вченої
ради Дніпропетровського
національного університету
імені Олеся Гончара
(протокол № 03 від 08.10.15)

Періодичність: 6 разів на рік

Редакційна колегія не завжди
поділяє думки авторів і не несе
відповідальність за фактичні по-
милки, яких вони припустилися

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:
Пр. Гагаріна, 72, к. 716
м. Дніпропетровськ
49050
м.т. 066-574-87-17
e-mail: visnukDNU@i.ua

Редактор:

Токовенко О. С. - д-р філос. наук, проф.,
акад. Української академії політичних наук

Відповідальний секретар:

Пашенко В. І. - к-т політ. наук., доц.

Редакційна колегія:

Вятр Єжи	д-р хабілітований, проф. (Польща)
Гугнін О. М.	д. філос.н., проф. (Польща)
Рамішвілі В. М.	д.філос.н., проф. (Грузія)
Шин Я.	д-р політології, проф. (США)
Кривошеїн В. В.	д.політ.н., доц.
Третяк О. А.	д.політ.н., доц.
Гнатенко П. І.	д.філос.н., проф.
Городяненко В. Г.	д.і.н., проф.
Іваненко В. В.	д.і.н., проф.
Пронякін В. І.	д.філос.н., проф.
Окорочков В. Б.	д.філос.н., проф.
Наумкіна С. П.	д.пол.н., проф. (м. Одеса)
Хижняк Л. М.	д.соціол.н., проф. (м. Харків)
Горбатенко В. П.	д. пол.н., проф. (м. Київ)
Лисиця Н. М.	д.соціол.н., проф. (м. Харків)
Катаєв С. Л.	д.соціол.н., проф. (м. Київ)
Лобанова А. С.	д.соціол.н., проф. (м. Кривий Ріг)
Сергєєв В. С.	д.політ.н., доц.
Шевцов С. В.	д.філос.н., проф.
Осєтрова О. О.	д.філос.н., проф.
Тупиця О. Л.	д.пол.н., проф.
Павлова Т. С.	д.філос.н., проф.

ПОЛІТОЛОГІЯ

Вісник Дніпропетровського університету. Серія Філософія, Соціологія,
Політологія : збірник наукових праць. – 2015. – № 5 (27). – 244 с.

© Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара, 2015
© Автори статей

**Visnyk of Dnipropetrovsk
university.
Series
Philosophy
Sociology
Political sciences**

Certificate of state registration
(re-registration) of a print media
Series KV № 21265 - 11065R
dated February 27, 2015.

ISSN 2312 2714

Professional edition in political
sciences, was approved by the
Presidium of HAC of Ukraine
№ 1-05 / 8 dated December 22, 2010.

Published by the decision of
Academic council of the Oles
Honchar Dnipropetrovsk national
university
(protocol № 3 dated November
08, 2015).

Frequency: 6 times a year

The editorial staff doesn't always
share the opinion of the authors
and is not responsible for the actual
mistakes they make.

**EDITORIAL OFFICE
ADDRESS:**

Gagarina st., 72, cab. 716
Dnepropetrovsk
49050
m.t. 066-574-87-17
e-mail: visnukDNU@i.ua

Editor:

Tokovenko O.S. - Dr., Full Prof., academician
of Ukrainian Academy of Political Sciences

Secretary:

Pashchenko V.I. – PhD in political sciences,
Assoc. Prof.

Editorial Board:

Jerzy Wiatr	Full Prof., Dr. hab. (Poland)
Gugnin O.M.	Full Prof., Dr. (Poland)
Ramishvili V.M.	Full Prof., Dr. (Georgia)
Youngtae Shin	Full Prof., Dr. (USA)
Kryvoshein V.V.	Assoc. Prof., Dr.
Tretiak O.A.	Assoc. Prof., Dr.
Gnatenko P.I.	Full Prof., Dr.
Gorodianenko V.G.	Full Prof., Dr.
Ivanenko V.V.	Full Prof., Dr.
Proniakin V.I.	Full Prof., Dr.
Okorokov V.B.	Full Prof., Dr.
Naumkina S.P.	Full Prof., Dr. (Odesa)
Hyzhniak L.M.	Full Prof., Dr. (Kharkiv)
Gorbatenko V.P.	Full Prof., Dr. (Kyiv)
Lycytzia N.M.	Full Prof., Dr. (Kharkiv)
Katayev S.L.	Full Prof., Dr. (Kyiv)
Lobanova A.S.	Full Prof., Dr. (Kryvyi Rih)
Sergeyev V.S.	Assoc. Prof., Dr.
Osetrova O.O.	Full Prof., Dr.
Tupitsa O.L.	Full Prof., Dr.
Pavlova T.S.	Full Prof., Dr.

POLITICAL SCIENCES

Visnyk of Dnipropetrovsk university. Series Philosophy, Sociology, Political
sciences: Collected Works. – 2015. – № 5 (27). – 244 p.

© Oles Honchar Dnipropetrovsk national
university, 2015
© Authors

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 323:321

Третяк О. А.

доктор політичних наук, доцент,
завідувач кафедри політології
ДНУ імені Олеся Гончара
(Дніпропетровськ, Україна),
E-mail: kafpol@ukr.net

ПУБЛІЧНА СФЕРА ПОЛІТИКИ ТА ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМНОЇ ІНТЕРНАЛІЗАЦІЇ

***Анотація.** Розглядається процес взаємопроникнення практик громадської діяльності і публічної політичної презентації в рамках функціонування публічної сфери політики. Демонструється потенціал громадської участі для публічного виразу політичних вимог. Оцінюється рівень динамізації публічної сфери політики на основі формування локальних громадських спільнот.*

***Ключові слова:** громадянське суспільство, громадськість, публічна сфера політики, політична діяльність, інтерналізація*

Постановка проблеми

Громадянське суспільство у всьому різноманітті його проявів є комплексним явищем, яке отримує лише часткову оцінку. Їй притаманний динамізм, необмеженість сфер функціонування, зв'язків за потребами і смисловим наповненням, зв'язок з буттям людини на онтологічному рівні. Громадськість інтерналізується до політико-технологічних комплексів сучасності, якими є комунікаційні мережі, виступає провідною практикою буденної діяльності людей. Тому цілком виправданим є проміжний висновок щодо громадськості як провідної, базової структурної основи публічної сфери у демократичному суспільстві. За цих статусних умов публічна сфера політики й громадськість здійснюють взаємопроникнення (інтерналізацію) як на рівні окремих елементів, так і на рівні теоретичних конструктів.

Аналіз публікацій, на які спирається автор

Осмислення близькості понять «політична громадськість» й «публічність» у різних дослідних контекстах здійснюють вітчизняні й зарубіжні вчені. Зокрема, до розробки проблеми долучилися П. Дрекер [1], М. Дуглас [2], Д. Дудні [3], М. Ю. Івонін [4], І. Кацнельсон [5], А. І. Ковлер [6]. Поряд з цим, потребує вивчення проникнення концептуального змісту й емпіричних практик до внутрішньої структури сфер громадськості й публічності за умов розуміння лише близькості, а не тотожності цих явищ. Штучне розмежування громадськості й публічної сфери у період розвитку мережних технологій Інтернет спростовується як новітніми практиками масової політичної участі (флеш-моби, перформанси), так і індивідуальними публічними маніфестаціями (Інтернет-блоги).

Основний зміст статті

Важливою частиною дослідження політичної реальності, яке становить підґрунтя громадськості або в демократичному суспільстві є її організаційний аспект. Зусилля організованих громадських спільнот мають ключове значення для успіху. Тому локальний рівень громадськості є джерелом інформації стосовно реально функціонуючої громадськості як підґрунтя публічної сфери політики. Згідно з «Пакетом рекомендацій по організації місцевої громадськості», «за своєю суттю організація місцевої громадськості означає: 1) участь громадськості у виявленні проблем і в процесі розв'язання цих проблем; 2) безпосереднє

реагування і, за необхідності, протест проти існуючих владних відносин з боку тих, кого зачіпають політика і структури влади», – вказує Микола Петров [7].

У межах організаційного виміру локальної громадськості важливе місце посідають конкретні заходи, здатні зацікавити громадян до громадської діяльності. Ці ж заходи становлять, водночас, і зміст громадськості в звичайних умовах. Тому рекомендації з організації локальної громадськості включають життєво важливі для громадян заходи або проблеми. «Можна зробити так, щоб місцевий супермаркет ввів екологічно дружні заходи із скорочення відходів або обмеження використання пластикових пакетів. Місцеві підприємства і корпорації можуть бути покликані до відповіді за використання грабіжницьких або дискримінаційних практик, які негативно впливають на членів місцевої громади та споживачів», вважає М. Петров [7].

Важливим у теоретико-методологічному плані є огляд компонентів громадськості у суспільстві сталої демократії. Ними є недержавні структури, які на локальному рівні функціонують у межах публічної сфери політики. Не всі вони орієнтовані на втілення ідеалу громадськості, в межах громадської активності відбувається реалізація їх безпосередніх інтересів. «Аналогічним чином великі некомерційні організації є центрами влади всередині спільноти, вони часто мають сильний вплив на виборців або прихильників. Існують різні види некомерційних організацій, у тому числі коледжі та університети, лікарні та інші заклади охорони здоров'я, благодійні організації, організації безпосереднього обслуговування, правозахисні організації, а також цілий ряд місцевих громадських груп», – стверджує сучасний дослідник [7].

Окремим аспектом життєдіяльності громадськості є взаємодія з владою, тиск на неї того, в який спосіб це робиться у США, є прикладом для нових демократій Центральної та Східної Європи. Тому в рекомендаціях щодо організації локальної спільноти йдеться про мотивацію суб'єктів громадськості щодо взаємодії з державними органами. «Місцеві інститути не завжди мають повноваження приймати рішення або вносити зміни, яких ви вимагаєте. Але, можливо, вони в змозі вплинути на тих, хто наділений такими повноваженнями, і тому вам буде необхідно дізнатися, як заручитися їхньою підтримкою або забезпечити їх активну участь у ваших зусиллях», вважає М. Петров [7].

Залучення індивідів до сфери громадськості є важливою частиною розбудови повноцінної громадськості. Етап залучення має функцію рекрутування і збільшення кількості зацікавлених у функціонуванні повноцінної громадськості. Чим більше людей є зацікавленими, більш функціональною є громадськість, тим більшою є її підтримка з боку громадян. «Важливий фактор підтримки залученості людей – це організація цієї діяльності, в якій вони можуть взяти участь, і реальні завдання, які вони можуть виконувати. Якщо хтось виявив цікавість до вашої групи, вам потрібно запропонувати їм конкретні способи участі у вашій діяльності», стверджує науковець [7].

Підґрунтям участі громадян у межах громадськості, розширення їх сприйняття є психічні стани, які обумовлюють колективну участь. Практика громадськості ґрунтується на позитивних прикладах і тривалих традиціях. Тому, чим більше випадків спільних дій громадян, тим сильнішою є тенденція до формування громадськості і функціонування її у публічній сфері. Дослідники визначають необхідність свідомого ставлення громадян до діяльності в публічній сфері. Згідно з О. А. Козловим, «що стосується особистості і соціальних груп в їх повсякденному житті, дане поняття знаходить вираз, насамперед, в термінах «громадянська свідомість» і «громадянська поведінка», в першому випадку, мається на увазі якась особлива форма індивідуальної групової й масової свідомості, специфічно, у вигляді понять і образів, закріплена в певних стереотипах, які впливають на образ думки людини (спільноти людей – громадян держави) та на характер прийнятих

нею рішень. У другому ж, мова йде про стійкі стереотипи поведінки, пов'язані з поняттям громадянства і що впливають з характеру громадянської свідомості» [8].

Також реальний розвиток громадськості ґрунтується на вітальних інтересах громадян і спільнот. Тому вираз певного ставлення до політичних і публічних подій вимагає певних зусиль і емоційно-психічного стану. Так само наявність традицій, навичок участі в громадських подіях є невід'ємною частиною громадськості й передбачає аналіз не лише нормативно-правових, соціальних, але й ментальних особливостей залучення людей до громадськості. «Навряд чи варто трактувати громадянську мужність як спонтанний акт. Дія – лише завершений вираз процесу, часто йде через зусилля, навіть насильство над собою, коли людина змушена, «притиснувши себе до стіни», відповісти на питання, яке є логічним продовженням знаменитих питань юності: «Ким бути?» і «Яким бути?» – «З ким бути?», – вказує О. А. Козлов [8].

Вагоме значення для побудови цілісної концепції громадськості, як частини публічної сфери політики демократичного суспільства, має інтерпретація значення нових Інтернет-технологій. Низка дослідників констатує, що блоги і соціальні мережі є повноцінною ареною виразу громадської думки. Віртуальний простір стає не менш важливою сферою громадської діяльності, ніж традиційні заходи вуличного характеру. В цих віртуальних громадських подіях характерним є чітке висловлення позицій, застосування інтелектуальних можливостей, швидке поширення інформації, тому громадськість як інтелектуальна течія отримує важливий потужний імпульс для розвитку. На думку аналітика С. Рачинського, «блоги, соціальні мережі – це інструменти, і все визначається тим, хто і в яких цілях ці інструменти використовує. Хтось заробляє гроші, хтось займається улюбленим хобі, хтось шукає впливу й популярності. Все це вже частина нашого життя. Природно, що Інтернет став ареною активної громадської діяльності. Серед нас багато тих, хто використовує мережу для розповсюдження ідей, важливою і суспільно значимою інформації, хто веде освітню та просвітницьку роботу» [9].

Водночас, критерієм віднесення Інтернет-явищ до сфери розвитку громадськості є й мотиви участі у публічній комунікації. Тому використання публічного потенціалу громадськості в своїх цілях стає помітним для населення, про що і зазначають деякі дослідники. Отже, Інтернет-технології стають основою для функціонування дійсної, а не удаваної, уявної громадськості. Згідно з С. Рачинським, «блогер – не той, хто пише, а кого читають. Політик не той, хто має мандат, а той, за кого голосують. Нам усім потрібні блогери, яких читають, і політики, за яких голосують. Перші у нас є, і їх стає все більше, а других практично немає, і їх стає все менше» [9].

Аналіз явищ, які протиставляються справжній, або оптимальній, ідеальній громадськості, йде також шляхом визначення тих практик, які існують в реальному житті. Ними є сукупність політичних дій, що є звичними та усталеними у певному суспільстві. В цих умовах громадська активність, як практика, є, скоріше, надзвичайною подією, ніж справжньою. Тому з метою розбудови громадськості необхідне розширення звичних правил громадсько-політичної діяльності. На думку О. Каліха, «активній людині виділена лише вузька смужка для громадської дії: платити податки, ходити на вибори. Вільній і повноправній (за Конституцією) людині вказане її справжнє місце: вона нічого не може змінити, не може брати участь у прийнятті рішень, не може просунути свої пропозиції через законодавчі і тим більше виконавчі органи влади. Точніше сказати, все це вона може. Але з ризиком багато чого втратити, у тому числі нерідко і свободу» [10].

Ресурсом і водночас умовою розширення громадськості в перехідних умовах є, як вже зазначалося, психологічний стан учасників, громадських спільнот. Сукупність мотивів, які визначають поведінку громадян, є багатоманітною, але

провідним з них є соціальний чинник. Сучасні дослідники констатують, що громадська діяльність є природною та невід'ємною частиною соціального буття людини, органічно притаманна їй. На думку Л. М. Семенюк, «виокремлення власне громадянської активності як особливої за своєю природою, обумовленої соціальною сутністю людини, дозволяє розглядати всі форми прояву цієї активності, по-перше, в єдиному просторі, по-друге, на відповідному структурному рівні її організації, по-третє, у взаємозв'язку і взаємозумовленості її видів на загальній основі, що дає можливість по-новому вирішувати проблеми диференціації та інтеграції індивідуальних і особистісних характеристик, як в процесі онтогенезу, так і в культурно-історичному середовищі» [11].

Особистісний рівень участі у громадських процесах є перспективою вивчення можливостей розширення участі громадян у публічній сфері. «Виокремлення простору громадянської активності-пасивності, розкриття структурних компонентів громадянської активності і різних форм її здійснення в цьому просторі забезпечує можливість нівелювання психічного стресу, виступаючи одночасно підставою пошуку нових засобів, механізмів розгортання громадянської активності як найважливішої особистісної якості», вказує Л. М. Семенюк [11].

В окремих випадках громадська діяльність є чинником корекції психосоціального стану людини. Тому в межах сучасного суспільства громадськість є чинником підвищення адаптивності населення до певних зовнішніх умов, засобом встановлення і гармонізації відносин між особою з її внутрішніми мотивами і навколишнім світом, який набуває рис публічності. «Виявлення характеру дії потреб і цінностей у формуванні та розвитку громадянської активності дозволяє вирішувати багатопланові завдання соціально-психологічної корекції поведінки і відносин індивіда, посилювати суб'єктну спрямованість у розгортанні його просоціальної діяльності», вважає Л. М. Семенюк [11].

Психосоціальне тло громадської діяльності є простором, в якому проявляються всезагальність громадськості та її інтерналізація в усі сфери життєдіяльності суспільства. На основі психологічних мотивів участь індивідів і груп у громадськості не регламентується політичними і правовими нормативами. Тому громадськість є універсальною й життєво необхідною формою самореалізації людини, вирішення її буденних потреб. «У життєдіяльності людини, що охоплює всі види, типи та рівні активності, саме просоціальна діяльність в її найширшому розумінні, що визначає наявність предмета, мети, мотиву, що припускає можливість проектування, реалізовує різноманітні форми взаємодії індивідів, забезпечує їх розвиток, саморозвиток найбільш повнокровно і гармонійно реалізує специфіку громадянської активності», – стверджує Л. М. Семенюк [11].

Розгортання громадськості, як підґрунтя публічної сфери політики, пов'язане з адекватним її сприйняттям як життєво важливої, звичної практики. Тому кількість проявів і їх багатоплановість сприяє укоріненню позитивного сприйняття цього компоненту публічної сфери у людській свідомості. «Значущою властивістю громадянської активності виступає її багатоканальне здійснення, коли, зокрема при прояві суб'єктом будь-якої активності, виконуються складні процеси в рамках психічної активності, не пов'язані з виконанням конкретної дії», – вказує Л. М. Семенюк [11].

Формування активності громадян як норми здатне визначити можливості роботи громадськості з державою, коли громадськість втратить підпорядковане положення. Коли практики громадського життя в публічній сфері будуть більш масовими й буденними, ніж взаємодії з державою. Такий стан речей буде більшою мірою відповідати ліберальним концепціям громадянського суспільства. Згідно з аналітичним матеріалом, «громадянська активність – це перш за все відповідальне ставлення до оточуючого нас світу, можливість реалізації власних ідей і партнерство. Для того щоб громадянська активність стала нормою нашого

повсякденного життя, необхідна злагоджена робота трикутника «влада – бізнес – суспільство». Держава в цьому випадку припиняє бути єдиною особою, відповідальною за добробут громадян; громадяни змінюють роль пасивних спостерігачів на можливість активної участі в житті суспільства; економіка отримує додатковий поштовх до розвитку завдяки самостійним, відповідальним і креативним працівникам» [11].

Отже, громадськість є одним з центральних структурних елементів публічної сфери політики. Вона поєднує в собі і політичні, і соціальні аспекти, є середовищем і каналом перетікання соціальних інтересів у політичну сферу. Разом з тим, подальший розгляд цієї проблеми у дисертаційному дослідженні неминуче зустрічається з потребою розгляду держави як партнера та опонента громадськості.

Висновки

Структура публічної сфери політики є динамічною, її розвиток є різновекторним. Розкриття динамізму публічної сфери політики демократичного суспільства полягає у розумінні тенденцій розвитку всіх її компонентів, а також у зміні параметрів їх взаємодії між собою. Функціонування публічної сфери не є лінійним явищем, проте воно має певні кількісні показники, які ґрунтуються на функціонуванні її структурних елементів. Зокрема, такими параметрами є кількість інформаційних повідомлень, як параметр, що описує діяльність мас-медіа. Це кількість громадських суб'єктів, які беруть участь у політичних обговореннях, а також кількість громадянських дій, в яких вони беруть участь. Це також кількість державно-управлінської продукції у вигляді наказів, законів та постанов, опублікованих за певний період часу. До кількісних показників публічної сфери можна віднести показники діяльності експертних спільнот у вигляді наукових розробок, нових концепцій та оцінок. Разом з тим квантифікація публічної сфери політики має певні обмеження.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Drucker P. Management: Tasks. Responsibilities. [Text] / P. Drucker. – L.– Practices, 1974. – 256 p.
2. Douglass M. Local City, Capital City or World City? Civil Society, the (Post-) Developmental State and the Globalization of Urban Space in Pacific Asia [Text] / M. Douglass. //Pacific Affairs. – Vancouver: Winter 2005/2006. – Vol. 78, Iss. 4. – P. 336 – 352.
3. Deudney D. H. Bounding Power: Republican Security Theory from the Polis to the Global Village [Text] / D. H. Deudney. – Princeton University Press, 2008. – 416 p.
4. Ивонин М. Ю. Прозрачность государства и проблема транспарентности государственного управления [Электронный ресурс] / М. Ю. Ивонин, Ю. П. Ивонин. – Режим доступа: www.antropolog.ru/doc/persons/ivonin/ivonin4 (дата обращения: 20.06.2015). – Название с экрана.
5. Katznelson I. The Politics of Power. A Critical Introduction to American Government [Text] / I. Katznelson, M. Kesselman. – N.Y.: Swallow Press, 1975. – 347 p.
6. Ковлер А. И. Кризис демократии? Демократия на рубеже XXI века [Текст] / А. И. Ковлер. – М.: Институт государства и права, 1997. – 102 с.
7. Петров Н. Об активности граждан в РФ и СССР [Электронный ресурс] / Н. Петров. – Режим доступа: www.democracy.ru/article.php?id=2579 (дата обращения: 20.06.2015). – Название с экрана.
8. Козлов А. А. Гражданственность и гражданская активность [Электронный ресурс] / А. А. Козлов. – Режим доступа: www.nravstvennost.info/library/news_detail.php?ID=2283 (дата обращения: 20.06.2015). – Название с экрана.
9. Рачинский С. Блоги, сети и гражданская активность. Но при чем тут политика? [Электронный ресурс] / С. Рачинский. – Режим доступа: www.telekritika.ua/daidzhest/2010-12-18/58507 (дата обращения: 20.06.2015). – Название с экрана.
10. Калих А. Кому нужна гражданская активность? [Электронный ресурс] / А. Калих. – Режим доступа: www.hro.org/node/1362 (дата обращения: 20.06.2015). – Название с экрана.
11. Семенюк Л. М. Психология гражданской активности: особенности, условия

развития : особенности, условия развития: дисс. ... д. п. н. : 19.00.01 [Текст] / Л. М. Семенюк : Москва, 2007. – 293 с.

REFERENCES:

1. Drucker P. Management: Tasks. Responsibilities. – L. – Practices, 1974. – 256 r.
2. Douglass M. Local City, Capital City or World City? Civil Society, the (Post-) Developmental State and the Globalization of Urban Space in Pacific Asia // Pacific Affairs. – Vancouver: Winter 2005/2006. – Vol. 78, Iss. 4. – r. 336 – 352.
3. Deudney D. H. Bounding Power: Republican Security Theory from the Polis to the Global Village. – Princeton University Press, 2008. – 416 p.
4. Yvonyn M. Yu., Yvonyn Yu. P. Prozhnost gosudarstva y problema transparentnosti gosudarstvennogo upravleniya [Transparency of the state and the problem of the transparency of public administration]. – [Electronic resource]. – Access mode: www.antropolog.ru/doc/persons/ivonin/ivonin4 (Accessed 20 July 2015)
5. Katznelson I., Kesselman M. The Politics of Power. A Critical Introduction to American Government. – N.Y.: Swallow Press, 1975. – 347 r.
6. Kovler A. Y'. Krizys demokratyy` Demokratyy`a na rubezhe XXI veka [Crisis of democracy? Democracy at the turn of the XXI century]. – M.: Ynstytut gosudarstva y prava, 1997. – 102s.
7. Petrov N. Ob aktyvnosti grazhdan v RF y SSSR [The activity of citizens in Russia and the USSR]. – [Electronic resource]. – Access mode: www.democracy.ru/article.php?id=2579 (Accessed 20 July 2015)
8. Kozlov A. A. Grazhdanstvennost y grazhdanskaya aktyvnost [Citizenship and civic engagement]. – [Electronic resource]. – Access mode: www.npravstvennost.info/library/news_detail.php?ID=2283 (Accessed 20 July 2015)
9. Rachynskiy S. Blogy sety y grazhdanskaya aktyvnost`. No pry chem tut polytyka? [Blogs, networks, and civic engagement. But what's the policy]. – [Electronic resource]. – Access mode: www.telekritika.ua/daidzhest/2010-12-18/58507 (Accessed 20 July 2015)
10. Kalyh A. Komu nuzhna grazhdanskaya akty`vnost`? [Who needs civil activity?]. – [Electronic resource]. – Access mode: www.hro.org/node/1362 (Accessed 20 July 2015)
11. Semenyuk L. M. Psychologyya grazhdanskoj aktyvnosti: osobennosti, uslovyia razvytyia : osobennosti, uslovyia razvytyia: [Psychology of civil activity: features, conditions of development: features, conditions of development]. – Moskva, 2007. – 293 s.

Третяк А. А., доктор политических наук, доцент, заведующий кафедры политологии ДНУ имени Олеса Гончара (Днепропетровск, Украина), E-mail: kafpol@ukr.net

Публичная сфера политики и гражданское общество: особенности взаимной интернализации

Аннотация. Рассматривается процесс взаимопроникновения практик общественной деятельности и публичной политической презентации в рамках функционирования публичной сферы политики. Демонстрируется потенциал общественного участия для публичного выражения политических. Оценивается уровень динамизации публичной сферы политики на основе формирования локальных общественных сообществ.

Ключевые слова: гражданское общество, общественность, публичная сфера политики, политическая деятельность, интернализация

Tretiak O., Doctor of Political Sciences, docent, Head of the Department of the Department of politology Oles Honchar Dnipropetrovsk National University (Dnepropetrovsk, Ukraine), E-mail: kafpol@ukr.net

Public sphere of politics and civil society: features of mutual internalization

Abstracts. The process of interpenetration of social practices and public political presentation in the functioning of public policy areas. Demonstrated the potential of public participation for public expression of political demands. Assesses the level of dynamism of public policy areas through the formation of local public communities.

Key words: civil society, public, public sphere of politics, political activities, internalization

Двуреченська О. С.

доцент кафедри міжнародних відносин

ДНУ імені Олеся Гончара

(Дніпропетровськ, Україна),

E-mail: sar04@mail.ru

ПУБЛІЧНА СФЕРА ПОЛІТИКИ ТА ДЕМОКРАТИЧНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС: ПАРАМЕТРИ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ДЕМАРКАЦІЇ

Анотація. Досліджуються відносини США та ЄС у період перебування на посаді президента Б. Обами. Зазначається, що схожість у менталітеті, підходах до побудови політичної та економічної систем робить США та країни ЄС природними союзниками на міжнародній арені. Розглянуто участь США та Європейського Союзу у вирішенні актуальних проблем сучасної світової політики. Визначено відмінності у зовнішньополітичних цілях та методах вирішення міжнародних проблем Сполученими Штатами та країнами ЄС, особливо військових конфліктів. Звертається увага на напрямки зовнішньої політики, де США та ЄС виступають конкурентами.

Ключові слова: США, ЄС, співробітництво, розбіжності, двосторонні відносини.

Постановка проблеми. Після другої світової війни участь США у процесах післявоєнного відновлення країн Західної Європи та «холодній війні» відбувається формування тісних відносин між США та країнами Західної Європи. Основною складовою «холодної війни» стало ідеологічне протистояння між країнами з капіталістичною та соціалістичною системами. Приналежність США і західноєвропейських країн до капіталістичного світу не означала узгодженість у зовнішньополітичних позиціях та діяльності. Навпаки, прагнення США посилити свою залученість у справи країн Західної Європи, зокрема у такій важливій сфері як безпека, призвели до діяльності деяких європейських держав щодо зменшення на них американського впливу. Яскравим прикладом стала Франція та її вихід з військових структур НАТО. Данія, Греція, Туреччина і навіть Великобританія схвально поставилися до такого рішення Франції. Розходження у позиціях США і країн Західної Європи проявилися і під час вирішення актуальних проблем міжнародних відносин біполярного періоду. Так, країни Західної Європи підтримали пропозицію ОВД щодо проведення загальноєвропейської наради з безпеки та співробітництва, не підтримали економічну блокаду СРСР у першій половині 80-х рр. XX ст. тощо.

На початку XXI ст. основні зовнішньополітичні партнери США з часів «холодної війни» входять до складу Європейського Союзу і будують зовнішню політику з позиції національних інтересів та потреб узгоджувати свою політику на наднаціональному рівні. Зважаючи на схожість менталітету, підходів до побудови та розвитку політичної й економічної систем, наявний досвід партнерських відносин, країни ЄС лишаються для США пріоритетними партнерами у вирішенні актуальних проблем міжнародних відносин. Аналогічно, США є першочерговим партнером для Європейського Союзу. Однак, на початку XXI ст. ЄС як суб'єкт міжнародних відносин формує зовнішньополітичні інтереси та методи їх реалізації без врахування американських національних інтересів, а інколи навіть всупереч їм. Це обґрунтовує необхідність дослідження відносин США і ЄС та визначення впливу зовнішньополітичних розбіжностей між двома учасниками міжнародних відносин на їх здатність ефективно вирішувати проблеми світової політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для аналізу сучасних відносин США і ЄС актуальним є залучення аналітичних робіт і документів створених відповідними сторонами. Ставлення США до ЄС як зовнішньополітичного партнера розкрито у аналітичних доповідях К. Арчіка та Д. Мікса для Конгресу США [10; 16 – 17]. Країни-члени ЄС визначаються як пріоритетні партнери, а проблеми

у відносинах розглядаються як тимчасові. Офіційне ставлення ЄС до відносин з США розкривається у документах Європейської Ради та заяв Верховного представника Європейського Союзу з питань зовнішньої політики та політики безпеки [8; 9; 11; 12]. Загальна спрямованість документів пов'язана із визнанням США провідним партнером, у той же час зовнішня політична стратегія ЄС передбачає посилення ролі Союзу на міжнародній арені. Документи також містять позиції ЄС щодо ряду проблем міжнародних відносин, деякі з них відрізняються від американських позицій.

Проблематика відносин США та ЄС знайшла відображення у наукових працях. Українські дослідники звертають увагу на загальний характер відносин США-ЄС та відмінності у двосторонніх відносинах США з різними країнами-членами ЄС. Так, А. Гальчинський наголошує на тому, що ЄС поки не готові до «відстоювання власних геополітичних інтересів», але розмежування США і ЄС відбувається і воно взаємне [1]. Професор Б. Гончар досліджує реалізацію зовнішньої політики США в контексті досягнення світового лідерства та звертає увагу на відсутність в ЄС єдиного проамериканського угруповання країн [2 – 3]. Російський дослідник О. Приходько аналізує європейський вектор зовнішньої політики США за часів адміністрації Дж. Буша-мол., що дозволяє з'ясувати специфіку відносин США з ЄС під час президентства Б. Обами [7]. Динамічність розвитку відносин США та ЄС, активна їх зовнішньополітична діяльність вимагає дослідження впливу різних підходів США та ЄС до вирішення міжнародних проблем та здатність бути взаємовигідними політичними партнерами.

Мета статті полягає у дослідженні впливу спільних та відмінних позицій у зовнішній політиці США та ЄС на розвиток їх відносин та здатність ефективно вирішувати світові проблеми.

Виклад основного матеріалу. У 2009 р. новим президентом США став демократ Б. Обама. В тому ж році в ЄС завершилася ратифікація Лісабонського договору, який надав Союзу правосуб'єктності. Ці події започаткували новий етап у відносинах США та ЄС.

Мета зовнішньої політики нового президента США Б. Обама полягає у посиленні американського глобального лідерства. Пріоритетними напрямками зовнішньої політики Б. Обами стали Великий Близький Схід та Азія. Президент Б. Обама визнав, що у США відсутня можливість самостійно вирішувати глобальні проблеми, тому на відміну від Дж. Буша-мол., він приділяє значну увагу партнерству на міжнародній арені. Однак, це не означало, що США відмовилися від практики односторонній дій у вирішенні свої зовнішньополітичних завдань.

На початку президентства Б. Обами у відносинах з ЄС було виділено кілька пріоритетних напрямів: подолання наслідків економічної кризи, врегулювання ситуації в Афганістані та Пакистані, енергетична безпека, запобігання змінам клімату, вирішення ситуації щодо планів розташування американських ПРО в Європі [7, с. 25].

Основним документом, у якому розкриваються зовнішньополітичні цілі США, є Стратегія національної безпеки. За період президентства Б. Обами було прийнято дві таких Стратегії. У Стратегії національної безпеки за 2010 р. місце ЄС у зовнішній політиці США визначається лише у загальних рисах. Зокрема, США вважають відносини з європейськими союзниками «наріжним каменем» участі США у світовій політиці і каталізатором для міжнародних дій. Розвиток відносин передбачався на двосторонній основі з широкого кола питань безпеки та економіки [19].

Загострення міжнародних відносин на Близькому Сході та в Україні сприяло збільшенню уваги США до ЄС. У Стратегії національної безпеки 2015 р. США зазначають, що «Європа є нашим незамінним партнером, у тому числі для вирішення глобальних проблем безпеки» [21]. Також звертається увага на важливість співпраці США з ЄС у сфері безпеки, необхідність поглиблення зв'язки НАТО з ЄС та побудови Трансатлантичної зони вільної торгівлі. Дослідниця І. Дудко вважає, що

співробітництво США і ЄС у вирішенні воєнних конфліктів обумовлено «тенденцією до легітимізації будь-яких, передусім силових, операцій США за умов колективної, багатосторонньої відповідальності за них західних демократій, як носіїв західних демократичних цінностей» [4, с. 432].

Європейські уявлення про зовнішню політику США при адміністрації Б. Обами залишаються відносно сприятливими, і значно більш позитивними у порівнянні з періодом керування адміністрацією Дж. Буша-мол. [20]. За даними німецького фонду Маршалла США (GMF) у 2014 р. 64% європейських респондентів схвалювали зовнішню політику президента Б. Обами, і 67% дотримувалися, в цілому, позитивної думки про Сполучені Штати [20]. Однак, у порівнянні з 2013 р. загальна кількість прихильників політики Б. Обами в Європі зменшилася на 4 %, зокрема, найбільше цей показник змінився у Німеччині (менше на 20 % у порівнянні з 2013 р.) [20]. Причина зменшення популярності США полягає у надмірному, на думку європейців, втручання США у справи безпеки і оборони ЄС.

У 10-х рр. XXI ст. взаємозалежність ЄС та США зростає. Обидві сторони є прихильниками демократії, відкритого суспільства, вільних ринків, прав людини. Вони активно розвивають політичне, безпекове і торгово-інвестиційне партнерство. Відбувається активна взаємодія як на рівні президента США та провідних посадовців ЄС, так і на рівні конгресменів, урядовців США та чиновників Євросоюзу. США продовжують підтримувати ідею про розвиток «єдиної і вільної» Європи, яка б сприяла реалізації інтереси американської держави. Створення більш безпечного світу є необхідною умовою подальшого розвитку ЄС та США, але жодна зі сторін не може вирішити ці проблеми самостійно. Відносини із ЄС, як цілісним учасником міжнародних відносин, для США поступово стають більш важливими, ніж двосторонні відносини з окремими державами-членами ЄС. Рішення ЄС із широкого кола питань є спільними рішенням 28 країн, які представляють майже весь європейський регіон. Проте, отримання ЄС правосуб'єктності було неоднозначно сприйнято в США, адже тепер було накладено певні обмеження на діяльність США у відносинах з ЄС. Крім того, право ЄС заключати міжнародні договори може ускладнити практику односторонніх дій США.

У 10-х рр. XXI ст. американські урядовці звертають увагу на чисельні проблеми ЄС, які можуть вплинути на його надійність як зовнішньополітичного партнера США [17]. Серед основних проблем ЄС представники США виділяються наступні: економічні труднощі, як наслідок кризи 2008 – 2009 рр., зниження витрат та відсутність чіткого бачення спільної політики безпеки і оборони, соціальні проблеми, збільшення популярності нових політичних крайніх лівих або крайніх правих партій, зростання прибічників євроскептицизму (представники цієї течії зайняли одну чверть місць у новообраному Європарламенті), сумніви громадськості ряду держав щодо подальшого розвитку євроінтеграційного процесу, доцільності використання євро як наднаціональної валюти або доцільності членства в ЄС (найбільш гостро ситуація склалася у Великобританії). Так, на саміті G20 у 2014 р. Б. Обама зазначив, що зниження темпів економічного росту ЄС негативно відображається на американській та світовій економіці.

У безпековій сфері відносини США та ЄС розвиваються в межах НАТО. Нездатність ЄС колективно вирішувати безпекові проблеми навіть в європейському регіоні, зокрема малоефективна спроба Союзу врегулювати Балканську кризу призвела до більш тісної співпраці ЄС з НАТО та США. Країни-члени ЄС визнали важливість побудови власної спільної безпекової та оборонної політики, але остаточних напрямів її розвитку на сьогодні і досі не вироблено. До Північноатлантичного альянсу входить 22 з 28 країн-членів ЄС. Однак, країни-члени ЄС не одностайні у своєму ставленні до НАТО. Традиційно країни «старої» Європи надають перевагу у сфері безпеки національним ресурсам, в той час, як країни «нової» Європи – співробітництву з США.

У НАТО відсутній механізм, який би змусив країни ЄС підтримувати військові компанії альянсу. Наприклад, ФРН та Франція активно протидіяли американському вторгненню в Ірак. Європейці, в цілому, підтримували повалення режиму Саддама Хусейна, але не погоджувалися з методами, які застосовували США. Також США виступали за збільшення військової присутності європейських держав-членів ЄС у Афганістані. Однак, ЄС переважно не підтримувало цю ідею за умов відсутності чіткої стратегії [16].

Під час першого президентського терміну Б. Обама зменшується співробітництво між ЄС та США в межах НАТО, зокрема щодо розширення організації. Одна з причин полягає у тому, що основні загрози світовій безпеці тепер знаходилися за межами європейського континенту. В останнє десятиліття центральною темою в НАТО були події в Афганістані, але події кінця 2013 – 2014 р. у Східній Європі та офіційне завершення місії коаліції сил НАТО в Афганістані у грудні 2014 р. основну увагу альянсу перемістили на події в Україні, Близькому Сході та відносини з Росією.

Українська криза, активізувала діалог ЄС та США про місце НАТО в системі європейської безпеки. США почали посилювати свою військову присутність у Європі. У зв'язку з цим в червні 2014 р. Б. Обама оголосив про створення ініціативи «Європейська підтримка», на яку в грудні 2014 р. Конгрес США виділив 810 млн дол. [22]. Між представниками ЄС та США обговорюється також здатність НАТО протидіяти нетрадиційним загрозам безпеки. Загроза європейській безпеці з боку РФ стала основною темою саміту НАТО в Уельсі у 2014 р., а також на зустрічах міністрів закордонних справ та міністрів оборони країн НАТО у 2015 р. Посиленню співпраці ЄС з НАТО сприяло збільшення військової активності РФ біля кордонів Союзу.

У вирішенні українсько-російського конфлікту ЄС та США намагаються діяти узгоджено. США та ЄС не визнають анексію Криму, визнають участь Росії у подіях на Сході України, обидві сторони запровадили економічні санкції проти Росії та надають фінансову і гуманітарну підтримку Україні. Проте, розходження позицій між ЄС та США існують. Наприклад, у методах врегулювання Української кризи: США, на відміну від ЄС, виступають за більш активні та рішучі дії у вирішенні українсько-російського конфлікту. У червні 2015 р. Сенат США дозволив відправити в Україну військову техніку і озброєння. Американським політикам притаманні більш жорсткі оцінки зовнішньополітичної діяльності РФ. На відміну від США, ЄС має з РФ більш глибокі відносини в економічній сфері, тому запровадження жорсткіших санкцій негативно відобразиться і на ЄС. У січні 2015 р. Верховний представник ЄС із зовнішніх справ і політики безпеки Ф. Могеріні заявила навіть про полегшення санкцій, якщо РФ виконає Мінські домовленості. Ще одна причина обережності ЄС у підходах до методів врегулювання Української кризи – необхідність узгодження позицій 28 країн-членів. Незважаючи на узгоджену позицію, країни ЄС неоднаково ставляться до запровадження санкцій. Великобританія, Польща, країни Балтії (країни традиційно налаштовані на активну співпрацю з США) на саміті ЄС у березні 2015 р., під час обговорення можливості скасування санкцій проти РФ, вимагали їх продовження ще на рік. Рішення саміту було компромісним: скасування санкцій буде залежати від виконання РФ Мінських угод. Такий варіант рішення був в інтересах ФРН. Зважаючи на розвиток подій, у червні 2015 р. ЄС продовжив санкції щодо Криму та Севастополя, а у вересні черговий раз були продовжені персональні санкції щодо російських кримських компаній та фізичних осіб. У грудні 2015 р. Італія виступила проти їх продовження. Влітку та на початку осені 2015 р. санкції проти РФ розширили також США. Якщо реалізації Мінських угод в Україні не відбудеться, то ЄС та США заявляють про готовність до нових санкцій.

Країни-представники «нової» Європи, зокрема, Литва та Польща, активно підтримують ідею постачання в Україну зброї. На необхідності поставки летальної зброї до України наголошують також конгресмени США. Суттєво активізувалася

взаємодія Польщі та Румунії і їх контакти з НАТО у протидії політиці Росії. Країни «старої» Європи дотримуються позиції застосування мирних засобів для врегулювання Української кризи, зокрема, ЄС відмовляється запровадити поліцейські місії ЄС з підтримки миру та безпеки в Україні.

В цілому, можна констатувати спільність позицій ЄС та США у аналізі зовнішньополітичних агресивних дій РФ та прагненні врегулювати кризову ситуацію. Різниця між сторонами полягає переважно у методах досягнення означеної цілі.

З метою зменшення залежності ЄС від РФ в енергетичній галузі США наполягають на диверсифікації джерел постачання енергоресурсів до ЄС, розвитку альтернативних джерел енергії та підвищенні енергоефективності. Проте, ініціатива США щодо розробки сланцевого газу на території Європейського регіону викликає неоднозначну реакцію населення ЄС. З іншого боку, набуває популярності енергетична ініціатива голови Європейської Ради Д. Туска. У квітні 2014 р., перебуваючи ще на посаді прем'єр-міністр Польщі, Д. Туск запропонував створити Європейський енергетичний союз, замість існуючої сьогодні системи двосторонніх переговорів і договорів. У березні 2015 р. на саміті в Брюсселі лідерами країн-членів ЄС була ухвалена пропозиція Європейської комісії про створення Європейського енергетичного союзу. Інша перспективна ініціатива країн ЄС в енергетичній галузі – будівництво газопроводу між Литвою та Польщею. Відповідна угода була підписана у жовтні 2015 р.

Протидія тероризму становить ще один важливий напрям у відносинах США та ЄС. Активізація трансатлантичної співпраці у протидії міжнародному тероризму відбулася після подій 9/11 в США. У 2010 р. набули чинності договори між США та ЄС про видачу та взаємну правову допомогу. Відбувається обмін даними про пасажирів та вантаж авіакомпаній, співпраця у протидії фінансуванню тероризму (наприклад, «SWIFT угоди» надають США доступ до фінансових даних, що зберігаються у бельгійській базі консорціуму міжнародних банків), двосторонній обмін розвідувальною інформацією, співпраця правоохоронних органів тощо. Найбільш резонансні події, які відбулися, наприклад, у Мадриді в 2004 р., у Лондоні в 2005 р., у Парижі в 2015 р. сприяють посиленню співпраці США і ЄС у боротьбі з тероризмом. Бельгія, Данія, Франція, Нідерланди, Сполучене Королівство в межах НАТО взяли участь в коаліційних авіаударах проти Ісламської держави Іраку та Леванту (ІДІЛ). Стрімке збільшення кількості мігрантів з Близького Сходу та Африки наприкінці серпня – вересні 2015 р. вплинуло на поширення співробітництва ЄС та США у боротьбі з екстремістським угрупованням ІДІЛ. ЄС та США спільно намагаються зупинити громадянську війну в Сирії.

У співпраці ЄС та США у боротьбі з міжнародним тероризмом існує і низка відмінностей. ЄС має дуже суворі правила захисту персональних даних, і це інколи ускладнює обмін інформацією. Крім того, США не згодні з тим, що у липні 2013 р. ЄС додав у свій список терористичних угруповань тільки військове крило угруповання Хезболла. У грудні 2014 р. Генеральний суд Європейського союзу ухвалив, що ХАМАС повинен бути вилучений ЄС із загального списку терористичних організацій з процедурних підстав, оскільки даний список був сформований більше десяти років тому. Хоча, ЄС запевнив, що Союз і далі буде застосовувати обмежувальні заходи проти ХАМАС, США та Ізраїль закликали ЄС підтримувати і надалі санкції проти цієї організації. У березні 2015 р. у ЄС було видано оновлений список терористичних організацій, у якому ХАМАС вже був присутній. У відповідь ХАМАС подав позов до суду ЄС з вимогою анулювати дане рішення Ради ЄС.

У боротьбі з міжнародним тероризмом також можна відзначити незадоволення ЄС схильністю США до односторонніх дій та застосування військової сили. ЄС надають перевагу мирним методам боротьби та багатосторонній дипломатії із залученням міжнародних структур.

Важливе місце США відводять ЄС у реалізації політики протидії розвитку ядерної програми Ірану. У 2006 р. Франція, Німеччина і Великобританія (EU-3) приєдналися до Сполучених Штатів, Росії і Китаю, щоб сформувати «п'яти постійних плюс один» (P5 + 1) групу, яка проводила переговори з Іраном. Наслідком спільних зусиль стало ухвалення РБ ООН жорстких міжнародних санкцій проти Ірану. В односторонньому порядку санкції були також запроваджені ЄС та США. В контексті Української кризи та спроб міжнародної спільноти вплинути на РФ, розпочалося зближення РФ та Ірану. З цим пов'язують одну з причин активізації відносин Ірану і країн Заходу. Зокрема, Великобританія у 2014 р. виключила із свого списку санкцій кілька іранських компаній. Також у країнах ЄС-3 міністри закордонних справ та Високий представник ЄС висловили свою незгоду з перспективою нових санкцій США.

Спільний всеосяжний план дій щодо Іранської ядерної програми між США, РФ, КНР, Великою Британією, Францією, ФРН та Іраном був підписаний 14 липня 2015 р. Рада Безпеки ООН одноголосно підтримала дану угоду. Підписання ядерної угоди сприяло покращенню відносин США та Ірану, а ЄС отримав можливість зменшити енергетичну залежність від РФ завдяки імпорту нафти та газу з цієї країни.

ЄС та США разом з РФ та ООН беруть участь у врегулюванні конфлікту між Ізраїлем та Палестиною. ЄС закликає США до більш активної участі у врегулюванні даного конфлікту. ЄС дотримується принципу «дві держави для двох народів» і вважає, що це допоможе мирному вирішенню ситуації на Близькому Сході. У грудні 2014 р. Європарламент ухвалив резолюцію, яка підтримала процес визнання державами-членами ЄС держави Палестина. Резолюція не була обов'язковою до виконання країнами-членами ЄС. У різній формі на підтримку визнання Палестини виступили Бельгія, Великобританія, Ірландія, Іспанія, Італія, Фінляндія, Франція, Швеція. ЄС також готовий запровадити санкції, якщо Ізраїль не визнає Палестину. Верховний представник ЄС Ф. Могеріні заявила, що мова йде не про реальні санкції, а про стимулювання мирних перемовин [18]. США таку діяльність ЄС не підтримують і виступають за вирішення конфлікту внаслідок прямих перемовин між Ізраїлем і Палестиною. Зокрема, США застосували право вето на проект резолюції РБ ООН щодо припинення окупації Ізраїлем деяких територій та термінів створення Держави Ізраїль. Франція та Люксембург підтримали дану резолюцію, а Великобританія та Литва утрималися від голосування. Це свідчить про відсутність єдиної позиції ЄС щодо близькосхідної кризи.

ЄС та США виступають найбільшими торгово-інвестиційними партнерами у світі. Частка ЄС у сумарному імпорті та експорті товарів США у 2013 р. складала 16,9 % та вивела Союз на перше місце серед американських торговельних партнерів [5]. У 2014 р. США став найбільшим торговим партнером ЄС. Товарообіг між ЄС та США склав 515,6 млрд. євро (15 % від загального обсягу торгівлі ЄС) [22]. Трансатлантичні економічні відносини також є найбільш впливовими у світі щодо формування стандартів і правил. Історично склалося так, що співпраця між США та ЄС була ключовою рушійною силою для лібералізації світової торгівлі, хоча, США не задовольняє широке представництво ЄС у міжнародних фінансових структурах. Однак, загальна динаміка розвитку торговельних відносин між ЄС та США на початку XXI ст. свідчить про поступове зниження активності. Так, у 2002 р. частка США у загальному обсязі торгівлі ЄС складала 24 % [22].

З метою розширення економічної співпраці з липня 2013 р. ЄС та США обговорюють створення Трансатлантичної зони вільної торгівлі (ТТІР). Створення ТТІР і ефективне її функціонування суттєво розширить політичні та економічні відносини ЄС та США і доведе їх життєздатність.

Політичні та громадські діячі ЄС неоднозначно поставилися до створення ТТІР. У жовтні 2014 р. проти створення ТТІР було організовано кількості різноманітних заходів. Причини негативного ставлення до ТТІР у ЄС пов'язані із можливим зни-

женням харчових та екологічних норм, змінами у політиці конфіденційності даних, непередбачуваними соціальними наслідками, перенесенням торгівельних суперечок з рівня національних урядів на рівень міжнародних арбітражів.

Є певні складнощі і у ставленні в США до ТТІР. На початку 2014 р. Сенат США заблокував пропозицію надати президенту повноваження у сприянні торгівлі (trade promotion authority, або fast track negotiating authority). Дані повноваження, згідно американської традиції, надаються президенту лише на певний термін, але вони б дозволили Б. Обамі передати на розгляд Конгресу пакет міжнародних торгівельних угод як єдиний комплекс. Це значно спростило б процедуру прийняття даних угод і посилило роль президента у їх укладенні, оскільки Конгрес, в умовах даних повноважень президента, може прийняти або відхилити весь пакет в цілому, без внесення поправок [16]. Успіхи адміністрації Б. Обами у створенні ТТІР позитивно вплинули б на імідж демократичної партії на президентських виборах 2016 р.

ЄС має інші претензії до США. У 2013 р. Союз звинуватив США у прослуховуванні телефонних розмов політичних лідерів, в тому числі і німецького канцлера А. Меркель. «Шпигунський скандал» суттєво загострив відносини ЄС та США. Лідери ЄС заявили про припинення перемовин про створення зони вільної торгівлі. Однак, ряд аналітиків вважає, що обурення європейських лідерів відбувається для заспокоєння європейського населення, оскільки європейські чиновники, можливо, і не були знайомі з деталями наглядової діяльності США, але багато хто добре знав, що їхні власні служби безпеки проводять різні операції зі спостереження і часто працюють в тісному контакті з американськими розвідувальними службами, для запобігання терористичним атакам та іншим серйозним злочинам у Європі. Зважаючи на це, співпраця між США та європейськими службами розвідки і безпеки триває безперервно, незважаючи на втрату довіри на політичному рівні [17]. Участь у вирішенні Української кризи змусила А. Меркель та Б. Обаму поновити спілкування.

Велике значення для ЄС та США має енергетичний та транспортний потенціал Арктики, а також значення регіону для безпекової сфери. Танення льоду полегшує видобуток природних ресурсів на крайній півночі. На початку ХХІ ст. близько 25 % нафти та газу, які видобуваються в Арктиці, постачаються в Європу [6]. Важливе геополітичне значення регіону для США підтверджує заснування у 2014 р. Б. Обамою посади спеціального представника США по Арктиці. Доступ до Арктичного регіону для США ускладнюється тим, що вони підписали, але не ратифікували Конвенцію ООН з морського права від 1982 р. Для ЄС важливий і транспортний потенціал регіону, оскільки існує можливість скоротити шлях в Азію та розширити доступ до азійських споживачів європейських товарів. В Арктичному регіоні ЄС та США виступають конкурентами.

Для регулювання відносин в Арктичному регіоні існує кілька структур. Основною міжурядовою установою через яку здійснюється регулювання відносин між ЄС та США в Арктичному регіоні на початку ХХІ ст. стала Арктична рада. У 2015 - 2017 рр. відбувається головування США у Раді. Доступ ЄС до роботи Арктичної ради відбувається переважно опосередковано через 10 держав-членів ЄС, які мають різний статус у даній організації.

ЄС було відмовлено в отриманні статусу спостерігача в 2009 р. через заперечення з боку Канади. Вплив на дане рішення здійснили і США. У 2013 р. США були однією з держав, яка знову перешкодила ЄС набуті статус спостерігача у Раді. Незважаючи на протиріччя, ЄС та США виступили узгоджено у протидії діяльності РФ в Арктичному регіоні. Позитивним для США стало те, що п'ять з восьми членів Ради є членами НАТО. Однак, на сьогодні в НАТО немає єдиної позиції щодо Арктики.

Наступна сфера, у якій проявляється високий рівень конфронтаційності відносин ЄС та США – це боротьба з глобальним потеплінням та парниковим ефектом. Країни-члени ЄС у протидії забрудненню атмосфери парниковими газами разом з

іншими країнами світу підписали і ратифікували Кіотський протокол. На США приходить близько однієї четвертої частини всіх світових викидів вуглекислого газу в атмосферу. На даний момент США підписали, але не ратифікували протокол. Це, фактично, знецінює сам протокол.

Висновки. Інституційні зміни в ЄС після ратифікації Лісабонського договору призвели до поступового відходу від пріоритету двосторонніх відносин США з окремими державами-членами ЄС до збільшення контактів США з керівними посадовцями ЄС. Важливі рішення, як і раніше, ухвалюються на національному рівні, але на саміти США-ЄС залучаються не головуюча в ЄС держава, а голови ЄК, ЄР, Високий представник ЄС. Укріплення зв'язків ЄС та США відбувається внаслідок взаємної вигоди сторін у співпраці. Можна виділити наступні чинники такого співробітництва: спільні цілі та інтереси; взаємовигідний характер відносин і наявність для них ефективно діючих інституцій; високий рівень взаємопов'язаності у політичній та економічній сферах; певний рівень залежності ЄС в безпековій сфері від НАТО, де провідна роль належить США. США не здатні вирішити глобальні проблеми самостійно і потребують надійного партнера із схожими демократичними та економічними цінностями, культурою; ЄС володіє значно більшим, ніж США потенціалом «м'якої сили», що може допомогти у вирішенні спільних проблем; США можуть збільшити присутність ЄС у тих регіонах, доступ до яких у Союзу зараз мінімальний.

США розглядають себе як єдиного світового лідера. Вимагаючи від ЄС лояльності та реальної підтримки, США не є надійним партнером Союзу, оскільки не виключає односторонніх дій на міжнародній арені. США продовжують зневажливо ставитися до закликів ЄС вирішувати воєнні конфлікти в межах міжнародних структур.

Двосторонні відносини з державами-членами ЄС інколи продовжують лишатися для США більш активними, аніж відносини з ЄС як представником 28 держав. У політичній та економічній сферах потенціал ЄС суттєво зріс. На початку XXI ст. ЄС не тільки складає конкуренцію США у багатьох сферах, а й здатен до стримування гегемоністської політики США. Проте, тут треба зважати на регіоналізм зовнішньої політики ЄС.

У відносинах з США ЄС прагне, щоб американська держава дотримувалася взятих на себе зобов'язань, зменшила використання військової сили на міжнародній арені, відійшла від практики односторонніх дій та посилила багатосторонні підходи у вирішенні світових проблем. ЄС також проти того, щоб США вирішували свої зовнішньополітичні завдання за рахунок Союзу.

На міжнародній арені ЄС та США не обов'язково діють спільно, як правило, кожна зі сторін бере участь у вирішенні тих проблем, у розв'язанні яких має досвід, ресурси і можливість. Наприклад, США ефективно себе проявляють у вирішенні конфліктів силовими засобами, а ЄС – у допомозі відновленню держави після збройного конфлікту. Багатовекторність зовнішньої політики, розширення зовнішньополітичних методів та необхідність вирішення спільних проблем сприяють активізації співробітництва ЄС та США.

Серед розбіжностей, що ускладнюють відносини ЄС та США можна виділити наступні: позиціонування США як глобального лідера, а ЄС – як регіонального, що призводить до відмінностей у цілях і зовнішньополітичних пріоритетах навіть в межах однієї проблематики; ЄС та США мають різні погляди на владштування світового порядку та управління ним; розбіжності щодо методів вирішення світових проблем, соціальної політики, екологічної проблематики, ПРО тощо; США надають перевагу міжнародній системі безпеки НАТО, а ЄС прагнуть спиратися на багатосторонню структуру (ООН, НАТО, ОБСЄ) та не припиняють обговорення проектів побудови власної системи безпеки, що загрожує зменшенню впливу США в Європі; ЄС надають перевагу вирішенню воєнних конфліктів дипломатичними засобами із дотриманням норм міжнародного права; потенціал економічного розвит-

ку ЄС дозволяє конкурувати з США на світовій арені і може призводити до торгових війн; ЄС переважає США у підтримці сталого економічного і соціального розвитку країн, що розвиваються, що позитивно відображається на міжнародному іміджі Союзу; у співробітництві з іншими учасниками міжнародних відносин ЄС надає перевагу рівноправним відносинам, багатостороннім міжнародним ініціативам та інститутам, а США – одностороннім діям; специфіка прийняття рішень полягає у тому, що ЄС шукає максимально прийнятний варіант для 28 країн, що ускладнює дії США щодо врахування ЄС американських інтересів; різні регіональні пріоритети у зовнішній політиці можуть впливати на рівень співробітництва; ЄС здатен скласти значну конкуренцію США у ресурсах «м'якої сили». Дані протиріччя впливають на розвиток не лише відносин США-ЄС, а й ефективність вирішення міжнародних проблем.

Таким чином, особливістю розвитку відносин США та ЄС на початку XXI ст. є їх впорядкування, інституційне оформлення та виділення двох протилежних тенденцій: співробітництва та суперництва. Незважаючи на існуючі розбіжності, альтернатива співробітництву у відносинах США та ЄС на початку XXI ст. відсутня

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Гальчинський А. Європа і США – геополітичне суперництво [Електронний ресурс] / А. Гальчинський. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Evointeg/ekonom.htm>. (Дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана
2. Гончар Б. Зовнішня політика адміністрації Б. Обама на шляху відновлення американського лідерства [Текст] / Б. Гончар // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – Київ: ВПЦ «Київський університет», 2012. – Вип. 113. – С. 8 – 13.
3. Гончар Б. Іракське питання і трансатлантичні відносини на початку XXI століття [Текст] / Б. Гончар, Ю. Гончар // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – Київ: ВПЦ «Київський університет», 2006. – Вип. 85/86. – С. 4 – 6.
4. Дудко І. Д. Союзницькі відносини США та євроатлантичної спільноти [Текст] / І. Д. Дудко // Сучасна українська політика: політики і політологи про неї. – К.: Укр. центр політ. менеджменту, 2010. – Вип. 19. – 430-439.
5. Звіт про товарообіг між США та ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://n-auditor.com.ua/uk/novini/mizhnarodnij-oglyad/item/13269-звіт-про-товарообіг-між-сша-та-єс.html>. (Дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана
6. Капила Ю. Растущие арктические интересы России, Китая, США и ЕС [Электронный ресурс] / Ю. Капила, Х. Миккола. – Режим доступа: <http://inosmi.ru/arctica/20131112/214688101.html>. (Дата обращения 20.06.2015) – Название с экрана
7. Приходько О. В. Формирование европейской политики администрации Обамы [Текст] / О. В. Приходько // США-Канада. – 2010. – № 5. – С. 23 – 38.
8. A balanced EU-US Free Trade Agreement [Electronic Resources]. – Access mode: http://ec.europa.eu/priorities/eu-us-free-trade/index_en.htm. (Accessed 20 July 2015)
9. A New Start for Europe: My Agenda for Jobs, Growth, Fairness and Democratic Change [Electronic Resources]. – Access mode: http://ec.europa.eu/priorities/docs/pg_en.pdf#page=11. (Accessed 20 July 2015)
10. Archick K. U.S.-EU Cooperation Against Terrorism [Electronic Resources] / K. Archick. – Access mode: <http://fas.org/sfp/crs/row/RS22030.pdf>. (Accessed 20 July 2015)
11. EU negotiating texts in TTIP [Electronic Resources]. – Access mode: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=1230>. (Accessed 20 July 2015)
12. EU Relations with the United States of America [Electronic Resources]. – Access mode: http://eeas.europa.eu/us/index_en.htm. (Accessed 20 July 2015)
13. European Union and United States to launch negotiations for a Transatlantic Trade and Investment Partnership [Electronic Resources]. – Access mode: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=869>. (Accessed 20 July 2015)
14. European Union, Trade in goods with USA [ElectronicResources]. – Accessmode: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/html/113465.htm>.
15. Fast Track/Trade Promotion Authority (TPA) [Electronic Resources]. – Access mode: www.citizenstrade.org/ctc/trade-policies/fast-tracktrade-promotion-authority-tpa/ (Accessed 20 July 2015)

16. Mix D. The European Union: Foreign and Security Policy [Electronic Resources] / D. Mix. – Access mode: <http://fas.org/sgp/crs/row/R41959.pdf>. (Accessed 20 July 2015)
17. Mix D. The United States and Europe: Current Issues [Electronic Resources] / D. Mix. – Access mode: <http://fas.org/sgp/crs/row/RS22163.pdf>. (Accessed 20 July 2015)
18. Mogherini makes light of leaked EU paper on Israel sanctions [Electronic Resources]. – Access mode: <https://euobserver.com/foreign/126558>. (Accessed 20 July 2015)
19. National Security Strategy 2010 [Electronic Resources]. – Access mode: www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf. (Accessed 20 July 2015)
20. Obama Foreign Policy Approval Rating Drops on Both Sides of the Atlantic; Europeans Want More Independence in Transatlantic Relationship [Electronic Resources]. – Access mode: <http://trends.gmfus.org/survey-obama-foreign-policy-approval-rating-drops-on-both-sides-of-the-atlantic-europeans-want-more-independence-in-transatlantic-relationship/> (Accessed 20 July 2015)
21. The 2015 National Security Strategy [Electronic Resources]. – Access mode: www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy_2.pdf. (Accessed 20 July 2015)
22. The EU's top trading partners in 2014: the United States for exports, China for imports [Electronic Resources]. – Access mode: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/6760204/6-27032015-AP-EN.pdf/15911e52-a591-400d-af4c-d3ac72affa8c>. (Accessed 20 July 2015)

REFERENCES:

1. Halchynskiy A. Yevropa i SShA – heopolitychne supernytstvo [Europe and the United States – geopolitical rivalry]. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://old.niss.gov.ua/Evrointeg/ekonom.htm>. (Accessed 20 July 2015)
2. Honchar B. Zovnishnia polityka administratsii B. Obamy na shliakhu vidnovlennia amerykanskooho liderstva [Foreign Policy Barack Obama administration towards the restoration of American leadership] / Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriia [Bulletin of Kyiv National Taras Shevchenko University. History]. – Kyiv: VPTs «Kiyivs'kiy universitet», 2012. – Vip. 113. – S. 8 – 13.
3. Honchar B. Irakske pytannia i transatlantychni vidnosyny na pochatku KhKhI stolittia [Iraqi issues and transatlantic relations at the beginning of the XXI century] / Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriia [Bulletin of Kyiv National Taras Shevchenko University. History]. – Kyiv: VPTs «Kiyivs'kiy universitet», 2006. – Vip. 85/86. – S. 4 – 6.
4. Dudko I.D. Soiuznytski vidnosyny SShA ta yevroatlantychnoi spilnoty [Alliances US and Euro-Atlantic community] / Suchasna ukrainska polityka: polityky i politolohy pro nei [Modern Ukrainian politics, politicians and political scientists about it]. – K.: Ukr. tsentr polit. menedzhmentu, 2010. – Vip. 19. – 430-439.
5. Zvit pro tovaroobih mizh SShA ta YeS [Report on trade between the US and EU] [Electronic resource]. – Access mode: <http://n-auditor.com.ua/uk/novini/mizhnarodnij-oglyad/item/13269-zvit-pro-tovaroobig-mizh-ssha-ta-es.html>. (Accessed 20 July 2015)
6. Kapila, Yu., Mikkola Kh. Rastushchie arkticheskie interesy Rossii, Kitaya, SShA i ES [Rising arctic interests of Russia, China, the USA and the EU]. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://inosmi.ru/arctica/20131112/214688101.html>. (Accessed 20 July 2015)
7. Prikhod'ko, O.V. Formirovanie evropeyskoy politiki administratsii Obamy [Formation of the European policy of the Obama administration]. – SShA-Kanada. – 2010. – № 5. – S. 23 – 38.
8. A balanced EU-US Free Trade Agreement [Electronic Resources]. – Access mode: http://ec.europa.eu/priorities/eu-us-free-trade/index_en.htm. (Accessed 20 July 2015)
9. A New Start for Europe: My Agenda for Jobs, Growth, Fairness and Democratic Change [Electronic Resources]. – Access mode: http://ec.europa.eu/priorities/docs/pg_en.pdf#page=11. (Accessed 20 July 2015)
10. Archick, K. U.S.-EU Cooperation Against Terrorism [Electronic Resources] – Access mode: <http://fas.org/sgp/crs/row/RS22030.pdf>. (Accessed 20 July 2015)
11. EU negotiating texts in TTIP [Electronic Resources]. – Access mode: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=1230>. (Accessed 20 July 2015)
12. EU Relations with the United States of America [Electronic Resources]. – Access mode: http://eeas.europa.eu/us/index_en.htm. (Accessed 20 July 2015)
13. European Union and United States to launch negotiations for a Transatlantic Trade and

Investment Partnership [Electronic Resources]. – Access mode: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=869>. (Accessed 20 July 2015)

14. European Union, Trade in goods with USA [Electronic Resources]. – Access mode: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/html/113465.htm>.

15. Fast Track/Trade Promotion Authority [TPA] [Electronic Resources]. – Access mode: www.citizenstrade.org/ctc/trade-policies/fast-tracktrade-promotion-authority-tpa/ (Accessed 20 July 2015)

16. Mix, D. The European Union: Foreign and Security Policy [Electronic Resources] – Access mode: <http://fas.org/sgp/crs/row/R41959.pdf>. (Accessed 20 July 2015)

17. Mix, D. The United States and Europe: Current Issues [Electronic Resources]. – Access mode: <http://fas.org/sgp/crs/row/RS22163.pdf>. (Accessed 20 July 2015)

18. Mogherini makes light of leaked EU paper on Israel sanctions [Electronic Resources]. – Access mode: <https://euobserver.com/foreign/126558>. (Accessed 20 July 2015)

19. National Security Strategy 2010 [Electronic Resources]. – Access mode: www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf. (Accessed 20 July 2015)

20. Obama Foreign Policy Approval Rating Drops on Both Sides of the Atlantic; Europeans Want More Independence in Transatlantic Relationship [Electronic Resources]. – Access mode: <http://trends.gmfus.org/survey-obama-foreign-policy-approval-rating-drops-on-both-sides-of-the-atlantic-europeans-want-more-independence-in-transatlantic-relationship/> (Accessed 20 July 2015)

21. The 2015 National Security Strategy [Electronic Resources]. – Access mode: www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy_2.pdf. (Accessed 20 July 2015)

22. The EU's top trading partners in 2014: the United States for exports, China for imports [Electronic Resources]. – Access mode: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/6760204/6-27032015-AP-EN.pdf/15911e52-a591-400d-af4c-d3ac72affa8c>. (Accessed 20 July 2015)

Двуреченская А. С., доцент кафедры международных отношений Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара (Днепропетровск, Украина), E-mail: sar04@mail.ru

Отношения США и ЕС во времена президентства Б. Обамы: общее и отличное.

Аннотация. Исследуются отношения США и ЕС в период пребывания на посту президента Б. Обамы. Отмечается, что сходство в менталитете, подходах к построению политической и экономической систем делает США и страны ЕС естественными союзниками на международной арене. Рассмотрено участие США и Европейского Союза в решении актуальных проблем современной мировой политики. Определены различия во внешнеполитических целях и методах решения международных проблем Соединенными Штатами и странами ЕС, особенно военных конфликтов. Обращается внимание на направления внешней политике, где США и ЕС выступают конкурентами.

Ключевые слова: США, ЕС, сотрудничество, разногласия, двусторонние отношения.

Dvurechenska O., PhD in History, Associate Professor of the Department of International Relations Oles Honchar Dnipropetrovsk National University (Dnepropetrovsk, Ukraine), E-mail: sar04@mail.ru

EU-US relations under president Barack Obama: similarities and differences

Abstract. The importance of the specific relationship between the US and the EU is determined by the role they play in solving international problems. The purpose of the article is to study the impact of common and distinctive position in US and EU foreign policy on the development of their relations and ability to effectively solve the world's problems.

At the beginning of the XXI century relations between the US and the EU have been developing in various spheres of foreign policy. The priorities were security cooperation, the fight against international terrorism and the development of economic relations. US and EU are mutually beneficial and priority partners for each other. This is determined in the foreign policy instruments of the United States and the European Union. However, this does not preclude the existence in the United States and the European Union different approaches to solving international problems and competition between them. The biggest differences between the US and the EU are shown in approaches to the settlement of military conflicts, the fight against global warming and the greenhouse effect. The largest component of competitive relations is manifested in the development

of the Arctic region.

The US seeks to engage the EU foreign policy implementation taking into account American interests. However, at the beginning of the XXI century the EU had its own foreign policy program. The EU has an unhappy tendency towards US methods of solving world problems and unilateral actions in the international arena.

The bipolar system was dominated by bilateral cooperation between the US and individual states of the European Union, but during the presidency of Barack Obama, the United States prefer relations with European politicians who represent the agreed position of 28 EU member states.

The US in implementing its foreign policy should take into account the position of individual states and the European Union as a whole entity. This affects the process of solving international problems.

Despite the existence of contradictions in the relations of the United States and the European Union, cooperation will continue to contribute to this long-term relationship, similarities in approaches to building political and economic systems and similarities in mentality.

Key words: USA, EU, cooperation, differences, bilateral relations.

УДК 327

Арабаджи Ю. І.

старший викладач кафедри соціології,
психології та гуманітарних дисциплін,

Криворізький факультет

ДВНЗ «Запорізький національний університет»
(Кривий Ріг, Україна), E-mail: amati_yuriy@i.ua

ВІДРОДЖЕННЯ ФАШИЗМУ НА ТЛІ ПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ В РОСІЇ І УКРАЇНІ

Анотація. У статті розкривається сутність фашизму, його ідеологія, причини появи і актуальність цього явища для Росії та України.

Ключові слова: Україна, Росія, фашизм, ЗМІ, пропаганда, політика, війна.

Актуальність дослідження. Необхідність дослідження фашизму і загрози його відродження в Росії та Україні обумовлено низкою факторів. У світі наростає протистояння між провідними геополітичними центрами: Північною Америкою, Європою і Китаєм. У відповідь, Росія намагалась через створення ЄАС перетворитися на один з полюсів сучасного світу. Щоб набути функції світового Центру, Росія почала втілювати у життя свої імперські плани: 27 лютого 2014 року відбулось вторгнення в Україну після вступу збройних сил РФ на територію Автономної республіки Крим, далі була розв'язана війна на сході України, а вже восени 2015 року Росія почала роздмухувати Сірійський конфлікт. Які наслідки будуть мати такі дії Росії? З метою приборкання агресора задіяні міжнародні санкції, котрі поглиблюють економічну кризу в Росії. Економічний спад стає причиною значного погіршення становища незахищених верств населення. Розширення міграційних процесів призводить до зростання національної напруженості як у Росії, так і в Європі. Поглиблюється соціальна нерівність, зростає недовіра, провокуються масові агресивні настрої, виступи громадян часто приймають радикальні форми.

В Україні також можна спостерігати схожі тенденції: невпевненість в завтрашньому дні, відчуття тривоги, часто негативне ставлення до політичних дій правлячої еліти, до інститутів влади.

Така ситуація є небезпечною, оскільки частина населення, найчастіше молодь, готові до об'єднання і бажають знайти причини заглиблення соціальної, політичної та економічної нестабільності і покарати винних у ситуації, що склалася. З іншого боку відбувається посилення політичного корпоративізму – згуртування політичної верхівки в вузьке коло людей, об'єднаних інтересами утримання та збереження влади.

Доречі, не тільки в Росії та Україні, а й у ряді європейських країн у парламентських виборах праворадикальні партії все частіше отримують значне представництво в законодавчих органах влади. У своїх політичних програмах і тактиці вони використовують технології мобілізації суспільства навколо національної ідентичності. Фашистська ідеологія і технології використовуються як засоби та інструменти виходу з кризових ситуацій.

Отже, економічна та соціально-політична ситуація в Росії та Україні, світоглядна криза, політичний нігілізм, все це є благодатним ґрунтом для появи фашистських настроїв.

Серед зарубіжних дослідників, що розглядають особливості фашизму виділяються Х. Арендт, А. Бауеркемпер, В. Віпперман, Л. Люкс, К. Манхейм, П. Мілз, К. Поппер. З. Бжезинський вивчав теорію тоталітаризму порівнюючи фашизм і комунізм, протиставляючи тоталітаризму ліберально-демократичне суспільство. Про умови фашизації націй писали сучасники класичного фашизму Е. Нольте, В. Парето, Л. Троцький.

Комплексному дослідженню фашизму і неофашизму присвячені роботи Е. Д. Вайтц, А. Феннера, Д. Проуа, К. Фогу «Фашизм і неофашизм», антологія «Фашизм» британського вченого Р. Гріффіна, монографія Ш. Бройера «Націоналізм і фашизм».

Сучасні дослідники М. Вирич, Д. Громов, В. Лук'янов в роботах розглядають еволюцію ідеології фашизму, питання про загрозу фашизму в сучасній Росії піднімається такими авторами як Б. Кагарлицький, С. Кара-Мурза, С. Котов, А. Умланд і т.д.

Метою даної роботи є вивчення та аналіз факторів і умов зародження фашизму, ідентифікація фашизму в Росії та Україні.

Досягнення поставленої мети дослідження передбачає вирішення таких основних завдань:

- виявити соціально-політичні, економічні та культурні передумови формування фашизму;
- дослідити можливості появи фашизму в сучасній Росії та Україні;
- проаналізувати основні тенденції та виявити загрози розвитку фашизму;
- визначити шляхи і методи попередження фашизму;

Об'єктом дослідження є фашизм як ідеологія і політична практика;

Предметом дослідження є тенденції, закономірності та загрози проявів фашизму в політичному процесі сучасної Росії та України;

Фашизм - це різновид політичного режиму, а також радикальна авторитарна імперіалістична політична ідеологія, характерними ознаками якої є сильний культ особи, націоналізм, мілітаризм, тоталітаризм, імперіалізм та ідея постійної війни й панування [1].

Для фашистських держав характерне посилення регулюючої ролі держави як в економіці, так і в ідеології. Основними рисами ідеології фашизму є:

- Імперіалізм, прагнення до світового панування силовими методами;
- Консервативність економічних програм, державно-монополістичні методи регулювання економіки;
- Корпоративізм в основі будівництва держави, суспільство подається безкласовим, солідарним, замість класів вводиться поняття «корпорації», кожна корпорація виконує свою соціальну функцію. Корпоративістський парламент замінює собою всі традиційні представницькі та законодавчі органи влади і придушує політичне інакомислення;
- Крайній націоналізм і культурна замкнутість, расизм, геноцид. Національна ідентичність є основою індивідуальної ідентичності і не повинна бути пошкоджена іноземними впливами;
- Популізм, непримиренна боротьба з політичним і культурним лібералізмом;

- Культ насильства, нетерпимість, репресії, спрямовані на інакомислення. Фашисти завжди вказують в якості джерела і зразка «занепаду» обраний ними етнос або групу етносів, об'єднання людей зі своєю ідеологією або релігійними поглядами, яких вони виставляють джерелом усіх негараздів;

- Вождь з необмеженою владою, «обожнювання» вождя і створеної ним ієрархії, бажання померти за націю;

- Виховання «нової людини» – «зрілої» істоти, фізично сильної і «моральної», що зневажає все «слабке» і до смерті віддані вождю і нації, ідеям фашизму.

- Пропаганда та освіта, що вселяє сліпе підкорення владі, що перешкоджає критичним і незалежним поглядам. Членам сім'ї ставиться в патріотичний обов'язок повідомляти про антифашистські настрої в сім'ї;

- Протистояння християнським вченням, усунення християнських ідеалів любові, смирення і покаяння на тій підставі, що вони пригнічують сильні інстинкти, необхідні щоб домінувати над «нижчими» расами;

- Тоталітарна влада фашистської партії: повне підпорядкування законодавчої, виконавчої, судової влади, повне підпорядкування управління силовими структурами, фінансами, економікою, засобами масової інформації, культурою, наукою, освітою, релігійними об'єднаннями, спортом, сімейними відносинами;

- Мілітаризація суспільства, культ покорі владі, дисципліни, фізичної сили, пристосування атрибутів військових організацій для цивільних, постійна готовність до війни. Розвиток військово-промислового комплексу і збільшення призову в силові структури [2].

Окрім цього, на думку британського політолога доктора Лоренса Брита, для фашизму характерні переплетення релігії та уряду, контроль над ЗМІ, сильна дискримінація за ознакою статевої приналежності, виявлення ворога і маніакальне захоплення національною безпекою [3].

Фашизм привабливий і може досягти успіху тільки в тому випадку, якщо його ідеологія і пропаганда має певну схожість з думками і прагненнями широкої категорії народних мас. «Фюрер» може «творити» історію тільки тоді, коли його особа відповідає особистісним характеристикам широких верств суспільства. При цьому надзвичайно важливо знати, що у людей завжди існують діючі динамічні елементи психіки, які роблять можливою добровільну відмову людини від свободи, прийняття і підтримку фашизму [4].

Президент Путін має таку підтримку широких верств суспільства. У 2012 році за нього проголосувало майже 63,6% виборців, а зараз, за даними Всеросійського центру вивчення громадської думки, рейтинг схвалення діяльності Володимира Путіна на посаді президента Росії досяг 89,9%. Як зазначено в дослідженні, такий високий рівень схвалення пов'язаний насамперед з відправкою військової техніки і військовослужбовців у Сирію і авіаударами російської авіації по позиціях бойовиків «Ісламської держави» [5].

Україна і світ мають бачити Росію не партнером, а тим, ким вона є. Таку думку нещодавно висловив перший президент України Леонід Кравчук, і мова може йти не тільки про анексію Криму, окупацію частини Донбасу, збитий Боїнг, політичних заручників, шквал пропаганди та дезінформації, порушення принципів міжнародного права. Обравши шлях агресії та ізоляції у світі, шлях санкцій, Росія кинула виклик цивілізованому світу. Мабуть історія повторюється. Схожі події вже відбувались у Європі у 30-х роках минулого століття: березень 1938 року – аншлюс Австрії, за Австрією прослідували Судети, за Судетами – Мемель, за Мемелем – Польща, за Польщею – Франція, за Францією – Росія. Все починалося з малого ... Росіяни «не повинні вестися, як повелися свого часу німці на обіцянки Геббельса і Гітлера» [6].

Через 70 років після закінчення Другої світової війни, росіянам потрібно нагадати про наслідки німецького фашизму і про загрозу російського неофашизму.

Після розпаду Радянського Союзу в 1991 році фашистські групи з'явилися в Росії. Фашистські ідеї стали привабливими для деяких сегментів російського населення оскільки існувала образа через втрату радянської імперії, турбота про долю етнічних росіян в державах-наступниках СРСР, прагнення до сильного лідера. Деякі російські фашисти спробували відродити реакційну ідеологію чорносотенців. Ультра праві організації, утворені у Росії в перші роки 20-го століття, були носіями вкрай націоналістичної ідеології, яка проповідувала антисемітизм, у більшості проблем Росії звинувачували євреїв і масонів. Чорносотенці були прихильниками Російської Православної Церкви, віддавали перевагу монархії чи військовій диктатурі. У 1980-і роки провідною групою яка підтримувала чорносотенну ідеологію була «Пам'ять», основним представником якої був Дмитро Васильєв.

Ліберально-демократична партія Росії на чолі з Володимиром Жириновським була заснована в 1990 році. В 1991 році він заявив: «Я кажу абсолютно відверто, коли я прийду до влади буде диктатура. Росія потребує диктатора зараз... Я буду безжалюгідним. Я закриватиму газети одна за одною... Ви хочете назвати це російським фашизмом, чудово» [7]. Жириновський хотів, щоб Росія зберігала контроль над республіками колишнього Радянського Союзу, тому він засудив рухи за незалежність у Прибалтиці та Чечні і погрожував суворими заходами проти них. Як він сказав у інтерв'ю литовській газеті в 1991 році: «Я знищу тебе. Я поховано ядерні відходи ... вздовж кордону Балтії. ... Ви литовці вмиратимете від хвороб, і радіації. ... Скоро не буде жодного з литовців, естонців, латишів і на Балтиці. Я буду діяти як Гітлер у 1942 році» [7].

«Російська національна єдність» – воєнізована організація, яку заснував в 1990 році Олександр Баркашов. Він називав своїх чорносотенців резервною силою для російської армії та МВС. Баркашов звинуватив євреїв в економічних проблемах Росії та стверджував, що тільки «кілька сотень» євреїв загинули в німецьких концентраційних таборах. Баркашов підкреслював «першорядну важливість» російської крові, обвинуватив «інтернаціоналістів-комуністів» у підриві «генетичної чистоти» нації через програму расового змішування, і закликав до відродження «російсько-арійської традиції». Хоча Баркашов заперечував, що він був фашистом, він надзвичайно захоплювався Гітлером: «Я вважаю [Гітлера] великим героєм німецької нації і всіх білих рас. Він досяг успіху, надихаючи всю націю на боротьбу проти деградації і вимивання національних цінностей» [7]. Баркашов наполягав в 1994 році, що він прийде до влади «абсолютно правовими засобами». Але у програмі РНЄ заявлялось, що традиційна демократія була неефективна, тому закликали до «етнічної демократії», в якій право голосу будуть мати ті, хто продемонстрував свою лояльність по відношенню до нації. У рамках програми расистського націоналізму, Баркашов наполягав на захисті етнічних росіян за межами Росії. Він засудив утиск етнічних росіян в Естонії та Латвії, а пізніше підтримував російську військову інтервенцію в Чечні, щоб захистити російських громадян «від свавілля», закликав до жорстких заходів - починаючи з депортації 80000 чеченських «злочинців», які жили в Росії [7].

На думку блогера Юрія Ніколова, Путін побудував у Росії практично ідеальну фашистську державу, оскільки основні ознаки фашизму знаходять відображення у російських реаліях, зокрема:

- Наявність традиціоналізму. У посланні Федеральним зборам 12 грудня 2013 року Путін пообіцяв захищати традиційні цінності від «безстатевого і безплідного» західного лібералізму і заявив: «У світі все більше людей, які підтримують нашу позицію щодо захисту традиційних цінностей, які тисячоліттями складали духовну, моральну основу цивілізації, кожного народу: цінностей традиційної сім'ї, справжнього людського життя, в тому числі і життя релігійного, життя не тільки матеріального, а й духовного, цінностей гуманізму і різноманітності світу» [8].

- Наявність націоналізму. Путін після захоплення Криму сказав: «На Україні

живуть і будуть жити мільйони російських людей, російськомовних громадян, і Росія завжди буде захищати їх інтереси». Але я ще раз зауважу: окупація Росією українського Криму, це аналог окупації чехословацької території Судетів Німеччиною.

- Наявність етатизму. Мова йде про ідеологію, яка абсолютизує роль держави в суспільстві і пропагує максимальне підпорядкування інтересів особистостей і груп інтересам держави. Політику активного втручання держави в усі сфери суспільного та приватного життя ми можемо спостерігати під час цькування противників війни з Україною, згадати хоча б напади на Андрія Макаревича та Земфіру Рамазанову. У Криму їх назвали «апологетами розбою, війни і хаосу»: «Виступи на півострові діячів, котрі публічно підтримували Євромайдан, а також нацистів на Україні, виключені...» [10].

- Ознаки милітаризму. Державна ідеологія, спрямована на виправдання політики постійного нарощування військової могутності держави і, одночасно з цим, допустимості використання військової сили при вирішенні міжнародних і внутрішніх конфліктів. У військовій доктрині Росії вказано, що за потреби вона першою може застосовувати ядерну зброю. Військовий бюджет Росії у 2013 році склав 68,8 мільярдів доларів, це третій у світі показник після США і Китаю: «Згідно з прийнятим Держдумою планом російські витрати на оборону зростуть з 69 млрд дол. у 2013 р. до 98 млрд дол. у 2016 р. Цей план вивів Росію на третє місце за обсягом витрат. Військові витрати склали 15,7% всіх бюджетних витрат в 2013 р., до 2016 р. цей показник досягне 20,6%» [11].

Росія постійно веде війни: сьогодні на стороні Асада в Сирії, раніше на території федерації у Чечні, розв'язувались воєнні агресії проти Молдови, проти Грузії, і тепер проти України. На думку британських експертів, на Донбасі російських воєк вдвічі більше, ніж місцевих терористів і бандитів. Російські військові почали брати участь у війні на сході України 14 липня 2014. У цей день на територію України увійшли шість розвідувальних команд, а з 11 серпня у війні в Україні вже повноцінно брали участь десять тактичних угруповань. Станом на весну 2014 Росія зосередила на кордоні з Україною і в Криму 28 військових частин загальною чисельністю в 90 тис військових. Станом на середину серпня 2014 року, в Україні перебували від 3500 до 6000 російських військових. Найбільша їх кількість - 10000 - спостерігалася в грудні 2014 року. У лютому 2015 року в Україні перебували 9000 військових, але з того часу їх кількість зросла на 1500 - 2000 [9].

- Ознаки екстремізму. Це те, що ми спостерігаємо зараз на території Донбасу у виконанні засланих козачків і заблуканих офіцерів ГРУ. У звіті британського Королівського об'єднаного інституту оборонних досліджень наголошується, що Росія веде війну в Україні відповідно до так званої доктрини Герасимова (начальника російського Генштабу), яка в грудні 2014 року була включена в російську військову доктрину. У ній описувалася саме «гібридна війна» і зазначалося, що в XXI столітті намітилася тенденція до стирання кордонів між миром і війною, а війни вже не оголошуються офіційно і більше не ведуться за встановленими правилами [9].

- Наявність вождізму та культу особистості. За даними опитування, проведеного «Левада-центром» у вересні 2014 року кожен п'ятий росіянин (21 відсоток) вважав, що в країні існує культ особистості президента Володимира Путіна. 31 відсоток респондентів були впевнені, що культ особи Путіна в Росії поки не сформувався, але «передумов для нього все більше і більше». У той же час не знаходили ніяких підтверджень культу 40 відсотків опитаних [12].

Путін обраний президентом Росії уже втретє, також перебував на посаді прем'єр-міністра Російської Федерації. Майже за двадцять років при владі, Путін збудував управлінську вертикаль, на вершині якої знаходиться він сам. Нещодавно продовжено термін перебування на посаді президента до семи років. Отже, віддавати владу Путін намірів не має.

Міжнародна ізоляція, війни, падіння економіки, валютна криза, масштабна корупція не переконали більшість росіян змінити свої погляди. А поки що, культ особистості Путіна вийшов на новий рівень після анексії Криму і військових конфліктів на Донбасі та в Сирії. Інколи, все це нагадує якийсь «театр абсурду»: бюст Володимира Путіна в образі давньоримського імператора був споруджений «на знак вдячності за анексію Криму» [13]. А ще написано ікону Путіна у храмі секти «путінопоклонників» в Нижегородській області, а також існують фейкові козачі гроші з зображенням Путіна. А що означають 22 графіті-картини з зображенням Путіна, що з'явилися в кримських містах? Ймовірно, народу потрібен фюрер?

- Ознаки тоталітаризму. У Росії фактично править одна партія – «Единая Россия», яка має на виборах близько 70% голосів населення, в економіці все будується на державних монополіях й підконтрольних владі олігархічних кланах, медіа стали засобом пропаганди та дезінформування населення, обмежуються громадянські свободи, зокрема в проведенні зібрань та мітингів. Насаджується ідеологія «Русского мира», політичне православ'я виступає інструментом консолідації низки пострадянських країн в неоімперських проектах Кремля.

Навіть позиція єврейських громад Росії, на думку російського фінансиста і блогера Слави Рабиновича, деколи обурює: «Вони ходять до Путіна, який їм говорить про те, що «Гейббельс був талановитою людиною»... Російська пропаганда спотворила абсолютно все, вона – суцільна брехня... Мені здається, що якщо євреї будуть себе вести так, як вони вели себе в Німеччині на початку і середині 1930-х років, то їм буде погано. Я впевнений, що при економічному колапсі Росії Путін буде вдаватися до допомоги чорносотенців наших днів, чорносорочечників, всяких клоунів типу ряджених козаків, але зі зброєю» [14].

22 березня поточного року в Петербурзі пройшов «Міжнародний російський консервативний форум», на який з'їхалися представники провідних неонацистських і ультраправих партій з 11 країн Європи. Форум організувало пітерське відділення партії «Родина» (рос.), але юридичним організатором є «Русский национальный культурный центр – Народный дом», який називає цей захід «першим у світовій історії Форумом національно-орієнтованих політичних сил Європи і Росії». Мета форуму – знайти для російського режиму «союзників в Європі», які будуть «відстоювати традиційні цінності, просувати інтереси Росії і добиватися скасування санкцій». Організатори закликали до об'єднання і цитували Путіна: «Наш рух уперед неможливий без духовного, культурного, національного самовизначення, інакше ми не зможемо протистояти зовнішнім і внутрішнім викликам, не зможемо домогтися успіху в умовах глобальної конкуренції» [15]. Так що, представники одинадцяти ультраправих та неонацистських європейських партій впевнено підтримують дії Путіна на міжнародній арені.

Росія на з'їзді була представлена, в тому числі і лідерами Українського ополчення, завзято воюючими з «українським фашизмом». На заході з Української сторони була і лідер Правої Соціалістичної партії Вікторія Шилова, экс-депутат Дніпропетровської облради. Виникає питання: наскільки поширеними в Україні є загрози розвитку фашизму?

Українофоби наводять чимало «аргументів» на користь існування фашизму в Україні, такої ж думки дотримується абсолютна більшість російських ЗМІ. Серед найпоширеніших: згадки російських істориків про співпрацю з Абвером керівництва ОУН на чолі зі Степаном Бандерою, тобто мова йде про колабораціонізм ОУН-УПА. Така співпраця Бандери і Шухевича з гітлерівською Німеччиною дійсно була, і сподівались вони через спільну боротьбу проти СРСР відродити українську державу. Але історія має багато неоднозначних фактів, таких як пакт «Молотова – Ріббентропа» чи створення РОА (рос.) генерала Власова. Сьогодні ж, з метою маніпулювання громадською думкою, в російських ЗМІ ведуться розмови про «неофашистів» з «Правого сектору» та «Свободи», про «київську хун-

ту», «карателів» та «бандерівців», які знищують мирне населення «новоросії», про шовінізм та расизм...

Насправді, в Україні немає культу особи – Президент України П. Порошенко переміг із результатом 54%, а партії, яка мала б у Верховній Раді половину голосів, також немає. Україна не вела війн і не мала колоній, отже немає ані мілітаризму, ані тоталітаризму, ані політики імперіалізму. Верховна Рада засудила комуністичний та націонал-соціалістичний тоталітарні режими і заборонила їхню пропаганду і символіку в Україні, ухваливши відповідний Закон [16]. У Конституції України задекларована заборона дискримінації залежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження (ст. 24). Статтею 161 КК України передбачено кримінальну відповідальність за умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності, або образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями.

Україна вступила у війну у 2014 році, після анексії Росією частини її території, і це є захистом територіальної цілісності та незалежності. Отже, розмови про те, що в Україні є фашизм, - це ідеологічна вигадка та нісенітниця.

Висновки. Розглянувши ситуацію в Росії та Україні, можна стверджувати, що загроза фашизму в Росії стала реальністю. Ознаки фашизму відзначаються в конструкції правлячої еліти – політичному корпоративізмі, становленні культу особи, в посиленні і заохоченні націоналістичних настроїв в російському суспільстві, в націоналізмі, ксенофобії, нетерпимості.

Ідеології нацизму та фашизму, які пов'язані з культом сильної особистості, агресивним шовінізмом та расизмом, засуджуються в Україні абсолютною більшістю громадян. Націонал-соціалістичний тоталітарний режим визнається в Україні злочинним та засуджується як несумісний з основоположними правами і свободами людини і громадянина.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Фашизм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D1%88%D0%B8%D0%B7%D0%BC> – Заголовок з екрану.
2. Fascism [Electronic resource]. – Access mode: www.britannica.com/topic/fascism (Accessed 20 July 2015).
3. Кто на самом деле фашист: Россия или Украина? Основные признаки фашизма [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fakty.ictv.ua/ru/index/read-news/id/1508548> – 2015. – 19.03. – Заголовок з екрану.
4. Фромм Э. Бегство от свободы / Э.Фромм. – М.: Академический проект, 2007. – 270 с.
5. Рейтинг Путина - 90%: уроки истории [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bbc.com/russian/international/2015/10/151022_putin_highest_approval_rating_list – 2015. – 22.10. – Заголовок з екрану.
6. Это уже было [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://blogs.lb.ua/andrey_zubov/257887_.html – 2014. – 02.03. – Заголовок з екрану.
7. Neo-fascism in Russia [Electronic resource]. – Access mode: www.britannica.com/topic/fascism/Varieties-of-fascism#toc219399 – (Accessed 20 July 2015)
8. Путин построил в России практически идеальное фашистское государство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nashigroshi.org/2014/04/14/putyn-postroyl-v-rossyyu-praktychesky-idealnoe-fashystskoe-hosudarstvo-perechen/> – 2014. – 14.04. – Заголовок з екрану.
9. На Донбассе русских вояк вдвое больше, чем местных террористов и бандитов, - британские эксперты [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sprotyv.info/ru/news/14389-na-donbasse-russkih-voyak-vdvoe-bolshe-chem-mestnyh-terroristov-i-banditov-britanskie> – 2015. – 11.03. – Заголовок з екрану.
10. В Крыму Макаревича и Земфиру назвали «апологетами разбоя, войны и хаоса» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://censor.net.ua/news/342202/v_krymu_makarevicha_i_zemfiru_nazvali_apologetami_razboya_voyny_i_haosa – 2015. – 01.07. – Заголовок з екрану.

11. Рейтинг країн за кількістю військових витрат очолюють США, Китай і Росія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.unian.ua/finance/880232-reyting-krajina-za-kilkistyu-viyskovih-vitrat-ocholyuyut-ssha-kitay-i-rosiya.html> – 2014. – 04.02. – Заголовок з екрану.
12. Соціологи розпросили росіян о культє личности Путина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lenta.ru/news/2014/10/15/cult/> – 2014. – 15.10. – Заголовок з екрану.
13. Как Путина на Руси любили: О культє личности российского президента [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://112.ua/statji/kak-putina-na-rusi-lyubili-chernovik-260099.html> – 2015. – 26.09. – Заголовок з екрану.
14. Российский финансист: В РФ правит «фашистская хунта» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.charter97.org/ru/news/2015/1/12/134931/ – 2015. – 12.01. – Заголовок з екрану.
15. Серые зазывают коричневых [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.novayagazeta.ru/politics/67708.html – 2015. – 19.03. – Заголовок з екрану.
16. Рада заборонила пропаганду та символіку комуністів і нацистів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.unian.ua/politics/1065507-rada-zaboronila-propagandu-ta-simvoliku-komunistiv-i-natsistiv.html – 2015. – 09.04. – Заголовок з екрану.
17. Зіновій Партико: «Обыкновенный фашизм»: в Україні чи в Росії? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://entime.info/71-obyknovennyu-fashizm-v-ukrayin-chi-v-rosyi.html> – 2015. – 04.02. – Заголовок з екрану.

REFERENCES:

1. Fashizm [Fascism]. – [Electronic resource]. – Access mode: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D1%88%D0%B8%D0%B7%D0%BC> (Accessed 20 July 2015)
2. Fascism [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.britannica.com/topic/fascism> (Accessed 20 July 2015)
3. Kto na samom dele fashist: Rossiya ili Ukraina? Osnovnye priznaki fashizma [Who is actually a fascist: Russia or Ukraine? The main features of fascism]. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://fakty.ictv.ua/ru/index/read-news/id/1508548> – 2015. – 19.03. (Accessed 20 July 2015)
4. Fromm E. Begstvo ot svobody [Escape from Freedom]. – М.: Akademicheskii projekt, 2007. – 270 s.
5. Reyting Putina - 90%: uroki istorii [Putin's rating - 90%: the lessons of history]. – [Electronic resource]. – Access mode: www.bbc.com/russian/international/2015/10/151022_putin_highest_approval_rating_list – 2015. – 22.10. (Accessed 20 July 2015)
6. Eto uzhe bylo [It has been]. – [Electronic resource]. – Access mode: http://blogs.lb.ua/andrey_zubov/257887_.html – 2014. – 02.03. (Accessed 20 July 2015).
7. Neo-fascism in Russia [Electronic resource]. – Access mode: www.britannica.com/topic/fascism/Varieties-of-fascism#toc219399 (Accessed 20 July 2015)
8. Putin postroil v Rossii prakticheski ideal'noe fashistskoe gosudarstvo [Putin has built almost perfect fascist state]. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://nashigroshi.org/2014/04/14/putyn-postroyl-v-rossyy-praktychesky-ydealnoe-fashystskoe-hosudarstvo-perechen/> – 2014. – 14.04. (Accessed 20 July 2015)
9. Na Donbasse russkikh voyak vdvoe bol'she, chem mestnykh terroristov i banditov, - britanskі експерти [In the Donbass Russian warriors twice as much as the local terrorists and bandits]. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://sprotyv.info/ru/news/14389-na-donbasse-russkikh-voyak-vdvoe-bolshe-chem-mestnyh-terroristov-i-banditov-britanskіe> – 2015. – 11.03. (Accessed 20 July 2015)
10. V Krymu Makarevicha i Zemfiru nazvali «apologetami razboya, voyny i khaosa» [In Crimea, Makarevich and Zemfira called «apologists robbery, war and chaos»]. – [Electronic resource]. – Access mode: http://censor.net.ua/news/342202/v_krymu_makarevicha_i_zemfiru_nazvali_apologetami_razboya_voyiny_i_haosa – 2015. – 01.07. (Accessed 20 July 2015)
11. Reitynh krain za kilkistiu viyskovykh vytrat ocholiuiut SSHa, Kytai i Rosiia [Ranking of countries by the number of military expenditure led by the US, China and Russia]. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://economics.unian.ua/finance/880232-reyting-krajina-za-kilkistyu-viyskovih-vitrat-ocholyuyut-ssha-kitay-i-rosiya.html> – 2014. – 04.02. (Accessed 20 July 2015)
12. Sotsiologi rassprosili rossiyan o kul'te lichnosti Putina [Sociologists have asked the Russians about the cult of Putin's personality]. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://lenta.ru/news/2014/10/15/cult/> – 2014. – 15.10. (Accessed 20 July 2015).

13. Kak Putina na Rusi lyubili: O kul'te lichnosti rossiyskogo prezidenta [Putin in Russia liked: On the Personality Cult Russian President]. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://112.ua/statji/kak-putina-na-rusi-lyubili-chernovik-260099.html> – 2015. – 26.09. (Accessed 20 July 2015)

14. Rossiyskiy finansist: V RF pravit «fashistskaya khunta» [The Russian financier: in Russia the right to «fascist junta»]. – [Electronic resource]. – Access mode: www.charter97.org/ru/news/2015/1/12/134931/ – 2015. – 12.01. (Accessed 20 July 2015)

15. Serye zazyvayut korichnevykh [Gray beckoning brown]. – [Electronic resource]. – Access mode: www.novayagazeta.ru/politics/67708.html – 2015. – 19.03. (Accessed 20 July 2015)

16. Rada zaboronyla propahandu ta symvoliku komunistiv i natsystiv [The Council banned the propaganda and symbols of the Communist and Nazi]. – [Electronic resource]. – Access mode: www.unian.ua/politics/1065507-rada-zaboronila-propagandu-ta-simvoliku-komunistiv-i-natsystiv.html – 2015. – 09.04. (Accessed 20 July 2015)

17. Zinovii Partyko: «Obyknovennyy fashizm»: v Ukraini chy v Rosii? [«Ordinary Fascism»: in Ukraine or in Russia?]. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://entime.info/71-obyknovennyy-fashizm-v-ukrayin-chi-v-rosyi.html> – 2015. – 04.02. (Accessed 20 July 2015)

Арабаджи Ю. И., старший преподаватель кафедры социологии, психологии и гуманитарных дисциплин, Криворожский факультет ГБУЗ «Запорожский национальный университет» (Кривой Рог, Украина), E-mail: amati_yuriy@i.ua

Возрождение фашизма на фоне политической ситуации в России и Украине

Аннотация. В статье раскрывается сущность фашизма, его идеология, причины возникновения и актуальность этого явления для России и Украины.

Ключевые слова: Украина, Россия, фашизм, СМИ, пропаганда, политика, война.

Arabadzhi Y., senior lecturer of department of sociology, psychology and social and humanities Zaporizhzhya National University, faculty of ZNU in Kryvyi Rih, (Kryvyi Rih, Ukraine), E-mail: amati_yuriy@i.ua

Revival of fascism against political situation in Russia and Ukraine

Abstract. The article reveals the essence of fascism and its ideology, the causes and the relevance of this phenomenon for Russia and Ukraine. The object of the study is Fascism as an ideology and political practice. The subject of the study are the trends, patterns and threats manifestations of fascism in the political process of modern Russia and Ukraine. Fascism - a kind of political regime and the radical authoritarian, imperialist political ideology, characteristic features of which have a strong cult of personality, nationalism, militarism, totalitarianism, imperialism.

The threat of fascism in Russia has become a reality. The ideologies of Nazism and Fascism in Ukraine condemned by an absolute majority of citizens.

Key words: Ukraine, Russia, fascism, media, propaganda, politics, war.

УДК 323.2:316.4

Березинський В. П.

доцент, доктор політичних наук

професор кафедри філософії

Київського національного університету культури і мистецтв

(Київ, Україна), E-mail: 1-703@i.ua

ТЕМПОРАЛЬНІСТЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ САМООРГАНІЗАЦІЇ ГРОМАД

Анотація. Розкрито, що темпоральність характеризує політичну самоорганізацію громад як хвилеподібний, ритмічний і нерівномірний процес. Ефективність самоорганізації громад залежить здебільшого від того, якою мірою суб'єкти управління враховують розбіжність амплітуд керованих коливальних режимів. Виділено три основні типи амплітуд хвилових процесів у громадах: оптимальний, занадто малий (застійний) і занадто великий.

Ключові слова: громада, політична самоорганізація, темпоральність, хвиля, зміна, ритм, швидкість, темп, період ритму, амплітуда

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Дослідження самоорганізаційних процесів у громаді набуває особливої актуальності у зв'язку з процесами децентралізації системи державного управління та місцевого самоврядування. Громада є складною саморегульованою системою, яка має багаторівневу організацію. Вона містить у своєму складі підсистеми зі стохастичними взаємодіями елементів та інформаційно-керуючий блок, від якого здійснюється передача інформації до підсистем, і передбачає зворотні зв'язки, що забезпечують відтворюваність системи як цілого. Саморегульовані системи, до яких належить і політична система, включають уявлення про саморегуляцію (гомеостаз), але не зводяться до них. Їхня еволюція пов'язана зі зміною типу саморегуляції, переходом від одного типу гомеостазу до іншого. Ці системи відкриті, вони обмінюються речовиною, енергією й інформацією з навколишнім середовищем. Для них притаманна ієрархія багаторівневої організації елементів, поява в міру розвитку нових рівнів нової диференціації системи на підсистеми. При цьому кожний новий рівень впливає на раніше сформовані рівні, видозмінює їх, і система починає функціонувати як нове ціле.

За цих умов питання забезпечення ефективності політичної самоорганізації громад набуває надзвичайно важливого значення і серед малодосліджених аспектів цього питання є темпоральність політичних процесів, що розгортаються в громаді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Самоорганізаційні процеси в громаді стали предметом наукових розвідок у контексті загальної проблематики становлення порядку через хаос, біфуркаційні зміни, необоротність часу, нестійкість як фундаментальну характеристику еволюційних процесів. Ці питання висвітлено у працях І. Пригожина, Г. Ніколіса, І. Стенгерс, А. Баблюянца, а також роботам школи Г. Хакена, які стосуються найрізноманітніших аспектів динаміки самоорганізації в природних, соціальних і когнітивних системах. Проблема застосування синергетичного підходу до вивчення політичних явищ і процесів останнім часом привертає увагу багатьох дослідників. Зокрема, можна виділити праці таких учених, як В. Аршинов, В. Василькова, В. Бевзенко, С. Гомаюнов, К. Делокаров, І. Добронравова, І. Іонов, І. Іщенко, О. Князева, В. Костюк, С. Курдюмов, А. Кравець, С. Кримський, В. Кизима, М. Моїсєєв, А. Назаретян, С. Ставченко, В. Стьопін, О. Третьак, О. Тупиця, Ю. Яковець та ін.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є розгляд суті темпоральності у політиці та її ролі у забезпеченні ефективності політичної самоорганізації громад.

Виклад основного матеріалу дослідження. Самоорганізація громади має складну ієрархічну, багаторівневу структуру її середовища (див.: [2]). Для базового рівня самоорганізації громади елементами її середовища є окремі люди, а факторами, що визначають нелінійність такого середовища, є наявність у людей свідомості, емоцій, інтересів тощо. При цьому слід зважати також на культурно-історичну визначеність цих свідомостей, емоцій та інтересів, оскільки те, що може викликати паніку або збурювання в одному натовпі, залишить байдужим інший.

Для більш високих рівнів самоорганізації громад елементами середовища є родини, племена, партії, держави й інші форми людської самоорганізації. Так, несхожість політичних процесів у західних демократіях і на пострадянських просторах пов'язана з тим, що від бувають ці процеси на різних середовищах. Самоорганізація політичних партій створює елементи того середовища, на якому можлива в принципі бажана політична самоорганізація.

При врахуванні такої ієрархічності середовищ, коли елементи середовища середнього рівня забезпечуються попередньою самоорганізацією на мікрорівні й протікають в умовах, обумовлених станом справ на мегарівні, відкривається принципова можливість розрізняти стани цих різних середовищ (див.: [3]).

Відомі дослідники самоорганізаційних процесів О. М. Князева та С. П. Курдюмов пояснюють, яким чином і чому хаос може бути як творче начало, конструктивний механізм еволюції, як із хаосу власними силами може розвинути нова організація.

На їхню думку, через хаос пов'язуються різні рівні організації. Часом моменти нестійкості, малі збурювання, флуктуації можуть розростатися в макроструктури. Із цього випливає, що, зокрема, зусилля, дії окремої людини не марні, вони не завжди розчиняються, нівелюються в загальному русі соціуму. В особливих станах нестійкості соціального середовища дії кожної окремої людини можуть впливати на макросоціальні процеси. Звідси «випливає необхідність усвідомлення кожною людиною величезного тягара відповідальності за долю всієї соціальної системи, усього суспільства» [7, с. 5].

Розуміння того, на якій стадії самоорганізації перебуває та чи інша громада, надзвичайно важливе для вироблення стратегії поведінки в ній та, особливо, для визначення напрямку керуючих впливів. А оскільки сприятливим сценарієм самоорганізації прийнято вважати відносно стійке існування структур, що самоорганізуються, для вироблення синергетичної стратегії важливо те, за яких умов можливе стійке існування громад, якщо розглядати їх як самоорганізовані структури.

Зрозуміло, що саморегульовані системи, до яких належить і громада, включають уявлення про саморегуляцію (гомеостаз), але не зводяться до них. Їх еволюція пов'язана зі зміною типу саморегуляції, переходом від одного типу гомеостазу до іншого. Ці системи відкриті, вони обмінюються речовиною, енергією й інформацією з навколишнім середовищем. Їм притаманна ієрархія багаторівневої організації елементів, в міру розвитку нових рівнів з'являється нова диференціація системи на підсистеми. При цьому кожний новий рівень впливає на раніше сформовані рівні, видозмінює їх, і система починає функціонувати як нове ціле.

У залежності від ступеня складності системи її самоорганізацію можна ототожити зі здатністю моделювати середовище й себе в середовищі, виявляти розходження й уточнювати межі. Правила поведінки безперервно корегуються за певними алгоритмами, які також коригуються і т. д. Така ієрархія типова для соціальних систем. Причому ці зміни на різних рівнях можуть відбуватися в однаковому темпі, постійно порушуючи певний баланс тенденцій, мотивів, інтересів учасників системи.

На думку М. Туленкова, самоорганізація є суперечливою у своїх проявах щодо індивідів та їх спільнот, оскільки іманентно включає в себе як організацію, так і дезорганізацію. Самоорганізація соціальної системи пов'язана із виведенням ентропії в оточуюче середовище, тобто з її розпорядкуванням. Отож, за порядок і подальший розвиток одних соціальних систем (організацій) інші «розплачуються» втратою соціального порядку й деградацією. Ціна такого процесу як для зовнішніх сил (тобто відносно системи, що самоорганізується), так і для внутрішніх сил (тобто відносно індивідів, що утворюють систему) може бути надто високою, включаючи появу різних видів соціальної патології, криз чи катастроф [12, с. 28].

Організація та управління відповідно до постулатів класичної управлінської (кібернетичної) парадигми покликані забезпечити соціальний порядок у соціальній системі. Це пояснюється тим, що встановлення певних рамок поведінки і діяльності неминучо «закриває» систему, стримує або призупиняє процеси самоорганізації. Постнеокласична (синергетична) парадигма розглядає людину й соціальні системи з позиції їх відкритості (щодо зовнішнього середовища) і динамічної організованості (завдяки самоорганізації, організації та управління). Такі процеси співвідносяться між собою на багато складніше за класичні уявлення. Передусім ця складність обумовлена тим, що в усіх соціальних процесах бере участь сама людина. Самоорганізація в соціумі відбувається під сильним впливом суб'єктивного чинника – вона включає процеси як організації, так і управління.

У зв'язку з цим М. Туленков розглядає соціальні системи двох типів [12, с. 31–32]. Модель соціальної системи першого типу характеризується граничністю щодо інших систем, жорсткою детермінованістю міжкомпонентних структурних зв'язків, визначеністю відносин лінійного розвитку процесів, а також їх оберненістю.

Організація (система), що склалася, підтримує своє функціонування за допомогою сформованої нею підсистеми управління, предметом регулювання якої стають відхилення (від зафіксованих у структурі параметрів соціального порядку) та дисфункції, що виникають і визначаються як патологія системи і загроза її цілісності. Із позицій класичного підходу в теорії соціального управління ця фаза життєвого циклу функціонування соціальної системи визнається оптимальною, і основним завданням суб'єкта управління (або підсистеми управління) стає збереження соціальної системи (організації).

Модель соціальної системи другого типу, обумовлена діалектикою співвідношення самоорганізації, організації та управління, має зовсім інший вигляд. Метою підсистеми управління тут є підтримка не статичного порядку (який склався в процесі формування і функціонування соціальної системи), а самоорганізації, що виявляється в процесі її становлення й розвитку, тобто підтримка динамічної організованості соціальної системи.

На рівні самоорганізації політичної системи виділяють модель третього типу, пов'язану із зміною типу політичного ладу. Наприклад, зміна однопартійної політичної системи СРСР із авторитарною системою управління суспільством на багатопартійну в нових незалежних державах із формуванням інститутів реалізації принципу громадської згоди.

Механізм самоорганізації суспільної системи – це механізм генерування й введення в систему управлінської інформації, спрямованої на підвищення ступеня організованості, підтримку рівноважного стану всієї системи в умовах тиску навколишнього середовища. Процес розвитку системи обумовлений зміною її динамічних рівноважних станів при переході від одного максимально рівноважного стану до іншого. Кожний стан характеризується структурно (організацією зв'язків) і кількісно (ефективністю).

Щодо громади, то самоорганізація має справу із цілісною людиною і тому правила й норми, що діють у самоорганізаційній структурі, повинні бути такими, щоб їхній регулюючий вплив пронизував всі рівні цієї цілісності – тілесну, соціальну, духовну складові, свідомість і несвідоме. Такі норми засвоюються відразу на всіх рівнях свідомості й несвідомого за посередництвом повної психосоматичної інкорпорованості [1, с. 6061].

Сутність політичної самоорганізації у громаді як відкритій нелінійній системі полягає не в створенні в її межах нових структурних елементів, а в самозбереженні її системної якості як політичного цілого, обумовленої потребою у відновленні рівноваги (оптимального стану) системи, змінами напрямків її еволюції, чергуванням режимів прискорення процесів та їх уповільнення, процесами диференціації та гомогенізації структури системи. По суті, зміст самоорганізаційних процесів у громаді (як і в інших суспільних системах) становить «зміна якостей, притаманних її потенційній структурі» або «актуалізація нових стаціонарних станів цієї структури, що існували раніше лише потенційно» [8, с. 86]. Потенційні стаціонарні стани самоорганізованої системи трансформуються в актуальні стани (в синергетиці це характеризується як «фазовий перехід») завдяки критичності, якою характеризується момент системної самоорганізації. У цей період розвитку системи її керівний параметр перевищує своє граничне значення, внаслідок чого система стрибкоподібно переходить до нового макроскопічного стану. Останній якісно відрізняється від попереднього стану системи і потребує структурної «перебудови» системи. У своєму граничному значенні керівний параметр системи окреслює ту межу, до якої зберігається цілісність самоорганізованої системи.

Руйнування системної цілісності, що відбуваються з певною періодичністю, обумовлені критичними перепадами її керівного параметра. Їх можна розглядати як моменти, притаманні її розвитку, оскільки в їх основі лежить нелінійність і незамкненість як універсальні властивості будь-якої самоорганізованої системи.

Одночасно вони формують підґрунття і для становлення якісно нового порядку в системі.

Політична самоорганізація суспільної системи (в т. ч. і громади) здійснюється в декількох напрямках:

- конкурентна боротьба в політичній сфері, зокрема конкуренція між партіями за голоси виборців;
- зміна «правил гри» у політиці;
- зміна суспільнополітичного ладу суспільства у конфліктний чи безконфліктний спосіб в умовах інституціональної кризи, внаслідок чого відбуваються трансформації (остання є обов'язковою умовою самоорганізації). Принциповою відмінністю цього напрямку самоорганізації від попередніх двох є те, що в результаті підвищується загальний коефіцієнт самоорганізації всієї суспільної системи.

На рівні громад внаслідок застосування принципу самоорганізації можуть вирішуватися такі питання:

- знання законів самоорганізації дозволяє втручатися в діяльність систем і певним чином управляти ними;
- процес управління в режимі самоорганізації зводиться до виявлення закономірностей, що відбуваються в системах еволюційних змін, і спрямування їх за заданими траєкторіями.

У забезпеченні ефективності політичної самоорганізації громад велику роль відіграє темпоральність, яка розглядається як здатність політики розгортати свої процеси в часі. Цей часовий вимір політики демонструє особливий тип протяжності існування її інститутів, відносин правлячої та опозиційної еліт, індивідуальних і групових акторів, державних і міжнародних організацій. З одного боку, політичний час якісно відрізняється від фізичного, астрономічного часу. Люди існують у політиці в більш жорсткому, регламентованому режимі життєдіяльності. Крім того, політичний час має здатність раптово закінчуватися. Тобто в кожного суб'єкта існує свій власний строк і ритм життя в політиці. З іншого боку, час у політиці багатогранний. Реальні політичні процеси здійснюються одразу в декількох часових діапазонах: реальний час, історичний час, епохальний час.

Суспільні системи і їхні частини розвиваються хвилеподібно, ритмічно, нерівномірно. Інакше кажучи, розвиток соціуму набуває хвильового характеру. Поняття «хвиля» пов'язано з терміном «зміна». Зміни можуть багаторазово повторюватися. І тоді вони набувають періодичного характеру. Хвиля, що становить собою періодичні коливання й має певні цикли, і є формою нелінійного розвитку. У соціумі хвильові процеси проявляються, наприклад, у зростанні або послабленні довіри народу до політичної влади, у періодичному посиленні й ослабленні ринку й державного регулювання, у централізації й демократизації управління, у підйомах і спадах різних політичних рухів, партій. Хвилеподібно розвиваються економіка, наука, техніка, музика, архітектура тощо (див.: [4; 9; 11]).

Зміст хвильового процесу можна розкрити за допомогою понять «ритм», «швидкість», «темп», «період ритму» й «амплітуда» [6, с. 5657]. Ритм – це чергування певних елементів (енергетичних, психологічних, економічних, політичних), що відбувається з певною частотою й послідовністю. Іноді під ритмом розуміється швидкість протікання процесу. Швидкість характеризує зміни, що відбуваються, у часі, а темп – ступінь швидкості руху, розвитку. Амплітуда показує висоту або розмах коливань, а період ритму – тривалість одного повного коливання. Наприклад, період середньої економічної хвилі становить 10–25 років, а період ритму вікової перебудови психіки людини – 7–8 років. Коли говорять, що системи розвиваються ритмічно, мають на увазі, що системи та її елементи змінюються в часі; ці зміни характеризуються як зростанням певних властивостей, так і їх спадом; якщо зміни відбуваються багаторазово, періодично, то в розвитку системи утворюються ритми, які, наприклад, пов'язані з чергуванням режимів зростання й спаду або з приско-

ренням процесів і їх уповільненням.

З'ясування логіки розвитку суспільства й держави як нелінійного хвильового процесу, що має певні ритми, періоди, амплітуду, швидкість і темп, висуває особливі вимоги до самоорганізації громад. Наприклад, у періоди реформ надзвичайно актуальним є питання збалансованості в часі суспільних процесів, що мають неоднакову ритміку розвитку. Відомо, наприклад, що політичні й економічні перетворення, особливо в періоди модернізації, мають різну часову ритміку. Ці процеси за допомогою управлінських впливів повинні бути певним чином гармонізовані. Політичні процеси зазвичай більш динамічні, ніж економічні. У цьому випадку можна або пригальмувати політичні зміни, щоб дати економіці пристосуватися до них, або прискорити економічні процеси.

Ще більш складною є проблема відповідності ритмів політичних перетворень і соціокультурних процесів, наприклад, пов'язаних зі зміною парадигм суспільної свідомості. Так, цілком можлива ситуація, коли політика орієнтована на новизну, зміни, а суспільна свідомість віддає перевагу традиціям, порядку. Така дисгармонія може спричинити виступ проти офіційної політичної влади аж до громадянської війни, бути джерелом соціальної напруженості, розбалансованості й дестабілізації суспільства. Тому самоорганізаційні процеси в громаді як системі нелінійного типу повинні бути спрямовані на досягнення певної гармонії ритмів політичного, економічного й соціокультурного часу.

З погляду ефективності самоорганізаційних процесів важливого значення набуває знання правлячою елітою конкретних «точок» періоду ритму, у яких у цей момент перебувають керовані системи. Наприклад, найменш передбачуваними є піки, або гребені, хвилі. Тут найчастіше виникають нестійкі стани, випадки, несподіванки, які багато в чому визначають подальшу історію розвитку системи. Процеси ж «сходження» до піка ритму або «скочування» з нього більш передбачувані й керовані.

Ефективність самоорганізації громад залежить також від того, якою мірою суб'єкти управління враховують розбіжність амплітуд керованих коливальних режимів. Тут виділяють три основні типи амплітуд хвильових процесів: оптимальний, занадто малий (застійний) і занадто великий. Можна цілком погодитися із судженням про те, що один із критеріїв оптимальних коливань пов'язаний із «золотою серединою», або «золотим перетином» [5, с. 203]. Це певний середній стан між серединою і граничними значеннями параметрів процесу. Наприклад, у соціології значення «62%» часто називають «мірою соціальної гармонії» або «оптимальною величиною». Скажімо, мірою гармонії можна вважати ступінь задоволеності працею працівників у межах 62%. Теж саме можна сказати й про кількість тих, хто підтримує того чи іншого кандидата на виборах, про рейтинг, який визначає популярність того чи іншого політика. Якщо в системі відбуваються різкі відхилення від оптимального значення, то це свідчить про хворобливі явища в соціальному організмі [6, с. 58].

Оскільки ритміка розвитку суспільних процесів може бути різною – уповільненою, асиметричною, аритмічною, то й суб'єкт управління повинен забезпечувати симетричність і рівномірність динаміки керованих процесів, домагатися, у міру можливості, згладженої амплітуди коливань, яка не мала б різких відхилень від «золотої середини».

Також суспільні системи можуть розвиватися резонансно, швидко й надшвидко. Зазвичай під резонансом розуміють різке зростання амплітуди коливань при наближенні частоти зовнішнього впливу до частоти коливань системи. Явище резонансу виникає тоді, коли параметри управлінського впливу відповідають параметрам системи, що самоорганізується. У цих випадках протікання процесів у керованій системі може значно прискорюватися [6, с. 58].

Ідея резонансу показує, що існує реальна можливість скорочення часу виходу системи на майбутню бажану форму її організації (структуру-атрактор), прискорення розвитку керованої системи. Тут важливо знати, як можна порушити структурні

елементи системи, ініціювати процеси швидких змін до бажаного стану системи (у забезпеченні її гомеостазу). З погляду ідеї резонансу для ефективної самоорганізації громади важлива не стільки величина й сила керуючого впливу, скільки його розподіл, просторова й часова організація, тобто топологія цього впливу. Варто пам'ятати, що «топологічні» управлінські впливи дадуть потрібний ефект лише за умови, що вони не суперечитимуть власним ритмам, пульсаціям і тенденціям самоорганізації керованої системи; в іншому випадку зовнішні зусилля призведуть до незапланованих результатів.

Ідея резонансу дозволяє поновому інтерпретувати проблему ролі суб'єкта управління й, зокрема, конкретної людини в процесі самоорганізації громади, членом якої вона є: незначний вплив здатний відіграти неабияку роль у долі керованої системи, якщо цей зовнішній вплив стає резонансною властивістю керованої системи. У зв'язку з обґрунтуванням можливості втручання людини в хід розвитку системи, що самоорганізується, І. Пригожин та І. Стенгерс писали: «Складні системи мають високу чутливість щодо флуктуацій. Навіть найменші флуктуації можуть підсилюватися й змінювати всю їхню структуру. Це означає, зокрема, що індивідуальна активність зовсім не приречена на безглуздість...» [10, с. 286]. Інакше кажучи, у певні моменти еволюції системи, а саме в моменти її нестійкості, дії окремої людини, суб'єкта управління можуть прориватися на макроскопічний рівень і змінювати макросоціальні процеси – малі причини можуть породжувати більші наслідки [6, с. 60]. Із цього й випливає розуміння відповідальності людини за свої вчинки й дії: навіть найменші зміни, внесені людиною, наприклад, в екологічні, природні або соціальні системи, можуть мати планетарні наслідки.

Висновок. На рівні громад темпоральність як здатність політики розгортати свої процеси в часі демонструє особливий тип протяжності існування своїх інститутів, відносин правлячої та опозиційної еліт, індивідуальних і групових акторів, державних і міжнародних організацій. Темпоральність характеризує політичну самоорганізацію громад як хвилеподібний, ритмічний і нерівномірний процес.

З'ясування логіки розвитку громади як нелінійного хвильового процесу, яка має певні ритми, періоди, амплітуду, швидкості і темп, висуває особливі вимоги до самоорганізації громад: ці процеси за допомогою управлінських впливів повинні бути певним чином гармонізовані.

Ефективність самоорганізації громад залежить здебільшого від того, якою мірою суб'єкти управління враховують розбіжність амплітуд керованих коливальних режимів. Тут виділяють три основні типи амплітуд хвильових процесів: оптимальний, занадто малий (застійний) і занадто великий. Оскільки ритміка розвитку суспільних процесів може бути різною – уповільненою, асиметричною, аритмічною, то й суб'єкт управління повинен забезпечувати симетричність і рівномірність динаміки керованих процесів, домагатися, у міру можливості, згладженої амплітуди коливань, яка не мала б різких відхилень від «золотої середини».

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Бевзенко Л. Д. Социальная самоорганизация [Текст] / Л. Д. Бевзенко. – К.: ИС НАНУ, 2002. – 436 с.
2. Березинський В. П. Особливості аналізу самоорганізаційних процесів політичної системи [Текст] / В. П. Березинський // Грані. – 2012. – № 10 (90). – С. 89-93.
3. Буданов В. Г. Принципы синергетики и язык. Синергетика человекомерной реальности [Текст] / В. Г. Буданов // Философия науки. — М.: ИФ РАН, 2002. — Вып. 8. — С. 341-354.
4. Васильева Н. И. Циклы и ритмы в природе и обществе: моделирование природных периодических процессов [Текст] / Н. И. Васильева. – Таганрог: изд-во ТРТУ, 1995. — 268 с.
5. Василькова В. В. Волновые процессы в общественном развитии [Текст] / В. В. Василькова, И. П. Яковлев, И. Н. Барыгин. – Новосибирск: изд-во НГУ, 1992. – 227 с.
6. Государственное управление и политика [Текст] / Л. В. Сморгун, Р. М. Вульфвич, А. В. Курочкин; под ред. Л. В. Сморгунова. – СПб.: изд-во СПб. ун-та,

2002. – 564 с.

7. Князева Е. Н. Синергетика как новое мировидение: диалог с И. Пригожиным [Текст] / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов // Вопросы философии. – 1992. – № 12. – С. 3–20.

8. Костюк В. Н. Изменяющиеся системы [Текст] / В. Н. Костюк. – М.: Наука, 1993. – 344 с.

9. Меньшиков С. М. Длинные волны в экономике [Текст] / С. М. Меньшиков, Л. А. Клименко. – М.: Междунар. отношения, 1989. – 272 с.

10. Пригожин И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой [Текст] / И. Пригожин, И. Стенгерс; пер. с англ. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 310 с.

11. Трубецкой Д. И. Колебания и волны для гуманитариев [Текст] / Д. И. Трубецкой. – Саратов: ГосУНЦ «Колледж», 1997. – 391 с.

12. Туленков М. Сутність і співвідношення понять «організація», «самоорганізація» і «управління» [Текст] / М. Туленков // Політ. менеджмент. – 2007. – № 1. – С. 24–35.

REFERENCES:

1. Bevzenko L. D. Sotsial'naya samoorganizatsiya [Social self-organization]. – K.: IS NANU, 2002. – 436 s.

2. Berezins'kiy V. P. Osoblyvosti analizu samoorganizatsiynykh protsesiv politychnoi systemy [Features self-organizational processes analysis of the political system] / Grani. – 2012. – № 10 [90]. – S. 89-93.

3. Budanov V. G. P Printsipy sinergetiki i yazyk. Sinergetika chelovekomernoy real'nosti [Principles and synergy language. Synergetics chelovekomernoy reality] / Filosofiya nauki [Philosophy of science] – M.: IF RAN, 2002. – Vyp. 8. – S. 341–354.

4. Vasil'eva N. I. Tsikly i ritmy v prirode i obshchestve: modelirovanie prirodnykh periodicheskikh protsessov [Cycles and rhythms of nature and society: the modeling of natural periodic processes]. – Taganrog: izd-vo TRTU, 1995. – 268 s.

5. Vasil'kova V. V., Jakovlev I. P., Barygin I. N. Volnovye protsessy v obshchestvennom razviti [Wave processes in social development]. – Novosibirsk: izd-vo NGU, 1992. – 227 s.

6. Gosudarstvennoe upravlenie i politika [Governance and Politics]. – SPb.: izd-vo SPb. un-ta, 2002. – 564 s.

7. Knyazeva E. N., Kurdjumov S. P. Sinergetika kak novoe mirovidenie: dialog s I. Prigozhinym [Synergetics as a new vision of the world: dialogue with I. Prigogin] / Voprosy filosofii [Problems of Philosophy]. – 1992. – № 12. – S. 3–20.

8. Kostyuk V. N. Izmenyayushchiesya sistemy [Changing system]. – M.: Nauka, 1993. – 344 s.

9. Men'shikov S. M., Klimenko L. A. Dlinnye volny v ekonomike [Long waves in the economy] – M.: Mezhdunar. otnosheniya, 1989. – 272 s.

10. Prigozhin I., Stengers I. Poryadok iz khaosa. Novyy dialog cheloveka s prirodoy [Order out of chaos. The new dialogue of man with nature]. – M.: Jeditorial URSS, 2000. – 310 s.

11. Trubeckoy D. I. Kolebaniya i volny dlya humanitariev [Oscillations and waves for the humanities]. – Saratov: GosUNC «Kolledzh», 1997. – 391 s.

12. Tulenkov M. Sutnist i spivvidnoshennia poniat «orhanizatsiia», «samoorganizatsiia» i «upravlinnia» [Essence and value concepts of «organization», «self-organization» and «management»] / Polit. Menedzhment [Political Management]. – 2007. – № 1. – S. 24–35.

Березинский В. П., доктор политических наук, доцент, профессор кафедры философии Киевского национального университета культуры и искусств (Киев, Украина), E-mail:1–703@i.ua

Темпоральность в обеспечении эффективности политической самоорганизации общин

Аннотация. Раскрыто, что темпоральность характеризует политическую самоорганизацию общин как волнообразный, ритмичный и неравномерный процесс. Эффективность самоорганизации общин зависит в основном от того, насколько субъекты управления учитывают различие амплитуд управляемых колебательных режимов. Выделены три основных типа амплитуд волновых процессов в общинах: оптимальный, очень малый (застойный) и очень большой.

Ключевые слова: община, политическая самоорганизация, темпоральность, волна, изменение, ритм, скорость, темп, период ритма, амплитуда.

Berezinsky V., doctor in philosophical sciences, docent, professor of the Department of philosophical sciences, Kyiv National University of Culture and Arts (Kyiv, Ukraine), E-mail: 1–703@i.ua

Temporality in ensuring the effectiveness of political self-organization of communities.

Abstract. Reveals that communities temporality as the ability to deploy policy processes over time shows the extent of a special type of existence of its institutions, relations ruling and opposition elites, individual and group actors, government and international organizations. Temporality characterizes political communities organize themselves as undulating, rhythmic and uneven process. It is found logic of the community as a nonlinear wave process, which has certain rhythms period, amplitude, speed and pace. This makes special demands: self-organizing processes in the community by means of administrative actions must be in some way harmonized. Determined that the effectiveness of self-organizing communities depends largely on the extent to which management entities account for divergence amplitude controlled vibration modes. Three main types of wave amplitudes processes: optimal, is too small (stagnant) and too large. As the rhythms of social processes may be different – slow, asymmetric, arrhythmic, then an administration should provide symmetry and uniformity of dynamics driven processes, seek, where possible, smoothed amplitude, which would not have the sharp deviations from the «golden mean».

Emphasized that communities can develop resonant, quickly and over quickly. The idea of resonance shows that there is a real opportunity to reduce the time of system at a future desired shape its organization, accelerating the development of the control system. For effective community self-important, not so much size and power control action as its distribution, spatial and temporal organization topology that this effect. However, the «topological» management will influence the desired effect only if they do not conflict with its own rhythms, pulsations and trends of self-control system; otherwise, the external forces lead to unintended results.

Key words: community, political self-organization, temporality, wave, change, rhythm, speed, tempo, rhythm period, amplitude, resonance.

УДК 327.5

Бучин М. А.

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна), E-mail: buchyn@ukr.net

Гасяк М. С.

студентка-магістр
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна), E-mail: m.hasyak@mail.ru

**ОСОБЛИВОСТІ ТА ТЕНДЕНЦІЇ МІЛІТАРИЗАЦІЇ/ДЕМІЛІТАРИЗАЦІЇ
СУЧАСНОГО СВІТУ В КОНТЕКСТІ АГРЕСИВНОЇ ЗОВНІШНЬОЇ
ПОЛІТИКИ РОСІЇ**

Анотація. Розкрито суть та особливості мілітаризації/демілітаризації як однієї із сучасних тенденцій міжнародних відносин. Агресивна політика Російської Федерації розглядається як чинник, що може у майбутньому сприяти трансформації процесів демілітаризації у напрямку зростання ролі військового фактора у міжнародних відносинах.

Ключові слова: мілітаризація, демілітаризація, російсько-український конфлікт, військовий фактор, агресія.

Після Другої світової війни у світі функціонувала біполярна міжнародна система, згідно якої домінуюча роль належала двом наддержавам США та СРСР. Для такої системи характерним було жорстке протистояння та гонка озброєння. В таких умовах роль військового фактора була визначальною, адже це дозволяло не уступати супернику у боротьбі за світове домінування. Однак із появою зброї масового знищення людство зрозуміло, яку вона становить загрозу для існування всієї планети. Тому навіть за умов масштабної мілітаризації двох антагоністичних блоків у світі

можна було одночасно спостерігати і певні елементи демілітаризації, адже було підписано низку міжнародних договорів, які обмежували можливість виробництва, розповсюдження та застосування зброї, в першу чергу – ядерної.

З розпадом Радянського Союзу зникла об'єктивна потреба у масштабній мілітаризації, адже у США як єдиній наддержаві, яка продовжувала функціонувати на світовій арені, зник основний суперник. В такій ситуації процеси демілітаризації отримали «друге дихання», більшість країн світу в умовах існування колективної безпеки почали суттєво обмежувати свою військову могутність. Здавалося, що з плином часу інтенсивність демілітаризації лише зростатиме, що перетворить її в одну з головних та найважливіших сучасних тенденцій міжнародних відносин.

Однак в умовах поступової нівеляції військового фактора ряд країн вирішили скористатися з цього, суттєво збільшуючи свій військовий потенціал з наміром реалізації агресивної зовнішньої політики. Однією з них стала Російська Федерація, жертвою агресивної політики якої стала, зокрема, і українська держава.

Наприкінці 2013 року на теренах нашої держави розпочалися процеси, які фактично поставили під загрозу міцність світової системи безпеки, будівництво якої почалося більше, ніж півстоліття тому. Мирні протести в країні переросли в революцію, котра не лише повалила чинний режим, а й спровокувала цілком неочікувані події – агресію сусідньої держави, анексію нею Криму та зацентрувала увагу на багатьох інших досі суперечливих питаннях. Згодом агресія Росії почала проявлятися на Близькому Сході. В таких умовах людство починає переосмислювати роль сили у міжнародних відносинах, на зміну демілітаризації ним процесам починають приходити процеси мілітаризації. Саме тому проблема мілітаризації/демілітаризації світу сьогодні як ніколи є актуальною не лише для українського суспільства, яке реально перебуває в зоні існуючої небезпеки та веде з нею боротьбу, але і для всього світового співтовариства, яке так довго намагалось вибудувати і забезпечити мир. Це можна пояснити тим, що кризова ситуація в одній державі, особливо якщо криза – це напад однієї незалежної держави на іншу, не може не впливати на стан миру і стабільності у світі й завжди залишатиметься перешкодою мирного та стабільного розвитку всього людства. Більше того, російська агресія становить загрозу для фізичного існування людського виду на планеті.

Проблемою мілітаризації/демілітаризації світу займалися такі зарубіжні та вітчизняні науковці, як А. Возжеников, О. Пархомчук, Д. Цибаков та ін. Однак питання трансформації цих процесів на сучасному етапі в контексті агресивної зовнішньої політики Російської Федерації, зважаючи на новизну та незавершений характер цих подій, залишилося практично недослідженим і вимагає наукового аналізу та обґрунтування.

Мета роботи – дослідження впливу російської агресивної зовнішньої політики на трансформацію мілітаризаційних/демілітаризаційних процесів у світі на сучасному етапі.

Як зазначає український науковець О. Пархомчук: «Мілітаризація, яка відбувається на визначених етапах розвитку міжнародної системи, завжди засвідчувала її кризовість, призводячи до системних війн, внаслідок яких і відбувалися заміни міжнародних і внутрішньополітичних систем іншими. Поки що людство не винайшло такої системи, яка була б реально здатна усунути мілітаризм» [7]. У сфері міжнародних відносин мілітаризм являє собою сукупність військових, соціально-економічних, правових та ідеологічних заходів, що сприяють застосуванню збройного насильства для вирішення найбільш актуальних зовнішньополітичних протиріч.

Мілітаризація проявляє себе у двох проекціях. Традиційно це явище розглядали як пристосування суспільства до військових потреб, залучення всіх сторін життєдіяльності у військові приготування. При цьому військова еліта виступає ключовим учасником владних відносин. У цьому випадку можна згадати про пруський або японський мілітаризм. З іншого боку, в процесі мілітаризації неми-

нуче відбувається і цілеспрямоване або стихійне поширення принципів, методів і технологій військового мистецтва за межі збройних сил. Виникає феномен мілітаризації політики, коли в боротьбі за володіння публічною владою конкуруючі сторони починають вдаватися до засобів, спочатку призначених для ведення збройного протиборства.

XX століття можна назвати епохою перемоги мілітаризму. Військова могутність великих держав зростала неймовірними темпами, обганяючи розвиток економіки, соціальної сфери, зростання рівня життя населення. Надій на подолання мілітаризму та війни у XX ст. виправдано не було. Не допомогли навіть такі фактори, покликані забезпечити міцний мир і роззброювання, як дві найбільші спроби зі створення нового світового порядку, підтримуваного міжнародною організацією, а також міжнародні договори та угоди у сфері роззброєння, масові антимілітаристські рухи [7].

Домінування мілітаризаційних чинників у світовій політиці ставить під загрозу безпеку людства. Тому забезпечення військової безпеки у світі покладається на демілітаризацію, яку можна розглядати як один із найефективніших засобів формування мирних відносин між державами та антивосної економіки всередині держав. Демілітаризація – це повне або часткове роззброювання чи скорочення та ліквідація озброєнь і збройних сил, військової економіки, мобілізаційних ресурсів, підготовлених до війни людських резервів, військово-навчальних закладів і системи військового навчання населення [7].

Договірно-правова база світових процесів із роззброєння є досить потужною і містить значну кількість міжнародних угод та договорів. Важливе місце в післявоєнній дискусії зайняло обмеження ядерної зброї. Положення про заборону випробувань ядерної зброї містяться в Договорі про Антарктику (1959); Договорі про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі й під водою (1963); Договорі про заборону ядерної зброї в Латинській Америці (1967), Договорі про космос (1967).

Важливе місце у системі обмеження ядерної потуги займає Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) від 1 липня 1968, що набув чинності 1970 р. Він передбачає два види зобов'язань: 1) ядерних держав – не передавати ядерні пристрої в будь-якій формі неядерним державам, не надавати їм допомоги у створенні власної ядерної зброї; 2) неядерних держав – не виробляти, не набувати, не приймати і тощо ядерної зброї.

Потужною в галузі обмеження озброєнь є двостороння договірно-правова база США та СРСР (згодом – Росії). Сюди можна віднести, зокрема, Договір про обмеження систем протиракетної оборони (1972), Договори СНО-1 (1991) і СНО-2 (1993), а також Договір про звичайні збройні сили в Європі (1990).

Україна, як молода держава, теж приєдналася до процесу роззброєння. Важливе місце належить питанню ядерного роззброєння України. Правове регулювання і гарантії безпеки Україні надавалися за підписаним у 1994 р. Меморандумом про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештський меморандум). Зокрема, державами-гарантами безпеки України як держави, що відмовлялася від ядерної зброї, стали Росія, США та Велика Британія.

Загалом питання мілітаризації та демілітаризації є досить неоднозначними, тому простежити загальні тенденції досить важко. Але за даними Стокгольмського інституту з дослідження проблем миру (СПІРІ) у 2012 р. стався поворотний момент, адже вперше за майже 20 років постбіполярного світу, а саме з 1998 р. світові військові витрати зменшилися [9].

Тобто, стає очевидним, що кінець XX – початок XXI ст. ознаменувався певними зрушеннями військової сфери у напрямку до зниження військових витрат. Отже, за даними СПІРІ загальносвітовий обсяг військових витрат 2012 р. оцінюється

в \$1 756 млрд., що в реальних цінах на 0,4% нижче, ніж у 2011 р. [11]. Світова фінансова криза 2008 р. та наступні економічні проблеми в поєднанні зі згортанням війн в Афганістані та Іраку, очевидно, поклали край загальній тенденції зростання військових витрат, що спостерігалася з 1999 р.

Світові військові витрати в 2013 році оцінюються в 1747 млн. \$. Тобто у 2013 р. сума витрат на ВПК за розрахунками СІПРІ знову знизилася [12]. Все яскравіше спостерігалось падіння військових витрат в західних країнах (Північна Америка, Західна і Центральна Європа, Океанія) і їх зростанням в решті світу. Особливо значне зростання спостерігалось в Африці і на Близькому Сході, в той час як вплив політики жорсткої економії відчувався в Європі.

В Російській Федерації ситуація на початку ХХІ ст. була кардинально відмінною. Висхідна тенденція військових витрат у РФ, що почалась у 1999 р., різко прискорила у 2012 р., коли їх зростання в реальних цінах, порівняно з 2011 р., склало 16%. Проект бюджету на 2013-2015 рр. передбачав подальше номінальне зростання військових витрат до 2015 р. більш ніж на 40%. Це пов'язано з реалізацією в Росії амбітної Державної програми озброєння (ДПО) на 2011-2020 рр., яка передбачає широку реформу російських збройних сил, зокрема, заміну 70% російських озброєнь сучасними зразками [3].

Можна сказати, що на 2014 р. простежувалися дві тенденції світових військових витрат: падіння на Заході, що зумовлено жорсткою економією, спробами боротьби з дефіцитом бюджету і ліквідацією наслідків довгих воєн; зростання в решті світу через поєднання економічного зростання, проблеми безпеки, геополітичних амбіцій і, найчастіше, внутрішніх політичних факторів.

В контексті вищесказаного події, які відбуваються в Україні вже впродовж двох останніх років (акт військової агресії з боку Росії по відношенні до України), набули особливого резонансу. «Українська криза» стала поворотним моментом мілітаризаційних процесів у світі, адже все частіше держави наголошують на потребі розвитку ВПК для захисту від імперіалістичного агресора. В подальшому прояви російської агресивної політики можна було спостерігати і на Близькому Сході, де вже впродовж кількох останніх місяців російська авіація наносить масштабні удари по противниках свого союзника у Сирії Б. Асада, прикриваючись деклараціями боротьби з ісламських тероризмом. Не виключено, що російська агресія буде поширюватися і на інші регіони чи окремі країни світу.

Тому сьогодні недовготривала політика зменшення військових озброєнь, на нашу думку, має всі шанси припинити своє існування. Зокрема, про підвищення рівня витрат військового бюджету у найближчому майбутньому заявили такі держави: Литва (+35 %), Латвія (+12 %), Естонія (+8 %), Польща (+5 %), Норвегія (+9,8%).

Процеси мілітаризації, звісно, відбуваються і у сторін конфлікту. Зокрема, український військовий бюджет зріс в 2015 р. майже втричі: із 15,1 млрд. грн., у 2014 р. – до 40,2 млрд. грн. А у 2016 році оборонний бюджет України буде збільшено до 5% від ВВП. Таку заяву зробив директор Департаменту соціальної та гуманітарної політики Міністерства оборони країни Валентин Федічев: «2015 р. українська армія отримала 45 млрд. гривень на свої потреби. Це 2,7% від ВВП. У 2016 році сума зросте майже у два рази. Міністерство оборони направило уряду запит на виділення 86,9 млрд. гривень для ЗСУ» [6].

В проекті бюджету Російської Федерації на 2016 р. передбачаються витрати на національну оборону в розмірі 3,145 трлн рублів. За проектом федерального бюджету витрати на оборону в Росії зростуть на 0,8% порівняно з 2015 р., що становитиме 4% ВВП [2]. Схожа тенденція спостерігається в США, де на військову сферу заплановано у 2016 р. витратити 607 млрд. дол. (552 млрд. дол. – у 2014 р.; 584 млрд. дол. у 2015 р.) [13].

Також згідно з Декларацією Уельського саміту від 5-го вересня 2014 р. держави, які брали участь у засіданні Північноатлантичної ради, взяли до уваги рекомендації

НАТО щодо забезпечення витрат мінімум 2% від їхнього валового внутрішнього продукту (ВВП) на оборону та прагнуть це робити й надалі [4]. Хоча наразі лише три країни з 28 членів НАТО досягли цільового рівня витрат не менше 2% від ВВП – Велика Британія, США та Греція, проте у 2016 р. до них додадуться Естонія, Польща, а у 2018 р. планується досягнення такого рівня і у Латвії.

Особливу активність у збільшенні військового потенціалу виявляють невеликі європейські держави, особливо ті, які можуть стати прямими жертвами російської агресії. А от великі держави, такі як Франція чи ФРН, не поспішають спрямовувати більше коштів на оборонну сферу. Це свідчить про різні пріоритети держав та їхню неоднозначну оцінку подій, що відбуваються в світі, і, звичайно, є результатом певної внутрішньої стратегічної політики. Зокрема, представники ФРН неодноразово заявляли, що конфлікт в Україні може і має бути вирішений виключно мирними дипломатичними засобами.

Однак далеко не всі держави вірять у реальність такого розвитку подій. Тому спостерігаються процеси, пов'язані із підвищенням військової могутності сторін конфлікту та протистояння:

1. Проведення військових навчань РФ, особливо в проблемних регіонах – на півдні Росії, в Криму, у Вірменії, а також у Південній Осетії та Абхазії. Окрім постійних позапланових навчань («Протягом останніх двох років Росія провела приблизно дюжину неочікуваних навчань» – Генеральний Секретар НАТО Єнс Столтенберг [5]), Росія посилює свою військову потугу, особливо на кордонах. 24-29 серпня 2015 р. проводилося масштабне спеціальне навчання щодо всебічного забезпечення взаємодії різних видів російських військ. 30 жовтня 2015 р. Збройні сили Росії виконали запуски міжконтинентальних балістичних і крилатих ракет. Повітрянодесантні війська РФ на 2016 рік запланували низку масштабних навчань і тренувань [1].

Крім того, світова громадськість занепокоєна розміщенням у Калінінграді та Криму особливо небезпечної зброї, яка може бути носієм ядерних боеголовок. Відповідаючи на запитання журналістів про те, чи може президент Росії В. Путін скористатися своїм правом попросити Раду Федерації дозволити «застосування сили за кордоном», його прес-секретар Д. Песков сказав: «Президент може скористатися своїм будь-яким конституційним правом. Це його право» [8].

2. Для ефективної протидії російській агресії зміщуються акценти та пріоритети діяльності НАТО. Відбуваються та заплановано на майбутнє військові навчання сил НАТО, з їхнім розміщенням у регіоні Східної Європи – державах Балтії, Польщі, в регіоні Чорного моря. До прикладу, у березні 2015 р. військові навчання НАТО у Чорному морі відбувалися лише за 400 км. від анексованого Росією Криму. У тренуванні брали участь сім країн-членів Альянсу і США.

Масштабні військові навчання в рамках НАТО протягом 2015 р. відбулися на території та за участю таких держав: Естонія («Іжак-2015 р.»); Норвегія – навчання НАТО зі знищення підводних човнів; Балтійське море – міжнародні військові навчання «Балтійська фортеця 2015»; Швеція, Фінляндія та Норвегія – навчання військово-повітряних сил «Arctic Challenge Exercise 2015»; Прибалтійські держави та Польща – військові навчання НАТО «Saber Strike 2015»; у Балтійському морі – морські навчання «Балтопс» з участю представників 17-х країн; серія навчань «Союзницький щит» (Allied Shield) в Східній Європі, з участю понад 11 тис. військових з 19 держав альянсу і 3 країн-партнерів – Фінляндії, Швеції, Грузії; в Польщі – навчання сил швидкого реагування країн НАТО «Noble Jump»; в Молдові – військові навчання «Вогневий щит – 2015» за участю військовослужбовців Національних армій Молдови, США та Румунії; в Угорщині три великомасштабні військові навчання під загальною назвою Brave Warrior 2015 (14 держав, в тому числі й Україна); в Литві міжнародні військові навчання «Балтійська піранья» (Baltic Piranha), з участю військових з Бельгії, Люксембургу та США; в Південній Європі найбільші навчан-

ня НАТО під назвою «З'єднання тризуба» за участі 36 тисяч військових, а також із залученням 140 літаків, близько 90 підводних і надводних кораблів з 30 держав; у Польщі військові навчання «Dragon'15», у яких підготовку на полігоні пройдуть 7 тисяч солдатів США, Канади, Німеччини та Великобританії; У Литві військові навчання «Iron Sword» («Залізний меч») за участю 2 тисяч військовослужбовців із 10 країн; в Середземному морі найбільші військові навчання НАТО та союзників за останні 10 років «Trident Juncture», що мають на меті підвищити взаємодії сил швидкого реагування. У навчаннях взяли участь 36 тисяч солдатів, 230 військових підрозділів, 140 повітряних суден і понад 60 кораблів [1].

Сьогодні під сумнівом важливі угоди, укладені ще в біполярний період. Зокрема, адміністрація президента США Барака Обами обговорює можливість розміщення наземних ракет в Європі, які матимуть можливість нанести попереджувальний удар по російських військових об'єктах [14].

18 грудня Конгрес США схвалив закон, який підвищить рівень підтримки для України на 2016 рік, а Президент США Барак Обама підписав Консолідований закон про бюджетні асигнування. Зокрема, обсяг асигнувань Державному департаменту на потреби допомоги для України на 2016 фінансовий рік становитиме не менше 658 млн. 185 тис. доларів США [10].

3. В Україні окрім активізації розвитку ВПК та збільшення його фінансування вже можна говорити про більш тісну військову співпрацю з європейськими державами. 17 березня 2015 р. народні депутати України 305 голосами підтримали законопроект № 2346 «Про схвалення рішення Президента України про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України у 2015 році для участі у багатонаціональних навчаннях». Як наслідок, в Україні відбулися такі українсько-американські навчання: «Фіарлес Гардіан–2015», «Сі Бриз–2015», «Сейбер Гардіан/Репід Трайдент–2015».

4 червня 2015 р. парламент України проголосував за зміни до Закону «Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на територію України». Депутатами було ухвалено поправки, які дозволяють допуск іноземних військових на територію країни для «підтримання миру і безпеки». Одна зі статей була доповнена положенням, в якому зазначається мета перебування іноземних військ на нашій території. Такою метою може бути «надання Україні, на її прохання, допомоги у вигляді проведення на її території міжнародній операції з підтримання миру і безпеки на підставі рішення ООН та ЄС». Даний закон також забороняє присутність військ РФ на території України як сили держави, «які розв'язують проти України збройну агресію».

25 грудня 2015 року ВРУ схвалила Рішення Президента України про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України у 2016 році для участі у багатонаціональному навчанні з підготовки підрозділів збройних сил, багатонаціональному навчанні «Кленова арка-2016», українсько-американських навчаннях «Сі Бриз–2016» та «Репід Трайдент–2016». Перші військові навчання литовсько-польсько-української бригади заплановано вже на лютий 2016 року.

Підсумовуючи, можна відзначити, що на початку XXI ст. процеси демілітаризації у світі вперше за тривалий час існування людства почати сумарно переважати мілітаризаційні. При цьому були закладені реальні підстави для подальшого зниження ролі військового фактора у міжнародних відносинах. Однак агресивна російська зовнішня політика, яка на даний час проявилася, зокрема, в Україні і на Близькому Сході, не просто ставить під сумнів можливість подальшої демілітаризації світу, але є дуже суттєвим стимулом до збільшення впливу військового чинника у світі. Хоча ми свідомі того, що справедливості нашого судження може бути доказана лише часом і залежатиме значною мірою від розвитку подій на міжнародній арені. Незавершеність аналізованих подій та варіативність можливих майбутніх сценаріїв реалізації російської зовнішньої політики становлять перспективний напрям для

наших подальших наукових досліджень.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ:

1. Військові навчання [Електронний ресурс] // Вголос – Режим доступу: <http://vgolos.com.ua/> (Дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана
2. ВС РФ [Електронний ресурс] // Министерство обороны Российской Федерации – Режим доступу: <http://stat.mil.ru/index.htm> (Дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана
3. Государственная программа вооружения [Електронний ресурс] // Красная Звезда – Режим доступа: http://old.redstar.ru/2010/12/29_12/2_01.html (Дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана
4. Декларація Уельського саміту [Електронний ресурс] // НАТО– Режим доступу: http://nato.int/cps/ru/natohq/official_texts_112964.htm?selected_Locale=uk (Дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана
5. НАТО занепокоєний практикою раптових військових навчань Росії [Електронний ресурс] // DW – Режим доступу: <http://dw.de/нато-занепокоєний-практикою-раптових-військових-навчань-Росії/a-18315832> (Дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана
6. Оборонний бюджет України у 2016 році зросте в два рази [Електронний ресурс] // Военный информационный портал Military Navigator – Режим доступу: <http://milnavigator.com/uk/oboronnyj-byudzhety-ukrainy-v-2016-godu-vyrastet-v-dva-raza/> (Дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана
7. Пархомчук О. С. Системна еволюція міжнародних відносин і процеси демілітаризації та конверсії: монографія [Текст] / О. С. Пархомчук. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2006. – 194 с.
8. Песков Д. Владимир Путин может применить военную силу за рубежом [Электронный ресурс] / Д. Песков // АгитПРО Агитация и Пропаганда – Режим доступа: <http://agitpro.su/peskov-vladimir-putin-mozhet-primenit-voennuyu-silu-za-rubezhom/> (Дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана
9. СІПРІ 2013: Щорічник: озброєння, роззброєння та міжнародна безпека: Пер. з англ. [Текст]. – К.: Заповіт, 2014. – 520 с.
10. У США схвалено закон який підвищить рівень підтримки для України на 2016 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://usa.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/43373-the-new-us-legislation-increased-assistance-to-ukraine-for-2016> (Дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана
11. Military expenditure and arms production [Electronic resource] // Stockholm international peace research institute – Access mode: <http://sipri.org/yearbook/2014/04> (Accessed 20 July 2015)
12. SIPRI Military Expenditure Database [Electronic resource] // Stockholm international peace research institute – Access mode: <http://sipri.org/databases/milex/> (Accessed 20 July 2015)
13. Statement by the President [Electronic resource] // The white house – Access mode: <https://whitehouse.gov/the-press-office/2015/11/25/statement-president> (Accessed 20 July 2015)
14. Us might deploy missiles in europe to counter Russia [Electronic resource]. // Associated press – Access mode: http://hosted.ap.org/dynamic/stories/U/US_UNITED_STATES_RUSSIA_NUCLEAR_TREATY?SITE=AP&SECTION=HOME&TEMPLATE=DEFAULT&CTIME=2015-06-04-14-50-26 (Accessed 20 July 2015)

REFERENCES:

1. Viiskovi navchannia [Military training]. – [Elektronnij resurs] / Vgolos– Rezhim dostupu: <http://vgolos.com.ua/> (Accessed 20 July 2015)
2. VS RF [Electronic resource] // Ministerstvo oborony Rossiyskoy Federatsii [Ministry of Defense of the Russian Federation]. – Access mode: <http://stat.mil.ru/index.htm> (Accessed 20 July 2015)
3. Gosudarstvennaya programma vooruzheniya [The state armament program]. – [Electronic resource] / Krasnaya Zvezda. – Access mode: http://old.redstar.ru/2010/12/29_12/2_01.html (Accessed 20 July 2015)
4. Deklaratsiia Uelskoho samitu [Wales Summit Declaration]. – [Electronic resource], NATO. – Access mode: http://nato.int/cps/ru/natohq/official_texts_112964.htm?selected_Locale=uk (Accessed 20 July 2015)
5. NATO zanepokoienyi praktikoju raptovykh viiskovykh navchan Rosii [NATO is concerned about the practice of military exercises sudden]. – [Electronic resource] / DW. – Access mode: <http://dw.de/nato-zanepokoienij-praktikoku-raptovih-vijskovih-navchan-Rosii/a-18315832> (Accessed 20 July 2015)

6. Oboronnyi biudzheth Ukrainy u 2016 rotsi zroste v dva razy [The defense budget of Ukraine in 2016 will rise twice Consumer Information Portal]. – [Electronic resource] / Voennyi informatsionnyy portal Military Navigator – Access mode: <http://milnavigator.com/uk/oboronnyj-byudzheth-ukrainy-v-2016-godu-vyrastet-v-dva-raza/> (Accessed 20 July 2015)

7. Parkhomchuk O. S. Systemna evoliutsiia mizhnarodnykh vidnosyn i protsesy demilitaryzatsii ta konversii: monohrafiia [System evolution of international relations and processes of demilitarization and conversion: Monograph]. – K.: VPC «Kiivs'kij universitet», 2006. – 194 s.

8. Peskov D. Vladimir Putin mozhet primenit' voennuyu silu za rubezhom [Vladimir Putin could use military force abroad]. – [Electronic resource] / AgitPRO Agitacija i Propaganda. – Access mode: <http://agitpro.su/peskov-vladimir-putin-mozhet-primenit-voennuyu-silu-za-rubezhom/> (Accessed 20 July 2015)

9. SIPRI 2013: Shchorichnyk: Ozbroiennia, rozzbroiennia ta mizhnarodna bezpeka: Per. z anhl. [SIPRI 2013: Yearbook: Armaments, Disarmament and International Security: Per. from English]. – K.: Zapovit, 2014. – 520 s.

10. U SSHA skhvaleno zakon yakyi pidvyshchyt riven pidtrymky dlia Ukrainy na 2016 rik [In the United States approved a law that will increase the level of support for Ukraine in 2016] – [Electronic resource] / Posolstvo Ukrainy v Spoluchenykh Shtatakh Ameryky. – Access mode: <http://usa.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/43373-the-new-us-legislation-increased-assistance-to-ukraine-for-2016> (Accessed 20 July 2015)

11. Military expenditure and arms production [Electronic resource]. – Access mode: <http://sipri.org/yearbook/2014/04> (Accessed 20 July 2015)

12. SIPRI Military Expenditure Database [Electronic resource]. – Access mode: <http://sipri.org/databases/milex/> (Accessed 20 July 2015)

13. Statement by the President [Electronic resource]. – Access mode: <https://whitehouse.gov/the-press-office/2015/11/25/statement-president> (Accessed 20 July 2015)

14. Us might deploy missiles in europe to counter Russia [Electronic resource] / Associated press – Access mode: http://hosted.ap.org/dynamic/stories/U/US_UNITED_STATES_RUSSIA_NUCLEAR_TREATY?SITE=AP&SECTION=HOME&TEMPLATE=DEFAULT&CTIME=2015-06-04-14-50-26 (Accessed 20 July 2015)

Бучин Н. А., кандидат политических наук, доцент, доцент кафедры политологии и международных отношений Национального университета «Львовская политехника» (Львов, Украина), E-mail: buchyn@ukr.net

Гасяк М. С., студентка-магистр Национального университета «Львовская политехника» (Львов, Украина), E-mail: m.hasyak@mail.ru

Особенности и тенденции милитаризации/демилитаризации современного мира в контексте агрессивной внешней политики России

Аннотация. Раскрыта суть и особенности милитаризации/демилитаризации как одной из современных тенденций международных отношений. Агрессивная политика Российской Федерации рассматривается как фактор, который может в будущем способствовать трансформации процессов демилитаризации в направлении роста роли военного фактора в международных отношениях.

Ключевые слова: милитаризация, демилитаризация, русско-украинский конфликт, военный фактор, агрессия.

Buchyn M., PhD in political sciences, docent, associate professor of the Department of Political Science and International Relations, Lviv Polytechnic National University (Lviv, Ukraine), E-mail: buchyn@ukr.net

Hasiak M., student of Lviv Polytechnic National University (Lviv, Ukraine), E-mail: m.hasyak@mail.ru

Peculiarities and trends of militarization/demilitarization of modern world in the context of Russia's aggressive foreign policy

Abstract. The research analyzes peculiarities of militarization/demilitarization of the world as one of modern tendencies of international relations. Authors emphasize that despite the existence of a bipolar international system and tough confrontation between the two superpowers, the international community attempted to limit influence of the military factor in international relations. After the dissolution of the Soviet Union and the collapse of a bipolar system, there was hope that the process of demilitarization would become more intense, making the world less aggressive and

more secure. Such expectations, according to the authors, were not unfounded, because at the early 21st century the clearly processes of demilitarization were observed.

Russian aggression against sovereign Ukrainian state is considered by authors as the event that could become a turning point which will certify the beginning of militarization processes. According to the authors, this can be explained by several reasons, as the aggression has shown the following features: the rules of law fail to operate against the brute military force; any non-nuclear country in the world has no guarantees for its own security; reliable guarantee against the aggressive actions can only be provided via state's own military power; there are still many security threats in the world, so the military factor should not be neglected. The situation is reinforced by events in the Middle East, the intensification of international terrorism, etc.

Authors emphasize that it is still quite early to talk about trends to militarization in the world, as too little time has passed already. While still the series of events (increasing the funding of defense sector in many countries, increasing the number of armies, large-scale military exercises, changing of military doctrines etc.) shows that many of the foundations for future militarization have already laid. However, the authors stress that development of events in Ukraine and the Middle East will have crucial influence on the transformation of the impact of military factor in international relations. With the successful resolution of these conflicts the returning of the international community on the path of demilitarization can be expected. In the case of escalating of mentioned conflicts, it will lead to a significant increase in militarization of the world.

Key words: militarization, demilitarization, the Russian-Ukrainian conflict, military factor, aggression.

УДК 325.14 (477)

Гречко О. Ю.

аспірантка кафедри політології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка (Київ, Україна),
E-mail: visnukdnu@i.ua

АКТУАЛЬНІ ВИКЛИКИ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Анотація. Масові міграційні переміщення людей у пошуках притулку або просто кращих умов для працевлаштування та здобуття освіти, що спостерігаються у світі протягом останніх кількох років, не могли не вплинути на державну міграційну політику окремих держав. Україна під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, також прагне сформувати якісну модель регулювання міграційних процесів. На сьогоднішній день основними завданнями для вітчизняної міграційної політики є сприяння зменшенню рівня еміграції з України в залежності від мотивації кожної з основних трьох категорій емігрантів, забезпечення прав та умов для інтеграції іммігрантів та шукачів притулку, впровадження лібералізації безвізового режиму з країнами ЄС, створення законодавчих рамок у міграційній сфері для подальшої євроінтеграції України.

Ключові слова: міграційна політика, євроінтеграція, державна міграційна служба, лібералізація безвізового режиму, концепція державної міграційної політики України.

Ефективне регулювання міграційних процесів на сьогодні є чи не найважливішим завданням для державної політики багатьох європейських країн. Чи можливо взагалі ці процеси регулювати? Як звести до мінімуму ризики, викликані масовою імміграцією? Як зробити так, щоб мігранти сприяли політичній та економічній еволюції держави прийняття, а не стали для неї соціальним тягарем. Україна, як і більшість країн світу, прагне систематизувати підходи до управління міграцією, шукаючи баланс між міжнародними зобов'язаннями щодо гарантій прав та свобод людини і залученням мігрантів відповідно до квот на дефіцитні або непопулярні професії. Втім, Україна на сьогоднішній день з точки зору міжнародних міграційних процесів є здебільшого транзитною країною або країною постачання мігрантів, особливо зважаючи на воєнні події на сході держави та анексію Криму. В той же

час, навіть передові країни Європи, як свідчить сучасний стан з регулюванням потоків біженців та шукачів притулку, не мають адекватної відповіді стосовно того, як інтегрувати значну кількість людей, забезпечити їх необхідними засобами до існування і при цьому якісно використати запропонований людський капітал. Саме тому процес формування та модернізації міграційної політики має бути стратегічно спланованим, а не хаотичним. Для України це також є пріоритетним напрямком розвитку, адже у зв'язку з нестабільною суспільно-політичною ситуацією кількість емігрантів зростає, а з наступного року, коли за прогнозами фахівців запрацює безвізовий режим з країнами ЄС, зовнішні міграційні процеси стануть ще інтенсивнішими.

Безумовно, існує низка підходів до розуміння міграційної політики, оскільки її можна розглядати в контексті багатьох наук, зокрема політології, соціології, правознавства, психології, демографії, історії тощо. Політолог О. Г. Бабенко, наприклад, у своєму визначенні надає перевагу соціально-політичним технологіям регулювання міграційних процесів: «Міграційна політика – це система заходів, ресурсів та механізмів, з використанням яких держава та суспільство цілеспрямовано впливають на соціальні переміщення та соціальну мобільність як свого автохтонного населення, так і всіх іноетників» [1]. У свою чергу В. К. Колпаков та О.В. Кузьменко визначають міграційну політику як комплекс заходів, які відносяться до сфери державного управління, і включають процес прийняття рішень, який врегульований правовими нормами, контрольований представницькою владою і спрямований на упорядкування міграційних процесів [2, с. 66]. Схожим є визначення Олефіра В. І, який міграційну політику розглядає як «комплекс правових, фінансових, адміністративних та організаційних заходів, з використанням яких держава цілеспрямовано впливає на регулювання міграційних процесів з позицій міграційних пріоритетів, кількісного складу міграційних потоків та їх структури у сфері державного управління» [3, с. 3]. Основними завданнями державної міграційної політики є впорядкування міграційних потоків, боротьба із незаконною міграцією, забезпечення умов для реалізації прав мігрантів, біженців, інтеграції тих, хто прибуває в країну, у національне, соціокультурне та економічне середовище.

У більшості публікацій із зазначеної тематики автори визнають, що регулювання міграційних процесів в Україні довгий час здійснювалось фрагментарно та непослідовно, не було чіткого бачення управління міграцією в цілому. Зокрема, дискусії щодо формулювання та прийняття концептуальних засад міграційної політики тривали в парламенті понад десять років. Однак на сьогоднішній день відбувається суттєва та стрімка модернізація у цій сфері, зумовлена насамперед вимогами Європейського Союзу, окресленими в Плані дій з лібералізації візового режиму.

Метою статті є проаналізувати заплановані та вже реалізовані зміни в міграційній політиці України, які відповідають міжнародним стандартам та сприяють інтеграції нашої держави у європейське співтовариство. Відповідно до мети, завдання полягають у наступному: проаналізувати, наскільки ефективно в Україні здійснюється управління міграцією на законодавчому рівні; дослідити інституційну модель управління міграційними процесами та її трансформацію.

Як відомо, зовнішні міграційні процеси поділяються на два типи – еміграцію та імміграцію. В Україні за даними Державного комітету статистики, еміграційне сальдо, починаючи з 2005 р. залишається додатнім, хоч і спостерігається тенденція до його зниження. Так, якщо у 2012 р. міграційний приріст становив 61,8 тис. осіб, то у 2014 р. – 22,6 тис. осіб. [4]. Дані за 2015 р. поки що відсутні. Події Євромайдану, анексії Криму та війни на Донбасі не могли не позначитись на міграційних потоках як в межах України, так і поза її кордонами. Аналітики Інституту з вивчення міграційної політики (Migration Policy Institute, Washington DC) виділили три

основні категорії міграційних переміщень: вимушена міграція закордон або внутрішні переміщення, спричинені війною у Донецькій та Луганських областях, а також анексією Криму; міграція (внутрішня та зовнішня) як спосіб уникнення мобілізації; еміграція українців з метою навчання або пошуку місця роботи, спричинена погіршенням соціально-економічного становища в державі [5]. Якісне формування та корекція плану заходів з реалізації державної міграційної політики має відбуватись з урахуванням цієї класифікації, з розмежуванням заходів, спрямованих на зниження показників еміграції по кожній з цих груп відповідно. Повертаючись знову до даних Державного комітету статистики, варто наголосити, що попри зростання еміграційних потоків, кількість іноземців, що в'їжджають до України, все ж залишається помітно більшою. А тому важливо використовувати різні програми адаптації для таких осіб на всіх рівнях виконання, починаючи з центральних органів виконавчої влади і завершуючи місцевими.

Ще в Декларації про державний суверенітет було проголошено, що Україна регулює імміграційні процеси. Закріпивши демократичні принципи побудови Української держави, Конституція гарантує свободу пересування, вільний вибір місця проживання, вільний в'їзд і виїзд з країни. У ній знайшли відображення положення про рівні права іноземців, які легально перебувають в Україні, можливість набуття притулку на її території тощо. Також правове регулювання міграційних процесів в Україні здійснюється на основі низки законів, а саме: «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про громадянство», «Про біженців», «Про імміграцію», «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» тощо. В той же час, на думку вітчизняних та іноземних фахівців, далеко не всі аспекти міграційних процесів належним чином висвітлені у нашому законодавстві. Так вже склалось історично, що формування міграційної політики України, а отже, і видання відповідних нормативно-правових актів, не було чітко продуманим, послідовним та узгодженим процесом. Скоріше, воно відбувалось стихійно як необхідність негайного реагування на конкретні зовнішні виклики та завдання. На думку Олени Малиновської, провідного українського експерта у сфері міграції, відсутність політичної дискусії щодо основних цілей та напрямків міграційної політики в Україні насамперед зумовлена тим, що як електорат мігранти політичні партії не дуже цікавлять, оскільки упродовж останніх десяти років участь у виборах за кордоном брали не більше 20-30 тис. українських громадян [6, с. 11]. Окрім того, проблема управління міграційними процесами для України є, безперечно, важливою, проте не настільки суспільно резонансною, щоб потребувати негайного вирішення. Тож не дивно, що провадження ефективного регулювання міграційних процесів є більше вимогою наших зовнішніх партнерів, аніж питанням внутрішньої політики держави. Оскільки у всіх нормативно-правових актах у сфері зовнішньополітичної стратегії України зазначається, що євроінтеграція є основним вектором зовнішньої політики нашої країни, то саме ЄС і задає тон модернізації міграційної політики України. Вкрай важливим у цьому контексті для нашої держави стало прийняття Плану дій з лібералізації візового режиму 2010р. (далі – План дій), що є дорожньою картою з модернізації вітчизняної міграційної політики у відповідності до європейських стандартів. Загалом, зазначені в Плані дій вимоги полягають у наступному: суттєве покращення рівня безпеки документів, включаючи біометрику; зміцнення потенціалу у сфері управління кордонами та міграцією, політики притулку; реформ і співпраці у сфері громадського порядку та безпеки; вирішення питань у сфері зовнішніх зносин (у тому числі щодо прав людини та основоположних свобод), пов'язаних з рухом [7]. Окрім того, потрібне належне виконання Угоди про реадмісію осіб, регулярний моніторинг виконання якої здійснює Спільний реадмісійний комітет України-ЄС. З метою сприяння стійким

та комплексним реформам План дій містить два рівні критеріїв та відповідно дві фази здійснення: попередні критерії стосовно політичних засад (законодавство та планування), та критерії з реалізації зазначених завдань (ефективне та стійке виконання відповідних заходів). В червні 2014 р. Рада ЄС ухвалила рішення про перехід до другої (фінальної) фази Плану дій. А це означає, що формально Україна здійснила необхідні зміни щодо законодавчих та інституційних засад управління міграційними процесами. У грудні 2015 р. Єврокомісія ухвалила дуже важливе рішення для України про визнання завершення другої фази Плану дій і, відповідно, запровадження безвізового режиму з державами ЄС. За прогнозами різних аналітиків, процес повної лібералізації безвізового режиму може тривати щонайменше 3 місяці і щонайдовше – 1 рік. Втім, подорожувати без віз зможуть лише громадяни України, що мають біометричні закордонні паспорти. Загальні правила про можливість перебування в шенгенській зоні не більше 90 днів протягом шести місяців залишаються такими ж. Таким чином, очевидну користь від лібералізації безвізового режиму отримають громадяни, що подорожують до країн Європи з туристичною метою або для здійснення коротких робочих візитів. Для отримання дозволу на працевлаштування або отримання освіти спрощені процедури не передбачено.

Варто наголосити, що у Плані дій було чимало чітко регламентованих завдань для модернізації міграційної політики України, які послідовно були впроваджені, починаючи з 2010 р. Менш з тим, цей процес складно назвати злагодженим, і як наслідок – державна міграційна політика формувалась здебільшого під зовнішнім тиском, а не відповідно до вимог внутрішньої політики України. Найбільш масштабними та важливими реформами, що сприяли завершенню Плану дій стали формування державної концепції міграційної політики та створення державної міграційної служби як центрального органу влади у сфері міграції. Більш детально про це йтиметься далі.

Дискусії навколо необхідності розробки та затвердження концепції міграційної політики розпочались понад десять років тому, коли були зареєстровані законопроекти №4227 та №4227-1, ініційовані Кабінетом Міністрів України та групою народних депутатів відповідно. Жоден з них так і не було прийнято, оскільки, за висновками Головного науково-експертного управління, обидва документи надто декларативні і не повністю відображають концептуальні засади міграційної політики [8-9]. З-поміж наступних спроб варто виділити Проект Закону «Про засади державної міграційної політики України» (№3158 від 16.09.2008 та альтернативний Проект Закону «Про Концепцію державної міграційної політики» (№3506 від 19.12.2008). Обидва законопроекти містили численні недоліки. Перший з них також мав декларативний характер, що «дає підстави кваліфікувати цей документ не як Закон України про засади державної міграційної політики України, а як концепцію державної міграційної політики України чи, принаймні, як державну програму з відповідного питання. Це відображається в тому, що цей законопроект містить здебільшого положення ненормативного характеру, в яких визначаються мета, пріоритети та завдання державної міграційної політики тощо» [10]. Що ж до другого законопроекту, то найбільше зауважень з боку науково-експертного управління стосувалось його структурної недосконалості, а також невідповідності багатьох зазначених положень Конституції України. Обидва акти були відхилені в квітні 2009 року. На жаль, наступні законопроекти з цієї тематики суттєво не відрізнялись від попередніх.

Однак проблема щодо відсутності концептуального бачення міграційної політики України не могла залишатись невирішеною. Саме тому уряд спромігся піти іншим шляхом – сформулювати концептуально-програмний документ стосовно засад державної міграційної політики та основних напрямків її розвитку. Хоча новостворена Концепція державної міграційної політики України не має сили

закону, саме вона, згідно із задумом Кабінету Міністрів, повинна стати основою для низки нових нормативно-правових актів у сфері міграції. 30 травня 2011 року ця концепція була схвалена Указом Президента України №622/2011.

Варто зазначити, що поява концепції не викликала особливого піднесення в осередках фахівців з питань міграції. Зокрема, Ігор Марков, завідувач сектору етносоціальних досліджень Інституту народознавства НАН України, керівник проєктів дослідження процесів сучасної української міграції в країнах перебування, негативно її оцінив: «Скріплена президентським підписом Концепція, радше, нагадує відповідь студента на письмовому екзамені з предмету «міграційна політика», а не стратегічний державний документ, у якому визначені цілі, завдання, механізми, результати реалізації міграційної політики Української держави та основ її фінансового забезпечення... Документ не презентує провідну, об'єднуючу ідею, конструктивний принцип, за яким має здійснюватися міграційна політика Української держави, не пропонує системи послідовних нормотворчих кроків, інституційних розв'язок, виконавчих рішень та дій держави у сфері міграції» [11].

Про те, що документ є недопроцьованим, свідчить невідповідність вступу Концепції її фактичному змісту. Зокрема, у ньому зазначено, що «Концепція визначає напрями, стратегічні завдання державної міграційної політики України, принципи і пріоритети діяльності державних органів у сфері міграції, напрями вдосконалення її законодавчого та інституціонального забезпечення, а також механізми реалізації Концепції» [12]. Але насправді майже вся концепція є лише переліком напрямків та пріоритетів міграційної політики у різних сферах. Про вдосконалення законодавчої бази йдеться лише у загальних фразах. Конкретні пропозиції стосуються лише «підготовки законопроектів, спрямованих на спрощення умов і порядку повернення до України закордонних українців, осіб, депортованих за національною ознакою» та «підготовки законопроекту про правовий статус іноземців та осіб без громадянства (нова редакція)». Якщо ж говорити про механізми реалізації Концепції, то тут теж виникає чимало зауважень. Зокрема, багато положень, які, згідно з документом, мають стосуватись шляхів імплементації міграційної політики, насправді відображають її стратегічні завдання. Наприклад, це стосується положень про «створення умов для мінімізації не врегульованої зовнішньої трудової міграції громадян України», «сприяння поверненню до України осіб, депортованих за національною ознакою, їх нащадків, інтеграції таких осіб в українське суспільство», «створення умов для тимчасового в'їзду в Україну іноземців та осіб без громадянства з туристичною метою, для навчання, провадження підприємницької діяльності тощо» [12].

Проте найбільшим недоліком Концепції, на наш погляд, є повна відсутність положень про інституційне забезпечення міграційної політики України. Адже саме розпорошеність та дублювання функцій між різними державними установами у сфері міграції, на думку багатьох експертів, є причиною неефективності управління міграційними процесами в Україні.

Не дивлячись на декларативний характер Концепції міграційної політики України, сам факт її прийняття, є подією позитивною. Проте без належного подальшого вдосконалення законодавчої сфери регулювання міграційних процесів, ця Концепція нічого не варта.

Одна із головних причин неспроможності українських законодавців сформувати стратегічне бачення держави щодо міграційних процесів, на думку директора Українського інституту публічної політики Віктора Чумака, полягала у протистоянні різних гілок влади, а також у відмінності поглядів на інституційну модель управління міграції всередині виконавчої влади [13, с. 5]. Менше з тим, невирішеність багатьох законодавчих проблем була наслідком саме відсутності такої системи, яка б забезпечила чітку координацію діяльності центральних та місцевих органів влади в міграційній сфері. Про необхідність у створенні єдиного

органу виконавчої влади з управління міграційними процесами в українському політикумі та громадянському суспільстві говорили давно, проте рішення не приймалось роками. Мабуть, й досі така служба не була б створена, якби не вимога Європейського Союзу.

Вивчення міжнародного досвіду свідчить, що кожна країна має власну історично сформовану систему державного регулювання міграційних процесів. Проте після терористичних актів у вересні 2001 року у світі склалася загальна тенденція посилення правоохоронної складової у сфері міграційної політики та реформування міграційних структур. У більшості європейських країн міграційна служба входить до складу МВС (Австрія, Бельгія, Болгарія, Великобританія, Греція, Італія, Латвія, Литва, Німеччина, Польща, Білорусь, Румунія, Словаччина, Туреччина, Франція, Чехія) або є самостійним органом, робота якого координується Міністром внутрішніх справ (Іспанія, Португалія, Росія, Угорщина). Міграційна служба є окремим центральним органом влади у Данії, Естонії, Швеції [14, с. 226].

Раніше в Україні було щонайменше сім відомств, до компетенції яких входило регулювання міграції. Це – Державний комітет у справах національностей та релігії (ліквідований у грудні 2010 р.), Міністерство внутрішніх справ, Міністерство закордонних справ, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство праці та соціальної політики (нині – Міністерство соціальної політики), Державна прикордонна служба та Служба безпеки. В той же час, в законодавчій базі не було чітких роз'яснень щодо конкретних повноважень кожного з них та механізмів їхньої взаємодії. Це часто призводило до дублювання функцій різними відомствами, а також до відсутності єдиних статистичних даних щодо мігрантів та стратегії розвитку міграційної політики держави. Як наслідок – неефективний моніторинг міграційних потоків та неготовність до збільшення кількості іммігрантів в Україні.

Хоча необхідність у вдосконаленні інституційного регулювання міграційних процесів і була очевидною, цей процес в Україні зазнав чимало перешкод. По-перше, потрібні були відповідні зміни і доповнення у законодавчій сфері, по-друге, серед українських законодавців не було чіткого бачення, які саме і в якій мірі повноваження будуть делеговані міграційній службі. Проіснувавши менше року у пілотному режимі, вона була ліквідована. Втім, як уже зазначалось, формування такої служби було необхідною умовою для лібералізації безвізового режиму між Україною та Європейським Союзом. Тож у квітні 2011 р. було затверджено Положення про Державну міграційну службу України, яким було відновлено її діяльність та визначено її основні завдання, функції і повноваження.

Наразі головні завдання ДМСУ такі: реалізація державної політики у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів, а також внесення пропозицій щодо формування державної політики у цих сферах [15]. Новоутворений орган влади здебільшого поєднав у собі функції двох відомств: паспортної служби Міністерства внутрішніх справ України та міграційної служби Державного комітету України у справах національностей та релігій.

Окрім формування національної стратегії та створення відповідного центрального органу влади, важливою вимогою Європейського Союзу щодо модернізації міграційної політики України є формування єдиного демографічного реєстру. Відповідний Закон України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» після довгих дискусій та законодавчих колізій зрештою набув чинності 1 січня 2013 р. Однак на сьогоднішній день можна констатувати, що фактично закон не виконується. По-перше, деякі його положення відверто суперечать Законом України «Про захист персональних даних», який був прийнятий раніше. По-друге, в осередках громадських фахівців та юристів

не вшухають обурливі критичні зауваження, що стосуються надмірного збору інформації про особу. Зокрема, відповідно до закону, до реєстру окрім загальних даних на кшталт імені, дати та місця народження потрібно буде ще внести відомості про батьків, реквізити усіх документів, виданих особі, відцифрований підпис та (за згодою особи) відцифровані відбитки пальців. Така надмірна деталізація, на думку багатьох експертів, є порушенням прав людини та з часом перетворить Україну на так звану поліцейську державу, де кожен крок особи відслідковуватиметься. Занепокоєння також викликає те, наскільки «незламною» буде новостворена база даних та чи не доведеться за нові документи платити в кілька разів більше за їхню реальну вартість. Менше з тим, сама ідея про створення єдиного реєстру є позитивною, вона може вирішити одразу кілька проблем: аналіз загальної демографічної ситуації, моніторинг міграційних переміщень, формування списків виборців і т.п. Але все це за умови відповідального та незаангажованого підходу розробників реєстру.

Незважаючи на помітний прогрес у сфері розвитку міграційної політики України, який спостерігається протягом останніх кілька років, в нашій державі й досі бракує чіткого, комплексного управління міграційними процесами. Варто усвідомити, що визнання з боку Європейської ради завершення обох фаз виконання Плану дій з лібералізації безвізового режиму є певним «авансом» нашій державі, зумовленим важким внутрішньополітичним становищем. Декларативний характер концепції державної міграційної політики та відповідні законодавчі прогалини – усі ці недоліки неодмінно мають бути усунені. Окрім того, дуже важливо забезпечити безперешкодне функціонування Державної міграційної служби України, щоб вона змогла ефективно виконувати покладені на неї завдання та плідно співпрацювати із громадськими організаціями. Лише за таких умов Україна зможе дати належну відповідь сучасним міграційним викликам

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Бабенко О. Г. Міграційна політика Української держави на сучасному етапі (політологічний аспект): автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук [Текст] / О. Г. Бабенко / Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 1997. – 26 с.
2. Колпаков В. К. Нелегальна міграція: генезис і механізм протидії: Монографія [Текст] / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2002. – 372 с.
3. Олефір В. І. Сучасна міграційна політика в Україні [Текст] / В. І. Олефір // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України. – 2002. – №3 – С. 3-11.
4. Міграційний приріст. – Статистична інформація по категорії «Населення (1990-2014 рр.)». [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Державного комітету статистики – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua. (Дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана
5. Düvell F., The EuroMaidan Protests, Corruption, and War in Ukraine: Migration Trends and Ambitions. [Electronic resource] / F. Düvell, I. Lapshyna – Access mode: www.migrationpolicy.org/article/euromaidan-protests-corruption-and-war-ukraine-migration-trends-and-ambitions. (Accessed 20 July 2015)
6. Малиновська О. Міграційна політика в Україні: формування, зміст, відповідність сучасним вимогам [Електронний ресурс] / О. Малиновська – Режим доступу: www.ier.com.ua/files/publications/Policy_Briefing_Series/PB_01_migration_2013_ukr.pdf. (Дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана
7. Безвізовий діалог між Україною та ЄС. План дій з лібералізації візового режиму [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.kmu.gov.ua/document/244813925/План%20д_й%20щодо%20л_берал_зац_%20_С%20в_зового%20режиму%20для%20Укра_ни.pdf. (Дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана
8. Висновок Головного науково-експертного управління стосовно Проекту Закону про основні засади державної міграційної політики України 4227 від 06.10.2003 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=4227&skl=5. (Дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана.
9. Висновок Головного науково-експертного управління стосовно Проекту Закону про основні засади державної міграційної політики України 4227-1 від

23.03.2004 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=4227-1&skl=5. – (Дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана.

10. Висновок Головного науково-експертного управління стосовно Проекту Закону України № 3158 «Про засади державної міграційної політики України» від 16.09.2008 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=33324. (Дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана.

11. Марков І. Концепція міграційної політики України: гол у власні ворота [Електронний ресурс] / І. Марков – Режим доступу: <http://ukrslovo.org.ua/nagolos/polityka/kontseptsiya-migratsijnoyi-polityky-ukrayiny-gol-u-vlasni-vorota.html>. (Дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана.

12. Указ Президента України № 622/2011 «Про Концепцію державної міграційної політики» від 30 травня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.president.gov.ua/documents/13642.html. (Дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана

13. Чумак В. Реформи у міграційній сфері: українські потреби та польський досвід [Текст] / В. Чумак, П. Казьмеркевіч, А. Стародуб, О. Сушко – К.: Інститут Євро-Атлантичного співробітництва, 2010. – 40 с.

14. Новік В. О. Державна політика і регулювання імміграційних процесів в Україні [Текст] / В. О. Новік – К.: Компанія ВАІТЕ, 1999. – 246 с.

15. Указ Президента України № 405/2011 «Положення про Державну міграційну службу України» від 6 квітня 2011 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/405/2011>. (Дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана

REFERENCES:

1. Babenko O. G. Migrantsiina polityka Ukrainkoï derzhavy na suchasnomu etapi (politohichnyi aspekt) [Migration Policy of the Ukrainian state at present (political aspect)]: avtoreferat disertacii ..., Instytut derzhavy i prava im. V.M.Koretskoho. – K., 1997. – 26 s.

2. Kolpakov V. K., Kuzmenko O. V. Nelehalna mihratsiia: henezys i mekhanizm protydiv: Monohrafiia [Illegal migration: the genesis and mechanism of counteraction: Monograph]. – Dnipropetrovs'k: Nauka i osvita, 2002. – 372 s.

3. Olefir V. I. Suchasna mihratsiina polityka v Ukraini [Modern migration policy in Ukraine] / Nauk. visn. Nats. akad. vnutr. sprav Ukrainy. – 2002. – №3 – S. 3-11.

4. Mihratsiinyi pryrist. – Statystychna informatsiia po katehorii «Naseleattia (1990-2014 rr.)» [Migration growth. - Statistical information on the category of «population (1990-2014 gg.)»]. – [Electronic resource]. – Access mode: www.ukrstat.gov.ua.

5. Düvell F., Lapshyna I., The EuroMaidan Protests, Corruption, and War in Ukraine: Migration Trends and Ambitions [Electronic resource]. – Access mode: www.migrationpolicy.org/article/euromaidan-protests-corruption-and-war-ukraine-migration-trends-and-ambitions. (Accessed 20 July 2015)

6. Malynovska O. Migrantsiina polityka v Ukraini: formuvannia, zmist, vidpovidnist suchasnym vymoham [Migration Policy in Ukraine: the formation, content, compliance with modern requirements]. – [Electronic resource]. – Access mode: www.ier.com.ua/files/publications/Policy_Briefing_Series/PB_01_migration_2013_ukr.pdf. (Accessed 20 July 2015)

7. Bezvizovyi dialoh mizh Ukrainoiu ta YeS. Plan dii z liberalizatsii vizovoho rezhymu [A visa-free dialogue between Ukraine and the EU. Action Plan on visa liberalization]. – [Electronic resource]. – Access mode: www.kmu.gov.ua/document/244813925/Plan%20d_j%20shhodo%20beral_zac_%20S%20v_zovogo%20rezhimu%20dlja%20Ukra_ni.pdf. (Accessed 20 July 2015)

8. Vysnovok Holovnoho naukovy-ekspertnoho upravlinnia stosovno Proektu Zakonu pro osnovni zasady derzhavnoi mihratsiinoi polityky Ukrainy4227 vid 06.10.2003 [The conclusion of the Main Scientific Expert Department regarding the draft law on the basic principles of the state migration policy Ukrainy4227 on 06/10/2003]. – [Electronic resource]. – Access mode: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=4227&skl=5. (Accessed 20 July 2015)

9. Vysnovok Holovnoho naukovy-ekspertnoho upravlinnia stosovno Proektu Zakonu pro osnovni zasady derzhavnoi mihratsiinoi polityky Ukrainy 4227-1 vid 23.03.2004 [The conclusion of the Main Scientific Expert Department regarding the Draft Law on Principles of State Migration Policy of Ukraine from 23.03.2004 4227-1]. – [Electronic resource]. – Access mode: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=4227-1&skl=5. (Accessed 20 July 2015)

10. Vysnovok Holovnoho naukovy-ekspertnoho upravlinnia stosovno Proektu Zakonu Ukrainy # 3158 «Pro zasady derzhavnoi mihratsiinoi polityky Ukrainy» vid 16.09.2008 [The conclusion of the Main Scientific Expert Department regarding the Draft Law of Ukraine № 3158

«On State Migration Policy of Ukraine» dated 16.09.2008]. – [Electronic resource]. – Access mode: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=33324. (Accessed 20 July 2015)

11. Markov I. Kontsepsiia mihratsiinoi polityky Ukrainy: hol u vlasni vorota [The concept of Ukraine's migration policy: to score an own goal]. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://ukrslovo.org.ua/nagolos/polityka/kontsepsiya-migratsijnoyi-polityky-ukrayiny-gol-u-vlasni-vorota.html>. (Accessed 20 July 2015)

12. Ukaz Prezydenta Ukrainy # 622/2011 «Pro Kontsepsiuiu derzhavnoi mihratsiinoi polityky» vid 30 travnia 2011 roku [Decree of the President of Ukraine № 622/2011 «On State Migration Policy» of 30 May 2011]. – [Electronic resource]. – Access mode: www.president.gov.ua/documents/13642.html. (Accessed 20 July 2015)

13. Chumak V., Kazmierkievich P., Starodub A., Sushko O. Reformy u mihratsiinii sferi: ukrainski potreby ta polskyi dosvid [Reforms in the sphere of migration: Ukrainian and Polish experience necessary]. – K.: Institut Ėvro-Atlantichnogo spivrobitnictva, 2010. – 40 s.

14. Novik V. O. Derzhavna polityka i rehuliuвання immihratsiinykh protsesiv v Ukraini [Public policy and regulation of immigration processes in Ukraine]. – K.: Kompanija VAITE, 1999. – 246 s.

15. Ukaz Prezydenta Ukrainy # 405/2011 «Polozhennia pro Derzhavnu mihratsiinu sluzhbu Ukrainy» vid 6 kvitnia 2011 r. [Decree of the President of Ukraine № 405/2011 «Charter of the State Migration Service of Ukraine» dated April 6, 2011]. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/405/2011> (Accessed 20 July 2015)

Гречко О. Ю., аспирантка кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна), E-mail: visnukdnu@i.ua

Актуальные вызовы и тенденции развития миграционной политики Украины.

Аннотация. Массовые миграционные перемещения людей в поисках убежища или просто лучших условий для работы и образования, которые наблюдаются в мире на протяжении последних нескольких лет, не могли не повлиять на государственную миграционную политику отдельных государств. Украина под влиянием как внутренних, так внешних факторов, тоже стремится сформировать качественную модель регулирования миграционных процессов. На сегодняшний день главными заданиями для отечественной миграционной политики являются содействие уменьшения уровня эмиграции из Украины в зависимости от мотивации каждой из трех категорий эмигрантов; обеспечение прав и условий для интеграции иммигрантов и лиц, ищущих убежища; либерализация безвизового режима со странами ЕС; создание законодательных рамок в миграционной сфере для дальнейшей евроинтеграции Украины.

Ключевые слова: миграционная политика, евроинтеграция, государственная миграционная служба, либерализация безвизового режима, концепция государственной миграционной политики Украины.

Grechko O., postgraduate student of the Department of politology, Kyiv Taras Shevchenko National University (Kiev, Ukraine), E-mail: visnukdnu@i.ua

Modern challenges and trends of migration policy of Ukraine

Abstract. Nowadays regulation of migration flows is one of the main political tasks for many European countries. A great number of asylum seekers and ordinary people trying to improve their welfare abroad force the recipient countries to make their migration regulations more efficient and strict to some extent. Ukraine also faces many challenges in a migration sphere, caused both by internal and external factors. Active emigration flows became the result of the war in Donbass and annexation of the Crimea, national military conscription and deep social-economic crisis in general. Meanwhile, the number of immigrants in Ukraine has been exceeding the number of emigrants since 2005, which means that the state migration policy should also focus on efficient integration means for this category of population, taking account legislative, economic and trade frameworks. In December 2015 the European Commission stated that Ukraine met all the criteria for visa liberalization, so the country made one more step towards EU-integration and European standards of good governance in total. Ukraine successfully passed two phases of Visa Liberalization Action Plan, which among other rules required forming of legislative procedures for migration flows regulations, State Migration Policy Strategy in particular, and creation of a State Migration Service. Nevertheless, this decision of the European Commission is an advance

for Ukraine as there are still a lot of legislative gaps and weaknesses in the state migration policy. For instance, the state migration strategy does not correspond to modern challenges and gives no answer to the problem of institutional division of powers and duties in the migration field. The attempt to create a unified e-register of Ukrainian citizens with excessive amount of personal information showed the imperfection and secrecy of the legislative process in Ukraine, on one hand, and activeness of civil activists and lawyers, who protested towards this law, – on the other hand. Consequently, the Ukrainian government managed to meet the most important criteria of EU in the migration field, but still there are many tasks it needs to fulfill in order to make this reform truly significant.

Key words: migration policy, EU-integration, State Migration Service, Visa Liberalization Action Plan, concept of state migration policy of Ukraine.

УДК 329 (485)

Гримська М. І.

кандидат політичних наук, доцент,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна), E-mail: grymska.mi@ukr.net

КРАЙНІ ПРАВІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В ШВЕЦІЇ: ВІД МАРГІНАЛЬНОСТІ ДО УСПІХУ

Анотація. Розкрито передумови становлення та активізації крайніх правих політичних партій у Швеції. Охарактеризовано найбільш відомі крайні праві шведські політичні партії. Детально розглянуто історію та ідеологічні засади партій Нова демократія та Шведські демократи.

Ключові слова: ідеологія, політичні партії, крайні праві політичні партії, Швеція, Нова демократія, Шведські демократи.

Постановка проблеми. Розглядаючи крайні праві політичні партії у Швеції, дослідники тривалий час вважали цю країну «винятком з правил». Ця група політичних партій залишалась тут маргіналізованою навіть тоді, коли в інших країнах Європи, в тому числі в сусідній Данії, її вплив суттєво зростає. Серед головних причин низького рівня підтримки найчастіше називали специфіку шведського політичного дискурсу. Цій державі притаманне посилене прагнення до стабільності та суспільної злагоди. Незважаючи на досить суттєві відмінності між основними групами політичних партій (правоцентристами та лівоцентристами), в суспільстві існувала згода щодо необхідності всебічного дотримання прав людини, які є найважливішою цінністю. На практиці це передбачало, серед іншого, доволі ліберальне міграційне законодавство та щедрю соціальну політику. Наслідком цього стало поступове зростання рівня імміграції. До Другої світової війни Швеція була державою еміграції, однак з середини ХХ ст. ситуація змінюється. Починаючи з 1980-х рр., кількість мігрантів та біженців різко зростає. Два пікові моменти припадають на 1992 р., коли до країни прибуло чимало мешканців колишньої Югославії, та 2014-2015 рр. – час так званої міграційної кризи в сучасній Європі [7]. Ці дати практично співпадають з періодом зростання електоральної підтримки крайніх правих політичних партій у Швеції – спершу Нової демократії, а згодом і партії Шведських демократів. Значні успіхи останньої та поступове її входження в партійно-політичну систему Швеції дає підстави виключити цю державу з переліку винятків та розглядати як один з прикладів радикалізації електоральних преференцій на користь крайніх правих політичних партій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на доволі низький рівень підтримки крайніх правих політичних партій у Швеції, ця країна не розглядалась настільки детально як інші у публікаціях таких відомих дослідників даної проблематики як М. Вільямс, Т. Гівенс, П. Меркл, К. Мудде. Певна увага Швеції приділяється у працях П. Ігнаці, Г. Кітшеля, П. Норріс та П. Хейнсворза, де

автори побіжно розглядають становлення і розвиток кількох політичних партій, зокрема і Нової демократії. Зростання електоральної популярності Шведських демократів в останні роки викликало нову хвилю публікацій, в яких аналізувалась історія та ідеологія уже цієї крайньої правої політичної партії. Серед них варто відзначити праці таких вчених як А. Відфельт, Р. Водак, К. Грін-Педерсен, Дж. Крогструп, К. Локсбо, Дж. Рідгрен, П. Рут, та ін.

Визначення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим і присвячено статтю. Хоча проблематика крайніх правих політичних партій здобуває дедалі більше уваги українських дослідників, публікацій, присвячених виключно шведським партіям цього ідеологічного спрямування, поки що практично немає. Водночас, зростання підтримки крайніх правих у Швеції протягом останніх років може мати вплив і на співпрацю України з цією державою, оскільки Шведські демократи (крайня права політична партія, яка на останніх парламентських виборах у 2014 р. посіла 3 місце, здобувши 12,9% голосів) не підтримують євроінтеграційну стратегію нашої держави і їх включають до так званих «друзів Путіна». Через це історія та ідеологія крайніх правих політичних партій в Швеції заслуговує на особливу увагу і їх вивчення і є метою даної статті.

Висвітлення основного матеріалу дослідження. Характеризуючи крайні праві політичні партії у Швеції, як правило, згадують про дві найбільш відомі – партію Нова демократія та партію Шведських демократів. Справді, лише ці дві політичні сили спромоглися консолідувати достатню підтримку виборців для потрапляння до національного законодавчого органу. Однак в історії крайніх правих у Швеції варто згадати і про низку інших, менших організацій, які не відзначились електоральними успіхами, але, все ж, стали основою для поступового формування прихильності шведської громадськості до даної ідеології.

Перша крайня права політична партія у Швеції була заснована у 1968 р. і мала назву Шведська прогресивна партія. Вона ставила собі за мету об'єднати крайні праві організації і рухи в країні, що розглядалось як важлива передумова для зростання рівня підтримки. Найвідоміша така спроба була здійснена у 1986 р., коли разом з партією Збережемо Швецію Шведською нею було утворено союз під назвою Шведська партія. Однак це об'єднання проіснувало лише рік [1, с. 89]. Більш того, відсутність електоральних успіхів (партія спромоглась здобути представництво лише у кількох муніципальних органах і так і не вийшла на загальнонаціональний рівень), навпаки призводила до розколів і відокремлення локальних ініціатив. [9, с. 181]. Після утворення у 1990х рр. значно успішнішої крайньої правої політичної партії Нова демократія, в Шведській прогресивній партії розпочалися ще й фінансові проблеми. Частина членів перейшла до Нової демократії, а після формування Шведських демократів поповнила ряди і цієї партії.

Проте, незважаючи на труднощі, Шведська прогресивна партія продовжує існувати і досі. Вона бере участь у виборах, де відстоює цінності крайньої правої ідеології. Зокрема, у 2014 р. партія представила програму, в якій присутні традиційні для крайніх правих ідеї щодо протекціонізму в економіці, необхідності виходу з Європейського Союзу, приділення більшої уваги правопорядку та обороні держави, проблемі міграції тощо [5].

Другою крайньою правою політичною партією, яка існувала практично в той же час, була партія Збережемо Швецію шведською. Заснована у 1979 р., ця партія тривалий час залишалась, скоріше, антиімміграційним рухом. Уся її риторика та практична діяльність зосереджувались на проблемі імміграції. Партію Збережемо Швецію шведською вважають першою у цій країні, яка почала характеризувати імміграцію як один з найбільших викликів, на який держава буде змушена шукати відповідь уже найближчим часом. На початку 80-х рр. партія починає поступово перетворюватись з неорганізованого малочисельного руху в більш традиційну

політичну організацію. Для цього було формалізовано її структуру і розпочато роботу над залученням нових членів і прихильників. Як уже було зазначено вище, у 1986 р. разом з Шведською прогресивною партією було утворено союз під назвою Шведська партія, який був невдалим. Після розпаду Шведської партії було здійснено ще одну спробу консолідації крайніх правих і зрештою у 1988 р. партія Збережемо Швецію шведською стала основою для виникнення нової політичної партії Шведських демократів [9, с. 181].

Найбільш успішною шведською крайньою правою політичною партією в ХХ ст. була партія Нова демократія. Саме її поява і практично миттєве здобуття успіху стали причиною занепаду усіх інших крайніх правих політичних організацій в країні. Партія була заснована у 1991 р. і уже на перших виборах змогла здійснити електоральний прорив і потрапити до парламенту, здобувши 6,7% голосів (24 депутатських мандати) [2]. Вважається, що успіх партії був пов'язаний з тим, що проблема імміграції, яка представлялась партією як основна, почала поступово входити в політичний дискурс і турбувати виборців настільки, що вони уже вимагали політичних дебатів щодо можливих шляхів їх вирішення.

Програма партії Нова демократія була побудована за прикладом крайніх правих політичних партій в інших скандинавських державах. Головними темами були імміграція та неефективне управління країною з боку традиційних політичних партій. Зокрема, у документі йде мова про необхідність ширшого впровадження інструментів прямої демократії. Кількість депутатів необхідно скоротити і гарантувати їх відповідальність перед виборцями, а не перед партіями, які їх включають до списку. Крім того, потрібно повернути владу народу через ширше використання референдумів [4].

Критикуючи політичні партії, які протягом останніх десятиліть управляли країною, Нова демократія виступає за оптимізацію державних витрат і зменшення державного адміністративного апарату. Влада має зосереджуватись на виконанні головного завдання – захисті інтересів народу – і будь-яка інша діяльність є зайвою, оскільки вона потребує значних витрат. Зокрема, необхідно скоротити до мінімуму державну власність. Захист інтересів народу передбачає створення дієвої системи соціального забезпечення, яка б допомагала людині у складних життєвих обставинах, не менш ефективно, при цьому, виявляючи будь-які зловживання у цій сфері. Це також означає приділення належної уваги охороні правопорядку всередині країни через дієву систему запобігання злочинам і введення жорстких та невідворотних покарань за їх здійснення. Для захисту державних кордонів слід інтегруватись у систему європейської безпеки [4].

Партія пропонує і власне бачення політики держави щодо іммігрантів та біженців. Зокрема, вона стверджує, що насамперед слід усунути основний стимул, який спонукає людей до приїзду саме у Швецію – щедрю соціальну політику. З погляду партії вона не сприяє тому, щоб біженці несли відповідальність за власний добробут та свої родини, перетворюючи їх суто у споживачів наданих благ. Натомість, пропонується не розміщати їх у таборах, а сприяти працевлаштуванню. Необхідна грошова допомога має виплачуватись у вигляді позики, а не бути безповоротною. Крім того, держава не повинна витрачати бюджетні кошти на збереження мови та звичаїв цих меншин, навпаки, необхідно всіляко інтегрувати новоприбулих у шведське суспільство. Слід також відзначити, що, на відміну від багатьох інших крайніх правих політичних партій, які критично ставились до подальшої європейської інтеграції у тому вигляді, в якому вона відбувалась, Нова демократія виступала за вступ Швеції в Європейський союз та її якнайшвидше перетворення у повноцінного члена цієї спільноти [4]. Антиімміграційна риторика стала ще більш помітною після потрапляння Нової демократії до національного парламенту. Приміром, її депутати закликали до перегляду програм надання допомоги країнам, що розвиваються, і виступали за проведення референдуму з питань

ня повної заборони імміграції [3, с. 158].

Підтримка партії проявилась не лише на національному, а й на місцевому рівні. Здобувши у 1991 р. представництво лише в одному з регіональних органів (Готланд), партія потрапила до великої кількості муніципальних рад. Загалом, депутатів від Нової демократії було обрано до 175 муніципалітетів, у деяких з них партія здобула по 4-6 мандатів, що можна вважати доволі високим результатом [2]. Однак цей успіх не вдалось зберегти, незважаючи на зростання уваги громадськості до питання імміграції та інших проблем, які піднімала партія. Серед причин цього найчастіше називають низький рівень професіоналізму депутатів, який не сприяв ефективній роботі у парламенті, неоднорідність парламентської групи, а також внутрішньопартійні конфлікти, які також пов'язують з тим, що партія була лише нещодавно заснована [3, с. 159].

Як наслідок, уже на наступних виборах до національного парламенту у 1994 р. Нова демократія здобула лише 1,2% голосів та не подолати прохідний бар'єр. Результат суттєво погіршився і на місцевому рівні. Лише у 3 муніципалітетах партія спромоглась дещо покращити свій результат і в 7 зберегти його на попередньому рівні. У всіх інших кількість мандатів зменшилась. Загалом, після виборів партія делегувала своїх представників тільки до 32 муніципальних рад у порівнянні з 175 у 1991 р. У 1998 р. результат партії знизився ще більше. На виборах до парламенту за неї віддали свій голос лише 0,2% виборців. Партія зберегла представництво у 2 муніципальних радах і з того часу поступово зникла з політичної арени [2].

Неспроможність партії Нова демократія зберегти здобутий рівень підтримки та закріпитись у партійній системі Швеції спонукала багатьох науковців до висновку про винятковість цієї країни у порівнянні з іншими. Теза про особливість шведського політичного дискурсу, який характеризується посиленням прагненням до консенсусу та ігноруванням тих проблем, які потенційно можуть поляризувати суспільство, набувала дедалі більшої популярності. Водночас, практика довела хибність цієї тези. У суспільстві уже сформувався запит на політичну силу, яка б відображала прагнення багатьох шведів щодо збереження ідентичності, заперечення мультикультуралізму, необхідності модифікації системи соціального забезпечення з метою надання привілеїв виключно шведам тощо. Цю нішу на короткий час зайняла партія Нова демократія і її слабкість сприяла розчаруванню крайнього правого електорату і його поверненню до підтримки традиційних політичних сил. Однак із загостренням проблеми уже в 2000х рр. проблема імміграції, яка так і не отримала належної уваги з боку традиційних партій, знову вийшла на перший план і це стало основою для поступового зростання електоральних успіхів Шведських демократів.

Історія політичної партії Шведські демократи розпочинається ще у 1988 р., коли вона сформувалась на основі партії Збережемо Швецію шведською. Її діяльність можна умовно розділити на два етапи. Перший припадає на роки одразу ж після заснування і до перетворення у парламентську партію. У цей час партія була тісно пов'язана з радикальними групами шведських неонацистів, ідеї яких і домінували в її програмних документах та практичній діяльності (наприклад, Білий арійський спротив). Зокрема, звичним було використання жорстокості та насильства, а під час вуличних заходів регулярно відбувалися сутички з поліцією. Партія відкрито використовувала і нацистські символи, наприклад, учасники маніфестацій тримали шведські та нацистські прапори поруч [9, с. 182].

У цей період Шведські демократи не здобули очікуваної підтримки, в тому числі і через конкуренцію з значно більш впливовою Новою демократією. У 1991 р. за Шведських демократів проголосували лише 0,02% виборців, у 1994 р. – 0,09%. На регіональному рівні партія не була представлена взагалі і була обрана лише до 4 муніципалітетів у 1991 р. та 5 у 1994 р. [2]. Прагнучи покращити свій результат, Шведські демократи прийняли рішення про зміну стратегії та підходів до пред-

ставлення позицій і практичної діяльності. У 1995 р. на посаду голови партії було обрано Мікаеля Дженссона. Одним з його перших рішень було обмеження членства у партії для представників неонацистських та екстремістських організацій, а також заборона носіння уніформ під час публічних заходів. У 1999 р. партія офіційно засудила фашизм, що раніше вважалося неможливим. З такою політикою не погодилась найбільш радикальна частина партії, яка у 2001 р. відкололась від Шведських демократів та заснувала власну маловідому політичну партію. У 2005 р. стратегія трансформації партії у демократичну парламентську організацію була продовжена і новообраним лідером Джіммі Акесоном [1, с. 90].

З обрання у 1995 р. М. Дженссона та подальшого реформування партії розпочинається другий етап її історії. Зміна стратегії принесла і перші електоральні успіхи. З 1998 р. кількість місць у муніципальних органах влади, які здобувають Шведські демократи, поступово зростає – з 8 у 1998 р. до 29 у 2002 р. Початком електорального прориву вважають 2006 р., коли на парламентських виборах партія здобула майже 3% підтримки, а її представників було обрано до 145 муніципалітетів (загалом 280 депутатів) і 3 регіональних органів. У 2010 р. партія вперше потрапила до парламенту (5,7% голосів), де була представлена 20 депутатами. Цього ж року рівень її підтримки був достатнім для потрапляння в 15 регіональних органів та майже в усі муніципалітети [2].

Таблиця 1.

Результати парламентських виборів у Швеції (Шведські демократи) [2]

Рік	Кількість голосів	Кількість мандатів
1991	0,02 %	0
1994	0,09 %	0
1998	0,4 %	0
2002	1,4 %	0
2006	2,9 %	0
2010	5,7 %	20
2014	12,9 %	49

У 2014 р. Шведські демократи продовжили демонструвати зростання електоральної підтримки. На виборах до національного парламенту за них проголосували 12,9% голосів, що дозволило їй здобути 49 мандатів та стати третьою партією в державі за рівнем підтримки, перегнавши навіть такі традиційні партії як християнсько-демократична. Того ж року мінімум трьох представників партії було обрано до усіх регіональних органів, а найкращий результат вона здобула у Сконе (23 депутати), Геталанді (14 депутатів) та Естерйотланді (10 депутатів). На муніципальному рівні партія не має жодного депутата лише в 6 з 290 місцевих рад [2].

Поступовий перехід крайньої правої політичної партії Шведських демократів від маргінальності до однієї з центральних позицій у шведській партійно-політичній системі пов'язують з двома основними чинниками. Перш за все, у суспільстві ще з кінця ХХ ст. сформувався запит на політичну силу, яка б зруйнувала мовчазне табу на винесення в публічну площину таких дискусійних питань як імміграція. Будучи загалом доволі ліберальною та толерантною, шведська громадськість потребувала відповідей на питання, як діяти в умовах засилля іммігрантів та чи зможе держава успішно вирішити їх проблеми, не обмежуючи права і соціальний захист громадян. Традиційні політичні партії розглядали це питання лише дуже обмежено, наголошуючи на тому, що Швеція завжди позиціонувала себе як відкрита та демократична держава, яка поважає права та гідність людини. Однак цього виявилось недостатньо і виникла ніша, яка й була успішно зайнята спочатку Новою демократією, а згодом і партією Шведських демократів.

По друге, не менш важливими були і зміни всередині партії Шведські демократи. Її поступову демократизацію іноді іронічно позначають як перехід від «партії скінхедів до партії старших лисих чоловіків». Практично не змінюючи свої основні партійні цінності, політична сила поступово починає відмежовуватись від негативних асоціацій з неофашизмом та позиціонувати себе як «народну» партію, яка захищає справжніх шведів, турбуючись не про етнічну чистоту, а насамперед про добробут. Вагомий вплив здійснила і антисистемна орієнтація партії. Вона критикує усі інші політичні партії, називаючи їх елітарними, далекими від інтересів народу. Це дозволило їй успішно протиставити себе Соціал-демократичній партії Швеції, яка в умовах криз була змушена йти на непопулярні та непритаманні їй кроки.

Головними темами програмних документів Шведських демократів були і залишаються імміграція, національна ідентичність, соціальна політика держави та дотримання законності і правопорядку. Базовою одиницею для формування ідентичності та відчуття належності кожної людини має стати національна держава. Мультикультуралізм заперечується як загроза традиціям та цінностям. Будь-яка людина, потрапивши до Швеції, має пройти процес повної інтеграції в суспільство, для того щоб вважатись його частиною. При цьому, прагнучи дистанціюватись від неонацизму, партія постійно наголошує, що «шведськість» має культурне, а не расове чи етнічне підґрунтя. Прагнення зберегти шведське суспільство як союз шведів має, насамперед, економічне підґрунтя. Партія постійно використовує статистичні дані та факти, які свідчать про зростання і без того високих витрат державного бюджету через збільшення кількості іммігрантів [6]. Найбільш яскраво це проявилось у передвиборчій агітації. Наприклад, у 2010 р. партією було створено досить неоднозначний телевізійний ролик, що відображає жінку-пенсіонерку та групу жінок-мусульманок, які змагаються за доступ до столу, де знаходяться бюджетні кошти. Супроводжуючий текст повідомляє, що витрати з державного бюджету обмежені і кожна людина має для себе вибрати – підтримувати пенсіонерів чи іммігрантів [8].

Головною метою діяльності партії розглядається захист національної ідентичності. Свою ідеологію Шведські демократи характеризують як соціальний консерватизм з чітким націоналістичним фундаментом. Ця система принципів проявляється у прагненні зберегти національну ідентичність та солідарність суспільства. Поняття «нація» ґрунтується на спільності культури, мови, та відчутті належності, що означає відкритість до всіх, хто приймає ці цінності. Нація має бути вільною і суверенною по відношенню до інших держав. Лише у національній державі можлива справжня демократія. Традиційно для крайніх правих партія виступає за максимальне впровадження інструментів прямої демократії, зокрема необхідність прийняття більшої кількості питань локального, регіонального та національного значення за допомогою референдуму [6].

Важливими цінностями є також і солідарність та безпека. Шведське суспільство базується на взаємодопомозі та взаємній підтримці, а тому власність є обов'язковою умовою його успіху. Податки мають бути розумними: достатньо низькими, аби спонукати до самостійності та ініціативності, але й достатньо високими, щоб давати змогу державі захищати найбільш вразливі верстви населення. Свобода неможлива без безпеки. У внутрішньодержавному житті необхідно створити дієву систему правосуддя, яка б дозволяла запобігати злочинам через жорсткі та невідворотні покарання. Поліція та інші правоохоронні органи повинні володіти усіма необхідними ресурсами для повноцінного функціонування. У зовнішній політиці гарантією безпеки є професійна та ефективна армія. Військова служба має стати обов'язком кожного громадянина, оскільки вона не лише сприяє підвищенню обороноздатності, а й здійснює виховний та соціальний вплив. Співпрацюючи з іншими країнами, держава повинна оберігати свій суверенітет

та незалежність [6].

Сьогодні партія Шведських демократів залишається однією з найбільш впливових в країні. Здобуття нею 12,9% голосів на виборах у 2014 р. було доволі несподіваним. Хоча зростання підтримки крайніх правих політичних партій було прогнозованим, у шведському суспільстві та міжнародній спільноті залишались сподівання на повернення до більш звичної ситуації конкуренції право та лівоцентристів. Проте, проблематика імміграції, соціального забезпечення тощо сприяли підтримці частиною електорату саме цієї групи політичних партій. Це означає, що наявність сильної і впливової крайньої правої політичної партії уже стає реальністю для Швеції.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Прагнення українського суспільства до інтеграції в об'єднану Європу має підкріплюватись не лише політичними та економічними реформами, а й включенням до наукового дискурсу тих питань і проблем, які сьогодні є найбільш актуальними для європейської науки, в тому числі і для політології. Проблематика радикалізації електоральних преференцій та зростання підтримки крайніх правих політичних партій є важливою темою для аналізу та переосмислення, а тому до цих тенденцій мають долучитись і українські вчені. Дана стаття покликана започаткувати вивчення крайніх правих політичних партій у Швеції та сприяти активізації наукових дискусій щодо їх сутності та майбутнього розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Art D. Inside the radical right: the development of anti-immigrant parties in Western Europe [Text] / D. Art. – New York: Cambridge University Press, 2011 – 290 p.
2. Democracy [Electronic resource] // Statistics Sweden. – Access mode: www.scb.se/en/Finding-statistics/Statistics-by-subject-area/Democracy/ (Accessed 20 July 2015)
3. Ignazi P. Extreme right parties in Western Europe [Text] / P/ Ignazi. – Oxford: OUP Oxford, 2006. – 310 p.
4. Ny Demokrati partiprogram [Elektronisk resurs] // Svensk Nationell Datatjänst.– Sättet tillgång: <http://snd.gu.se/sv/vivill/party/nyd/manifesto/1991> (visas på 27 juni 2015). – Titel från skärmen.
5. Partiet [Elektronisk resurs] // Framstegspartiet – Sättet tillgång: <http://framstegspartiet.se/partiprogram/> (visas på 27 juni 2015). – Titel från skärmen.
6. Sverigedemokraternas principprogram 2011 [Elektronisk resurs] // Sverigedemokraterna. – Sättet tillgång: https://sd.se/wp-content/uploads/2013/08/principprogrammet2014_webb.pdf (visas på 27 juni 2015). – Titel från skärmen.
7. Sweden and migration [Electronic Resource] // Sweden. – Access mode: <https://sweden.se/migration/#1980> (Accessed 20 July 2015)
8. Sweden Democrats official commercial [Electronic resource] // Youtube. – Access mode: www.youtube.com/watch?v=pumIT31qqQQ (Accessed 20 July 2015)
9. Widfeldt A. Extreme right parties in Scandinavia [Text] / A. Widfeldt. – New York: Routledge, 2014. – 268 p.

REFERENCES:

1. Art D. Inside the radical right: the development of anti-immigrant parties in Western Europe – New York: Cambridge University Press, 2011 – 290 p.
2. Democracy [Electronic resource], Statistics Sweden. – Access mode: www.scb.se/en/Finding-statistics/Statistics-by-subject-area/Democracy/ (Accessed 20 July 2015).
3. Ignazi P. Extreme right parties in Western Europe,. – Oxford: OUP Oxford, 2006. – 310 p.
4. Ny Demokrati partiprogram [Elektronisk resurs], Svensk Nationell Datatjänst. – Sättet tillgång: <http://snd.gu.se/sv/vivill/party/nyd/manifesto/1991> (visas på 27 juni 2015). – Titel från skärmen.
5. Partiet [Elektronisk resurs], Framstegspartiet – Sättet tillgång: <http://framstegspartiet.se/partiprogram/> (visas på 27 juni 2015). – Titel från skärmen.
6. Sverigedemokraternas principprogram 2011 [Elektronisk resurs], Sverigedemokraterna. – Sättet tillgång: https://sd.se/wp-content/uploads/2013/08/principprogrammet2014_webb.pdf (visas på 27 juni 2015). – Titel från skärmen.
7. Sweden and migration [Electronic Resource] // Sweden. – Access mode: <https://sweden.se/migration/#1980> (Accessed 27 July 2015).

8. Sweden Democrats official commercial [Electronic resource] // Youtube. – Access mode: <https://www.youtube.com/watch?v=pumIT31qqQQ> (Accessed 27 July 2015)
9. Widfeldt A. Extreme right parties in Scandinavia. – New York: Routledge, 2014. – 268 p.

Гримская М. И., кандидат политических наук, доцент, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко (Киев, Украина), E-mail: grymska.mi@ukr.net

Крайние правые политические партии в Швеции от маргинальности к успеху

Аннотация. Раскрыто предпосылки становления и активизации крайне правых политических партий в Швеции. Охарактеризованы наиболее известные крайне правые шведские политические партии. Подробно рассмотрена история и идеологические основы партий Новая демократия и Шведские демократы.

Ключевые слова: идеология, политические партии, крайне правые политические партии, Швеция, Новая демократия, Шведские демократы.

Grymska M., PhD in political sciences, docent, Kyiv Taras Shevchenko National University (Kyiv, Ukraine), E-mail: grymska.mi@ukr.net

Far right political parties in Sweden: from marginality to success

Abstract. For a long time Sweden was treated as an exception as far right political parties slowly but steadily gained influence in many others European countries, including neighboring ones but not in Sweden. Despite the fact that such parties emerged and participated in political life of this country, none of them gained enough support to become an influential part of the party system. They remained marginalized and managed to get very limited representation and only on the local level. The situation changed in 1991 when rather unexpectedly newly established far right party New Democracy was elected to the parliament, gaining 6.7 percent of votes. It was a major success and a first breakthrough for a far right political party in a country, considered to be traditionally leaning towards public consensus and tolerance. However, the New Democracy did not sustain gained support and lost representation in the parliament after the next elections in 1994. Gradually, it lost representation in regional and local councils as well. Nevertheless, such breakthrough was very important as it brought previously marginalized issues, such as immigration, to public agenda. As a result, a demand for political parties that would not ignore polarizing issues but rather present possible solutions became more and more visible. The Sweden Democrats successfully occupied this niche. Starting from 2000s, the party gained enough support for entering municipal and regional councils and, in 2010, it crossed the threshold and became elected to the parliament. Unlike the New Democracy, the party succeeded in using its momentum to the fullest. Currently its support is only rising. In 2014, the party became third largest in the parliament. The study is devoted to distinguishing main factors that contributed to such success as well as discussion of the ideology of Swedish far right political parties with the most emphasis on Sweden Democrats.

Key words: ideology, political parties, far-right political parties, Sweden, New Democracy, Sweden Democrats.

УДК 316.46 : 316.3 : 32

Діброва А. О.

аспірант кафедри політології,
Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна),
E-mail: dibrova.a.o@gmail.com

ЛІДЕРСТВО ЯК СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ІНСТИТУТ: СУТНІСТЬ ТА ТИПОЛОГІЇ

Анотація. Досліджено основні підходи до визначення та типології політичного лідерства. Проаналізовано основні теорії лідерства знаних дослідників та науковців: політологів, філософів, психологів, соціологів.

Ключові слова: лідерство, політика, якості лідера, харизма, суспільство, успішність.

Постановка проблеми. Проблема особистості в політиці є актуальною вже протягом багатьох століть, вона розглядається дослідниками з різних галузей наук.

Політичне лідерство – це універсальне соціально-політичне явище, яке складається з багатьох компонентів.

Система сучасних суспільних, політичних та інших відносин, а також модель світоустрою та цивілізаційного розвитку багато в чому базується на використанні феномену лідерства. Це робить його дослідження вкрай актуальними та науково важливими.

Лідерство знаходить прояв у всіх сферах суспільного життя – соціальній, економічній, духовній, та особливо яскраво проявляється у політичній сфері.

Визначення сутності політичного лідерства надзвичайно важлива, бо вона тісно пов'язана з реалізацією демократичної політичної системи та розвитком суспільства в цілому.

В сучасних умовах, враховуючи значні соціально-економічні, політичні трансформації, що відбуваються у багатьох країнах світу, значно зростає інтерес до проблеми лідерства.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема політичного лідерства вивчається мислителями вже досить давно. Починаючи з античних часів філософи Аристотель, Діоген та багато інших філософів приділяли значну увагу осмисленню ролі політичних лідерів. Вони представляли собі героїв, монархів та полководців як найбільш значущих в історії людей. Пізніше, великий внесок у дослідження проблеми політичного лідерства зробили також Фрідріх Гегель, Джон Локк, Ніколо Макіавеллі, Бенедикт Спіноза, які визначали політичного лідера як володаря, який згуртовує все суспільство. Обґрунтовували вирішальну роль особистості в історії розвитку людства також німецький філософ Фрідріх Ніцше та французький мислитель Жан-Жак Руссо. Найбільш популярну типологію політичного лідерства, на яку спираються багато дослідників розробив німецький соціолог і політолог Макс Вебер.

Проте, враховуючи реалії необхідне осмислення політичного лідерства в умовах глобалізації світу та вивчення його специфіки на сучасному етапі розвитку.

Беручи до уваги актуальність, недостатню вивченість та практично-політичну значимість даної проблеми, вона було обрана предметом наукового дослідження.

Мета статті полягає у дослідженні загальних підходів до визначення та типології політичного лідерства.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Політичне лідерство – це універсальне соціально-політичне явище, яке складається з багатьох компонентів. Політичними лідерами вважаються впливові особи, здатні мобілізувати суспільство та керувати його на досягнення значимих цілей.

Сучасна політична наука визначає кілька критеріїв щодо визначення та типологізації політичного лідерства. Типи лідерства можуть залежати від ступеня зрілості всіх підсистем суспільства, рівня культури населення та політичного режиму.

Проблема лідерства привертала до себе увагу протягом століть. Геродот, Плутарх та ін. античні історики ставили в центр історичних оповідань дії видатних лідерів – монархів, полководців. Макіавеллі малював образ лідера-володаря, який будь-якими засобами досягає політичних цілей. Для Ніцше прагнення до лідерства – це прояв «творчого інстинкту» людини [6].

Виходячи з вищезазначеного, на нашу думку необхідно розглянути основні підходи до розуміння політичного лідерства в сучасній філософській науці.

У цей час у поясненні природи лідерства існує кілька підходів:

1. Теорія рис лідера. Ця теорія виникла на основі виявлення якостей, властивих ідеальним лідерам-героям. Суть цієї теорії складається в поясненні феномена лідерства видатними якостями людини. Серед рис, властивих політичному лідерові, звичайно називають гострий розум, тверду волю і цілеспрямованість, кипучу

енергію, неабиякі організаторські здібності і, особливо, компетентність і готовність брати на себе відповідальність. До обов'язкових якостей сучасних політичних лідерів у демократичних країнах усе частіше додають фото–і телегенічність, зовнішню привабливість, здатність вселяти людям довіру [3, с. 101].

Отже, представники цієї теорії концентрують увагу на вроджених якостях політичного лідера, та обґрунтовують твердження про те, що лідером може бути лише особа, що володіє певним набором особистісних якостей.

Наступною розглядається ситуаційна теорія, яка не відкидаючи теорії рис, вважає, що лідерство є продуктом ситуації. У цьому випадку лідером стає індивід, який найбільше виявляє риси необхідні в конкретній ситуації.

2. Ситуаційна теорія. За цією теорією лідер породжується певною ситуацією. У різних ситуаціях виділяються окремі особи, які перевершують інших у якійсь певній якості, оскільки саме ця якість виявляється необхідною у даній ситуації. Звідси впливає відносність і множинність лідерства.

Саме сформовані конкретні обставини визначають відбір політичного лідера і визначають його поведінку.

Також істотно розрізняються і вимоги до лідера в кризовому і стабільному суспільствах.

Із погляду ситуаційного підходу лідерські якості є відносними. Одна людина може виявити риси лідера на мітингу, інша – у повсякденній політико–організаційній роботі, третя – у міжособистісному спілкуванні. У цілому ж лідерів відрізняють головним чином цілеспрямованість, готовність взяти на себе відповідальність за рішення того або іншого завдання та компетентність.

На основі цієї теорії ряд учених (Е. Фромм, Д. Рісмен і ін.) прийшли до висновку, що в західному суспільстві більші шанси на успіх має безпринципна людина, що орієнтується на політичну кон'юнктуру і не замислюється про моральну значущість своїх дій.

3. Теорія визначальної ролі послідовників. Згідно із цією теорією, на перший план висувається не лідер із сукупністю якихось якостей, а його послідовники. Саме вони визначають лідера, що відповідає їх запитам і очікуванням. Лідер по суті виступає інструментом групи і секрет лідера прихований не в ньому, а в психології його прихильників. Послідовники сприймають не лідера, а ситуацію й у результаті можуть прийняти або відкинути цього лідера. У демократичній державі претенденти на роль політичних лідерів можуть розраховувати на успіх тільки у випадку збігу їх іміджу з очікуваннями більшості народу [3, с. 102].

На думку прибічників теорії визначальної ролі послідовників, лідери є виразниками настроїв, інтересів та потреб певних соціальних груп суспільства, а також те, що група самостійно обирає собі саме того лідера, який її задовольняє.

Узагальнюючи різні підходи до визначення політичного лідерства, А. Пахарєв виокремлює такі підходи:

- лідерство як різновид влади, носієм якої виступає не більшість, а одна людина або політична група;

- лідерство як управлінський статус, керівна посада, пов'язана із прийняттям важливих політичних рішень;

- лідерство як вплив на інших людей, що передбачає:

- 1) постійний і стійкий вплив (до лідерів не можна зараховувати людей, що зробили разовий вплив на політичний процес);

- 2) керівний вплив лідера повинен здійснюватися на політичну структуру (групу, партію, рух) з подальшим поширенням на все суспільство або його більшість;

- 3) політичного лідера відрізняє від інших явна інтелектуальна, організаторська і волюва перевага;

- 4) вплив лідера формується не силою, а авторитетом або визнанням правомірності керівництва;

– лідерство як особливий вид підприємництва на специфічному ринку, на якому політики в конкурентній боротьбі обмінюють свої політичні програми й пропонувані шляхи їх реалізації на владні посади;

– лідерство як символ спільності та зразок політичної поведінки певної групи, партії, руху, політичної еліти, що відображають інтереси й сподівання широких народних мас або більшості суспільства [7, с. 286–287].

Одна з перших та найбільш популярних типологій була розроблена Максом Вебером – одним із засновників соціології як науки, німецьким соціологом, економістом і правознавцем. В основу класифікації було покладено авторитет осіб, що здійснюють владу.

М. Вебер розрізняв:

1) традиційне лідерство, засноване на вірі у святість традицій;

2) раціонально-легальне, або бюрократичне лідерство, засноване на вірі в законність існуючого порядку;

3) харизматичне лідерство, засноване на вірі в надприродні здатності лідера.

За Вебером є три види внутрішніх виправдань, тобто підстав легітимності. По-перше, «традиційне» панування, як його здійснювали патріарх і патримоніальний князь старого типу. Далі, авторитет незвичайного особистого дару (харизми), повна особиста відданість і особиста довіра, викликана наявністю якостей вождя в людини. Нарешті, панування завдяки «легальності», в силу віри в обов'язковість легального встановлення і ділової «компетентності», обґрунтованої раціонально створеними правилами [2, с. 646-647].

Типологію політичного лідерства також вивчав німецький філософ Карл Ясперс, який аналізуючи дії політичних лідерів, виділяв:

1) лідерів, що виражають ситуацію;

2) лідерів-демагогів;

3) лідерів силового плану, що володіють фактичною владою.

Карл Теодор Ясперс зазначає, що справжній лідер, який протягом свого життя хоче вказувати шлях і може приймати рішення, з'являється лише там, де він знаходить підготовлений ґрунт [11, с. 346-347].

Психоаналітична теорія заснована Зігмундом Фрейдом зазначає, що в основі лідерства лежить пригнічене лібідо, тобто психічна енергія, несвідомий потяг сексуального характеру, яка сублімується в лідерські якості.

Зігмунд Фрейд розумів лідерство як психологічний груповий та індивідуальний процес. В їх основі знаходиться здатність лідерів несвідомо викликати захоплення. Так, психоаналітики виділяють наступні типи лідерства:

1. «Суверен». Лідер в образі суворого, але улюбленого батька. Він здатний подавити або витіснити негативні емоції і вселити людям впевненість у собі. Його висувають на основі любові і шанують.

2. «Ватажок». У ньому люди бачать вираз, концентрацію своїх бажань, відповідних певному груповому стандарту. Йому намагаються наслідувати у групі.

3. «Тиран». Він стає лідером, тому що вселяє оточуючим почуття покори і несвідомого страху, його вважають найсильнішим. Це домінуюча, авторитарна особистість. Зазвичай його бояться і підпорядковуються смиренно.

4. «Організатор». Для членів групи він виступає як сила для підтримки «Я-концепції» і задоволення потреби кожного, знімає відчуття провини і тривоги. Такий лідер об'єднує людей, його поважають.

5. «Спокусник». Така людина стає лідером, граючи на слабкостях інших. Він виступає в ролі «магічної сили», даючи вихід назовні пригніченим емоціям інших, запобігає конфліктам, знімає напругу. Такого лідера обожають і часто не помічають його недоліків.

6. «Герой». Він жертвує собою заради інших. Такий тип лідера особливо проявляється в ситуаціях групового протесту: завдяки його хоробрості інші

орієнтуються на нього, бачать у ньому стандарт справедливості.

7. «Поганий приклад». Він виступає як джерело заразливості для безконфліктної особистості, емоційно заражає оточуючих.

8. «Кумир». Такий лідер вабить, притягає, позитивно заражає оточення, його люблять, обожнюють, ідеалізують.

9. «Вигнанець».

10. «Цап-відбувайло».

Два останніх типи – антилідери, вони є об'єктом агресивних тенденцій, завдяки яким розвиваються групові емоції [9].

Наступну типологію політичного лідерства запропонував американський політолог і теоретик комунікації Гарольд Лассуелл, вона пов'язана із стилем політики. Він виокремлював: лідерів – адміністраторів, агітаторів, теоретиків.

Агітатори прагнуть до влади, використовуючи своє красномовство або здатність письмового звернення до великих аудиторій, адміністратори майстерно координують політичні дії, а теоретики дають ідеологічні обґрунтування і виправдання політичних дій. Але можливі й «комбіновані» типи політиків, які однаково успішно проявляють себе в кожній із сфер політичної діяльності.

Гарольд Дуайт Лассуелл зазначає, що особистості, сконцентровані на владі, формуються з людей, які вважають, що владні позиції(ролі) є найкращим засобом для досягнення ними максимально високих ціннісних позицій [5, с. 293].

Значний внесок у вивчення лідерства зробив Жан Блондель – французький політолог, що вивчав компаративну політологію.

Відповідно до класифікації Ж. Блонделя політичні лідери поділяються на тих, хто виступає за:

1. Збереження існуючого положення («рятувальники», «заспокоювачі», «менеджери»).

2. Помірні зміни («патерналісти», «популісти», «переглядачі», «покращувачі»).

3. Широкомасштабні зміни («ідеологи», «реформісти», «новатори»).

Згідно теорії Блонделя політичне лідерство необхідно розглядати враховуючи, як особистісні характеристики лідерів; так й інституційні інструменти, якими вони користуються, а також брати до уваги дії лідерів і характеристики середовища, в якому відбуваються ці дії. Тому можна стверджувати, що сприйняття політичного лідера відбувається на двох рівнях: об'єктивному і суб'єктивному [1, с. 58-59].

Американський політолог Роберт Чарльз Таккер розрізняє лідерів за тактикою їх діяльності: лідери-реформатори і лідери-революціонери.

За звичаєм реформістський лідер очолює уряд або займає менш відповідальні посади у законодавчих або виконавчих органах. Реформістських лідерів відрізняють характерні методи оцінки проблемної ситуації. Вони вважають, що ситуація хибна, але її можна і потрібно виправити у відповідності з «реальними моделями культури».

Революційний лідер, визначаючи ситуацію, приходять до висновку, що вона хибна, і виправити її не можна, тож єдиним виходом є фундаментальне реформування суспільства [4, с. 21].

Наступною розглянемо теорію сучасного американського політолога М. Херманн, яка виділяє чотири збірних образи лідерів: прапороносця (або великої людини), служителя, торговця і пожежного.

Лідерів-прапороносців відрізняє власне бачення дійсності. У них «є мрія», заради здійснення якої вони нерідко прагнуть змінити політичну систему.

Лідери-служителі керуються тим, у що вірять і чого потребують їхні виборці. Виборці формулюють ті завдання, які стають центральними для лідера.

Для лідера-торговця важлива здатність переконати. Завдяки їй конституенти «купають» його плани або ідеї, залучаються до їх здійснення.

Лідери-пожежні займаються гасінням пожеж – нагальні вимоги моменту визна-

чають їх дії.

На практиці більшість лідерів використовують всі чотири образи лідерства в різному порядку і поєднанні [10, с. 91].

Образ ідеального політичного лідера включає в себе ряд типових характеристик, які можна згрупувати у наступні блоки:

- психофізіологічні (такі як активність, агресивність, сила або потужність, а також протилежні до них);
- особистісно-комунікативні (на практиці пов'язані з каналом передачі інформації, такі як фото– або телегенічність, тембр голосу);
- соціальні (які моделюють людські якості, що сприймаються людьми як позитивні: доброта, чуйність);
- міфо-символічні (які підводять об'єкт під стереотипні уявлення аудиторії);
- професійно-політичні (які відображають вимоги і очікування масової аудиторії щодо зовнішніх, а частково і внутрішніх рис даної професії).

За результатами досліджень було сформовано перелік основних рис, що визнаються необхідними для іміджу сучасного політичного лідера:

- 1) перш за все, лідер повинен конструюватись як особа діяльна, активна;
- 2) перебирання на себе відповідальності за події, що відбуваються в суспільстві (це має важливий психологічний зміст, оскільки реально лідера не звинувачують за якісь прорахунки);
- 3) новаторські дії в подоланні перешкод (однак в розумних межах);
- 4) риси «переможця», впевненість;
- 5) здатність досягати успіху (перевагу на виборах мають люди, що вже досягли успіху, і не лише в політиці);
- 6) одночасне володіння як «батьківським» стилем політики (агресивність, хоробрість), що застосовується переважно до ворогів, так і «материнським» (опіка і любов), що проявляється в стосунках з прихильниками [8, с. 58–59].

Висновки: У ході дослідження проблеми філософського осмислення політичного лідерства, ми дійшли наступних висновків:

У сучасній філософській науці політичне лідерство характеризується неоднозначно, адже існує велике різноманіття підходів до його трактування.

Провівши дослідження і розглянувши декілька визначень поняття політичного лідерства, виведених відомими філософами, ми дійшли висновку, що найбільш точно передана сутність лідерства в політиці французьким мислителем Жаном Блонделем, який зазначає, що політичне лідерство – це влада, здійснювана одним або декількома індивідами, для того, щоб спонукати членів націй до дій.

Проаналізувавши основні підходи до розуміння політичного лідерства в філософській науці можна дійти висновку, що політичне лідерство являє собою процес взаємозв'язку між людьми, в якому особистості, що наділені реальною владою здійснюють легітимний вплив на суспільство, яке делегує їм частину своїх повноважень та прав.

Політичний лідер має специфічні особливості, зважаючи на конкретну ситуацію виявлення його здібностей, для кожного суспільства є свій неповторний тип лідерства, що здатен діяти в даній ситуації. Система цінностей, цілей і правила суспільства, повинні повністю збігатися з програмою дій політичного лідера. У цьому випадку, він буде отримувати повну підтримку і схвалення дій.

У процесі досліджень проблеми політичного лідерства відомими дослідниками було сформовано багато різних концептуальних систем, теорій, які розглядають лідерство в політичній сфері під особливим кутом зору вони різняться поясненням його походження, сутнісних особливостей, впливу на соціум.

Таким чином, підсумовуючи все вищезгадане, можна зробити висновок, що феномен політичного лідерства завжди привертав увагу мислителів, філософів.

За багато століть розвитку філософської думки до дослідження проблеми

лідерства залучалася велика кількість авторів. Підсумовуючи їх умовиводи можна виділити такі основні риси політичного лідерства: професійно–політичний характер лідерів, застосування новаторських дій в подоланні перешкод, політична гнучкість та інтуїція.

У межах статті здійснено аналіз загальних підходів до визначення та типології політичного лідерства. Проаналізувавши основні визначення та типології політичного лідерства запропоновані знаними науковцями, автор дійшов висновку, що існування політичного лідерства як феномена визначається об'єктивними потребами суспільства і є надзвичайно актуальним на сучасному етапі розвитку. Тому перспективою подальших досліджень є аналіз політико–управлінської сутності політичного лідерства, ролі інституту політичного лідерства в трансформації суспільства та пошук закономірностей успішності сучасного політичного лідера.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Блондель Ж. Политическое лидерство: Путь к всеобъемлющему анализу [Текст] / Ж. Блондель ; пер. с англ. Г. М. Квашнина. – М.: Российская академия управления, 1992. – 135 с.
2. Вебер М. Избранные произведения [Текст] / М. Вебер ; сост., ред. Ю. Н. Давыдова; [пер. с нем. М. И. Левина, А. Ф. Филиппов, П. П. Гайденко]. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с. – (Социологич. мысль Запада).
3. Камаралі Г. В. Особистість та політичне лідерство / Г. В. Камаралі // Інтелект. Особистість. Цивілізація. – 2012. – № 10. – С. 99–105.
4. Корнієнко В. О. Ефективність політичного лідера: критерії та механізми реалізації в сучасній Україні [Текст] / В. О. Корнієнко, І. Д. Похило. – Вінниця: УНІВЕРСУМ, 2009. – 140 с.
5. Лассуэлл Г. Психопатология и политика [Текст] / Г. Лассуэлл ; пер с англ Т. Н. Самсоновой, Н. В. Коротковой. – М.: РАГС, 2005. – 352 с. – (Антология зарубежной и отечественной мысли).
6. Лидерство [Электронный ресурс] // Философ. энциклопедия. – Режим доступа : www.term.ru/dictionary/804/word/liderstvo. – (Дата обращения: 20.06.2015) – Название с экрана.
7. Маскевич О. Л. Проблема політичного лідерства в Україні на сучасному етапі розвитку / О. Л. Маскевич, Ю. І. Гороховська, Я. А. Кровіцка // Молодий вчений. – 2014. – № 12(15). – С. 286–288.
8. Молчанов К. А. Маркетингова специфіка формування іміджу політичного лідера / К. А. Молчанов // Філософія і політологія в контексті сучасної культури. – 2013. – № 6(II). – С. 56–61.
9. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество [Текст] / П. А. Сорокин; общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов; пер. с англ. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
10. Херманн М. Стили лидерства в формировании внешней политики / М. Херманн // Политические исследования. – 1991. – №1. – С.91–98.
11. Ясперс К. Смысл и назначение истории [Текст] / К. Ясперс ; [пер. с нем. М. И. Левина]. – М.: Политиздат, 1991. – 527 с. – (Мыслители XX в.).

REFERENCES:

1. Blondel' Zh. Politicheskoe liderstvo: Put' k vseob»emlyushchemu analizu [Political Leadership: The Way to a comprehensive analysis]. – М.: Rossiyskaya akademiya upravleniya, 1992. – 135 s.
2. Veber M. Izbrannye proizvedeniya [Selected works]; sost., red. Yu. N. Davydova. – М.: Progress, 1990. – 808 s.
3. Kamarali H. V. Osobystist ta politychne liderstvo [The identity and political leadership] / Intelkt. Osobystist. Tsyvilizatsiia [Intelligence. Personality. Civilization]. – 2012. – № 10. – S. 99–105.
4. Korniienko V. O., Pokhylo I. D. Efektyvnist politychnoho lidera: kryterii ta mekhanizmy realizatsii v suchasniy Ukraini [Efficiency Leader: criteria and mechanisms for implementation in modern Ukraine]. – Vinnytsia: UNIVERSUM, 2009. – 140 s.
5. Lassuell G. Psikhopatologiya i politika [Psychopathology and Politics] – М.: RAHS, 2005. – 352 s.
6. Liderstvo [Leadership]. – [Electronic resource] / Filosof. Entsiklopediya [Philosopher.

encyclopedia]. – Access mode: www.term.ru/dictionary/804/word/liderstvo. (Accessed 20 July 2015)

7. Maskevych O. L., Horokhovska Yu. I., Krovitska Ya. A., Problema politychnoho liderstva v Ukraini na suchasnomu etapi rozvytku [Problem of political leadership in Ukraine at the present stage of development] / Molodyi vchenyi [A young scientist]. – 2014. – №12(15). – S. 286–288.

8. Molchanov K. A. Marketynhova spetsyfika formuvannia imidzhu politychnoho lidera [Marketing specificity create the image of a political leader] / Filosofiia i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury [Philosophy and political science in the context of contemporary culture]. – 2013. – № 6[II]. – S. 56–61

9. Sorokin P. A. Chelovek. Tsvivilizatsiya. Obshchestvo [Man. Civilization. Society]. – M.: Polytyzdat, 1992. – 543 s.

10. Kherrmann M. Stili liderstva v formirovanii vneshney politiki [Leadership Styles in the formation of foreign policy] / Politicheskie issledovaniya [Political researches]. – 1991. – №1. – S.91–98.

11. Yaspers K. Smysl i naznachenie istorii [Meaning and purpose of history]. – M.: Polytyzdat, 1991. – 527 s.

Диброва А. О., аспирант кафедры политологии, Запорожский национальный университет (Запорожье, Украина), E-mail: dibrova.a.o@gmail.com

Лидерство как общественно-политический институт: сущность и типологии.

Аннотация. Исследованы основные подходы к определению и типологии политического лидерства. Проанализированы основные теории лидерства известных исследователей и ученых: политологов, философов, психологов, социологов.

Ключевые слова: лидерство, политика, качества лидера, харизма, общество, успешность.

Dibrova A., postgraduate student of Political science department, Zaporizhzhya national university (Zaporozhye, Ukraine), E-mail: dibrova.a.o@gmail.com

Leadership as socio-political institution: the nature and typology.

Abstract. The problem of leadership attracted attention for centuries. Leadership manifested in all spheres of public life – social, economic, spiritual, and particularly evident manifested in the political sphere. Political leadership – is universal socio-political phenomenon that consists of many components. The system of modern social, political and other relations and also the world order type and civilization development largely based on using the leadership phenomenon. Therefore search of leadership is extremely topical and is of scientific importance.

In modern science, political leadership is characterized ambiguous because of a great diversity of approaches to its explanation.

The main aim of this article is study of common approaches to the definition and typology of political leadership.

The political leadership was comprehended, was studied its specifics at the present stage of development.

The definition of leadership was determined as a socio-political phenomenon.

The basic approaches and theories of leadership of known researchers and scientists: political scientists, philosophers, psychologists, sociologists were analyzed.

Different conceptual systems that consider leadership in the political sphere were analyzed. They explained in various way its origin, main functions, impact on society.

The main criteria for choosing a particular type of leadership such as tradition, ideology, charisma and professionalism were studied.

Particular attention was paid to the number of typical characteristics separation of the ideal political leader image (physiological, personal and communicative, social, symbolic and mythical, professional and political).

The conclusions, which were made in the work, suggestions and recommendations can be used for further studying the problem and for updateing training courses of Public Administration, Imageology at higher educational institutions specializing in the Political Science.

Key words: leadership, policy, skills of leader, charisma, society, success.

Денисова А. Ю.
аспірантка кафедри політології
Донецького національного університету
(Вінниця, Україна,) E-mail: visnukDNU@i.ua

ЧОРНИЙ ПІАР В УКРАЇНІ ПІД ЧАС МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ 2015

***Анотація.** В Україні з'явилась загальна тенденція порушення основних принципів проведення виборів, що ставить під сумнів їх визначальну роль у формуванні демократичних інститутів влади. В статті автор ставить за мету визначити особливості використання Чорного PR у виборчій кампанії 2015 року в Україні.*

***Ключові слова:** Чорний PR, місцеві вибори 2015, передвиборча кампанія, скандали та провокації.*

В Україні в останні 15 років, почали активно впроваджуватись «чорні» технології у процес передвиборчої агітації. І вже сьогодні можна говорити про те, що вітчизняні піарники взяли на озброєння всі професійні технології більш просунутого Заходу, де і зародився Чорний PR та адаптували все запропоноване до місцевих реалій.

В Україні масовий прихід Чорного піару був помічений під час Помаранчевої революції. З кожною наступною передвиборчою кампанією його кількість тільки зростала, а питання до якості залишались завжди. Але якщо в 2004 році «чорні» технології зводились до того, щоб пошкоджувати чуже майно клейкими листівками конкурентів, то сьогодні кандидати вдаються до більш витончених схем. Під час парламентських виборів – найцікавіше завжди працювали мажоритарники. Це пояснюється тим, що мажоритарники завжди краще знають те середовище, у якому висуваються, їм знайоме ментальне сприйняття, знайомі різноманітні обставини, за яких висувались їх конкуренти і багато іншого. Але таке явище з верхом проявилось у місцевих виборах 2015. Тому в цьому році, місцеві партійні осередки та кандидати мали змогу проявити весь свій креатив та позмагатись у чорній партійній рекламі. На світ впливали і давні біографічні факти кандидатів, і новітня історія, складена з оповідей та пліток. Виборців обманювали, роздавали фальшиві запрошення на концерти, замовляли банери з недостовірною інформацією, замовляли постановочні мітинги та навіть знімали фільми про конкурентів. Все це, безумовно, є непоганими порадами для політтехнологів, але нечесно, по відношенню до електорату.

Головні завдання кандидата у передвиборній кампанії – побудова свого іміджу, руйнування чужого, захист від атак конкурентів. Центральне місце тут займає створення власного іміджу, який міг би бути прихильно прийнятий населенням. Зростання масштабів застосування технологій Чорного PR в сучасних виборчих кампаніях обумовлена їх більш високою ефективністю в порівнянні з традиційними виборчими технологіями. Недостатньо високий рівень політичної культури українського електорату є причиною високої сприйнятливості громадян до різного роду негативної інформації, що значно підвищує результативність брудних технологій.

Актуальність роботи полягає в тому, що в Україні з'явилась загальна тенденція порушення основних принципів проведення виборів, що ставить під сумнів їх визначальну роль у формуванні демократичних інститутів влади. Сьогодні, поряд з використанням традиційних виборчих технологій широко застосовуються технології Чорного PR, що порушують і положення виборчого законодавства, і правила політичної етики.

Зростання масштабів застосування технологій Чорного PR в сучасних виборчих кампаніях обумовлена їх більш високою ефективністю в порівнянні з традиційними виборчими технологіями. Недостатньо високий рівень політичної культури українського електорату є причиною високої сприйнятливості громадян до різного роду негативної інформації, що значно підвищує результативність бруд-

них технологій.

Ступінь наукової розробки проблеми: С. Блек, у своїй роботі «Що таке піар?», Ф. Джефкінс, Д. Доті, С. Девіс дали базові представлення про те, що є піаром. Російські дослідники: Альошин І. В. «Зв'язки з громадськістю», Душин І. В. «Вибори: технологія виборчих кампаній», Ольшанський Д. В. «Політичний піар», український науковець Бебик В. М. «PR в органах державної влади» - дали уявлення про застосування піару в політичній сфері. Російський доктор філологічних наук та журналіст Борецький Р. А. «Обережно, телебачення», а також російські дослідники: Остроухов В. В. «Інформаційна безпека», Антипов К. В., Баженов Ю. К. «Паблік Рілейшнз», аналізують явище політичних маніпуляцій свідомістю.

Цікавим джерелом є книга сучасного дослідника С. Г. Кара-Мурзи «Маніпуляція свідомістю». У ній автор аналізує нове для пострадянського простору явище маніпулювання свідомістю в політичному процесі. Він виокремлює основну рису маніпулювання - це безпосередньо брехня, хоча вона і є складовою процесу маніпулювання, а зміна думок людини, «примушування людини думати так, як треба». Автор також першим робить ґрунтовний аналіз маніпулятивних технологій, які були застосовані в ході «розвалу» Радянського Союзу, вказує на те, що було використано технологію, основою якої є руйнування традиційного мислення радянської людини, яка хоча й була утисненою у правах в часи радянської влади, але не була, як вважає С. Кара-Мурза, маніпульована на рівні світоглядних переконань.

Також дослідженням маніпулятивних технологій займався А. Цуладзе «Політичні маніпуляції чи Оволодіння натовпом». У ній автор переважно аналізує російські реалії, в які привнесено західні моделі маніпулятивного впливу.

В українській політичній науці проблема маніпулювання свідомістю в політичному процесі аналізується здебільшого в періодичній літературі, порушуються в радіо- та телепрограмах, присвячених виборчим маніпуляціям. Аналіз застосування «брудних» виборчих технологій (часто основою їх і є політичне маніпулювання) можна знайти в аналітичних статтях політичного консультанта Д. Богуша. Також розробкою проблемою маніпуляції займається вітчизняний автор Я. Підстригач. Цінними здаються розробки з приводу аналізу комунікативних технологій Г. Почепцова і В. Бебика. Із останніх вітчизняних досліджень щодо маніпулятивної проблематики можна виокремити колективну працю В. Петрика, В. Остроухова та ін.. «Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій». Автори дослідження зосереджуються на виокремленні особливих форм маніпулювання свідомістю в релігійній сфері, а вже як наслідок – вплив на політичну сферу держави. Особливо цінним в даному контексті є авторське бачення явища маніпулювання, форм і типів його поширення.

Проте, в існуючій літературі ще не всі питання розглянуті детально, оскільки тема Чорного PR має розглядатись з урахуванням національних контекстів та появи нових сучасних технологій та методів впливу. Індустрія Чорного піару ніколи не зупиняється на досягнутому. В Україні теж є своя специфіка.

Мета роботи: визначити особливості використання Чорного PR у виборчій кампанії 2015 року в Україні.

Отже, чим запам'яталась виборча кампанія 2015?

Запам'яталась вона гучними скандалами, спробами зірвати вибори, з'ясуванням стосунків між олігархами та видними політичними діячами та спробами змінити результат, обійшовши закон.

Була спланована ціла кампанія по зриву виборів на Донбасі. Ситуація зі зривом виборів у Красноармійську, Сватовому і особливо в Маріуполі - головний скандал на місцевих виборах. Головною причиною стали проблеми з бюлетенями для голосування. Про те, що вибори в Маріуполі можуть не відбутися, говорили задовго до дня голосування, але забезпечити нормальний виборчий процес не вийшло. Фабула наступна: бюлетені були надруковані в друкарні «Приазовский рабочий», що нале-

жить структурам Ріната Ахметова. Два склади місцевого виборчкому відмовилися їх приймати, оскільки частина бюлетенів була порвана, в деяких мали місце помилки, а сама печатка проводилася без контролю зі сторони територіальної виборчої комісії. Центрвиборчком у свою чергу звернувся до правоохоронців, щоб ті перевірили, чи не позбавила ТВК своєю завзятістю мешканців Маріуполя їх виборчих прав. Є кілька версій про справжні причини події. Представники Опозиційного блоку звинувачують у всьому «київську владу» – мовляв, та всіма силами не хотіла допустити їх беззастережної перемоги в ключовому місті звільненого Донбасу. Різні соціопитування дійсно передбачали переконливу перемогу в Маріуполі Опозиційному блоку з результатом більш ніж 50% голосів виборців. Версія маріупольських проукраїнських активістів – екс-регіонали за звичкою вирішили «перестрахуватися» і затіяли аферу з друком бюлетенів, але вперше отримали серйозну відсіч з боку місцевих активістів і більшості членів місцевого виборчкому [1].

Популярна тема тарифів також не спрацювала. Боротьбу з підвищенням тарифів на комунальні послуги взяли на озброєння відразу кілька партій. Послідовніше всіх – Батьківщина, для якої ця тема стала стрижнем усієї кампанії. Незважаючи на те, що партія в цілому показала рівний результат, набравши в середньому більше 10% голосів у різних регіонах, що майже в два рази краще їх результату на торішніх парламентських виборах, жодної знакової перемоги партія Юлії Тимошенко не здобула. А Радикальній партії Олега Ляшка, яка у своїй передвиборній кампанії також зробила ставку на зниження тарифів, не допомогла навіть нагальна організація «кредитного майдану» під стінами Кабміну за кілька днів до голосування. Крім базової Чернігівської області, радикали мало де змогли добитися успіху [1].

Громадська організація «Опора» зафіксувала дуже багато випадків використання Чорного піару на Закарпатті. Проти Андрія та Віктора Балого поширювались інші комічні плакати: «Няню, хочу быть мэром». Але головним скандалом стало поширення листівок проти одразу 4 політичних сил: провладної БПП «Солідарність», партія «Наш край», «Відродження» та «Єдиний центр». Місто рясніло листівками та плакатами з чітким лозунгом: «Влада та бандити – разом». На плакатах були зображені логотипи вищезазначених 4-х політичних партій [2]. Такі звинувачення базувались на тому, що БПП «Солідарність» та «Наш край» – дійсно співпрацюють у деяких містах. Яскравим прикладом є також Слов'янськ, де в у соц.мережах інтернет-користувачі звинувачували БПП та «Наш Край» у змові, як і на Закарпатті.

Виплеску Чорного піару у соціальних мережах про «змову» передувала сесія, під час якої від партії БПП були висунуті технічні кандидати, а самого керівника партійного осередку БПП Олега Зонтова на сесії не було. Під час проведення сесії був присутній представник БПП Недава Олег Анатолійович – народний депутат – член фракції партії «Блок Петра Порошенка». Недава розкритикував роботу виконавчого комітету у особі заступника міського голови Андрія Белозьорова. Третяков, майбутній кандидат на посаду голови міста від партії «Наш край», теж спостерігав за подіями на сесії. Склалось враження, що кандидата на посаду голови Слов'янська Третякова, підтримують як регіонали, так і «Солідарність». Роль Олега Зонтова, в.о. міського голови Слов'янська та лідера партійного осередку БПП у цій виставі виявилась під питанням, оскільки його спіткала доля технічного кандидата. Засідання, на якому партійці усунули голову осередку, відбулося за відсутності Олега Зонтова, що викликало багато сумнівів у легітимності зборів. Але підтекст мався на увазі інший. БПП тепер висувало технічних кандидатів, які не мали достатнього рейтингу. А Наш Край висував тепер реальних кандидатів, які мали всі шанси пройти. Таким чином БПП і Наш Край звинуватили у змові, бо Наш Край на Сході України сприймався, як «право наслідувач» колишньої Партії Регіонів, бо багато вихідців звідти – вступили до лав Нашого Краю, символіка партії була також у біло-синьому стилі. А це значить, що сама по собі партія мала більші шанси взяти голоси. Якщо під прапорами нашого краю зайдуть прибічники БПП, то саму партію

БПП потрібно було технічно ліквідувати.

Однією з найцікавіших та найдраматичніших передвиборчих кампаній стала кампанія у Дніпропетровську. Відчайдушну боротьбу вели кандидати в мери міст та партійні осередки. Особливо цікавими були вибори міського голови.

За цю посаду змагались 25 претендентів. Серед яких 9 безробітних та один студент. Вони звісно змагаються, хто більше асфальту поклав, дитячих майданчиків побудував, будинків відремонтував та провів агітаційних концертів. Агітації було стільки, що жителі Дніпропетровська з початку плутались у ній, потім вона викликала агресію, а потім вони взагалі стали менше реагувати на неї. Отже, був потрібен неординарний підхід. Але політтехнологи дуже часто шукають порятунку у Чорному піарі. Один з найбільш поширених способів – кандидати-клони. Прикладом є зареєстрований у Дніпропетровську кандидат Євген Вілкул. Таке ж прізвище має і один з лідерів перегонів. Сам Олександр Вілкул стверджує, що ім'я було вибрано не випадкове, бо саме так звали його покійного брата [3].

У Запоріжжі СБУ вилучила 100 тис. листівок з передвиборним «чорним піаром» прямо напередодні виборів. Листівки містили неправдиву інформацію про кандидатів на пост мера. На вилученій продукції були надруковані так звані поради виборцям щодо кандидатів на посаду міського голови Запоріжжя [4].

Сумнівність цих виборів заклечалась не лише у великій кількості Чорного піару, а також і у надзвичайно великих кількостях використання адмінресурсу. Особливо це було помітним на Донеччині, бо на українських територіях домінуючим було керівництво, яке підтримував ДТЕК. На Донбасі здавна є такий факт: кого підтримує ДТЕК – той і виграє вибори. Їх робітники складають лівову частку населення Донбасу. А отже агітація проводиться прямим та непрямим шляхом, бо самі робітники неодноразово свідчили, що змушені писати номер бюлетеня на руці, бо керівництво їх запевняло, що саме так вони дізнаються – за кого вони проголосували. Це і стало однією з причин перемоги Вадима Ляха у Слов'янську, Руслана Требушкіна у Красноармійську, Андрія Аксьонова у Добропіллі. Проти Андрія Аксьонова була розгорнута велика антиагітаційна кампанія з використанням Чорного піару. Розповсюджувались листівки негативного змісту про минуле кандидата, навіть був випущений цілий фільм, де його порівнюють з героєм культового серіалу «Бригада». Але основний акцент був зроблений саме на тому, що Аксьонов був одним з організаторів референдуму та навіть є відео, що підтверджують його проросійську позицію. Також він запам'ятався тим, що на камеру зневажливо говорив про учасників патріотичного автопробігу, та навіть не пустив їх у селище міського типу, де був на той час головою. Всі ці матеріали були зібрані, добре «домальовані» чорними фарбами та розкидані Інтернетом та містом.

Але, як відомо, у Добропіллі Донецької області перемогу на виборах мера здобув Андрій Аксьонов. За нього свій голос віддали 68,9% виборців [5].

Найчастіше, при таких відсотках використовується адмінресурс, не лише на Добропілщині, але й в інших містах України.

Згадаймо класику жанру, без якої не обійшлись і ці вибори.

- Бюджетники. Люди, що працюють в бюджетних організаціях, як правило, тримаються за свою роботу. Тому конфлікту з керівником, який точно знає, за якого потрібно голосувати, отже бюджетними довіряють шефу. Відповідно, голосують так, як він скаже. Такі випадки зафіксовані на Харківщині під час місцевих виборів 2015 [6].

- Міліція. Правоохоронці - ті ж бюджетники, тільки звиклі ще й виконувати накази. Міліція завжди покликана захищати існуючу владу, якою б вона не була. Тому агітувати в лавах правоохоронців провладному кандидату просто. Як правило, для цього достатньо дзвінка зверху їх начальнику. У випадку з Донеччиною, їх цікавила місцева влада, що була представлена колишніми регіоналами.

- Будинки для інвалідів та літніх людей і в'язниці. На ділі багато з них

навіть не бачать бюлетенів – за них голосують лікарі та медсестри. У в'язницях, де адміністрація може влаштувати всієї колонії «веселе життя» за «неправильне» голосування, в основному голосують так, як їм скажуть. Саме тому часто 100% виборців психіатричних лікарень і в'язниць одноголосно підтримують одного кандидата. До війни таке було можливе і в армії, але тепер бійці не дозволяють керувати собою.

- Столичні гості. Підтримати потрібного кандидата може приїхати безліч відомих людей. У Чернігові «стежили за чесністю виборів» понад сорок народних депутатів від провладної партії. За кілька днів до голосування в 205-му окрузі в компанії кандидата - голови Державного управління справами Сергія Березенко з'явився популярний одеський губернатор Михайло Саакашвілі.

- Бюджетні кошти і палиці в колеса. Частина грошей, якими володіє область, місто чи село, традиційно використовують для агітації за провладного кандидата. Найчастіше у вигляді відремонтованої дороги, лікарні або установки дитячого майданчика. На порушення «свого» кандидата місцева влада закриває очі. А ось палиці в колеса ставить його конкурентам, адже всі дозволи на проведення виборчих акцій потрібно отримувати у місцевої влади.

- Кримінальні справи. Відкриття кримінальних справ навіть за найбільш комічними приводами проти суперника провладного кандидата забирає в останнього багато часу і коштів. У той час як кандидат від влади спілкується з виборцями, його конкурент змушений ходити на допити.

- Довгий підрахунок голосів. Формально результати виборів Центровиборчком повинен оголосити протягом 10 днів. Такий же термін дається на опротестування результатів виборів. Але українська практика показує, що можна підрахувати 98% голосів, оголосити результати, а решта 2% «рахувати» ще днів 10, поки виборець і кандидати не адаптуються до результату [7].

Також розповсюджені способи непрямого використання «Чорного PR»:

1. «Тримай злодія!» При будь-якому порушенні слід кричати якомога голосніше, залучаючи максимальну увагу ЗМІ. При цьому абсолютно не важливо, хто допустив це порушення: у кожному разі звинувачувати слід свого опонента. На виборах у Чернігові представники Геннадія Корбана затримали автомобіль з підробленими печатками усіх виборчих округів.

Але навряд чи ці печатки були потрібні штабу Сергія Березенко, який як провладний кандидат міг би при бажанні отримати доступ до справжніх печаток. Якою б не була заява, міліція все одно повинна розбиратися: як мінімум допитувати обвинувачену сторону. Це морально тисне на опонента і відбирає у нього час, який він міг би витратити на агітацію.

2. Виклич агресію. У Чернігові концерт, організований одним з кандидатів – Геннадієм Корбаном, проходив у центрі міста. Якись люди роздавали флаєри, в яких жителів запрошували на цей же концерт, але тільки за місто. Розрахунок був простим: люди приїдуть за місто, не виявлять концерту і розлютуються на запрошуючу сторону.

3. Штаб Корбана відповів тим же. Про це пресі повідав один з його керівників[8]. Мовляв, Березенко організовував концерт ТІКу і Brutto (група колишнього соліста «Ляпіса Трубецького» Сергія Михалко), а штабісти Корбана голосно кричали про те, що відбудеться концерт Софії Ротару. Літні жінки, побачивши на сцені Михалка замість Ротару, м'яко кажучи, здивувалися.

4. Розкопали минуле. Переважному числу кандидатів з політичним або підприємницьким стажем є що приховувати. Це і треба знайти. А знайшовши, розписати, додаючи побільше страшних (нехай і вигаданих) подробиць. Головне, щоб суперник виглядав якомога більш жадібним і безпринципним [8].

Оскільки зміст усіх вищесказаних прикладів носить негативний зміст, то у факти їх розповсюдження можна побачити ознаки використання технології «Чорний піар», що містить ознаки порушення Закону України «Про місцеві вибори», а саме

– частини 5, статті 60, котра вказує, що забороняється розповсюджувати свідомо недостовірні факти про кандидата, політичну партію, чи її місцевий осередок – суб'єкта виборчого процесу.

Також, уся друкована продукція, котра стосується агітації голосувати чи ні за конкретного кандидата чи партію, повинна містити інформацію про друк. У більшості випадків з Чорним піаром – вихідних даних не існує, що є порушення частини 2, Закону 56, котра постановляє, що друкований агітаційний матеріал повинен містити дані про замовника та організації, що виконує друк, його тиражу, інформацію про осіб, що є відповідальними за випуск. Розповсюдження печатних агітаційних матеріалів без вказання даних – забороняється.

Отже, Чорний піар під час місцевої передвиборчої кампанії 2015 – набув великого розмаху. Його особливістю можна назвати той факт, що у передвиборчій кампанії місцевих партійних осередків та лідерів втручались державні можновладці. Тому у деяких містах використання антиреклами набуло надзвичайних масштабів. Багато виборчих закликів були побудовані на популістських воєнних слоганах, що відповідають сьогодиншньому буремному часу. Тема звинувачення одне одного у сепаратизмі – взагалі стала топовою.

У більшості західних країн – законодавчо регулюються питання, щодо діяльності ЗМІ під час передвиборчих кампаній. В Україні відсутня правова база з таких питань. Це і пояснює широкий розгул чорного піару в українському політичному просторі. Правове регулювання роботи ЗМІ в електоральний період здійснюється в тому чи іншому обсязі і формах в більшості розвинених демократичних країн світу. Об'єктом регулювання є, в тому числі, PR-діяльність суб'єктів політики в ході інформаційного забезпечення виборів. Універсального механізму і методів подібного регулювання – не існує. Кожна держава спирається на національні реалії та досвід суспільного життя. Однак, у кожному разі головною метою регулювання має бути забезпечення умов для реальної конкурентної боротьби політичних суб'єктів в ході виборів. В українській сфері законодавства, що регулює використання різних форм політичних маніпуляцій, головним чином, агітації та реклами, необхідні уточнення ключових понять, закріплення відповідальності за деякі види недобросовісної агітаційної діяльності, чітке регламентування порядку створення та розповсюдження політичної реклами, закріплення гарантій запобігання психологічного впливу, що позбавляє громадянина права осмисленого вибору.

Законодавчих ініціатив щодо введення закону про наклеп – не передбачається. Адже, є ризик того, що тонка грань між наклепом та критикою – зникне. І буде небезпека, що за справедливую критику почнуть переслідувати.

Чорний піар і «брудні» технології багато дослідників вважають тимчасовим явищем для пострадянського простору, через яке проходили всі країни з вільними виборами. Проте, на сьогодні, чорний піар – є досить значним фактором організації виборчого процесу.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Леліч М. 10 головних сюрпризів та скандалів місцевих виборів 2015 / М. Леліч, С. Литвиненко // Фокус. – 13 листопада 2015 р. – С. 22 -26
2. ОПОРА зафіксувала в Закарпатті «чорний піар» против некоторых кандидатов, [Електронний ресурс]. – Режим доступа: www.ua-reporter.com/novosti/179280 (Дата обращения 20.06.2015) – Название з екрана
3. В Днепропетровске зарегистрировано пока 5 кандидатов в мэры, [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gazeta.dp.ua/10492/> (Дата обращения 20.06.2015) – Название с экрана
4. В Запорожье СБУ изъяла 100 000 листовок с предвыборным Черным пиаром [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://news.bigmir.net/ukraine/945804-V-Zaporoje-SBY-izyala-100-tis-listovok-s-predvibornim-chernim-piarom-gaGordon> (Дата обращения 20.06.2015) – Название с экрана
5. В мэры Доброполя зарегистрировали сепаратиста. Местные активисты сняли видео, [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ostro.org/general/politics/news/483381/

(Дата обращения 20.06.2015) – Название с экрана

6. Кернес принуждает бюджетников поддерживать его на выборах [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://censor.net.ua/news/352992/kiu_kernes_prinujdaet_byudjetnikov_podderjivat_ego_na_vyborah (Дата обращения 20.06.2015) – Название с экрана

7. Синяк Д. «7 найпоширеніших способи застосування адмінресурсу» [Электронный ресурс] / Д. Синяк. – Режим доступа <http://misia.com.ua/2015/10/7-najposhyrenishyh-sposobiv-zastosuvannya-adminresursu/> (Дата обращения 20.06.2015) – Название с экрана

8. Синяк Д. «Как на выборах в Украине по прежнему используют админресурс и чёрный пиар», [Электронный ресурс] / Д. Синяк – Режим доступа: http://cripo.com.ua/?sect_id=7&aid=200727 (Дата обращения 20.06.2015) – Название с экрана

REFERENCES:

1. Lelich M., Lytvynenko S. 10 holovnykh siurpryziv ta skandaliv mistsevykh vyboriv 2015 [Top 10 scandals and surprises Local Elections 2015] / Fokus. – 13.11.2015. – S. 22 -26

2. OPORA zafiksirovala v Zakarpat'e «chernyy piar» protiv nekotorykh kandidatov [OPORA recorded in Transcarpathia «black PR» against some candidates]. – [Electronic resource]. – Access mode: www.ua-reporter.com/novosti/179280 (Accessed 20 July 2015)

3. V Dnepropetrovske zaregistrirovano poka 5 kandidatov v mery [In Dnepropetrovsk is registered 5 candidates for mayor]. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://gazeta.dp.ua/10492/> (Accessed 20 July 2015)

4. V Zaporozh'e SBU iz'yala 100 000 listovok s predvybornym Chernym piarom [In Zaporozh'e SBU seized 100,000 leaflets with the election of black PR]. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://news.bigmir.net/ukraine/945804-V-Zaporoje-SBY-izyala-100-tis-listovok-s-predvybornim-chernim-piarom-gaGordon> (Accessed 20 July 2015)

5. V mery Dobropol'ya zaregistrirovali separatista. Mestnye aktivisty snyali video [The mayors Dobropole registered separatist. Local activists made a video]. – [Electronic resource]. – Access mode: www.ostro.org/general/politics/news/483381/ (Accessed 20 July 2015)

6. Kernes prinuzhdaet byudzhетников podderzhivat' ego na vyborakh [Kernes forcing state employees to support him in the election]. – [Electronic resource]. – Access mode: http://censor.net.ua/news/352992/kiu_kernes_prinujdaet_byudjetnikov_podderjivat_ego_na_vyborah (Accessed 20 July 2015)

7. Syniak D. 7 naiposhyrenishykh sposoby zastosuvannia adminresursu [7 most common ways to use administrative resources]. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://misia.com.ua/2015/10/7-najposhyrenishyh-sposobiv-zastosuvannya-adminresursu/> (Accessed 20 July 2015)

8. Sinyak D. Kak na vyborakh v Ukraine po prezhnemu ispol'zuyut adminresurs i chernyy piar [As the elections in Ukraine continue to use administrative resources and black PR]. – [Electronic resource]. – Access mode: http://cripo.com.ua/?sect_id=7&aid=200727 (Accessed 20 July 2015)

Денисова А. Ю., аспирант кафедры политологии Донецкого национального университета (Винница, Украина), E-mail: visnukDNU@i.ua

Черный пиар в Украине во время местных выборов 2015.

Аннотация. В Украине появилась общая тенденция нарушения основных принципов проведения выборов, что ставит под сомнение их определяющую роль в формировании демократических институтов власти. В статье главной целью является определение особенностей использования Черного PR в избирательной кампании 2015 году в Украине.

Ключевые слова: Черный PR, местные выборы 2015, предвыборная кампания, скандалы и провокации.

Denysova A., postgraduate student of the Department of politology Donetsk National University (Vinnitsa, Ukraine), E-mail: visnukDNU@i.ua

Black PR in Ukraine during the local elections in 2015.

Abstract. In Ukraine, there was a general trend of violation of fundamental principles of elections, calling into question their decisive role in the formation of democratic institutions.

Using of PR instruments, instruments, «clean and transparent» technologies, at the political market considerably will heave up probability of receipt of power exactly those leaders which are capable professionally and effectively realize a folk trust by the practical political activity. Using of black PR during Ukrainian parliamentary elections 2012 - forced out «transparent» technologies of the political advertising.

Purpose of work: to define and select the features of black PR during the local elections in 2015 in Ukraine.

Key words: *black PR, local elections 2015, election campaign, scandals, and provocation.*

УДК 323.1(94.478)

Докаш О. Ю.

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних наук та права
Чернівецького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету,
(Чернівці, Україна), E-mail: sanax79@mail.ru

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ВКЛЮЧЕННЯ ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ ДО СКЛАДУ УРСР ТА ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНО-ПРОЦЕДУРНОЇ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РАДЯНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ В ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ОБЛАСТІ (1940-1941 рр.)

Анотація. На основі теоретико-методологічної бази дослідження сталінського тоталітаризму як фундаменту радянської політичної системи кінця 20-х початку 50-х років років розкрито міжнародно-політичну ситуацію та політико-правові механізми включення Північної Буковини до складу Радянської України та формування інституційно-процедурних засад функціонування Чернівецької області в процесі першої «радянзації» (червень 1940 - червень 1941 рр.). Основна увага звертається на політико-правовий аналіз процесу формування й комплектування партійних та репресивно-каральних органів в краї. Вказано на негативні наслідки примусової політичної мобілізації та формування масового суспільства як важливих складових радянської політичної системи.

Ключові слова: Північна Буковина, Чернівецька область УРСР, радянська політична система, сталінський тоталітарний режим, партійні комітети, органи НКВС-НКДБ

Постановка наукової проблеми та її значення. Тема даного дослідження є важливою у науково-теоретичному та практичному вимірах, дозволяючи виявити характерні риси підготовки та включення Північної Буковини до складу УРСР через утвердження інституційно-процедурних механізмів формування нової політичної системи. Фактологічний матеріал та узагальнення статті пропонуються до використання у навчальному процесі, при викладанні дисциплін історичного та політологічного профілю.

Аналіз попередніх досліджень. Теоретико-методологічну та фактологічну базу дослідження становлять роботи сучасних вітчизняних політологів й істориків О. Боровського [2], І. Вільчинської [5], С. Вонсовича [6], В. Китаєва [13], І. Терлецької [26], М. Чабанної [32-33], які займаються розробками проблеми політичної системи та політичної поведінки, тоталітарних політичних режимів, їх типологізації та дослідників, які аналізують окремі аспекти включення Північної Буковини до складу Радянської України в червні 1940 р. та утвердження сталінізму на теренах новоутвореної Чернівецької області Ю. Бадаха [1] Ю. Левіної [16], І. Мусієнка [17], І. Фостія [27], В. Холодницького [29-30]. На окрему позитивну оцінку заслуговують колективні історико-політологічні монографії чернівецьких дослідників [3; 4]. Разом з тим критично проаналізовано радянську історіографію (праці Д. Гапія [8], В. Курила [15], М. Петровського [20], та ін.) з огляду на її заідеологізованість, тенденційність, вибірковість у виборі й представленні матеріалу. Дана стаття є спробою подальшого розгляду актуальних і невирішених раніше питань, що піднімалися в попередніх публікаціях автора, зокрема, в контексті структурно-функціонального аналізу інструментів й механізмів утвердження радянської політичної системи в Західній Україні та Північній Буковині на початковому етапі Другої світової війни [9-12], які не розроблені вітчизняної політичною наукою.

Метою статті є політико-правовий аналіз підготовки та включення Північної Буковини до складу Радянської України через утвердження інституційно-процедурних механізмів формування радянської політичної системи.

Досягнення вказаної мети передбачає розв'язання таких основних дослідницьких завдань:

- формування теоретико-методологічного підґрунтя понять «політична система» та «політичний режим»;
- розкриття міжнародно-політичної ситуації, що зумовлювала евакуацію румунських військ з території Північної Буковини та вступ частин Червоної армії 28 червня 1940 р.;
- аналіз процедурної практики політичної активності та політичної мобілізації як підстави впровадження радянського моделі масового суспільства;
- виявлення функцій та способів формування домінуючих інститутів сталінського тоталітарного режиму як основи радянської політичної системи окресленого періоду;
- розкриття наслідків уніфікаторської політики керівництва СРСР у процесі прискореної інтеграції Чернівецької області до загальносоюзного політико-правового простору.

Методологія дослідження. Під методологічною основою наукового дослідження треба розуміти основні, вихідні положення, на яких воно базується. Методологія наукового дослідження розглядається як система теоретичних узагальнень, правил, принципів і методів науково-пізнавальної діяльності. Методологічну основу пропонованого дослідження становлять загальнофілософські, загальнологічні, загальнонаукові та спеціально політологічні методи, методологічні принципи, наукові теорії і концепції. Виходячи з проблематики наукового дослідження, найповніше використано системний та структурно-функціональний методи, що дозволило розкрити мету та завдання роботи.

Виклад основного матеріалу. Політична система презентується сукупністю взаємодоповнюючих ідей та норм і заснованих на цьому політико-правових інститутів та діянь, які організують політичну владу, право та механізми взаємозв'язку громадян і держави [22, с. 16].

Можливість зрозуміти динамізм розвитку політичної системи, дати більш конкретне вираження системного характеру політичної діяльності та є змістовною рисою політичної системи суспільства, дозволяє поняття «політичний режим» [2, с. 7-8].

Знані вітчизняні політологи виходять з того, що політичний режим – це не лише сукупність засобів і методів здійснення державної влади, а й динамічна, функціональна характеристика держави; це та політична атмосфера суспільства, яка створюється взаємодією державної влади з іншими політичними силами та інститутами суспільства [21, с. 38].

Як тип політичного режиму тоталітаризм характеризується наступними ознаками: по-перше, неприйняттям ліберально-демократичних інститутів, прав і свобод громадян; по-друге, всевладдям і монополією на інформацію корпоративних організацій ієрархічного типу; по-третє, державною і /або приватною власністю на засоби виробництва під потужним бюрократичним контролем; по-четверте, адміністративним регулюванням економіки, централізованим розподілом, значною роллю примусової праці і позаекономічного примусу, що зумовлює безкоштовність або дешевизну робочої сили [13, с. 9]; по-п'яте, забезпеченням порядку як реалізації жорсткої системи правил і принципів, що забезпечують безумовний пріоритет прав та інтересів певного класу, нації, раси або ексклюзивної групи; по-шосте, підміною політичної лояльності (моральний вибір, повага до законів та інтересів людей) жорсткою лояльністю мафіозного типу; по-сьоме, офіційною регламентацією усіх сторін суспільства і людини; патерналізмом, відчуженням людини від політичного проце-

су; по-восьме, месіанською державною ідеологією з претензіями на світове панування; по-дев'яте, мілітарно-економічним, культурним експансіонізмом у зовнішній політиці, що поєднується із самоізоляваністю країни; по-десяте, мілітаризацією економіки і всього суспільства; по-одинадцяте, загальнонаціональним – класовим харизматичним вождем як засадничим елементом політико-правової ідеології [6, с.72-73].

Сталінізм розглядається, перш за все, як суспільна система тоталітарного типу, яка має свої особливості. Окрім рис, притаманних класичним моделям тоталітаризму, сталінський тоталітаризм взагалі і його втілення саме в Україні мали свої специфічні ознаки. До них українські дослідники відносять великодержавний шовінізм, геноцид проти українців, жорстоку колективізацію, які проявились, передусім в штучних голодоморах, антиукраїнському спрямуванні репресій [26, с. 155].

Приєднання Бессарабії та Північної Буковини до СРСР влітку 1940 р. було складовою частиною реалізації воєнної доктрини радянського керівництва, розробленої у 30-і роки, що ґрунтувалася на принципах неподільності Радянського Союзу та «експорту революції». В директиві Головного політичного управління Робітничо-селянської Червоної армії (РСЧА) № 0140 від 21 червня 1940 р. зазначалося: «Війни є справедливі і несправедливі. Будь-яка війна, яку веде держава робітників і селян, є воєнною справедливою, воєнною визвольною» [28, с. 205].

Події, що призвели до включення Північної Буковини до складу Радянської України, на наше переконання, необхідно розглядати в ширшому міжнародному контексті. Зокрема, враховувати, що 15 червня 1940 р. була окупована Литва, у наступні дні додатковий контингент радянських військ був введений в Естонію і Латвію. Рівно через місяць там були інсценовані «вільні вибори», а 3, 5 і 6 серпня Литва, Латвія і Естонія були прийняті «на їх прохання» до складу СРСР.

Так, нарком закордонних справ СРСР В. Молотов, виступаючи ще в березні 1940 р. на сесії Верховної Ради Радянського Союзу, заявив, що «у нас немає пакту про напад з Румунією» [1, с. 93]. В той же час Радянський Союз із квітня 1940 р. почав концентрувати свої війська вздовж кордонів з Румунією, посилювати Київський особливий військовий округ та Одеський військовий округ.

26 червня 1940 р. румунському посланникові Давідеску було вручено ноту уряду СРСР з вимогою передати Радянському Союзові північну частину Буковини. У відповіді на другу ще категоричнішу ноту від 27 червня 1940 р. румунського уряду підкреслювалося: «Для того, щоб запобігти важким наслідкам, які б спричинилися застосуванням сили та початком воєнних дій у цій частині Європи, румунський уряд змушений прийняти умови евакуації, які визначені у радянській ноті» [3, с. 608].

На ультимативну вимогу СРСР румунський уряд був змушений 28 червня 1940 р. прийняти умови евакуації румунських військ з території Бессарабії та з Північної Буковини, які визначила радянська сторона. Проте, Румунія зуміла закріпити правовий статус цих уступок: по-перше, вони були зроблені під тиском загрози, по-друге, румунською стороною давалася згода не «на повернення» територій, як це подавалося в радянських нотах, а «на евакуацію» румунських військ з цих земель [18, с. 10].

Радянська пропаганда, а далі офіційна історіографія утверджували тези, що «28 червня 1940 р. Червона Армія вступила на територію Бессарабії і Північної Буковини, визволяючи ці території від румуно-боярських загарбників» [8, с. 9] та «...в історичний день 28 червня історичній несправедливості покладено кінець. Бессарабія і українська Буковина стали назавжди радянськими» [19, с. 3].

Намагаючись врахувати як соціально-політичні, так і психологічні форми прояву політичної активності, вітчизняні дослідники визначають її як: позитивну або негативну реакцію на імпульси, які виходять від політичної системи, її інститутів; участь у діях, пов'язаних із делегуванням повноважень; участь у діяльності політичних і громадсько-політичних організацій; виконання політичних функцій у

межах інститутів, які входять до політичної системи або діють проти неї; пряму дію; активну діяльність у позаінституціональних політичних рухах, спрямованих проти існуючої політичної системи, які домагаються її докорінної перебудови [5, с. 100].

В. Холодницький справедливо наголошує, що, як в 1939 р. на території Західної України, так влітку 1940 р. в Північній Буковині, Червона армія провадила значну агітаційно-пропагандистську та ідейно-виховну роботу, особливо в початковий період, підмінюючи собою партійні та радянські органи влади. Більше того, перед політичними органами, комісарами військових формувань стояло також завдання продемонструвати світовому співтовариству, що населення цих територій демонструє гарячу любов та почуття довіри до радянської влади [29, с. 197].

Основними формами політичної активності визначають: голосування на виборах; контакти з політиками на різних управлінських рівнях; демонстрації, мітинги; участь у політичних дискусіях або інших формах вираження власної думки; грошові внески та їх збирання; підписання петицій; членство у громадських організаціях; участь в акціях громадянської непокори тощо [5, с. 97].

М. Чабанна справедливо вказує на двозначність поняття політичної активності членів тоталітарного суспільства. Формально громадяни тоталітарної держави є політично активними, але це, переважно, стосується їх поведінки, спричиненої вимогами влади до активної політичної участі. Натомість так звана пасивність свідомості, притаманна членам тоталітарного суспільства, є потрібною, як для рухів, так і для режимів [32].

У конкретно-історичному контексті Північної Буковини по всіх селах і установах під керівництвом новоприбулих більшовиків були проведені багатолюдні мітинги, присвячені встановленню радянської влади за надзвичайної активності й зацікавленості мас [29, с. 190]. На одному з таких мітингів, наприклад у м. Кіцмань, зібралося понад 5 тис. осіб [15, с. 65].

Поняття «масова поведінка» в його загальному розумінні В. Северенюк класифікує як окремий вид, а не як форму чи тип політичної поведінки (інші види останньої – поведінка групова, індивідуальна). Масова політична поведінка – це політологічне поняття, яке охоплює максимально широкий спектр явищ життя суспільства, пов'язаних зі ставленням громадян до політичної системи, її інститутів, форм та методів здійснення політичної влади [7, с. 178]. Особливістю цих процесів є те, що в них одночасно бере участь велика кількість громадян, між якими не існує структурно-новизначених зв'язків, що дає змогу розмежувати поняття «маса» і «група» [33, с. 8]. Подібне розмежування, однак, не завжди є очевидним, воно залежить від розміру таких людських сукупностей та стійкості й тривалості внутрішніх зв'язків, які для групи є необхідною властивістю, а для маси – перехідними станами [24, с. 175].

У липні 1940 р. до Москви виїхала делегація «від трудящих» Північної Буковини просити возз'єднати їх край з Радянською Україною» [15, с. 65]. Та вже 2 серпня 1940 р. Верховна Рада СРСР постановила включити північну частину Буковини та Хотинський, Аккерманський і Ізмаїльський повіти Бессарабії до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки, за що «український народ Буковини висловлює не лише щирю подяку великим проводарям великих ідей, але й віддає до їх розпорядження всі свої здібності для впровадження в життя великих ідей рівності й братерства» [14, с. 1].

Вже на початку серпня 1940 р. в новоутвореному Чернівецькому повіті організовуються багатолюдні мітинги, присвячені рішенням VII сесії Верховної Ради Союзу РСР про возз'єднання Північної Буковини, Хотинського, Аккерманського й Ізмаїльського повітів з УРСР, де «народ вільної Буковини торжествує» та в одностайно прийнятій резолюції наголошується, що «міцним і непорушним союзом возз'єдналися ми з Країною Рад під керівництвом мудрої партії Леніна, сміливо крокуватимемо вперед – до комунізму» [25, с. 67-68].

7 серпня 1940 р. Хотинський повіт Бессарабії і Чернівецький повіти Північної

Буковини були об'єднані в Чернівецьку область із центром у м. Чернівці [23, с. 193], до якої входило 16 районів.

Як наголошує І. Мусієнко, за короткий час в краї була сформована політична система радянського зразка та вибудовано на місті зруйнованої румунської адміністрації радянські адміністративні органи. Насадження диктатури ВКП(б) відбувалося паралельно із заборонаю діяльності всіх партій, профспілкових, культурних, національних та громадських організацій, що існували тут до 1940 р. [17, с. 9-10].

Одночасно варто мати на увазі, що після заборони у 1938 р. діяльності всіх політичних партій румунська влада спробувала запровадити однопартійну систему, сформувавши Фронт національного відродження, куди ввійшла більшість буковинських політиків, котрі забажали брати участь в легальній політичній діяльності [34, с. 13-14].

Слідом за частинами Червоної армії на територію Північної Буковини прийшли зорганізовані в Кам'янці-Подільському групи партійного та радянського активу, серед яких загін комуністів у загальній кількості 20 осіб на чолі з І. Грушецьким [29, с. 189].

На нашу думку, винятково з метою найшвидшої інтеграції Північної Буковини в загальносоюзний політичний простір та позбавлення міжнародно-політичного значення цієї проблеми, 4 липня 1940 р. ЦК КП(б)У затвердив склад повітових комітетів КП(б)У Радянської Бессарабії і північної частини Буковини. Чернівецький повітовий комітет КП(б)У складався з 5 осіб: І. Грушецького – першого секретаря, Ф. Ольховського – другого секретаря, М. Коника – секретаря з кадрів, В. Очеретяного і С. Нікітіна – членів повітового комітету. Того ж дня був затверджений і Чернівецький повітовий виконавчий комітет у складі шести осіб. Головою повітвиконкому було призначено В. Очеретяного. Крім згаданих вище осіб до нього входили П. Стеценко та М. Голєніщев [27, с. 78].

Вже 20 серпня 1940 р. ЦК КП(б)У затвердив склад бюро обласного комітету партії, яке очолив перший секретар І. Грушецький, а Президія Верховної Ради УРСР призначила склад Чернівецького облвиконкому на чолі із О. Коліковим [29, с. 193].

Згідно з Указом Президії Верховної Ради УРСР від 11 листопада 1940 р. у Чернівецькій області запроваджувалися обласна, три міські, 14 районних, дві селищні та 333 сільські ради депутатів трудящих [23, с. 229].

При формуванні, особливо місцевих радянських органів, призначенні сільських рад, як і в Західній Україні, активно залучалось місцеве населення. Так, за словами першого секретаря Чернівецького повітового комітету КП(б) У І. Грушецького, на початок липня 1940 р. до цієї роботи було залучено близько 5 тис. місцевих мешканців, з яких, зокрема, сформували міські ради Чернівців та Сторожинця, селищні ради Герци, Вижиці, Вашківців, 205 сільських ради [16, с. 171]. На лютий 1941 р. на керівну роботу з числа місцевого населення Чернівецької області було висунуто майже 13,9 тис. осіб [31, арк. 2].

Особлива роль у встановленні та зміцненні основ радянської влади на території Чернівецької області належала Народному комісаріату внутрішніх справ. Ще напередодні вступу Червоної армії в Кам'янці-Подільському була сформована спеціальна Чернівецька група на чолі з капітаном держбезпеки А. Мартиновим, на яку покладалося завдання боротьби зі шпигунською, диверсійною, терористичною та іншою діяльністю іноземних розвідок на території краю; боротьба з антирадянськими елементами та антирадянськими проявами серед різних прошарків суспільства, а також проти злочинів у промисловості, на транспорті, в зв'язку, сільському господарстві та інших сферах соціально-економічного та суспільно-політичного життя. 1 вересня 1940 р. було утворено управління НКВС у Чернівецькій області на чолі з А. Мартиновим, яке в лютому 1941 р. у результаті відповідної реорганізації на загальносоюзному рівні, було поділено на управління НКВС та управління НКДБ у

Чернівецькій області. Для оперативного розв'язання проблем депортації «ворожих елементів» (особливо в червні дні 1941 р.) в Чернівцях, як і в інших західних областях УРСР, було створено обласну «оперативну трійку», до складу якої увійшли начальник обласного управління НКДБ Трубінков, прокурор області Г. Алексеєнко і перший секретар Чернівецького ОК КП(б)У І. Грушецький [29, с. 197-199]. Як підсумок, за період 1939-1941 рр. з Чернівецької області було депортовано близько 11 тис. осіб [4, с. 349].

Здійснювалась робота з формування органів радянської влади на місцях, зокрема комплектування кадрами волосних виконкомів та сільських рад. До цієї роботи був залучений місцевий актив, який нараховував понад 5 тис. осіб. На початку липня 1940 р. в усіх 205 селах Північної Буковини були організовані сільські ради. Почали роботу міські Ради міст Чернівці, Сторожинець і три селищні Ради в містечках Герца, Вижниця і Вашківці [29, с. 190].

Значну роль в утвердженні радянського режиму відігравали органи юстиції і, перш за все, народні суди, формуванням яких займалося Управління Народного комісаріату юстиції УРСР у Чернівецькій області, що діяло при Чернівецькому облвиконкомі [29, с. 198].

З 20 серпня по 1 вересня 1940 р. в Чернівецькій області відбулися вибори народних засідателів судів, коли вперше до нової «демократичної» системи виборів з одним кандидатом, рекомендованим партійними та радянськими органами, залучалося місцеве населення та було обрано 1646 народних засідателів різних судів [29, с. 202-203].

Незважаючи на те, що в області було чимало місцевих висококваліфікованих юристів, підготовлених в т. ч. й юридичним факультетом Чернівецького університету, на посади народних суддів призначалися особи із східних областей УРСР та СРСР, рекомендовані ЦК КП(б)У та Наркомюстом України. Поряд з особами, які мали вищу юридичну освіту, на посади суддів та їх заступників призначалися й такі, які її не мали [30, с. 70].

Завершальним, за аналогією із Західною Україною, кроком у становленні Чернівецької області як рівноправної адміністративної одиниці, стали вибори депутатів Верховних Рад СРСР та УРСР, котрі відбулися 12 січня 1941 р. та в яких взяло участь понад 99,5% виборців, з яких за т.зв. сталінський блок комуністів та безпартійних проголосувало майже 98,9% [31, арк. 3]. Ці вибори подавалися партійною пропагандою та офіційною історіографією як підтвердження того, що «вперше в житті визволені трудящі маси дістали право вільно обирати своїх кращих синів і дочок до найвищих органів влади» – чернівецького робітника І. Козачка, селянина із Хотинщини Я. Чайкуна, селянку із Кіцманя – Д. Гешко та ін. [20, с. 6].

Чернівецька область юридично утвердилася в радянській системі, ставши повноправною адміністративною одиницею Радянської України, маючи своїх представників, як в республіканських владних структурах, так і у всесоюзних. Під керівництвом компартійних органів владні й адміністративні структури здійснили величезний об'єм роботи з радянзації краю в перший рік існування нового режиму [29, с. 209].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, в роботі здійснено характеристику процесу підготовки та включення Північної Буковини до складу Радянської України через утвердження інституційно-процедурних механізмів формування радянської політичної системи. Розкриваючи міжнародно-політичну ситуацію літа 1940 р., автор акцентує увагу на реалізації стратегії «експорту революції». Здійснюючи політико-правовий аналіз процесу формування й комплектування партійних та репресивно-каральних органів в краї загалом та залучення місцевого, переважно українського, населення до управління, окремо вказано, що останні, майже винятково, займали нижчі щаблі адміністративно-політичного керівництва, переважно на рівні сільських рад. Перспективним полем подальших

наукових пошуків може стати компаративне дослідження процесів формування масового радянського суспільства в Західній Україні та Північній Буковині на початковому етапі Другої світової війни (вересень 1939 – червень 1941 рр.).

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Бадах Ю. Приєднання Бессарабії та Північної Буковини до СРСР (до 70-річчя) / Ю. Бадах // Вісник КНЕУ. – 2010. – Вип. 3. – С. 92-99.
2. Боровський О. О. Політичний режим як об'єкт соціологічного дослідження [Текст] : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. соціолог. наук : спец. : 22.00.04 «Соціальна структура, соціальні інститути і процеси» / О. О. Боровський; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2004. – 16 с.
3. Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини ХХ ст.) [Кол. моногр.] [Текст] / В. М. Ботушанський, С. М. Гакман, Ю. І. Макар та ін. ; за заг. ред. В. М. Ботушанського. – Чернівці : Рута, 2005. – 744 с.
4. Буковина: історичний нарис [Текст]. – Чернівці : Зелена Буковина, 1998. – 416 с.
5. Вільчинська І. Ю. Політична мотивація: основні наукові підходи і теорії : моногр. [Текст] / І. Ю. Вільчинська. – К. : НАКККІМ, 2010. – 336 с.
6. Вонсович С. Г. Дискурс тоталітаризму (політологічний аспект) : монографія [Текст] / С. Г. Вонсович. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М. І., 2008. – 200 с.
7. Галка К. О. Роль образу ворога в радянській ідеолого-пропагандистській роботі (1933-1941 рр.) / К. О. Галка // Історичні та політологічні дослідження. – Донецьк : Донецький національний університет, 2013. – № 2. – С. 177-188.
8. Гапій Д. Соціалістичні перетворення на Буковині: Стенограма публічної лекції [Текст] / Д. Гапій. – К. : Т-ов для поширення політичних та наукових знань Української РСР, 1951. – 33 с.
9. Докаш О. Військово-політичні та міжнародно-правові аспекти визнання Північної Буковини як складової частини УРСР / О. Докаш // Науковий вісник Чернівецького національного університету : Збірник наукових праць. Серія : Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2013. – Вип. 676-677. – С. 31-37.
10. Докаш О. Проблема Північної Буковини та Бессарабії в міжнародно-політичному вимірі літа 1940 р. / О. Докаш // Панорама політологічних студій : Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. – 2014. – Вип. 12. – С. 54-60.
11. Докаш О. Радянська стратегія та практика політичної мобілізації населення Західної України в умовах військово-політичного протистояння на завершальному етапі Другої світової війни / О. Докаш // Studia Politologica Ucraino-Polona. – 2014. – Вип. 4. – Житомир-Київ-Краків : ФОП Євенок О. О., 2014. – С. 224-233.
12. Докаш О. Реактивна політична поведінка в умовах утвердження сталінського тоталітарного політичного режиму (на прикладі активності населення Західної України у виборах 1939 - 1940 рр.) / О. Докаш // Держава і право : Збірник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2013. – Вип. 62. – С. 432-437.
13. Китаєв В. О. Тоталітаризм як суспільно-політичний феномен: системний аналіз радянської моделі [Текст] : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 : «Політичні інститути та процеси» / В. О. Китаєв ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 1994. – 20 с.
14. Кобилянська О. Привіт з Зеленої Буковини / О. Кобилянська // Вільна Україна. Орган Львівського обкому, міськкому КП(б)У та облвиконкому. – 1940. – № 155 (5 липня). – С. 1.
15. Курило В. М. Історична зумовленість возз'єднання Північної Буковини з Українською РСР / В. М. Курило // Український історичний журнал. – 1983. – № 9 (вересень). – С. 55-66.
16. Левіна Ю. Структурно-організаційне оформлення органів інформаційного впливу радянської влади в Чернівецькій області 1940-1941 рр. / Ю. Левіна // Питання історії України : Збірник наукових праць. – 2012. – Т. 15. – Чернівці, 2012. – С. 170-175.
17. Мусієнко І. В. Політичні репресії комуністичного режиму на Північній Буковині й Хотинщині в 40-50-х рр. ХХ ст. [Текст] : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. : 07.00.01 «Історія України» / І. В. Мусієнко; Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2005. – 20 с.
18. Новосьолов О. В. Політика Румунії щодо українських земель у період диктатури

І. Антонеску (1940-1944 рр.) [Текст] : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. : 07.00.02 «Всесвітня історія» / О. В. Новосьолов ; Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2008. – 19 с.

19. Одрина Є. Споконвічна наша земля / Є. Одрина // Вільна Україна. Орган Львівського обкому, міськкому КП(б)У та облвиконкому. – 1940. – № 154 (4 липня). – С. 3.

20. Петровський М. Буковина (історична довідка) [Текст] / М. Петровський. – К. : Українське державне видавництво, 1945. – 12 с.

21. Політичний режим і народовладдя в Україні: політологічний аналіз : монографія [Текст] / За ред. проф. Ф. М. Рудича. – К. : ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2011. – 456 с.

22. Проблеми модернізації політичних систем сучасності: монографія [Текст]. – Х. : Право, 2008. – 320 с.

23. Радянська Буковина. 1940-1945. Документи - матеріали [Текст]. – К. : Вид-во «Наукова думка», 1967. – 404 с.

24. Северинюк В. М. Політична поведінка: проблеми теорії та методології : монографія [Текст] / В. М. Северинюк. – К. : Запоріжжя: Вид-во КПУ, 2000. – 432 с.

25. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР 1939-1979 : збірник документів і матеріалів. – К. : Наукова думка, 1980. – 545 с.

26. Терлецька І. В. Сучасний історіографічний дискурс тоталітаризму як форми тоталітаризму: монографія [Текст] / І. В. Терлецька. – К. : Київський національний торговельно-економічний ун-т, 2009. – 162 с.

27. Фостій І. П. Північна Буковина і Хотинщина у Другій світовій війні 1939-1945 рр. [Текст] / І. П. Фостій. – Чернівці : Чернівецьке обласне відділення Пошуково-видавничого агентства «Книга Пам'яті України», 2004. – 368 с.

28. Хаджирадева В. Операція Червоної армії в Бессарабії та Північній Буковині (28 червня – 5 липня 1940 р.) / В. Хаджирадева // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси. Книга перша / Ред. кол. : В. А. Смолій (голова) та ін. – К., 2010. – С. 196-207.

29. Холодницький В. Становлення радянських органів влади на території Північної Буковини та Північної Бессарабії / В. Холодницький // Суспільно-політична історія країн Європи в ХХ столітті. – Чернівці : Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2011. – С. 188-211.

30. Холодницький В. Ф. Становлення радянських судів на території Чернівецької області в 1940 р. / В. Ф. Холодницький, С. І. Холодницький, В. М. Васильчик // Матеріали III Міжнародної історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 120-річчю заснування Чернівецького університету (29 вересня – 1 жовтня 1996 р., Чернівці). – Чернівці : Рута, 1995. – С. 70-74.

31. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф. П-1 (Центральний Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України). – Оп. 20. – Спр. 7510. – Резолюція Черновицкой обласной партийной конференции по отчетному докладу обкома КП(б)У (9-10 лютого 1941 р.).

32. Чабанна М. В. Політична культура тоталітарного суспільства [Електронний ресурс] / М. В. Чабанна. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Polit/2008_82/07_chabanna_mv.PDF. (Дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана

33. Чабанна М. В. Формування масового суспільства як необхідна передумова становлення та механізм забезпечення функціонування тоталітаризму [Текст] : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. : 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки» / М. В. Чабанна ; Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К., 2006. – 19 с.

34. Яремко О. Г. Політичні партії Буковини (кінець XIX – 1940 р.) [Текст] : автореф. дис... канд. іст. наук : спец. : 07.00.01 «Історія України» / О. Г. Яремко; Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2011. – 20 с.

REFERENCES:

1. Badakh Yu. Pryiednannia Bessarabii ta Pivnichnoi Bukovyny do SRSR (do 70-richchia) [Annexation of Bessarabia and Northern Bukovina to the USSR (the 70th anniversary)] / Visnyk KNEU. – 2010. – Vyp. 3. – S. 92-99.

2. Borovskyi O. O. Politychnyi rezhym yak ob'iekt sotsiolohichnoho doslidzhennia [Political regime as an object of sociological research], avtoref. dys..., Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. – K., 2004. – 16 s.

3. Bukovyna v konteksti yevropeiskyykh mizhnarodnykh vidnosyn (z davnikh chasiv do seredyny KhKh st.) [Bukovina in the context of European international relations (from ancient times to the mid-twentieth century)]. – Chernivtsi : Ruta, 2005. – 744 s.
4. Bukovyna: istorychnyi narys [Bukovina, a historical essay]. – Chernivtsi : Zelena Bukovyna, 1998. – 416 s.
5. Vilchynska I. Yu. Politychna motyvatsiia: osnovni naukovy pidkhody i teorii : monohr. [Political motivation: the basic scientific approaches and theories: monographs]. – K. : NAKKKiM, 2010. – 336 s.
6. Vonsovykh S. H. Dyskurs totalitaryzmu (politolohichnyi aspekt) : monohrafiia [Totalitarian discourse (political aspect): monograph]. – Kamianets-Podilskyi : PP Moshak M. I., 2008. – 200 s.
7. Halka K. O. Rol obrazu voroha v radianskii ideoloho-propahandystskii roboti (1933-1941 rr.) [An enemy in Soviet ideological and propaganda work (1933-1941 gg.)] / Istorychni ta politolohichni doslidzhennia [Historical and political research]. – Donetsk : Donetskyi natsionalnyi universytet, 2013. – № 2. – S. 177-188.
8. Hapii D. Sotsialistychni peretvorennia na Bukovyni: Stenohrama publichnoi leksi [Socialist transformation in Bukovina: Transcript of a public lecture]. – K. : T-ov dlia poshyrennia politychnykh ta naukovykh znan Ukrainskoi RSR, 1951. – 33 s.
9. Dokash O. Viiskovo-politychni ta mizhnarodno-pravovi aspekty vyznannia Pivnichnoi Bukovyny yak skladovoi chastyny URSR [Military-political and international legal aspects of the recognition of Northern Bukovina as part of the USSR] / Naukovyi visnyk Chernivetskoho natsionalnoho universytetu : Zbirnyk naukovykh prats. Seriia : Istoriia. Politychni nauky. Mizhnarodni vidnosyny [Scientific Bulletin of Chernivtsi National University: Collection of scientific papers. Series: History. Political science. International Relations]. – Chernivtsi : Chernivetskyi natsionalnyi universytet, 2013. – Vyp. 676-677. – S. 31-37.
10. Dokash O. Problema Pivnichnoi Bukovyny ta Bessarabii v mizhnarodno-politychnomu vymiri lita 1940 r. [The problem of Northern Bukovina and Bessarabia in the international political dimension summer 1940] / Panorama politolohichnykh studii : Naukovyi visnyk Rivnenskoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu [Political Studies: Scientific Journal Rivne State Humanitarian University]. – 2014. – Vyp. 12. – S. 54-60.
11. Dokash O. Radianska stratehiia ta praktyka politychnoi mobilizatsii naselennia Zakhidnoi Ukrainy v umovakh viiskovo-politychnoho protystoiannia na zavershalnomu etapi Druhoi svitovoi viiny [Soviet strategy and practice of political mobilization of the population of Western Ukraine in terms of military and political confrontation in the closing stages of World War II] / Studia Politologica Ucraino-Polona. – 2014. – Vyp. 4. – Zhytomyr-Kyiv-Krakiv : FOP Yevenok O. O., 2014. – S. 224-233.
12. Dokash O. Reaktyvna politychna povedinka v umovakh utverdzhennia stalinskoho totalitarnoho politychnoho rezhymu (na prykladi aktyvnosti naselennia Zakhidnoi Ukrainy u vyborakh 1939 - 1940 rr.) [Reactive political behavior in terms of consolidation of the Stalinist totalitarian political regime (for example, the activity of the population of Western Ukraine elections 1939 - 1940)] / Derzhava i pravo : Zbirnyk naukovykh prats Instytutu derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy [State and Law: Proceedings of the Institute of State and Law. VM Koretsky NAS of Ukraine]. – 2013. – Vyp. 62. – S. 432-437.
13. Kytaiev V. O. Totalitaryzm yak suspilno-politychnyi fenomen: systemnyi analiz radianskoi modeli [Historical predestination reunification of Northern Bukovina Ukrainian SSR]: avtoref. dys... – K., 1994. – 20 s.
14. Kobylianska O. Pryvit z Zelenoi Bukovyny [Greetings from Bukovina Green] / Vilna Ukraina. Orhan Lvivskoho obkomu, miskkomu KP(b)U ta oblvykonkomu [Free Ukraine]. – 1940. – № 155 (5 lypnia). – S. 1.
15. Kurylo V. M. Istorychna zumovlenist vozziednannia Pivnichnoi Bukovyny z Ukrainskoiu RSR [Historical predestination reunification of Northern Bukovina Ukrainian SSR] / Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian historical journal]. – 1983. – № 9 (veresen). – S. 55-66.
16. Levina Yu. Strukturno-orhanizatsiine oformlennia orhaniv informatsiinoho vplyvu radianskoi vlady v Chernivetskii oblasti 1940-1941 rr. [The structural and organizational design of information influence of Soviet power in the Chernivtsi region 1940-1941] / Pytannia istorii Ukrainy : Zbirnyk naukovykh prats [Questions of History of Ukraine: Collected Works]. – 2012. – T. 15. – Chernivtsi, 2012. – S. 170-175.

17. Musiienko I. V. Politychni represii komunistychnoho rezhymu na Pivnichnii Bukovyni y Khotynshchyni v 40-50-kh rr. KhKh st. [Political repression of the communist regime in North Bukovina and Khotyn district in the 40-50's. XX century] : avtoref. dys... – Chernivtsi, 2005. – 20 s.
18. Novosolov O. V. Polityka Rumunii shchodo ukrainskykh zemel u period dyktatury I. Antonesku (1940-1944 rr.) [Romanian politics on Ukrainian lands during the dictatorship I. Antonescu (1940-1944.)] : avtoref. dys.... – Chernivtsi, 2008. – 19 s.
19. Odryna Ye. Spokonvichna nasha zemlia [Primordial our land] / Vilna Ukraina. Orhan Lvivskoho obkomu, miskkomu KP(b)U ta oblvykonkomu [Free Ukraine]. – 1940. – № 154 (4 lypnia). – S. 3.
20. Petrovskyi M. Bukovyna (istorychna dovidka) [Bukovina (historical information)]. – K.: Ukrainske derzhavne vydavnytstvo, 1945. – 12 s.
21. Politychnyi rezhym i narodovladdia v Ukraini: politolohichniy analiz : monohrafiia [The political regime and democracy in Ukraine: political analysis: monograph]. – K. : IPIEND im. I. F. Kurasa, 2011. – 456 s.
22. Problemy modernizatsii politychnykh system suchasnosti: monohrafiia [Problems of modernization of our political system: monograph]. – Kh. : Pravo, 2008. – 320 s.
23. Radianska Bukovyna. 1940-1945. Dokumenty – materialy [Soviet Bukovina. 1940-1945. Documents – materials]. – K. : Vyd-vo «Naukova dumka», 1967. – 404 s.
24. Severyniuk V. M. Politychna povedinka: problemy teorii ta metodolohii : monohrafiia [Political behavior: problems of theory and methodology: monograph]. – K. : Zaporizhzhia: Vyd-vo KPU, 2000. – 432 s.
25. Sotsialistychni peretvorennia v zachidnykh oblastiakh Ukrainskoi RSR 1939-1979 : zbirnyk dokumentiv i materialiv [The socialist transformation in the western regions of the Ukrainian SSR 1939-1979: a collection of documents and materials]. – K. : Naukova dumka, 1980. – 545 s.
26. Terletska I. V. Suchasnyi istoriografichnyi dyskurs totalitaryzmu yak formy totalitaryzmu: monohrafiia [Modern historiographical discourse totalitarianism as a form of totalitarianism: monograph]. – K. : Kyivskyi natsionalnyi torhovelno-ekonomichnyi un-t, 2009. – 162 s.
27. Fostii I. P. Pivnichna Bukovyna i Khotynshchyna u Druhii svitovii viini 1939-1945 rr. [North Bukovina and Khotyn district in the Second World War 1939-1945]. – Chernivtsi : Chernivetske oblasne viddilennia Poshukovo-vydavnychoho ahenstva «Knyha Pamiati Ukrainy», 2004. – 368 s.
28. Khadzhyradieva V. Operatsiia Chervonoï armii v Bessarabii ta Pivnichnii Bukovyni (28 chervnia – 5 lypnia 1940 r.) [Operation Red Army in Bessarabia and Northern Bukovina (June 28 - July 5, 1940)] / Ukraina v Druhii svitovii viini: pohliad z KhKhI st. Istorychni narysy. Knyha persha [Ukraine in World War II: a view from the XXI century. Historical Essays. Volume One]. – K., 2010. – S. 196-207.
29. Kholodnytskyi V. Stanovlennia radianskykh orhaniv vlady na terytorii Pivnichnoi Bukovyny ta Pivnichnoi Bessarabii [The formation of the Soviet authorities in North Bukovina and Bessarabia North] / Suspilno-politychna istoriia krain Yevropy v XX stolitti [Socio-political history of Europe in the twentieth century]. – Chernivtsi : Chernivetskyi natsionalnyi universytet imeni Yurii Fedkovycha, 2011. – S. 188-211.
30. Kholodnytskyi V. F. Stanovlennia radianskykh sudiv na terytorii Chernivetskoï oblasti v 1940 r. [Formation of Soviet ships in the Chernivtsi region in 1940] / Materialy III Mizhnarodnoi istoryko-kraieznavchoï naukovoï konferentsii, prysviachenoï 120-richchiu zasnuvannia Chernivetskoho universytetu [Proceedings of the Third International local historical scientific conference devoted to 120- anniversary of Chernivtsi University]. – Chernivtsi : Ruta, 1995. – S. 70-74.
31. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (TsDAHO Ukrainy) [Central State Archive of Public Organizations of Ukraine]. – F. P-1 (Tsentralnyi Komitet Komunistychnoi partii (bilshovykiv) Ukrainy). – Op. 20. – Spr. 7510. – Rezoliutsiia Chernovetskoi oblasnoi partyinoï konferentsyy po otchetnomu dokladu obkoma KP(b)U (9-10 liutoho 1941 r.).
32. Chabanna M. V. Politychna kultura totalitarnoho suspilstva [Political culture totalitarian society]. – [Electronic resource]. – Access mode: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Polit/2008_82/07_chabanna_mv.PDF. (Accessed 20 July 2015)

33. Chabanna M. V. Formuvannia masovoho suspilstva yak neobkhdna peredumova stanovlennia ta mekhanizm zabezpechennia funktsionuvannia totalitaryzmu [Formation of mass society as a prerequisite for the establishment and functioning mechanism of totalitarianism]: avtoref. dys. – K., 2006. – 19 s.

34. Yaremko O. H. Politychni partii Bukovyny (kinets XIX – 1940 r.) [Political Bukovina (late XIX – 1940)] / Chernivetskyi natsionalnyi universytet imeni Yurii Fedkovycha. – Chernivtsi, 2011. – 20 s.

Докаш О. Ю., кандидат политических наук, доцент, доцент кафедры социально-гуманитарных наук и права Черновицкого торгово-экономического института Киевского национального торгового-экономического университета (Черновцы, Украина), E-mail: sanax79@mail.ru

Политико-правовые механизмы включения северной Буковины в состав СССР и формирования институционально-процедурного основы функционирования советской политической системы в Черновицкой области (1940-1941 гг.)

Аннотация. На основе теоретико-методологической базы исследования сталинского тоталитаризма как фундамента советской политической системы конца 20-х начала 50-х годов раскрываются международно-политическая ситуация и политико-правовые механизмы включения Северной Буковины в состав Советской Украины, а также формирования институционально-процедурных принципов функционирования Черновицкой области в процессе первой «советизации» (июнь 1940 - июнь 1941). Основное внимание обращается к политико-правовому анализу процесса формирования и комплектации партийных и репрессивно-карательных органов в крае. Указывается на негативные последствия принудительной политической мобилизации и формирования массового общества как важных составляющих советской политической системы.

Ключевые слова: Северная Буковина, Черновицкая область УССР, советская политическая система, сталинский тоталитарный режим, партийные комитеты, органы НКВД-НКГБ.

Dokash O., PhD in Political Science, docent, associate professor of the Department of Social and Human Sciences and Law, Chernivtsi Institute of Trade and Economics by Kyiv National University of Trade and Economics (Chernivtsi, Ukraine), E-mail: sanax79@mail.ru

Political and legal mechanisms of embodiment of the Northern Bukovina to the Ukrainian SSR and the formation of the institutional-procedural operation framework of the soviet political system in Chernivtsi region (1940-1941)

Abstract. The work consists in political and legal analysis of the preparation and inclusion of Northern Bukovina to the Soviet Ukraine by strengthening institutional and procedural mechanisms of formation of the Soviet political system. Initial theoretical and methodological basics of research include consideration of the concepts of «political system», «political regime», «totalitarianism», «Stalinism». The author reveals international political situation, which resulted in evacuation of Romanian troops from Northern Bukovina and entry of the Red Army in June 28, 1940, according to the Soviet leaders' military doctrine developed in the 30-s that was based on the indivisibility principles of the Soviet Union and «revolution exports».

It is indicated that in June-August 1940 the Red Army carried out significant agitation and propaganda as well as ideological education work, especially in the initial period, substituting a party and official authorities. The author gives separate analyses of peculiarities of procedural practices of political activity in response to impulses emanating from the political system and its institutions; participation in activities related to delegation of authority; participation in political and socio-political organizations; performance of political functions within the institutions that are part of the political system or act against it; direct action; activity in non-institutional political movements against the existing political system, seeking its radical restructuring and form of political mobilization through mass events (meetings, demonstrations) as the basic elements of the implementation of the Soviet mass society model.

The work includes the results of massive political mobilization in support of the totalitarian regime, manifested in the results of the electoral practice - elections of the Supreme Council of the USSR and Ukrainian SSR 12 January 1941. The main attention is paid to the political and legal analysis of the formation and staffing of the party and repressive-punitive organs in the region in general and involvement of local, mostly Ukrainian population into management bodies, almost

exclusively at lower levels of administrative political leadership. The author points to a clear repressive and punitive nature of the Stalinist variety of totalitarian assertion that was deployed in arrests, extrajudicial persecution, deportation of the local population of Chernivtsi region, which did not show much loyalty to new government and its local representatives.

Key words: Northern Bukovina, Chernivtsi region of the Ukrainian SSR, the Soviet political system, Stalin's regime, party committees, bodies of the Committee for State Security.

УДК 323.212 (8+73)

Заболотна М. Ф.

аспірант кафедри політології

Запорізького національного університету

(Запоріжжя, Україна), E-mail: Zamashka90@mail.ru

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СУБРЕГІОНАЛЬНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ОБ'ЄДНАНЬ В ЛАТИНСЬКІЙ АМЕРИЦІ: ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Розкрито основні механізми формування та функціонування громадських рухів у сучасному світі. Подано різні інтерпретації концепту громадських рухів. Запропоновано авторську класифікацію громадських рухів. Показано, що громадські рухи можуть мати деструктивний вплив на політичну систему. Розглянуто можливості мобілізації учасників громадських рухів за допомогою ЗМІ та Інтернету. Окрему увагу приділено громадським рухам на вітчизняних теренах.

Ключові слова: громадський рух, політичний протест, політична участь, політична комунікація, політична криза.

Останнім часом все більшої популярності набирають дослідження інтеграційних процесів. В кожному регіоні світу утворюються організації політичного, економічного, соціокультурного характеру тощо. В Латинській Америці регіональна інтеграція відбувається тривалий час.

За цей період було створено велику кількість інтеграційних об'єднань. Всі вони відрізнялися баченням майбутнього континенту та по-різному підходили до вирішення ключових питань, у тому числі стосовно політичної та економічної інтеграції. Для розуміння суті інтеграційних процесів важливо розглянути особливості та виявити проблеми формування основних регіональних об'єднань Латинської Америки. Актуальність даного дослідження обумовлена зростаючим інтересом до процесів інтеграції. Крім того досвід латиноамериканських країн може слугувати прикладом для України.

Вивченню розвитку інтеграційних процесів у Латинській Америці присвячено немало робіт не тільки зарубіжних вчених, а й українських. Причиною цього є інтерес до регіонів світу, які є важливими з геополітичної точки зору. Варто звернути увагу на монографію Т.Є. Богданової [1]. Автор розглядає латиноамериканську інтеграцію у контексті світових процесів та визначає особливості її розвитку. О. С. Кучик [3] та В. М. Давидов [2] характеризують інтеграційні об'єднання регіону та вказують на їх проблеми.

Грунтовне дослідження питання можливе лише за умови вивчення установчих документів та угод країн, що інтегруються. Наприклад, ознайомлення з Договором Монтевідео 1980 р. [7] допомогло всебічно розглянути особливості заснування Латиноамериканської Асоціації Інтеграції та визначити пріоритетні цілі об'єднання.

Для повноцінного аналізу розвитку латиноамериканських субрегіональних об'єднань, необхідно, по-перше, розглянути еволюцію становлення організації (від вирішення економічних проблем до розгляду політичних питань); по-друге, дослідити особливості інституційної структури, адже її розвиток впливає на ефективність роботи об'єднання (функції інститутів можуть дублюватися, виконуватися недостатньо ефективно або не виконуватися взагалі); по-третє, визначити основні принципи, цілі організації та охарактеризувати основні проблеми.

Такий підхід був використаний при розгляді трьох основних субрегіональних інтеграційних об'єднань: Латиноамериканської Асоціації Інтеграції (ЛАІ), Андського співтовариства націй (АСН) та Центральноамериканської інтеграційної системи (ЦАІС).

На зміну існуючій з 1961 по 1980 рр. Латиноамериканській асоціації вільної торгівлі (ЛАСТ) у 1980 р. прийшла Латиноамериканська Асоціація Інтеграції (ЛАІ) (Asociación Latinoamericana de Integración, ALADI). На основі Договору Монтевідео II, до неї увійшли: Бразилія, Аргентина, Болівія, Венесуела, Колумбія, Мексика, Парагвай, Перу, Уругвай, Чилі і також Еквадор. За цим договором країни ЛАІ розподіляються на такі категорії: «більш розвинені», до яких відносяться Бразилія, Аргентина та Мексика; «з середнім рівнем розвитку» (Колумбія, Уругвай, Венесуела, Перу та Чилі); до «менш розвинених» належать Парагвай, Болівія та Еквадор.

Створена на базі Договору Монтевідео I ЛАСТ економічну інтеграцію називала пріоритетною метою. Головним стратегічним завданням було у 1973 р. заснування зони вільної торгівлі. Для досягнення цієї мети необхідно було повністю скасувати торговельні бар'єри. Хоча, для латиноамериканських інтеграційних об'єднань характерна кооперація перш за все на економічній основі, але незважаючи на це, елементи політичної інтеграції також присутні [5].

Свою діяльність ЛАІ почала у 1981 р. з надання пільг в першу чергу менш розвиненим країнам. Було укладено 29 угод, підписано договори з багатьма організаціями, серед яких: Андська група, ЕКЛА, ПР ООН, ЛАЕС та інші. До складу політичних органів влади в ЛАІ входять: Рада міністрів закордонних справ, Конференція з оцінки стану регіональної інтеграції, що працюють під егідою Асоціації, та Комітет представників.

Рада міністрів закордонних справ формулює головні напрями інтеграції. Вона є вищим органом Асоціації.

Конференція з оцінки стану регіональної інтеграції збирається кожні три роки. Головним завданням є аналітична експертна оцінка інтеграційних процесів в регіоні задля визначення їх особливостей, складання прогнозів та виявлення недоліків. В останній час дані наради не проводяться.

В кінці XX ст. ЛАІ було зроблено великий внесок у розвиток інтеграційних процесів у регіоні. Зараз асоціація здійснює консультативну діяльність, але у майбутньому, цілком можливе відновлення її роботи в попередньому обсязі. Це буде цілком залежати від готовності і намірів її членів до таких змін. Дехто вважає, що ЛАІ не відповідає сучасним потребам інтеграції. З цим не можна погодитися, оскільки Асоціація володіє великим потенціалом та має досвід створення міжнародно-правової бази.

ЛАІ складається з трьох субрегіональних об'єднань:

1. Ла-Платська група (Бразилія, Аргентина, Уругвай, Парагвай та Болівія). Країни, що входять до даної групи підписали договір про басейн ріки Ла-Плата у 1969 році (приводом до підписання даного договору стали питання екологічного, економічного та територіального характеру).

2. Андська група (Болівія, Перу, Венесуела, Еквадор і також Колумбія), створена на базі Картахенського договору 1969 р.

3. Амазонський пакт 1978 року (Бразилія, Болівія, Колумбія, Венесуела, Перу, Суринам, Гайана та Еквадор).

Деякі країни є одночасно членами різних об'єднань. Це пояснюється тим, що кожна з трьох груп охоплює різний субрегіон, а інтереси таких країн як Бразилія, Болівія, Венесуела, Колумбія виходять за рамки території одного субрегіону. Приводом для утворення даних об'єднань в рамках ЛАІ стала екологічна ситуація цих субрегіонів. Кожна з трьох груп виступає за підвищення рівня екологічної безпеки регіону, розвиток і охорону природних ресурсів. Співпраця у напрямку охорони навколишнього середовища є важливою складовою сучасної міжнародної

інтеграційної системи.

У договорі Монтевідео визначається пріоритетність інтеграційних процесів, як спосіб розвитку латиноамериканського регіону. Держави-учасниці, згідно договору, повинні сприяти цьому за допомогою політичного співробітництва та економічної кооперації. При цьому головними принципами співробітництва є:

- плюралізм, як власний вибір країнами-учасницями участі в інтеграційних процесів заради вирішення політичних і економічних питань в регіоні;
- конвергенція у встановленні політичного діалогу між державами;
- гнучкість і зміцнення інтеграційних зв'язків;
- диференціація форм угоди між державами-членами і використання всіх інструментів, здатних активізувати і розширити регіональне співробітництво на різних рівнях [7].

ЛАІ своїм пріоритетним завданням вважає підтримку процесів субрегіональної інтеграції на континенті, в першу чергу економічного характеру. Сприяє інтеграції створення спільної правової бази. Країни-члени ЛАІ укладають договори різних інтеграційних напрямків, в тому числі і економічні. Для нашого дослідження ЛАІ представляє великий інтерес тому, що на основі правового поля Асоціації було створено ряд організацій, зокрема МЕРКОСУР, Андської спільноти.

Основою для створення Андського пакту (АП) є Картахенська угода 1969 р. Членами співтовариства стали: Перу, Чилі (до 1976 р.), Болівія, Еквадор, Колумбія та Венесуела (1973-2006 рр.). Заснування АП відбулося, коли Латиноамериканська асоціація вільної торгівлі (ЛАСТ) перебувала в стані кризи. Цей момент є важливим, тому що ЛАСТ – це перше інтеграційне об'єднання Латинської Америки, членами якого були і країни АП [6].

Ознакою того, що регіональна інтеграція є пріоритетним напрямком і бажання її поглибити постійно посилювалось, стало підписання 10 березня 1996 р. протоколу Трухільйо - додаткового протоколу до Картахенської угоди. Він ознаменував створення Андського співтовариства націй (АСН). Розвиток АСН, як інтеграційної структури, був нелегким: він розпочався з економічної співпраці, а згодом виникла і політична співпраця. Успіх став можливим лише завдяки дотриманню наступних положень: сприяння процесам регіональної інтеграції, підтримка національного суверенітету та інтересів кожної держави (країни АСН не припинили членства в інших міжнародних організаціях і просувають інтереси андських країн у світовій політиці). Все це надає АСН наднаціонального характеру. Вироблення єдиної зовнішньополітичної стратегії, координація питань внутрішньої політики, продуктивна робота суду Картахени – максимально наближають Андське співтовариство націй до такої наднаціональної структури як Європейський союз.

Досягнення спільних політичних цілей повинно підкріплюватися розвитком демократичних традицій в регіоні. У даному випадку визначальне місце належить Андському парламенту, адже саме він виступає гарантом розвитку демократичних прав і свобод в АСН.

Андський парламент був заснований у 1979 р. Він виконує дорадчу функцію, але незважаючи на це, займає важливе місце у законодавчому процесі. У 1980 р. було проведено I засідання. Тоді у складі парламенту було всього 25 депутатів (по 5 представників від країни). Головною метою парламенту є розробка законопроектів, які мають сприяти усунуванню суперечностей і контролювати законодавчу базу країн АСН. Завданням Парламенту АСН є також співробітництво з парламентами інших країн (не лише Андського регіону).

У 1996 р. після якісної модернізації інституційної системи почали працювати постійні органи АСН. Діяльність всіх цих органів спрямована на полегшення та удосконалення інтеграційних процесів. Рада президентів – це вищий орган Андського співтовариства націй, який відповідає за політичні рішення. Він формулює основні пріоритетні напрямки розвитку політики (регіональні та міжнародні),

визначає спільні інтереси, окреслює інтеграційні перспективи, аналізує діяльність країн-членів, а також виступає представником АСН на міжнародній арені. Рада міністрів закордонних справ займається вирішенням питань політичного характеру та зовнішньоекономічного, сприяє поглибленню інтеграційних процесів та визначенню зовнішньополітичних пріоритетів. Спеціальна Комісія виконує функції вищого виконавчого органу, сприяє розвитку спільних проєктів, окреслює спільні політичні та економічні вектори та контролює дотримання угод.

В 1998 р. було сформульовано основні напрямки внутрішньої політики Андського регіону. Найважливішим напрямком залишалась інтеграція та співпраця з іншими регіональними об'єднаннями. Але у 2001 р. відбулися концептуальні зміни політичного курсу. Пріоритетне місце посіла співпраця в рамках Андського регіону. Для розвитку цього напрямку застосовувалися нові принципи роботи у сфері юстиції та внутрішньополітичного регулювання. Згідно з цими принципами, Андське співтовариство націй як на регіональному, так і на міжнародному рівні додержується загальноприйнятих норм та принципів [3, с. 294].

Серед головних цілей АСН можна виділити:

- створення спільного ринку шляхом розвитку регіональної інтеграції, також встановлення єдиних тарифних правил, запровадження системи товарообміну, збільшити кількість інвестицій;
- гарантування соціального захисту населення та забезпечення зайнятості;
- консолідація зусиль андських країн стосовно спільних політичних інтересів, вироблення загальної інтеграційної стратегії, у розвитку якої будуть зацікавлені всі країни Андського регіону.

Реалізація останньої задачі має найсуперечливіший характер. По-перше, кожна з країн-членів АП зацікавлена у співпраці в регіоні, по-друге, у вирішенні політичних питань дуже важко враховувати інтереси кожної держави. Тому, задля досягнення поставлених цілей, країнам АСН потрібно навчитися шукати компромісні рішення.

Масштаби діяльності АСН виходять за рамки Латинської Америки. Андське співтовариство підтримує тісні політичні зв'язки з різними країнами та організаціями, наприклад з Китаєм, Індією, Росією, ЄС. Пріоритетним залишається європейський напрямок [4, с. 28].

Метою андських країн є побудова організаційної структури на кшталт ЄС. Це перш за все простежується у зовнішньополітичній стратегії АСН.

Хронологію еволюції АСН можна розділити на декілька етапів. Перший етап (1969 - поч. 1980 рр.) характеризується збільшенням впливу держави на життя населення. Дана інтеграційна політика характеризувалася яскраво вираженим етатизмом. Другий етап (1982-1988 рр.) ознаменувався кардинальними змінами інтеграційної стратегії. Причиною цьому стала криза, яка охопила країни регіону. Це призвело до змін в напрямку лібералізації політики та економіки, до більшої відкритості регіону.

Третій (1989 р.) етап розпочався на основі якісно нової концептуальної моделі. Прикладом стала європейська інтеграція. Головною метою стало створення зони вільної торгівлі АСН та митного союзу [3, с. 301].

Таким чином, всі стадії розвитку інтеграції в Андському регіоні були обумовлені тогочасною політичною ситуацією в країнах. Закономірно, що зростання державного впливу на всі сфери життя населення не отримало належної підтримки, оскільки в регіоні почали набирати все більшої популярності ідеї демократії. Сучасний політико-економічний стан членів АСН дає можливість перейти на новий рівень розвитку за прикладом ЄС. Але невідомо, чи всі країни співтовариства готові до політичних, економічних та соціальних трансформацій, адже потрібно мати злагоду в поглядах, щодо майбутнього інтеграційного розвитку, сильну політичну та економічну базу і найголовніше – готовність населення до таких змін.

Підтвердженням ефективності проведення успішної внутрішньої політики АСН, стало запровадження в регіоні андського паспорту. Латиноамериканські країни на

протязі свого розвитку неодноразово переконувалися у необхідності спільних скоординованих дій, адже це важливо у протистоянні впливу інших держав, в першу чергу США. Країни АСН розуміючи важливість консолідованої діяльності, ухвалили єдиний напрям політики, стосовно інших країн та організацій. Також було підписано велику кількість протоколів, що доповнили Договір Картахени. Це відбулося після підписання Договору про зміцнення принципів демократії [6]. Почав діяти принцип «захисту демократії» в країнах-членах АСН: якщо буде пряма загроза державі регіону, то Рада АСН приймає рішення, щодо урегулювання даної проблеми.

У 1997 р. було підписано Сукрський Протокол. Він містив у собі принципи, направлені на зміцнення спільного політичного курсу.

Основними з положень протоколу є:

- виконання принципів міжнародного права;
- єдність країн Андського регіону;
- мирне врегулювання регіональних конфліктів;
- підтримка демократичних прав та свобод громадян, соціальний захист населення;
- повага прав людини;
- співпраця між країнами АСН;
- сприяння соціально-економічному розвитку країн-членів;
- підтримка інтеграційних процесів в Латинській Америці.

Не можна сказати, що умови Сукрського Протоколу виконуються повністю. Суперечливість поглядів членів АСН не дає змоги вирішувати політичні питання узгоджено.

Головні принципи Протоколу стали основою для формулювання мети регіональної інтеграції: підтримувати ідентичність, колективні інтереси і цілі; забезпечувати регіональну безпеку; сприяти співробітництву між країнами АСН; проголосити інтеграцію, як пріоритетний напрям політики АСН; розвивати інтеграцію в Латинській Америці; підтримувати демократичні права населення в країнах регіону; протистояти корупційній діяльності, тероризму та іншим загрозам безпеки регіону [6].

Країнам АСН завжди доводилося робити вибір на користь однієї з двох найвпливовіших організацій в регіоні – НАФТА і МЕРКОСУР. Ці два інтеграційні об'єднання мають зовсім протилежні погляди на майбутнє континенту. Якщо НАФТА активно виступає за співпрацю з США, які є членом даної організації, то країни МЕРКОСУР (лідерами якого є Аргентина та Бразилія) навпаки, обирають незалежний від будь-якого стороннього впливу розвиток континенту. АСН не має настільки потужного потенціалу, а тому співтовариству завжди доводиться обирати, яку інтеграційну тенденцію підтримувати. Основна проблема полягає в тому, що між самими членами АСН немає єдності стосовно підтримки проамериканського напрямку, або співпраці з Аргентиною та Бразилією.

Суперечності, які виникають всередині організації, значно послаблюють її, а тому досягнення початкових цілей АСН таких, як єдність національних інтересів, консенсус у прийнятті рішень, взаємопідтримка, значно ускладнюється. Обрання інтеграційного напрямку є важливою складовою ідейного розвитку АСН, через це єдність у даному питанні є обов'язковою.

З 1996 р. почалася співпраця між АСН і МЕРКОСУР. Спонукали до переговорів економічні питання, а саме створення зони вільної торгівлі між державами Андського співтовариства та членами МЕРКОСУР. Офіційна зустріч відбулась в м. Ліма (Перу), де було обговорено та погоджено основні організаційні питання. Співпраця у даному напрямку виявилася достатньо ефективною, адже торгівля з державами МЕРКОСУР має значно вищі показники, ніж обсяг торгівлі країн АСН.

Незважаючи на позитивну динаміку співпраці з МЕРКОСУР, Еквадор, Венесуела

та Колумбія підтримували Північноамериканську зону вільної торгівлі. Колумбія, Мексика і Венесуела входять до Групи трьох і це є передумовою членства у НАФТА [3, с. 304].

Відсутність єдності у політичних питаннях стало найбільшою проблемою Андської системи інтеграції. Непорозуміння всередині блоку стали причиною виходу з нього Венесуели, адже уряд країни не підтримав співпрацю США і АСН та підписання Угоди про вільну торгівлю (ССТ). Незважаючи на непорозуміння всередині АСН, все одно іде зближення з МЕРКОСУР. На даний час, МЕРКОСУР залишається найвпливовішою організацією, хоча і має велику кількість внутрішньорганізаційних проблем. Взаємна підтримка та співпраця цих двох об'єднань відкриває великі перспективи для політичного, економічного, соціального розвитку та латиноамериканської інтеграції в цілому.

Через суперечливість поглядів країн-членів АСН, консолідація зусиль та інтересів на даний момент не можлива. Об'єднанню потрібно чітко визначити спільну інтеграційну стратегію, йти на компроміси у вирішенні спірних питань і задовольняти інтереси кожної країни АСН. Латиноамериканська інтеграція і так не має єдиного вектору розвитку, а розбіжності у АСН вноситимуть додатковий політичний дисбаланс на континенті [2, с. 92].

Історія розвитку центральноамериканської інтеграції має свої особливості. Головною відмінною рисою є комплексний підхід до регіональної інтеграції, тобто створення регіональної організації, що складається з окремих організаційних структур, які володіють конкретною компетенцією.

ЦАІС було утворено 12 грудня 1991 р. з числа держав Центральної Америки. Центральноамериканська інтеграційна система являє собою складну інтеграційну структуру, яка має великі перспективи для розвитку, але при цьому не позбавлена власних проблем всередині, як загального характеру, так і окремо кожної країни-члена.

Нарада глав держав є вищим органом організації. Генеральний секретар відповідальний за реалізацію рішень, що приймаються на самітах ЦАІС та засіданнях Ради Міністрів.

Розвиток інтеграційних процесів в субрегіоні регулюється великою правовою базою та значною кількістю договорів. Серед них важливе місце займають: установчий Протокол Тегусігалпи, Протокол Гватемали про економічну інтеграцію, рамковий Договір про демократичну безпеку, Договір про соціальну інтеграцію.

В ЦАІС також функціонують Центральноамериканський парламент (Гватемала) та Центральноамериканський суд (Нікарагуа), що виконує консультативну функцію з міжнародно-правових суперечностей [1, с. 241].

У політичній сфері ЦАІС відходить від класичного бачення інтеграції. Лідери країн-членів наголошують на пріоритетності розвитку демократії як у вирішенні внутрішньополітичних питаннях окремої країни, так і на регіональному рівні в цілому. Латинська Америка на протязі тривалого історичного періоду не була залучена до процесу демократичних перетворень, тому зараз важливо, щоб демократизація в регіоні проходила синхронно з міжнародною.

Серед основних цілей ЦАІС можна виокремити наступні:

- підтримка виборних інститутів;
- зміцнення демократичних прав і свобод населення;
- формування якісно нової системи безпеки в регіоні;
- створення системи економічного розвитку в регіоні;
- організація програми соціальної справедливості та розвитку;
- ідентифікація Центральної Америки як невід'ємної частини міжнародних процесів;
- захист навколишнього середовища, підтримка регіональних екологічних програм [8].

Близькість географічного розташування, спорідненість історичного минулого, етнічного складу населення, господарських систем та інші показники є основою для втілення у життя запланованих цілей у найближчому майбутньому. Незважаючи на це, існує ряд перешкод, серед яких:

- недостатня кількість ресурсів (людських, фінансових, природних), залежність від інших країн;
- нестача енергетичних ресурсів, зокрема нафти (крім Гватемали) і як наслідок – економічна нестабільність, вразливість та залежність від імпорту;
- пильний контроль з боку США, так як регіон має важливе геополітичне положення.

Це пов'язано з тим, що Центральна Америка є «сполученням» між Північною та Південною Америками. Саме тому політичний та економічний контроль над цією територією особливо важливий для Сполучених Штатів.

У 2005 р. було ратифіковано договір про вільну торгівлю між ЦАІС та США. Підтримувати створення зони вільної торгівлі відмовились Беліз та Панама.

Створення ЦАІС сприяло вирішенню питань політичного та соціально-економічного розвитку країн Центральної Америки: подоланню монокультурного характеру їх економіки, ослабленню залежності цих країн від впливу США, проведенню економічних реформ, підвищенню життєвого рівня населення [1, с. 242]. Але при цьому залишається ряд проблем, які на даний момент заважають розвитку ЦАІС: незважаючи на успіхи формальної демократії, в суспільстві як раніше залишаються сильні соціальні диспропорції; слабкість політичних систем, причиною якої стали політичні партії в значній мірі дискредитовані і громадянське суспільство, що відіграє другорядну роль; криза інституційної системи.

Для урядів країн Центральної Америки зараз стоїть питання про те, чи варто міняти характер регіональної інтеграції, оскільки система частково вичерпала себе більше ніж за 40 років міждержавного співробітництва. Подальший розвиток регіону в майбутньому залежить в значній мірі від рішення урядів держав.

Отже, латиноамериканські інтеграційні об'єднання розвиваються динамічними темпами, але все одно присутня велика кількість проблем і кризових моментів. У першу чергу це пов'язано з прагненням деяких держав (наприклад, Аргентини, Бразилії) лідирувати в організаціях і нав'язувати своє бачення політичного та економічного розвитку, а також Латинській Америці властива нерівномірність розвитку країн. Однією з головних перешкод на шляху розвитку регіональних об'єднань є те, що їх учасники по-різному бачать майбутнє латиноамериканської інтеграції: одні держави виступають за співпрацю з США, а інші – за співробітництво лише між країнами Латинської Америки. Невизначеність та непорозуміння всередині об'єднань негативно впливає на їхній розвиток.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Богданова Т. Є. Світова та європейська інтеграція [Текст] / Т. Є. Богданова – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили. – 2008. – 340 с.
2. Давыдов В. М. Латинская Америка в современной мировой политике [Текст] / В. М. Давыдов – М.: Наука. – 2009. – 581 с.
3. Кучик О. С. Міжнародні організації [Текст] / О. С. Кучик – К.: Знання. – 2005. – 498 с.
4. Лебедева Т. П. Геополитика [Текст] / Т. П. Лебедева – М.: Университетский гуманитарный лицей. – 2008. – 220 с.
5. Asociación Latinoamericana de Integración [Recurso electrónico]. - Modo de acceso: www.aladi.org/sitioAladi/index.html – (Fecha de referencia 20/06/2015) - el nombre de una pantalla
6. Comunidad andina [Recurso electrónico]. - Modo de acceso: www.comunidadandina.org/Documentos.aspx – (Fecha de referencia 20/06/2015) - el nombre de una pantalla.
7. Montevideo Treaty [Electronic resource]. – Access mode: www.sice.oas.org/trade/Montev_tr/Montev1e.asp#chapI– (Accessed 20 July 2015)
8. Sistema de la Integración Centroamericana [Recurso electrónico]. - Modo de acceso:

www.sica.int/ – (Fecha de referencia 20/06/2015) - el nombre de una pantalla

REFERENCES:

1. Bohdanova T.Ye. Svitova ta yevropeiska intehratsiia [World and European integration]. – Mykolaiv: Vyd-vo MDHU im. Petra Mohyly. – 2008.– 340 s.
2. Davydov V. M. Latinskaya Amerika v sovremennoy mirovoy politike [Latin America in the contemporary world politics]. – M.: Nauka. – 2009.– 581 s.
3. Kuchyk O. S. Mizhnarodni orhanizatsii [International organizations]. – K. : Znannia. – 2005. – 498 s.
4. Lebedeva T.P. Geopolitika [Geopolitics]. – M.: Universitetskiy humanitarnyy litsey. – 2008.– 220 s.
5. Asociación Latinoamericana de Integración [Recurso electrónico]. - Modo de acceso: www.aladi.org/sitioAladi/index.html – (Fecha de referencia 20/06/2015) - el nombre de una pantalla
6. Comunidad andina [Recurso electrónico]. - Modo de acceso: www.comunidadandina.org/Documentos.aspx – (Fecha de referencia 20/06/2015) - el nombre de una pantalla.
7. Montevideo Treaty [Electronic resource]. – Access mode: www.sice.oas.org/trade/Montev_tr/Montev le.asp#chapI– (Accessed 20 July 2015)
8. Sistema de la Integración Centroamericana [Recurso electrónico]. - Modo de acceso: www.sica.int/ – (Fecha de referencia 20/06/2015) - el nombre de una pantalla

Заболотная М. Ф., аспирант кафедры политологии Запорожского национального университета (Запорожье, Украина), E-mail: Zamashka90@mail.ru

Особенности развития субрегиональных интеграционных объединений в Латинской Америке: политический аспект

Аннотация. В статье проанализированы особенности интеграционных процессов в Латинской Америке. Дается описание региональных организаций и проводится анализ их политического влияния на латиноамериканскую интеграцию. Рассмотрены ключевые моменты становления организаций и их функционирования, а также выявлены проблемные и спорные вопросы каждой из них.

Ключевые слова: Латинская Америка, интеграция, регионализация, политическая система, субрегиональные интеграционные объединения.

Zabolotna M., postgraduate student of the Department of politology, Zaporizhzhya National University (Zaporozhye, Ukraine), E-mail: Zamashka90@mail.ru

Features of development of the sub-regional integration organizations in Latin America: political aspect

Abstract. Present international relations are a complex of relatively particular varieties, especially political, diplomatic, economic, religious, cultural and media relations. Integration is a versatile and complex phenomenon. It is quite difficult process which does not have definitive typology.

Integration determines patterns of development of the modern world, because it influences the global structure, global governance. At the present, the development of integration organizations has great importance in international relations. These organizations exist in all regions. They have a great influence on the development of political, economic, social and cultural relations between states that are members of these associations. New integration structure should ensure an active human development in general. This is the main criteria and principles of the modern world, and according to this criteria, it is also an institutional functional mechanism.

In particular, the process of integration is very popular in Latin America. In Latin America, there are a large number of different integration organizations. Among them are: Latin American Integration Association, Andean Community of Nations, Central American Integration System. All of these organizations influence the development of integration processes on the continent.

Latin American integration has one feature. The cooperation between states has an economic basis. The above organizations have not only economic interests, but also common political, cultural, eco and social projects.

It can be argued that the process of integration in Latin America is developing rapidly and has great prospects. But there are some problems. First of all, there is no unity among the states. Different countries have different integration strategy. Also, Latin American countries do not develop uniformly. Argentina and Brazil are developing faster rate than other countries. Thus, it is

obvious that the integration of Latin America has some problems. But there are many organizations that are developing and increase their potential.

Key words: *Latin America, integration, regionalization, political system, sub-regional integration associations.*

УДК 329:35 (20)

Кіянка І. Б.

кандидат політичних наук, доцент,

Львівський регіональний інститут державного управління

Національної академії державного управління

при Президентові України (Львів, Україна), E-mail: kiyanka@i.ua

ПОПУЛІЗМ ЯК ЗНАРЯДДЯ ХАРИЗМАТИЧНИХ ЛІДЕРІВ

Анотація. *Предметом аналізу є дослідження впливу популізму у програмах політичних лідерів. До уваги беруться стратегічні кроки щодо реалізації популістських гасел у суспільстві та їх важливість у житті громад. Для прикладу ілюструється досвід американського суспільства кінця XIX століття.*

Ключові слова: *популізм, вибори, політична партія, політичний режим, демократія.*

Однією з ключових рис феномену популізму слід вважати високий рівень персоналізації політичної діяльності, тісний зв'язок між поширенням та рівнем впливу популістського руху і особистістю його лідера. Ця особливість не є, звичайно, властивою винятково популізму, адже харизматичні лідери можуть висуватися на провідні позиції, обстоюючи системи цінностей, далекі від популізму будь-якого гатунку – консервативні, наприклад, або ж зробити кар'єру у межах впливових організаційних структур з потужною традицією, приміром, таких, як церква. Проте для популістського руху харизматичне лідерство майже завжди є обов'язковим елементом. З іншого боку, в умовах відкритої, публічної політичної боротьби популістські прийоми та риторика постають сильним, а часом і необхідним інструментом.

Мабуть, уперше в європейській історії діячі популістського штибу з'явилися в античній Греції. Їх поява стала можливою у контексті протиборства старовинної аристократії та демосу, широких верств міського населення. У найвпливовішому з усіх еллінських полісів – Афінах – завершення формування основ демократичної системи влади пов'язане з ім'ям Перикла (близько 500 – 429 рр. до н.е.), одного з найбільш відомих політичних діячів усього античного періоду. Боротьба знаті та демократичної партії, лідером якої був аристократ за походженням і представник еліти за вихованням Перикл, закінчилася перемогою «демократів» та ствердженням демократичного політичного устрою, системи прямої демократії, за якої рівні політичні права отримували усі громадяни Афін. (Зрозуміло, що таких прав не мали численні раби, а також негромадяни-метеки і жінки; давньогрецьке суспільство, на загал дуже патріархальне, практично, за окремими специфічними винятками, усувало жінок від участі у громадянському та політичному житті).

Важливими акторами на політичній сцені Афін були, як у період боротьби демосу і аристократії, так і в умовах міцно інституалізованої демократії, демагоги – лідери, чи вожді народу. Вочевидь, є неправильним ототожнювати діяльність та дуже важливу для політичних змагань в античному полісі ораторську практику усіх «народних вождів» із демагогією у сучасному значенні цього терміну. Зрештою, демагогом був навіть Перикл. Проте саме у їхній діяльності можемо, як видається, побачити яскраві приклади використання і демагогії, і популістських прийомів політичної боротьби.

Практично кожен політик, що прагнув бути лідером демосу – а в Афінах, як не парадоксально, останні дуже часто мали аристократичне походження, – поставав

перед необхідністю добиватися симпатії маси, численних, але не надто культурних та освічених верств полісної громади. За визначенням Е. Фролова, «...сама манера публічного життя таких політиків, стиль їх суспільної діяльності за необхідністю вирізнялися підкреслено демократичним характером. Задля більшої популярності, вони загравали з народом, причому не гребували жодними вивертами та хитрощами, виступаючи зачинателями...демагогічного стилю...».

На нашу думку, якщо прагнути до об'єктивності, нам дещо бракує фактів, щоб категорично визначати цього знаменитого демагога як «популіста». Проте риси популістського стилю політики та популістської технології безпосередньої апеляції до народу були, вочевидь, властиві його діяльності. В умовах прямої демократії стародавніх Афін їх застосування, у тих чи інших масштабах, виглядає, мабуть, неминучим.

Звертаючись до досвіду зовсім іншого історичного періоду, прикладом харизматичного лідера, що успішно застосовував популістські технології впливу, можна вважати американського президента Ендрю Джексона (1767 – 1845). Він належав до числа тих політичних лідерів, які залишили найпомітніший слід в історії США. Два терміни Джексона на посаді глави держави (1829 – 1837 рр.) позначені низкою важливих подій у внутрішній та зовнішній політиці Сполучених Штатів, що відбувалися за його активної участі.

Виходець з родини ірландських переселенців, майбутній президент ще підлітком узяв участь у Війні за незалежність, під час якої потрапив у ворожий полон. Два його брати та мати у роки війни загинули чи померли, і в 14 років Джексон залишився сиротою. За визначенням російського історика Г. Дубовицького, молодому Джексону властиві були прикметні риси усього тодішнього американського суспільства, і особливо «фронтиру» Південної Кароліни, де він зростав – войовничий індивідуалізм, експансивність, брак культури. Не маючи освіти, проте виявивши чималі здібності та характер, Е. Джексон зумів стати у штаті Теннессі юристом, а шлюб допоміг йому забезпечити певний рівень матеріальних статків [1].

Істотною частиною майна Джексона-плантатора були раби, яких у його власності, станом на 1845 р., нараховувалося 161; це робило Джексона одним з найбільших рабовласників Теннессі. У 1796 р. Е. Джексон став конгресменом, у 1797 р. – сенатором від Теннессі, а незабаром обійняв посаду члена Верховного суду штату, відтак увійшовши до верхівки місцевого суспільства. У цей період він був послідовним антифедералістом, прибічником широких прав штатів та жорсткого обмеження повноважень федеральної влади.

Майбутній президент відомий своєю участю у кількох дуелях, принаймні одна з яких закінчилася загибеллю його супротивника. Велику популярність Джексону принесла участь в американо-британській війні 1812 – 1814 рр. Не маючи жодного військового досвіду, він, у ранзі генерала командує добровольчими силами, зумів здобути перемогу над англійцями у битві біля Нового Орлеану у січні 1815 р. (На той момент вже був підписаний мирний договір у Генті, але відомості про це Америки ще не дісталися). У 1813 – 1814 рр. Джексон керував також кількома успішними (і дуже жорстокими) походами проти індіанців-кріків. Весною 1818 р. генерал Джексон, діючи досить авантюрно, під приводом протидії набігам семінолів захопив іспанську Флориду.

Пізніше, у 1819 р. легалізуючи фактичний стан речей, Вашингтон підписав угоду з Мадридом про передачу Флориди США; при цьому американський уряд мав, замість іспанського, виплатити своїм громадянам відшкодування збитків за напади індіанців на територію, що раніше була іспанською (уся сума склала понад 5 млн. доларів).

Військові успіхи принесли Ендрю Джексону величезну популярність, особливо на Півдні та Заході, створили репутацію безстрашного американського героя, людини, що розуміє «простий народ» та не пов'язана із washingtonськими бюрократами.

На початку 1820-х років чимала частина американців висловлювала незадоволення політичним істеблішментом, що склався у попередні десятиліття. Закидаючи йому корупцію, клановість, ігнорування інтересів значної частини громадян, широкі кола американського суспільства прагнули змін, демократизації республіки, розширення реальної політичної участі. Джексон став вождем незадоволених [1, с. 9-10].

Розпочавши, у 1824 р., боротьбу за президентське крісло, група довірених осіб популярного генерала, його «штаб» (який охрестили «хунтою з Нешвіла») оприлюднила відомий памфлет – «Листи з Вайомінга», у якому заявляла, що «...нація загрузла в інтригах та погано керується, чесноти та моральні устої революції розхитані», і закликала країну повернутися до революційних принципів народовладдя, підтримавши Джексона на президентських виборах.

Вибори 1824 р. не принесли Джексону успіху. Кампанія 1828 р. велася його Демократичною партією (створеною у цей час на основі колишньої Республіканської) під гаслами відновлення справжнього правління народу, викорінення корупції, яка облутала Вашингтон. Е. Джексон виступив також за виселення індіанців на території на захід від Міссісіпі, що було бажанням більшості «білих» мешканців прикордонних районів. На загал президентська кампанія 1828 р. «являла собою класичне передвиборне шоу з усіма його негативними рисами. Джексон розумів роль рядових виборців, тому акцент було зроблено на широкомасштабну риторику і численні масові заходи. Сторони ніби змагалися у викритті пороків одне одного».

Кампанія Джексона, кандидатура якого втілювала сподівання багатьох американців на зміни, спиралася на масштабну організаційну роботу його штабу. Водночас складно заперечувати властиві їй (втім, певною мірою і його опонентам) популістські акценти – викривальну риторику, заяви про «змову» еліти, апеляції до почуттів «простих людей», яких верхівка усунула від влади. Важливим моментом у виступах Джексона поставала ідея «повернення» до справжнього народоправства часу Війни за незалежність, ідеалів «батьків-засновників» американської республіки [1, с. 13].

Після перемоги на виборах 1828 р. Е. Джексон став першим президентом – вихідцем із Заходу, поклавши таким чином кінець фактичній монополії на владу верхівки Вірджинії та Нової Англії. Інаугурація новообраного глави держави стала згодом однією з легенд американської історії. Під час церемонії величезний натовп бажаних побачити президента прорвався у Білий дім, потропивши посуд та пошкодивши декор кімнат. Один з сучасників згадував: «Вони (люди, що прийшли на інаугурацію. – *І.К.*) подолали 500 миль, щоб побачити генерала Джексона, і, здається, справді думали, що країну врятовано від якоїсь жахливої небезпеки».

Джексон обстоював запровадження прямих виборів президента, а також сенаторів, на один шестирічний термін, що мало б стати інструментом розширення народоправства, елементів прямої демократії у конституційній системі США. Проте реалізувати відповідні зміни до конституції країни виявилось неможливим. При цьому президенту довелося боротися з антифедералістськими прагненнями окремих штатів (зокрема, т. зв. нуліфікаторами – прибічникам права штатів скасовувати федеральні закони).

Намагаючись виконати передвиборчі обіцянки, президент провів певну чистку корумпованого державного апарату, запровадив принцип ротації чиновників. Щоправда, посади втратило не так вже і багато осіб. При цьому практика фактичної приватизації чиновниками своїх посад почасти поступилася місцем заміні посадовців за принципом партійної лояльності. Джексон, який основи своєї репутації створив завдяки військовим успіхам, також вжив заходів для покращення матеріального забезпечення ветеранів та їхніх родин.

За президентства Е. Джексона і за його участі відбувалося масове виселення індіанців, у яких уряд фактично примусово викупував землі, на захід від Міссісіпі. Зазначимо також, що Джексон був противником аболіціоністів, і протидіяв їхній

діяльності, зокрема, у питанні права противників рабства надсилати свої агітаційні матеріали поштою у південні штати. У ті роки масток-плантація того типу, яким володів Джексон (головна його садиба відома під назвою «Ермітаж»), основа його матеріального благополуччя, міг бути прибутковим, лише використовуючи дармову працю рабів. Рух аболіціоністів становив пряму загрозу економічному впливу рабовласників, цілій економіці південних штатів, а відтак і матеріальному становищу самого президента [2, с. 80-81].

У 1832 р. Е. Джексона було переобрано на другий термін. Головною темою президентської кампанії цього року стало питання про долю т. зв. Другого банку США, створеного у 1816 р. президентом Медісоном, який виконував функції загальнонаціонального фінансового регулятора. Банк, чий центральний офіс знаходився у Філадельфії, створив широку мережу відділень по цілій країні. Ним керували та володіли більшою частиною його акцій приватні особи (головою установи був Н. Бідл), при цьому близько 20 % капіталу належало іноземцям, переважно англійським фінансистам. Другий банк США відігравав ключову роль у грошово-кредитній системі країни. На рубежі 1820-х – 1830-х років його фінансове становище у цілому було дуже надійним, а акції вважалися відмінним вкладенням капіталу.

Проте президент Джексон та «джексона́нці» вирішили атакувати Другий банк США. Не будучи надто компетентним у фінансових питаннях, він загалом із недовірою ставився до банків, вважаючи їх джерелом інфляції, спекуляції та корупції. Діяльністю банку були незадоволені деякі місцеві банкіри, фінансові кола Нью-Йорка, що конкурували із банкірами Філадельфії. Можна також припустити, що серед прихованих мотивів наступу на банк було й бажання бізнес-кіл, пов'язаних із Демократичною партією, отримати доступ до його активів та прибутків. «Джексона́нці» звинуватили Другий банк США у монополії, в ущемленні інтересів штатів, у тому, що він сприяє поглибленню соціального розшарування, а також у праці задля інтересів іноземців. (За зауваженням Н. Романової, «Джексона не залишив байдужим той факт, що банк щорічно відправляв за океан від 2 до 5 млн. доларів у дзвінкій монеті для сплати по дивідендах») [3].

Починаючи наступ на Другий банк США, Джексон заявив про неконституційність його діяльності. Президент вважав банк надто потужною організацією, що здатна сильно впливати на внутрішню політику країни, зокрема, підтримати його політичних опонентів. Водночас, нападаючи на заможних банкірів, які, зрозуміло, не викликали жодних симпатій у більшості виборців, він «хотів постати перед американцями справді народним лідером, що йде назустріч їх побажанням».

Для популістського політика захоплені банкіри – чи не ідеальний об'єкт для атаки та звинувачень у негараздах народу. Ветуючи проведення через Конгрес та Сенат продовження хартії (державної ліцензії, статуту) для Другого банку США, Джексон «грав на почуттях простих американців. Прийоми демагогічного характеру всі більше проникали у сферу політичного життя, оскільки роль виборців у 20-х – 30-х роках незмірно зросла» [3, с. 94].

У 1833 р. Джексон добився вилучення з Другого банку державних коштів та передачі їх численним місцевими банкам (pet-banks, «банкам-любимчикам»). Це поклало кінець діяльності банку у ролі національного фінансового регулятора. Сприяючи розширенню та спрощенню кредитування, знищення Другого банку призвело водночас до масштабних спекуляцій, масової появи ненадійних кредитних білетів дрібних банківських установ тощо.

Опоненти у Конгресі та Сенаті звинувачували президента у зловживаннях владою, її узурпації, антиконституційних діях тощо. Ключовим аргументом президента на захист своїх рішень (зокрема, викладеним у розлогіму тексті згаданого вище вето) була теза, що він діє як представник народу, реалізуючи його волю та у його інтересах. (Обурений та розгублений Н. Бідл писав про вето на закон про Другий банк США в емоційному приватному листі: «Це справді маніфест анархії, подібний

тим, що могли б випустити Марат чи Робесп'єр для голоти Сент-Антуанського передмістя»). На наш погляд, гостра конституційно-політична дискусія між «джексоніанцями» та їх противниками була по суті вираженням сформульованої вище «різноспрямованості» мажоритарно-представницької та конституційно-процедурної складових, властивих демократичному ладу. У вимірі цієї суперечності популістські лідери схильні наголошувати на перевазі першої з них – вважаючи самих себе репрезентантами народу та його справжньої волі [4, с. 14-15].

У цілому вісім років президентства Ендрю Джексона стали часом чималих змін у країні, зростання її території, економіки та міжнародного впливу. У боротьбі зі своїми політичними опонентами Джексон зміг добитися успіху, вдаючись до популістської риторики та почасти популістських заходів, позиціонуючи себе вождем «народу», що бореться проти корумпованої еліти. Його діяльність – приклад доволі успішного використання популістських інструментів у рамках відносно демократичної політичної системи, яке, попри певні негативні наслідки, на загал сприяло демократизації США, розширенню рівня політичної участі [5, с. 427].

Наведені тут декілька історико-політичних сюжетів належать різним епохам, мали місце у дуже відмінних суспільних обставинах та умовах. Попри це, вони спонукають нас до висновку, що харизматичний тип політичного лідерства, який за самим своїм змістом пов'язаний з апеляцією передусім до емоцій, навіть підсвідомості людей, виявляється найбільше пов'язаним з популістськими технологіями політичного впливу.

Водночас, ці сюжети дають підставу стверджувати, що популістська готовність протиставити пряме народоправство інституційно-процедурній складовій демократії на практиці майже неминуче веде до зосередження сподівань масового учасника політичної дії на особі того чи іншого харизматичного лідера. При цьому характер, масштаби та результати діяльності такого лідера і його прибічників можуть бути надзвичайно різними – від тієї чи іншої трансформації, розвитку демократичної системи, яка переживає кризу (президент Е. Джексон).

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Дубовицкий Г. Эндрю Джексон [Электронный ресурс] / Г. Дубовицкий // Вопросы истории. – 1992. – № 8-9. – С. 6-24. – Режим доступа: www.svitoc.ru/page/articles.html_america...jackson. (Дата обращения 20.06.2015) – Название с экрана.
2. Романова Н. Реформы Э.Джексона (1829 – 1837) / Н. Романова. – М.: Наука, 1988. – 152 с.
3. Романова Н. Причины борьбы правительства Э.Джексона против Банка США (1829 – 1831) / Н. Романова // Американский ежегодник. – 1977. – С. 86 – 108.
4. Фролов Э. Политические лидеры афинской демократии (опыт типологической характеристики) / Э. Фролов // Политические деятели античности, средневековья и Нового времени. – Л.: Изд.-во ЛГУ, 1983. – С. 6 – 27.
5. Cheatham M. Andrew Jackson, Slavery and Historians / M. Cheatham // History Compass. – 2011. – 9/4. – P. 326–338.

REFERENCES:

1. Dubovitskiy G. Endryu Dzhekson [Electronic resource] // Voprosy istorii. – 1992. – № 8-9. – S. 6/24.], – Access mode: [http : www.svitoc.ru/page/articles.html_america...jackson](http://www.svitoc.ru/page/articles.html_america...jackson) (Accessed 20 July 2015)
2. Romanova N. Reformy E. Dzheksona (1829 – 1837) [Reforms E. Jackson (1829 – 1837)]. – М.: Nauka, 1988. – 152 s.
3. Romanova N. Prichiny bor'by pravitel'stva E. Dzheksona protiv Banka SShA (1829 – 1831) [The reasons for the struggle against the US government E.Dzheksona Bank (1829 - 1831)] / Amerikanskiy ezhegodnik [American Yearbook]. – 1977. – S. 86 – 108.
4. Frolov E. Politicheskie lidery afinskoy demokratii (opyt tipologicheskoy kharakteristiki) [Political leaders of the Athenian democracy (the experience of typological characteristics)] / Politicheskie deyateli antichnosti, srednevekov'ya i Novogo vremeni [Politicians of antiquity, the Middle Ages and Modern Times]. – L.: Izd.-vo LGU, 1983. – S. 6 – 27.
5. Cheatham M. Andrew Jackson, Slavery and Historians // History Compass. – 2011. – 9/4. – P. 326–338.

Киянка И. Б., кандидат политических наук, доцент, Львовский региональный институт государственного управления Национальной академии государственного управления при Президенте Украины (Львов, Украина), E-mail: kiyanka@i.ua

Популизм как орудие харизматического лидера

Аннотация. Предметом анализа является исследование влияния популизма в программах политических лидеров. Учитываются стратегические шаги по реализации популистских лозунгов в обществе и их важность в жизни общин. Например иллюстрируется опыт американского общества конца XIX века.

Ключевые слова: популизм, выборы, политическая партия, политический режим, демократия.

Kiyanka I., PhD in political sciences, assistant professor, Lviv regional institute of public administration of the National academy of public administration under the President of Ukraine (Lviv, Ukraine), E-mail: kiyanka@i.ua

Populism as an instrument charismatic leader

Abstract. One of the key features of the phenomenon of populism should be considered a high level of personalization of politics, a close relationship between the spread and level of impact of the populist movement and the personality of its leader. This feature is not, of course, extremely characteristic of populism because charismatic leaders can run for leading positions defending the system of values, far from the populism of any sort - conservative, for example, or a career within the influential organizational structures with a strong tradition, for example, such as the church.

However, populist movement almost always charismatic leadership is a must. On the other hand, in an open, public political struggle populist rhetoric techniques and appear strong, and sometimes necessary tool.

Important actors on the political scene of Athens were like during the struggle aristocracy and demos, as well as in strongly institutionalized democracy, demagogues - leaders or leaders of the people. Obviously, is wrong to equate the activities and are very important for the political struggle in the ancient polis oratorical practice all «popular leaders» of demagoguery in the modern sense of the term. In the end, there was even a demagogue Pericles. However, it was in their activities can seem to see bright and examples of demagoguery and populist methods of political struggle.

These are some historical and political subjects belonging to different epochs occurred in very different social circumstances and conditions. Nevertheless, they lead us to the conclusion that the charismatic type of political leadership, which by its very content related primarily to appeal to the emotions, even the subconscious of people, is the most populist technologies related to political influence.

However, these stories give grounds to assert that populist willingness to oppose direct public institutional and procedural component of democracy in practice almost inevitably leads to concentration of mass by expectations of political action in the face of a charismatic leader. The nature, scope and results of operations of the leader and his supporters can be very different - from a particular transformation of a democratic system that is in crisis (President E. Dzheksan).

Key words: populism, elections, political party, political regime, democracy.

УДК 321

Клюй А. І.

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри політології ДНУ імені Олеся Гончара,
(Дніпропетровськ, Україна), E-mail: visnukDNU@i.ua

КАТЕГОРІЯ «ПРИРОДНИЙ СТАН» В ІСТОРІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

Анотація. Вивчається роль та місце наукової категорії «природний стан» в історії політичної думки. Увага приділяється комплексному дослідженню даної категорії шляхом виокремлення системи споріднених її категорій – «природне право», «природні права людини», «суспільний договір». Аналізуються особливості тлумачення природного стану такими мислителями, як Т. Гоббс, Дж. Локк та Ж.-Ж. Руссо.

Ключові слова: природний стан, природне право, права людини, суспільний договір, політична думка.

Постановка проблеми. Категорію «природний стан» можливо вважати однією з базових при дослідженні історії політичної думки, як зарубіжної, так і вітчизняної. Звернення до аналізу даної категорії актуалізує вивчення цілого ряду феноменів, починаючи від природи людини й закінчуючи формою правління. Важливість вивчення природного стану обумовлюється його первинністю щодо держави, що знайшло своє відображення у концепції природних прав людини, заснованих на природному праві, та ідеї розгляду держави як штучного утворення, яке виникло в результаті волі людей та з метою надання законних гарантій забезпечення цих прав.

Також варто акцентувати увагу на тому, що природний стан є цікавим предметом дослідження в тому числі й для сучасних вчених, які представляють різні науки. Зважаючи на це, можливо вказати на міждисциплінарний статус даної наукової категорії, що є актуальною для вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Багато уваги у публікаціях науковців приділено аналізу категорії «суспільний договір»: визначаються особливості такого договору, укладання якого веде до виникнення держави, вивчаються різні точки зору щодо інтерпретації його змісту. Йдеться, зокрема, про роботи В. В. Гаджієва [2] та Б. Капустіна [10]. Окремий великий масив наукової літератури присвячено дослідженню особливостей природного права, найчастіше у порівнянні із правом позитивним. Над цією тематикою працюють такі дослідники: Р. П. Луцький [8], О. В. Патлайчук [11], Х. М. Хвойницька [13] тощо. Доволі популярним предметом дослідження є права й свободи людини, процес еволюції їх осмислення в історії політичної та правової думки. Йдеться про роботи Т. Бик [1], О. В. Коваленко [5], Л. Новак-Каляєвої [9]. С. Шевцов [14] аналізує концепції природного стану Гоббса, Локка та Руссо. Політична теорія С. Оріховського вивчається, зокрема, І. Куташевим [6] та Х. М. Хвойницькою [13].

Мета та завдання дослідження.

Попри наявність значного наукового доробку, присвяченого аналізу теорії суспільного договору, не є у повній мірі досліджена споріднена за своїм змістовним наповненням категорія «природний стан». Отже, в якості мети дослідження виступає проведення комплексного аналізу категорії «природний стан» в контексті визначення її ролі та місця в історії політичної думки. Обрана мета визначає наступний перелік завдань дослідження:

- визначити систему наукових категорій, що дає можливість осмислити процес переходу людей від природного до державного стану;
- дослідити еволюцію уявлень про природне право в історії політичної думки;
- проаналізувати зміст категорії «природні права людини» в контексті осмислення становлення в політичній думці концепції природного стану;
- розглянути основні ідеї теорії суспільного договору шляхом вивчення політичних концепцій Т. Гоббса, Дж. Локка та Ж.-Ж. Руссо.

Виклад основного матеріалу.

Перш за все необхідно констатувати наявність органічного взаємозв'язку ряду категорій, застосування яких дозволяє отримати системне уявлення щодо процесу переходу людства від так званого природного (додержавного) стану до, відповідно, життя в державі. При цьому варто зробити наголос на тому, що дискусійним залишається питання щодо статусу природного стану: позиція політичних мислителів щодо реальності/гіпотетичності його існування.

Отже, можливо говорити про такі наукові категорії, споріднені за своїм змістовним наповненням категорії «природний стан»: «природне право», «природні права людини», «суспільний договір». Кожна з них відображає той чи інший аспект політичної реальності. Проте лише системне їх застосування дає адекватне та повне уявлення щодо того, як в історії політичної думки, зарубіжної і вітчизняної, осмислювалися різні стани людства – природний та державний.

Одна із перших категорій, яку застосовують політичні мислителі вже в античності – природне право. Фокус уваги тогочасних політичних філософів, серед яких треба в цьому контексті виокремити насамперед Цицерона, був спрямований на аналіз природного права, джерелом якого є сама людина, її існування. Крім того, позитивні (як створені людиною) закони можливо вважати справедливими у тому випадку, якщо вони відповідають саме природному праву.

У період Середньовіччя античне тлумачення природного права еволюціонує у бік наповнення його теологічним змістом – як рівність всіх людей перед Богом. Крім того, у цей період «політичну свободу давніх греків і цивільне право римлян змінили локальні «свободи» або «вольності», надані певним групам населення» [9].

Зрозуміло, що епоха Відродження та Реформації значним чином вплинула на розвиток уявлень про природне право. У період Нового часу ці ідеї набувають системного осмислення, яке, з одного боку, багато в чому базується на розроблених в античності концепціях, а з іншого – є базисом сучасного світогляду. В даному контексті треба насамперед згадати роботи Г. Гроція, який, аналізуючи природне право, звертається до ідей Цицерона. Г. Гроцій характеризує людину як таку, що прагне жити в суспільстві у злагоді з іншими, а природне право, разом із розумом, є чинниками її соціальності [4, с. 50 – 51].

Таким чином, необхідно констатувати, що становлення концепції природного стану в історії політичної думки безпосередньо пов'язане з осмисленням політичними філософами феномену природного права. Зважаючи на мету та завдання даного дослідження, необхідно підкреслити, що природне право панує саме у природному стані. Видається, що саме визнання першочерговості природного права як такого, що витікає безпосередньо з природи людини, багато в чому вплинуло на утвердження первинності природного стану у порівнянні із станом державним, який вже слідує за ним. Так, певні політичні мислителі вважають природний стан «золотим віком» людства.

Важливим в контексті даного дослідження є проведення порівняльного аналізу природного права та права позитивного як штучного феномену, створеного людиною.

Перш за все треба зазначити, що в науковій літературі [13, с. 24] вирізняють вузький та широкий підходи до інтерпретації сутності природного права. У першому випадку під ним розуміється певний комплекс імперативних принципів, які мають абсолютний характер, тобто не залежать від будь-яких зовнішніх по відношенню до них чинників. Вони виступають в якості універсальних принципів людської поведінки. У другому випадку природне право отожднюється із принципом справедливості, який витікає із одвічної природи речей та є критерієм оцінювання порядку співжиття у суспільстві.

Природне право «впливає із самої біологічної основи існування людини і воно належить їй за правом народження, а тому не може обмежуватись чи заперечуватись ні державою, ні суспільством, а тим більше приноситься у жертву будь-яким політичним інтересам» [8, с. 39].

В даному випадку увага акцентується на тому, що сама людина, її природа є безпосереднім джерелом природного права та найвищою цінністю, що знов-таким цілком відповідає ідеям Нового часу.

О. В. Патлайчук [11], вивчаючи проблему співвідношення природного та позитивного права, вказує на такі основні ціннісні складові природного права: справедливість, рівність, свобода, достоїнство особистості, права людини, правове обмеження влади.

«Норми і принципи природного права мають абсолютний характер. Серед величезної кількості мінливих і відносних цінностей вони вказують на непорушні заборони і безумовні ідеали. Своім існуванням вони підтверджують ту істину, що людина не може жити в світі, де все відносно, й спиратися лише на договірні, тобто

сформульовані самими людьми основи», – зазначає Р. П. Луцький, що, власне, й розкриває зміст пріоритетності природного права над позитивним [8, с. 39].

При цьому сучасна теорія правової держави цілком органічно вирішує питання співвідношення природного та позитивного права: останнє на законодавчому рівні закріплює принципи першого, що сприяє гарантуванню природних прав людини.

Таким чином, при вивченні особливостей розвитку в історії політичної думки категорії «природний стан» перш за все увагу треба звернути на аналіз феномену природного права. Основу даного права складає сама людина, її буття, що визначає абсолютний характер його норм. Ключові цінності, що на сьогодні є законодавчо закріпленими та складають базис теорії правової держави, закладені саме в природному праві, що й визначає його першочергову значимість. Осмислення природного права дозволяє сформувати уявлення про особливості природного права, адже саме його норми регламентували життя людей у цей період.

Ще одним принципово важливим джерелом дослідження наукової категорії «природний стан» є вивчення еволюції уявлень про таке засадниче поняття, як права людини.

Т. Бик вказує: «Науковці визначають права людини як певні можливості людини, котрі необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, що об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх людей». Згідно з теорією так званого юснатуралізму, природні права належать всім людям від народження, для їх існування не потрібна воля або згода держави, проте вона має їх гарантувати [1, с. 147 – 148].

Таким чином, права людини первинно притаманні людині, належать їй за народженням, просто в силу того, що вона людина. Відповідно, можливо зробити висновок про те, що права людина – невід'ємна ознака природного стану. Саме існування у людини невідчужуваних прав є ключовим аргументом щодо первинності природного стану.

У XVII-XVIII ст. категорія «природний стан» набуває системного осмислення в результаті ґрунтовної концептуальної розробки близької до неї, але все-таки іншої категорії – суспільний договір, що пов'язано з іменами таких видатних політичних мислителів, як Томас Гоббс, Джон Локк та Жан-Жак Руссо. Порівняння їх теорій дає можливість комплексно проаналізувати особливості концептуалізації феномену природного стану в світовій політичній думці.

Більшість дослідників акцентує увагу на якісних характеристиках природного стану, які були визначені представниками політичної думки. Причому підкреслити варто наступну ідею: особливості природного стану обумовлюються природою людини; виходячи саме з аналізу останньої, вказані теоретики сформували власне уявлення про природний стан людства як етап, що передував створенню цими людьми держави.

Напевно, найбільше уваги до себе привертає концепція «війни всіх проти всіх», що розвивав Т. Гоббс, причини якої філософ визначав шляхом аналізу природи людини: «Таким чином, ми знаходимо в природі людини три основні причини війни: по-перше, суперництво; по-друге, недовіру; по-третє, жагу слави» [3, с. 86].

Важлива ідея, яку поділяли Т. Гоббс, Дж. Локк та Ж.-Ж. Руссо – це рівність всіх людей у природному стані, але при цьому висновки, що вони робили, виходячи з цього постулату, могли бути діаметрально протилежними.

Т. Гоббс вказує на фізичну та розумову рівність людей, що, власне, зумовлює «рівність надій на досягнення цілей», що в умовах відсутності «спільної влади, що тримає всіх у страху», веде саме до «війни всіх проти всіх» [3, с. 85 – 87].

Цікавим в даному контексті є тлумачення Т. Гоббсом природного права: «свобода будь-якої людини використовувати власні сили на свій розсуд для збереження своєї власної природи, тобто власного життя, та, відповідно, свобода робити все те, що, на її думку, є найбільш відповідним для цього» [3, с. 89].

Таким чином, згідно з теорією Т. Гоббса, саме наявність у природному стані як рівності людей, так й їх повної, нічим й ніким не обмеженої свободи веде до «війни всіх проти всіх» та, відповідно, зумовлює прагнення людей вийти з цього стану та перейти до більш впорядкованого життя – у державі, тоді як механізмом такого переходу виступає укладання суспільного договору.

Дж. Локк, з одного боку, поділяє ідею Т. Гоббса щодо двох визначальних характеристик природного стану – свобода та рівність, а з іншого – робить протилежні висновки, в результаті чого цей період в історії людства виступає в якості так званого «золотого віку», що, в свою чергу, актуалізує питання щодо раціональних причин виходу з цього стану, який все-таки Дж. Локк вважає доцільним.

Отже, Дж. Локк бачить природний стан, у якому знаходяться люди, таким: «стан повної свободи щодо їх дій та щодо розпорядження своєю власністю та особистістю у відповідності з тим, що вони вважають відповідним для себе в межах закону природи, не питаючи дозволу у будь-якої іншої особи та не будучи залежними від чиєї-небудь волі». Крім того, рівність є характеристикою даного стану [7, с. 263]. При цьому кожна людина, перебуваючи у природному стані, володіє виконавчою владою [7, с. 268].

З наведених положень можливо зробити декілька висновків. По-перше, ідея природних прав людини як невід'ємних, даних їй самою природою знаходиться в основі концепції цього англійського мислителя як одного із засновників лібералізму. Відповідно, виокремлюються ці засадничі права людини – право на життя, свободу, власність тощо. По-друге, саме природа людини зумовлює як особливості природного стану, так і причини виходу з нього. При цьому, якщо в теорії Т. Гоббса укладання суспільного договору є, так би мовити, результатом злої та егоїстичної природи людини, то у Дж. Локка все навпаки: добра та конструктивно налаштована людина прагне, з одного боку, виробити механізм цивілізованого, раціонального врегулювання можливих суперечностей між індивідами, що є результатом природної відмінності їх інтересів, а з іншого – уникнути все-таки потенційно можливого конфліктного стану. При цьому треба підкреслити, що обидва мислителі вважають людину такою, що раціонально мислить.

Цікавим є проведений Б. Капустіним порівняльний аналіз теорій суспільного договору Т. Гоббса та Дж. Локка.

Згідно з концепцією Т. Гоббса, суверен не є стороною у суспільному договорі, що зумовлює відсутність його підрядкованості нормам даного договору. У Дж. Локка, як одного з засновників лібералізму, носії публічної влади є безпосереднім учасником договору, що, в свою чергу, надає народу важелі впливу на нього: йдеться про зобов'язання виконувати норми укладеного договору.

Важливе значення має визначення обсягу природних прав, які люди відчужують на користь суверену. Саме на данному прикладі очевидною є значна відмінність у тлумаченні Т. Гоббсом та Дж. Локком ролі та місця держави у житті суспільства. Єдине право, що залишається у людей, на думку першого, це право на самозбереження. Згідно з концепцією Дж. Локка, людина відмовляється лише від права «бути суддею у власних справах», що цілком співвідноситься із ключовими завданнями держави – гарантування прав людини та виконання функції арбітру у вирішенні суперечок між людьми.

На думку Дж. Локка, на противагу підходу Т. Гоббса, політична влада, що виникла в результаті укладання суспільного договору, покликана зберігати та, за необхідності, реформувати суспільне життя, що вже склалося в умовах природного стану. У даному випадку увага знову акцентується на первинності природного стану по відношенню до держави.

Вказане вище зумовлює й останню позицію у проведенні порівняльного аналізу політичних концепцій двох видатних мислителів Нового часу. Дж. Локк, знов-таки на відміну від поглядів Т. Гоббса, вважає, що розпад політичної влади не тотожний

розпаду суспільного життя. [10, с. 26 – 29].

Виходячи з вказаного вище, можливо зробити декілька важливих висновків:

- природний стан ідеалізується (відоме його ототожнення із «золотим віком» в історії людства) або, навпаки, характеризується у похмурих тонах, але в будь-якому випадку, це стан описується певною мірою схематично, гіпотетично;
- природний стан є первинним щодо державного стану;
- якісні ознаки природного стану визначають характер політичного правління, яке з'являється вже у стані державному, це, зокрема, стосується визначення меж державного регулювання суспільного життя;
- ідея природного стану є цілком органічною для політичних концепцій Нового часу.

Специфічною є концепція природного стану Ж.-Ж. Руссо [12]. Перше за все йдеться про оригінальний підхід цього політичного мислителя до тлумачення ідеї прогресу, яку він лаконічно конкретизував у відомому своєму вислові «назад до природи». Відповідно, очевидним є висновок щодо ідеалізації природного стану як «золотого віку».

Знов-таки, як і Т. Гоббс та Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо вважає, що в додержавному стані одночасно панували свобода та рівність. Але тут треба зробити уточнення: цей політичний філософ допускав наявність природної нерівності, що обумовлюється об'єктивними чинниками (вік людини, її здоров'я тощо). Цікаво, що ця нерівність допускається, саме тому, що вона є природною, обумовлена самою природою.

Стосовно опису взаємовідносин між людьми, то він займає в цьому питанні певну «серединну» позицію: люди в природному стані, з одного боку, не знаходяться в стані постійної ворожнечі та, з іншого боку, не мають й вродженої схильності до спілкування. Цей перший етап у еволюції природного стану («стан первинної байдужості») змінюється певним прообразом патріархального суспільства: родина виступає, на думку Руссо, найдавнішим із суспільств. Далі відбувається, так би мовити, подія, яка кардинально змінює хід подій – йдеться про появу приватної власності [14, с. 77]. Це призводить до появи соціальної як штучної нерівності.

Категорія «природний стан» була осмислена й в рамках політичної думки України. Йдеться про цілий ряд мислителів, які приділяли в своїх політичних концепціях увагу цьому питанню, проте насамперед слід згадати про праці Станіслава Оріховського-Роксолана.

Так, будучи яскравим представником теорії природного права, він визначає його принципи, приділяє багато уваги аналізу вроджених для кожної людини свобод, вказуючи на необхідність дотримання закону справедливості при вирішенні будь-яких справ [6, с. 175 – 176].

В історії політичної думки наявні різні підходи до тлумачення сутності суспільного договору [2, с. 28], узагальнивши які, можливо визначити наступні його характеристики:

- суспільний договір є результатом згоди людей, які знаходяться в природному стані;
- причини укладання такого договору різняться у політичних мислителів та залежать від того, як вони інтерпретують додержавний стан у розвитку людства, що, в свою чергу, обумовлюється особливостями тлумачення людини як соціальної істоти;
- укладаючи суспільний договір, люди делегують або віддають (в залежності від інтерпретації того чи іншого філософа) певну частину своїх природних прав держав з метою вироблення механізму, який дозволить їм спокійно існувати; йдеться про становлення позитивного права, що, в свою чергу, спричинило появу значної кількості дискусій щодо його співвідношення із правом природним, яке, наприклад в рамках теорії юснатуралізму, є безумовно первинним.

При цьому важливою є проблема, що актуалізується при вивченні концепцій при-

родного права та суспільного договору, розроблених саме у період Нового часу, на яку звертає увагу, зокрема, О. В. Коваленко. Йдеться про визначення оптимального співвідношення свободи людини та меж державної влади: «Автори природно-правових концепцій цього часу вважали, що людина повинна мати свободу цілком використовувати свої знання і майстерність, їй треба дозволити керуватися своїм інтересом до певних речей, які вона знає і які їй небайдужі, щоб вона настільки сприяла досягненню загальних цілей суспільства, наскільки це в її силах» [5, с. 102].

«Розрізнення “природної свободи” і “свободи людини в суспільстві” полягає в тому, що в першому випадку особа є вільною від будь-якої влади людини, тоді коли в другому – вона повинна визнавати ту законодавчу владу, що встановлена за згодою всіх», – підкреслює А. Карась [4, с. 71].

Отже, втрачаючи свою природну свободу внаслідок укладання суспільного договору, людина отримує нову свободу – політичну, специфіка якої обумовлена необхідністю спільного існування людей. Люди – недосконалі створіння, яким було б важко співіснувати один з одним в умовах відсутності правил поведінки, санкціонованих державою, тобто позитивних законів – ось один з ключових постулатів теорії суспільного договору, аналіз якого дозволяє досліджувати й особливості природного стану людства.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Зважаючи на проведений вище аналіз становлення системи категорій («природне право», «природні права людини», «суспільний договір»), котрі дозволяють сформувати уявлення про формування держави як форми співжиття людей, якій передув додержавний стан, можливо сформулювати наступні ключові тези, які дозволять визначити зміст категорії «природний стан».

Перш за все необхідно вказати на первинність природного стану у порівнянні із життям людей у державі, що багато в чому обумовлюється пріоритетністю природного права над позитивним як створеним людиною. При цьому природне та позитивне право знаходять своє оптимальне співвідношення у теорії правової держави. Йдеться насамперед про охорону державою природних прав людини, які є засадничими, адже мають своїм джерелом природу людини. При цьому треба вказати на те, що підхід того чи іншого мислителя до вивчення природи людини зумовлює особливості тлумачення природного стану.

Принципово важливе значення при вивченні природного стану як однієї з ключових категорій в історії політичної думки має звернення до аналізу такого феномену, як суспільний договір, що представляє собою свого роду механізм цивілізованого переходу від природного стану до життя у державі. В даному випадку варто підкреслити, що якісні ознаки природного стану визначають характер політичного правління у державі.

Таким чином, можливо констатувати значимість категорії «природний стан» в історії політичної думки, як зарубіжної, так і вітчизняної.

Насамкінець необхідно наголосити на тому, що дана категорія продовжує залишатися актуальним предметом наукових досліджень, що зумовлює появу нових праць, присвячених її вивченню. В цьому контексті слід згадати роботи Дж. Роулза. Відповідно, проведення аналізу того, яким чином категорія «природний стан» осмислюється вченими ХХ століття, є перспективним напрямком подальших наукових досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Бик Т. Становлення і розвиток концепції прав людини в правовій думці та правових актах держав Європи [Текст] / Т. Бик // Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини. – 2008. – Вип. 25. – С. 147 – 155.
2. Гаджиев В.В. Еволюція поняття суспільного договору (Гоббс, Локк, Руссо) [Текст] / В.В. Гаджиев // Гуманітарні студії. – 2013. – Вип. 20. – С. 28 – 35.
3. Гоббс Т. Левиафан [Текст] / Т. Гоббс. – М.: Мысль, 2001. – 478 с.
4. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласич-

них інтерпретаціях [Текст]: монографія / А. Карась. – Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 520 с.

5. Коваленко О.В. Свобода людини: природний і державний аспекти (Т. Гоббс, Дж. Локк) [Текст] / О.В. Коваленко // Держава і право. – 2012. – Вип. 56. – С. 101 – 103.

6. Куташев І. Суспільно-політичні погляди Станіслава Оріховського [Текст] / І. Куташев // Політичний менеджмент. – 2005. – №3. – С. 169 – 179.

7. Локк Дж. Сочинения: В 3 т. [Текст] / Дж. Локк; пер. с англ. и лат. Т. 3 / Ред. и сост., авт. примеч. А. Л. Субботин. – М.: Мысль, 1988. – 668[1] с.

8. Луцький Р. П. Позитивне та природне право: опозиція категорій [Текст] / Р. П. Луцький // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 4. – С. 38 – 41.

9. Новак-Каляєва Л. Джерела формування концепції прав людини в процесах європейського державотворення [Електронний ресурс] / Л. Новак-Каляєва // Демократичне врядування. – 2012. – Вип. 9. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeVr_2012_9_5.pdf. (дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана.

10. Очерки истории западноевропейского либерализма (XVII–XIX вв.) [Текст] / Общ. ред. д. филос. н. А.А. Кара-Мурзы. – М.: ИФРАН, 2004. – 226 с.

11. Патлайчук О. В. Сутність ідеї та основні ціннісні складові природного права [Текст] / О. В. Патлайчук // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2006. – № 81-83. – С. 92 – 95.

12. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре: трактаты [Текст] / Ж.-Ж. Руссо. – М.: КАНОН-пресс, Кучково поле, 1998. – 416 с.

13. Хвойницька Х. М. Трагування природного права у спадщині Станіслава Оріховського [Текст] / Х. М. Хвойницька // Вісник Житомирського державного університету. Філософські науки. – 2011. – Вип. 59. – С. 24 – 27.

14. Шевцов С. Теория естественного состояния: Гоббс, Локк, Руссо [Текст] / С. Шевцов // Sententiae: наук. пр. Спільки дослідників модерної філософії (Паскалівського т-ва) / голов. ред. О. Хома. – Вінниця: ВНТУ, 2011. – Вип. XXV (№ 2 – 2011). – С. 70 – 83.

REFERENCES:

1. Byk T. Stanovlennia i rozvytok kontseptsii prav liudyny v pravovii dumtsi ta pravovykh aktakh derzhav Yevropy [Formation and development of the concept of human rights in the legal opinion and legal acts of the European states] / Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya Mizhnarodni vidnosyny [Bulletin of Lviv University. A series of International Relations]. – 2008. – Vyp. 25. – S. 147 – 155.

2. Hadzhyiev V. V. Evoliutsiia poniattia suspilnoho dohovoru (Hobbs, Lokk, Russo) [The evolution of the concept of the social contract [Hobbes, Locke, Rousseau] / Humanitarni studii [Humanitarian studio]. – 2013. – Vyp. 20. – S. 28 – 35.

3. Gobbs T. Leviathan [Leviathan]. – М.: Mysl', 2001. – 478 s.

4. Karas A. Filosofiia hromadianskoho suspilstva v klasychnykh teoriiakh i neklasychnykh interpretatsiiakh: monohrafiia [Philosophy of civil society in the classical and non-classical theories of interpretation]. – Kyiv; Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2003. – 520 s.

5. Kovalenko O. V. Svoboda liudyny: pryrodnyi i derzhavnyi aspekty (T. Hobbs, Dzh. Lokk) [Human freedom: natural and national aspects (Hobbes, John. Locke)] / Derzhava i parvo [State and Law]. – 2012. – Vyp. 56. – S. 101 – 103.

6. Kutashev I. Suspilno-politychni pohliady Stanislava Orikhovskoho [Socio-political views Stanislaus Orzechowski] / Politychnyi menedzhment [Political Management]. – 2005. – №3. – S. 169 – 179.

7. Lokk Dzh. Sochineniya: V 3 t. [Works: In 3 vols]. – М.: Mysl', 1988. – 668[1] s.

8. Luts'kyi R. P. Pozytyvne ta pryrodne pravo: opozyttsiia katehorii [A positive and natural law: Opposition categories] / Chasopys Kyivskoho universytetu prava [Journal Kyiv University of Law]. – 2011. – № 4. – S. 38 – 41.

9. Novak-Kaliaieva L. Dzherela formuvannia kontseptsii prav liudyny v protsesakh yevropeiskoho derzhavotvorennia [Sources of the concept of human rights in European state]. – [Electronic resource] / Demokratychne vriaduvannia [Democratic governance]. – 2012. – Vyp. 9. – Access mode: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeVr_2012_9_5.pdf. (Accessed 20 June 2015)

10. Ocherki istorii zapadnoevropeyskogo liberalizma (XVII–XIX vv.) [Sketches of the history of Western liberalism (XVII–XIX centuries)]. – М.: YFRAN, 2004. – 226 s.

11. Patlaichuk O.V. Sutnist idei ta osnovni tsinnisni skladovi pryrodnoho prava [The

essence of the ideas and basic values of the natural law] / Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Filosofiia. Politolohiia [Bulletin of Kyiv National Taras Shevchenko University. Philosophy. Politology]. – 2006. – № 81-83. – S. 92 – 95.

12. Russo Zh.-Zh. Ob obshchestvennom dogovore: traktaty [The Social Contract: treatises]. – M.: KANON-press, Kuchkovo pole, 1998. – 416 s.

13. Khvoynitska Kh.M. Traktuvannia pryrodnoho prava u spadshchyni Stanislava Orikhovskoho [The interpretation of the natural law of inheritance Stanislaus Orzechowski] / Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu. Filosofski nauky [Bulletin Zhytomyr State University. Philosophy]. – 2011. – Vyp. 59. – S. 24 – 27.

14. Shevtsov S. Teoriya estestvennogo sostoyaniya: Gobbs, Lokk, Russo [Theory of natural state: Hobbes, Locke, Rousseau] / Sententiae: nauk. pr. Spilky doslidnykiv modernoi filosofii (Paskalivskoho t-va) [Sententiae: Science. ave. Union of modern philosophy researchers (Pascal t-va)] – Vinnytsia: VNTU, 2011. – Vyp. XXV (№ 2 – 2011). – S. 70 – 83.

Клюй А. И., кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры политологии Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара (Днепропетровск, Украина), E-mail: visnukDNU@i.ua

Категория «естественное состояние» в истории политической мысли.

Аннотация. Изучается роль и место научной категории «естественное состояние» в истории политической мысли. Внимание уделяется комплексному исследованию данной категории путем выделения системы родственных ей категорий – «естественное право», «естественные права человека», «общественный договор». Анализируются особенности трактовки естественного состояния такими мыслителями, как Т. Гоббс, Дж. Локк и Ж.-Ж. Руссо.

Ключевые слова: естественное состояние, естественное право, права человека, общественный договор, политическая мысль.

Klyuy A., PhD in historical sciences, associate professor, associate professor of the department of political science, Oles Honchar Dnipropetrovsk national university (Dnepropetrovsk, Ukraine), E-mail: visnukDNU@i.ua

The category «state of nature» in political thought history.

Abstract. The category «state of nature» is analyzed as one of the basic in foreign and Ukrainian political thought. It is noted that complex research of this category as the goal of this paper may be achieved by formation the system of categories. In addition to the category «state of nature» there are such categories as «natural law», «natural human rights», «social contract».

Natural law is scrutinized as one of the first categories which was applied to analyze a state of nature in Antiquity. It is made up a conclusion that the idea of state of nature was related to natural law concept development. Besides, correlation between natural and positive law is studied. It is noted that this correlation is optimal in the theory of constitutional state, where a state guarantees human rights which are based in human nature and are as essential part of a state of nature.

In the paper it is stressed that political philosophers, who represent different scientific schools in political thought history, consider a state of nature as initial stage regarding human being in the framework of state. At that, existence of natural law and human rights as natural phenomena is described as ultimate cause of consideration of a state of nature as primary as compared to a state. It is depicted the tendency in political theories of certain of the philosophers, for example J. Locke, to portray a state of nature as «golden age» of the human race.

It is placed high emphasis on the idea of dependence of interpretation of the category «state of nature» by different political thinkers (Thomas Hobbes, John Locke, Jean-Jacques Rousseau) from their characterization of human nature.

A lot of attention in this article is devoted to the analysis of the category «social contract». A social contract is researched, according to ideas of before-mentioned political philosophers, as mechanism of transition from a state of nature to a state.

In conclusion it is ascertained, that the category «state of nature» is essential part of world political thought, which allowed scrutinizing a number of different phenomena – from human nature to form of government.

Key words: state of nature, natural law, human rights, social contract, political thought.

Магда Є. В.

кандидат політичних наук,
доцент кафедри Видавничої справи та редагування
Видавничо-поліграфічного інституту
НТУУ «Київський політехнічний інститут»
(Київ, Україна), E-mail: rozumaha@gmail.com

ГІБРИДНА ЗАГРОЗА ДЛЯ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: «ЗЕМЛІ, ДЕ МОЖНА МАЙЖЕ ВСЕ»

***Анотація.** Висвітлено становлення концепту Центрально-Східної Європи в середовищі публічних інтелектуалів упродовж XX ст. Показано особливості місця регіону в системі міжнародних та європейських міждержавних відносин. Проаналізовано процес наростання загрози гібридної війни в регіоні на початку XXI ст. та пошук відповідей на цей виклик.*

***Ключові слова:** гібридна війна, Центрально-Східна Європа, українсько-російська війна.*

Постановка проблеми. Гібридна війна Росії проти України триває вже не перший рік, так само як і дискусії щодо того, чи є реальною загроза для інших країн Центрально-Східної Європи. Про всяк випадок, країни Балтії та Польща попросили збільшити контингент НАТО на власній території, проводять навчання. Але які підстави мають під собою ці побоювання? Чи вони реальні? Чи має тут місце path-dependence?

Метою статті є аналіз специфіки концепту регіону Центрально-Східної Європи та визначення (не)реальності зростання гібридної загрози у цій системі координат.

Концепт Центрально-Східної Європи

Під час аналізу територіального концепту Центрально-Східної Європи ми будемо відштовхуватись від роботи Андрія Портнова «Між «Центральною Європою» та «Русским миром»: Сучасна Україна у просторі міжнародних інтелектуальних дискусій» [1]. У книзі ведеться мова про інтелектуальні дискусії, різні спроби концептуалізації історії та сучасних проблем того регіону, який дехто воліє називати «посткомуністичними країнами», дехто – «Центрально-Східною Європою», а ще інші (головно, це російський націоналістичний (імперіалістичний?) дискурс) – «Русским миром». Цей текст не буде для нас об'єктом для полеміки, але ми спробуємо розширити рефлексію, започатковану Портновим, та надати їй, можливо, інших конотацій.

Від кінця XX – початку XXI ст. концепт «Центральна» або «Центрально-Східна Європа» посів вельми міцні позиції в політичній риторичі та історичних текстах, відсунувши, а то й замінивши собою «Східну Європу». Це закономірно, адже низка країн регіону перебувала на різних стадіях входження в європейський інтеграційний проект. Відтак, потрібно було на рівні мови проілюструвати на правду таки належність до Європи, маркувати себе як «своїх», водночас позначивши когось (Європу Східну) як «не зовсім своїх».

Зі входженням колишніх соціалістичних країн Центральної та Східної Європи до Європейського Союзу активізувалися історичні дослідження, пов'язані з переоцінкою радянської історіографічної спадщини стосовно державотворчої традиції цих народів, потребою розробки власного національного історичного канону, визначення європейського вектора політичної культури від минулого до сьогодення. Окрім цього, важливими є дискусії щодо сутності європейської цивілізації, часу і особливостей формування її центрів та периферії. Особливо актуальними вони є для польської історіографії.

Витворений у XIX ст. «ягеллонський міф» та концепція «цивілізаційної місії Речі Посполитої на Сході» отримав «друге дихання» у XXI ст. з огляду на ре-

альну місію Польщі як «адвоката» колишніх народів Речі Посполитої, особливо України, у справі інтеграції їх у європейську співдружність. До «ягеллонської ідеї» апелював президент Лех Качинський, варто також згадати статтю Яна Пекло, директора Фонду Польсько Української Співпраці PAUCI, «*Wschodnie partnerstwo jagiellońskie*» («Ягеллонське східне партнерство»). Ян Пекло зауважує, що: «Практичний досвід ягеллонського проекту та концепції прометеїзму небагато втратили у своїй актуальності і можуть стати в пригоді при наповненні «Східного партнерства» конкретним змістом» [2].

«Центральна Європа» – одна з найяскравіших інтелектуальних метафор і один з найуспішніших політичних проектів XX століття. Ще 1950 року польський еміграційний історик Оскар Галецький намагався обґрунтувати історичну специфіку розвитку «Східно–Центральної Європи». Наприкінці 1970-х років в угорському самвидаві з'явилася праця медієвіста Єно Сюча «Три Європи», який також послуговувався компромісним терміном «Східно–Центральна Європа». На думку Сюча, цей регіон історично щосили прагнув долучитися до західних структур, але значна чисельність шляхти і слабкий розвиток міст визначили його відставання.

Дискурсивний тріумф цей концепт здобув у 1970–80-ті роки, насамперед, в есеїстиці чеського письменника Мілана Кундери. Він вже робив спробу історичного обґрунтування виокремлення регіону Центральної Європи. Текст Кундери «Трагедія Центральної Європи», надрукований у 1984 році «New York Times» та впливовими німецькими, французькими і британськими виданнями, твердив, що Центральна Європа (себто, Польща, Угорщина і Чехословаччина) становить осердя європейської культури, яке Захід зрадив у 1945 році в Ялті, віддавши на поталу комунізмові. Кундера відкидав окреслення «зовнішньої імперії» СРСР як «Східної Європи» (синонім недо-Європи), натомість, категорія «Центральна Європа» була для нього синонімом «західноєвропейськості», щоправда, тимчасово поневоленої Сходом. Кундера представляє Центральну Європу як зону малих народів, які живуть між Росією та Німеччиною [1, с. 23–26].

Юрій Андрухович продовжує цю думку: «Буття між росіянами та німцями і є історичним призначенням Центральної Європи. Центральноєвропейський страх історично балансує між двома бідами: ідуть німці, ідуть росіяни» [3].

Ідеї цього есею підхопили інші інтелектуали, а головне, що вони впали на сприятливий ґрунт у часі занепаду західних комуністичних партій, радянського вторгнення до Афганістану і постанови польської «Солідарності». Виступаючи за відвоювання Європи, «реєвропеїзацію» терену, концепція Центральної Європи була «метафорою протесту проти радянського панування над Східною Європою». А роль абсолютного Іншого ця концепція, звісно, відводила Росії (причому, в усіх її історичних проявах, а не лише в радянському). Але кого ж включати до регіону? Це важливіше питання.

Сумнівів не викликали Польща, Угорщина, Чехія і Словаччина. Саме ці країни були в центрі уваги синтетичної історії регіону Пьотра Вандича під промовистою назвою «Ціна свободи», що з'явилася одразу після падіння «залізної завіси» і розпаду СРСР. Автор вважає Центральною Європою простір між Балтійським, Адріатичним, Егейським і Чорним морями, а підставою приналежності до нього певної країни – глибокі зв'язки із західною цивілізацією [4].

Патрик Кені в оригінальному дослідженні «Карнавал революції», вважає Центральною Європою країни, об'єднані «спільним минулим в західних імперіях», стверджуючи, що поза цим тереном, події 1989 року сприймалися цілком по-іншому, спричинивши, замість Карнавалу, криваву розплату з режимом Чаушеску в Румунії та війну в Боснії і Хорватії [5]. У цій роботі розглядається Польща, Чехословаччина, Угорщина та НДР, Словенія та Україна.

Закономірно, що нині найбільший вплив на окреслення кордонів регіону має

ЄС. Але попри важливість ідеологічного та політичного чинника у цьому процесі, не варто відкидати його історичної та соціокультурної обумовленості. Тим більше, не варто відкидати аналітичний сенс регіональних історичних порівнянь. Одним з прикладів евристичної продуктивності такого підходу може бути дослідження Орестом Субтельним п'ятох східноєвропейських еліт: польської, угорської та лівонської шляхти, молдавського боярства і козацької старшини, та їхньої відповіді на наступ абсолютизму у XVIII столітті серією повстань (зокрема, повстанням Івана Мазепи), які всі закінчилися поразкою [1, с. 29–30].

Схожою схемою територіального поділу послуговується Тімоті Снайдер. У «Перетворенні націй» Снайдер намагається довести виникнення після Люблінської унії 1569 року багатоетнічної, багатоконфесійної і багатокультурної шляхетської нації, яку він аксіологічно протиставляє руйнівному модерному націоналізму [6]. Територіальні рамки тут обмежені кордонами колишньої Речі Посполитої – нині це землі Польщі, України, Литви та Білорусі. Отже, визначальним для книжки є «східноєвропейський територіальний фокус, який водночас є її методологічним засновком» [6, с. 23]. При цьому саме історія Польщі виглядає визначальною для цілого регіону, а надто наприкінці XX ст. друга книга Снайдера, присвячена історії «Кривавих земель» – одна зі спроб пояснити особливості розвитку регіону у вужчих хронологічних рамках, наголосити на важливості та контраверсійності його історії [7]. «Криваві землі» так чи інакше вписуються в кордони Центрально-Східної Європи, хай там як його визначати. Сам Снайдер описує їх як простори від Балтійського до Чорного моря, від Берліну і до Москви.

Закономірно, що російські вчені виявилися найпослідовнішими критиками концепції Центрально-Східної Європи. Гострота критики обумовлюється головню неспроможністю запропонувати цікавішу альтернативу країнам регіону, а надто Україні. «Русский мир» виявився і близько не таким привабливим та історично чи соціокультурно обґрунтованим. Росії важливо довести хибність та зруйнувати концепт Центрально-Східної Європи ще й для того, аби визначити ці території як сферу своїх інтересів, а не європейських.

На межі Європи, або землі, де можна все

Нині концепт Центрально-Східної Європи показує свій зворотній бік, умовно кажучи. Це ніби Європа, але якась трохи інакша, не така як Німеччина чи Франція, наприклад. Тому тут можна не дотримуватись багатьох правил.

Історія має приклади, коли землями центральноєвропейських країн жертвували в ім'я спокою країн західноєвропейських. Друга половина XVIII ст. показала, як європейські країни можуть порозумітись із Російською імперією у питаннях поділів Речі Посполитої, хай ослабленої, але легітимної та цілком європейської монархії. Згадаємо, наприклад, листування Катерини II з Вольтером про долю Польщі – інтелектуальний провісник трьох поділів, як влучно висловився Портнов.

В роки Першої світової війни була опублікована робота «Mitteleuropa» Фридриха Наумана з ідеєю німецької гегемонії конгломератом європейських країн від Сербії і Греції до Данії і Бельгії, і від Німеччини і Швейцарії до Словаччини і Моравії. Хоча вже 1917 року німецькі географи стверджували, що «такої природної та культурної реалії, як Центральна Європа, не існує», але сам факт появи тексту симптоматичний. Таким чином заперечуючи можливість самовизначення націй на цих теренах, а натомість закладались інтелектуальні підвалини обґрунтування німецьких інтересів [6, с. 32].

Кінець 1930-х рр. продемонстрував, що можна розчленувати суверенну державу – Чехословаччину – навіть без її згоди і навіть заробити на цьому політичний капітал, що правда короткотерміновий. Виявилось, що можна напасти на Польщу і не зважати на її договори про військову допомогу з Францією та Великобританією, будучи впевненим у їхній пасивності, а потім звільняти життєвий простір у

Східній та Центральній Європі. Але тогочасні домовленості та гарантії захисту змусили союзників Польщі принаймні оголосити війну для збереження обличчя, хоч і «дивну». Випадок України багато у чому схожий, хоча тут і «дивної» війни ніхто не оголошував. Але ситуація не менш небезпечна. Внаслідок дій Росії, нехтування всіма підписантами Будапештського меморандуму гарантіями, наданими Україні, режим нерозповсюдження ядерної зброї опинився під загрозою.

Особливості історичного розвитку стали ніби виправданням інших правил гри в регіоні. Центрально-Східна Європа виглядає як регіон, де можна порушувати правила. І Росія готова це робити. Тим більше в тих державах, які навіть до Східної Європи відносяться з натяжкою (Україна та Білорусь). Країни Центральної та Східної Європи постають таким собі внутрішнім фронтиром, землями, які можна завоювати (хай і у невійськовому сенсі) та встановлювати домінування власних інтересів, землями, де можна майже все. Зокрема, виявилось, що тут можна зазіхати на територіальну цілісність суверенних держав та сподіватись на переформатування посткомуністичного простору.

Після 1991 року у світі склалась Post-Ялтинська система міжнародних відносин. Система взаємозалежності з домінуванням однієї наддержави створювала ілюзію, що проблеми глобального протистояння подолані назавжди. Текст Френсіса Фукуями про кінець історії – вже традиційний приклад поширеності такої точки зору в середовищі західних інтелектуалів. Але на початку XXI ст. світ почав рух у різні боки.

Країни Центрально-Східної Європи виявились розділеними. Більшість із них після розвалу СРСР змогла інтегруватися у ЕС та НАТО. Це забезпечило їм економічну (в межах ЕС) та військову (в межах НАТО) безпеку. Хоча російській кібератаці на Естонію у 2007 році НАТО це не запобігло. Хоча нині така загроза враховується. Деякі країни регіону застрягли між ЕС та Російською Федерацією, яка після приходу до влади Путіна почала впроваджувати власні інтеграційні проекти на пострадянському просторі. Загрозу з боку РФ постійно зауважували східні члени євроатлантичних спільнот – Естонія, Латвія, Литва та Польща. Але країни західної та навіть центральної (попри півсторічний досвід комуністичних режимів при владі) частин Європи ставились до цього скептично [8].

Власне, сучасний світ поділений на зони впливу між зонами стабільності, де панує закон і порядок, та зонами невизначеності, підвищеної конфліктності (незалежно від того, у якій фазі ці конфлікти). На сході Європи лінія цього поділу пройшла територією пострадянських держав, які після холодної війни опинилися в ролі «буферних зон» між Росією та Західною Європою. Агресія Росії спрямована на країни Центрально-Східної Європи та Балтії, що наразі є членами євроатлантичних інтеграційних структур, і на країни, що опинилися в «сірій» зоні безпеки – Грузія, Молдова і Україна, вірогідно, Білорусь.

Російська окупація України стала останнім кроком на шляху перетворення Східної Європи на зону різкого геополітичного конфлікту [8]. Особливу небезпеку становить відновлення конфліктів у Придністров'ї та на Кавказі. З південного та східного флангів України, від Мосула до Донецька, формується дуга некерованого простору, в межах якого здійснюється неконтрольоване перекидання живої сили, військової техніки та потоків контрабанди.

Існування невизнаних і некерованих територій, розташованих у безпосередній географічній близькості, створює широкі можливості для подальшої ескалації конфліктів і здійснення незаконної діяльності – торгівлі наркотиками і зброєю, нелегальної міграції. Об'єднання в один вузол протиріч на Близькому Сході, Кавказі та Східній Європі загрожує дестабілізацією ситуації у сусідніх регіонах, а також залученням до протистояння великих держав. Із західного флангу, який вочевидь є більш стабільним, в країнах Центрально-Східної Європи (зокрема, в Угорщині та Болгарії), на тлі некерованих міграційних процесів, пов'язаних із тран-

зитом біженців з країн Близького Сходу та Центральної Азії (передусім із Сирії), зростає популярність консервативних або радикальних поглядів. У перспективі це загрожує існуванню шенгенської зони, власне, самому існуванню Європейського Союзу як політичного актора, а також реанімацією старих етнотериторіальних конфліктів у Європі [9, с. 38–39].

Чи готова Європа прийняти виклик?

Показово, що історія України рідко присутня у синтетичних історіях західноєвропейських авторів. Промовистий виняток становить польська історіографія. В польській традиції, де одна з концепцій геоісторичного розвитку регіону значну роль відводить Україні, включаючи її (принаймні, частково) до Центральної Європи. Угорська чи румунська історіографії практично зовсім байдужі до України і не схильні розглядати її як складник «спільного цивілізаційного простору».

Можливо, саме у цьому корені того, що конфлікт на Сході України не сприймається як загроза Європі. Гібридна війна на східному фронті Європи виявилась цілковитою несподіванкою для континенту та його еліти.

Маємо цілком погодитись із аналітиками Національного інституту стратегічних досліджень у тому, що російська агресія показала неефективність Європейської політики сусідства. Ця стратегія виявилась хибною і не змогла попередити та пом'якшити ризики для Європи на східноєвропейському напрямку. Ініціатива ЄС «Східне партнерство», запропонована 2009 року в межах Європейської політики сусідства, охоплювала Україну, Грузію, Молдову, Білорусь, Вірменію та Азербайджан. Але дискурс цієї політики був застарілим – пострадянський простір уявлявся єдиним. Події в Україні підтвердили, що замість передбаченого Політикою сусідства утворення навколо ЄС «кола друзів» на кордонах Євросоюзу постало, швидше, «вогняне коло» збройних конфліктів [10; 11]. Ризький саміт 2015 року показав, що ЄС загалом виявився неготовим прийняти нові геополітичні реалії в Європі, воліючи залишатися в полоні звичних схем. І нажалі, нині формулювання відповіді на загрозу зі Сходу має пройти тернистий шлях із невизначеною швидкістю.

Відтак, збройне протистояння України з Росією можна до певної міри вважати наслідком «вакууму влади» на пострадянському просторі, який виник після розпаду СРСР. А імперські амбіції РФ призвели до диспропорційного її розподілу. Той факт, що Україна нині успішно опирається агресії, може спричинити часом невинуватий оптимізм та переоцінку власних можливостей. Безперечно, Україна залишається потужним опонентом Росії та її агресивної політики, але геть не єдиним. Адже вразливими виглядають також інші країни – Польща, наприклад. Вони входили до комуністичного блоку, але не до СРСР. Тому мова має йти про увесь терен Європи, так чи інакше контрольований СРСР, тобто знов-таки регіон Центрально-Східної Європи.

Агресія Росії проти України виявила слабкі місця в системі оборони НАТО на сході Європи. Сумарно військовий потенціал НАТО, безперечно, перевищує потенціал Росії. Але порівняно з арміями окремих країн регіону, російська армія є в рази потужнішою. За винятками Естонії та Польщі країни Центрально-Східної Європи в умовах економічної кризи значно зменшили видатки на оборону (середня цифра по регіону становить 1,1 % ВВП при встановленому НАТО мінімумі в 2 %). У разі потреби, ці країни не зможуть захистити себе. Із загального складу військ країн НАТО (3 млн особового складу та 1,5 млн з них у Європі) в Центрально-Східній Європі та Балтії дислоковано менше ніж 10 % (300 тис.), з 28-ми баз НАТО на континенті 23 розташовано в Західній Європі й лише 5 у Центрально-Східній Європі та Балтії. Американський військовий контингент зосереджено майже виключно в Західній Європі (тільки в Нідерландах американських військових більше, ніж у всіх країнах – членах Центрально-Східної Європи і

Балтії разом). Перелік можна продовжувати, але очевидно, що російська агресія унаочнила вразливість східноєвропейського флангу НАТО [9, С.50].

Особливі побоювання Альянсу пов'язані з країнами Балтії, що мають російські меншини і потенційно Росія може застосувати до них «право на захист співвітчизників», як це сталося, наприклад у Криму. Тим більше, що ця тема постійно присутня в інформаційному просторі цих країн, щоправда з різним ступенем інтенсивності. Як засвідчив саміт НАТО в Уельсі (вересень 2014 року), Альянс прагне уникнути надмірного загострення ситуації протистояння. Але в НАТО цілком усвідомлюють, що дії Росії потребують багатовимірних відповідей. Інша річ, яким чином ставити питання. Чи готові громадяни країн ЄС та НАТО захищати естонське місто Нарва, де росіян – 80,9%, а естонців – 2,6%? Чи латвійську Ригу, де росіян 43,9%, а латишів – 41%? Чи світ побачить чергового Невіла Чемберлена і згадає його вислів від 27 вересня 1938 року: «Наскільки страшним, фантастичним і неймовірним є факт, що ми мали би копати окопи і приміряти протигазові маски через суперечку в далекій країні між народами, про які ми нічого не знаємо» [12].

Хоча є підстави думати, що регіон не залишиться сам на сам із загрозою агресії. США посилили свою військову присутність в Центральній і Східній Європі, підтримавши свої обіцянки про допомогу конкретним військовим обладнанням. Лунають заклики до повернення до політики стримування агресора, запобігання ескалації відображено у нових тактичних планах НАТО. Новий «План дій у галузі готовності» Альянсу (RAP) передбачає підвищення рівня боєготовності Сил реагування НАТО і проведення дедалі більш складних навчань у Центральній і Східній Європі. RAP передбачає створення Передових сил, здатних до розгортання протягом кількох днів, створення багатонаціональних пунктів командування і управління НАТО, а також пунктів прийому на територіях східних членів Альянсу, і оновлення оборонних планів. Хоча увага НАТО залишається зосередженою в основному на швидкому захисті і підкріпленні, а не на постійному розташуванні значних бойових сил в Центральній і Східній Європі, RAP відображає підтвердження принципу, якому певний час не приділяли належної уваги: для того, щоб здійснювати стримування за допомогою надійної оборони риторика має бути підкріплена відповідною військовою силою [13].

Слід пам'ятати, що регіон Центрально-Східної Європи може стати ключовим для континенту загалом. Тому життєво необхідним є подолання внутрішніх суперечностей (наприклад, у польсько-українських чи польсько-литовських відносинах) та побудова відносин якісно іншого рівня. Історична пам'ять має слугувати не нагнітанням суперечностей, а скріпленню фронту протистояння гібридній загрозі зі Сходу.

Висновки. Як цілком слушно відмітив Андрій Портнов, концепт «Центрально-Східна Європа» набув легітимного статусу в історіографії та публічному дискурсі відповідних країн. І хоч цей концепт, як і будь-який, є умовним, він допомагає побачити і глибше зрозуміти одні сторони і тенденції історичного процесу та нехтує або применшує інші. Іншими словами, як і кожен концепт, що намагається впорядкувати хаос реальності навколо, «Центральна Європа» істотним чином цю реальність спрощує, хоч і робить її зрозумілішою [1].

Але маємо наголосити – в даному випадку спрощення є загрозою. Агресивна Росія є небезпечною не лише для України та Білорусі, країн Балтії та Польщі, а й для Грузії, Вірменії, Казахстану, Азербайджану. Європоцентричність інтелектуального дискурсу в даному випадку заважає подивитись ширше на речі та шукати відповідь на цей виклик поза традиційними, хоч і такими привабливими межами. Чи не усі країни, які спільний кордон з РФ (а не лише спільний з Європою та РФ), утворюють зону прикордоння. В даному випадку таке положення вимагає створення форпосту.

Цивілізований світ виявився неготовим до гібридних загроз подібного рівня. Хоча це може стати й стимулом до нового етапу еволюції європейських та євроатлантичних структур. Але кінця історії поки не видно, постісторія ще не прийшла у Центрально-Східну Європу, за влучним виловом Тараса Возняка.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Портнов А. Між «Центральною Європою» та «Русским миром» / А. Портнов // Сучасна Україна у просторі міжнародних інтелектуальних дискусій. – К. : НІСД, 2009. – 160 с.
2. Пекло Я. Ягеллонське східне партнерство [Електронний ресурс] / Я. Пекло – Режим доступу: <http://polit.ua/analitika/2011/02/03/peklo.html> (дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана.
3. Andruchowycz J. Moja Europa. Dwa eseje o Europie zwanej Środkową / J. Andruchowycz, A. Stasiuk – Wołowiec, 2000.
4. Вандич П. Ціна свободи: Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення / П. Вандич. – К.: Критика, 2004.
5. Кені П. Карнавал революції. Центральна Європа 1989 року. / П. Кені. – Критика, Київ, 2006.
6. Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь / Т. Снайдер; Пер. з англ. – Київ: Дух і літера, 2012.
7. Снайдер Т. Криваві землі: Європа поміж Гітлером та Сталінін: монографія / Т. Снайдер. – Київ: Грані-Т, 2011.
8. Возняк Т. Наслідки російської агресії в Україні для центрально-східної Європи та світу: [Електронний ресурс] / Т. Возняк – Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?naslidki_rosiyskoyi_agresiyi_v_ukrayini_dlya_tsentralnoshidnoyi_evropi_ta_svitu&objectId=1314591 (дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана.
9. Донбас і Крим: ціна повернення : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. – К. : НІСД, 2015. – 474 с.
10. How to be good neighbors [Electronic resource]. – Access mode: www.economist.com/news/europe/21597948-ukraine-biggest-test-eus-policytowards-countries-its-borderlands-how-be-good (Accessed 20 July 2015)
11. Popescu N. First lessons from the Ukrainian Crisis [Electronic resource] / N. Popescu – Access mode: www.iss.europa.eu/publications/detail/article/first-lessons-from-theukrainian-crisis/ (Accessed 20 July 2015)
12. Мокрик Р. Путін, Європа і далека країна [Електронний ресурс] / Р. Мокрик – Режим доступу: www.ji.lviv.ua/n79texts/Mokryk_Putin_Europa_i.htm (дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана.
13. Рюле М. Стимування: що воно може (і не може) зробити [Електронний ресурс] / М. Рюле – Режим доступу: www.nato.int/docu/review/2015/Also-in-2015/deterrence-russia-military/UK/index.htm (дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана.

REFERENCES:

1. Portnov A. Mizh «Tsentralnoiu Yevropoiu» ta «Russkym myrom» [Between the «Central Europe» and «Russian world»] // Suchasna Ukraina u prostori mizhnarodnykh intelektualnykh dyskusii. – K. : NISD, 2009. – 160 s.
2. Peklo Ya. Yagellonske skhidne partnerstvo [Jagiellonian Eastern Partnership] [Electronic resource]. – Access mode: <http://polit.ua/analitika/2011/02/03/peklo.html>
3. Andruchowycz J., Stasiuk A. Moja Europa. Dwa eseje o Europie zwanej Środkową. – Wołowiec 2000.
4. Vandych P. Tsina svobody: Istoriia Tsentralno-Skhidnoi Yevropy vid Serednovichchia do sohodennia [Price Freedom: A History of East Central Europe from the Middle Ages to the present]. – Kyiv: Krytyka, 2004.
5. Keni P. Karnaval revoliutsii. Tsentralna Yevropa 1989 roku [Carnival revolution. Central Europe 1989]. – Kyiv: Krytyka, 2006.
6. Snajder T. Peretvorennia natsii. Polshcha, Ukraina, Lytva, Bilorus [Convert nations. Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus]. — Kyiv: Dukh i litera, 2012.
7. Snajder T. Kryvavi zemli: Yevropa pomizh Hitlerom ta Stalynym: monohrafiia [Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin: monograph]. – Kyiv: Hrani-T, 2011.
8. Vozniak T. Naslidky rosiiskoi ahresii v Ukraini dlia tsentralno-skhidnoi Evropy ta svitu: [The consequences of Russian aggression in Ukraine for Central and Eastern Europe and the

world] [Electronic resource]. – Access mode: http://zaxid.net/news/showNews.do?naslidki_rosiyskoyi_agresiyi_v_ukrayini_dlya_tsentralnoshidnoyi_evropi_ta_svituu&objectId=1314591

9. Donbas i Krym: tsina povnennia : monohrafiia [Donbass and Crimea: the price return: Monograph]. – K. : NISD, 2015. – 474 s.

10. How to be good neighbors [Electronic resource]. – Access mode: www.economist.com/news/europe/21597948-ukraine-biggest-test-eus-policy-towards-countries-its-borderlands-how-be-good

11. Popescu N. First lessons from the Ukrainian Crisis [Electronic resource] – Access mode: www.iss.europa.eu/publications/detail/article/first-lessons-from-theukrainian-crisis/

12. Mokryk R. Putin, Evropa i daleka kraina [Putin, Europe and distant countries] [Electronic resource] – Access mode: www.ji.lviv.ua/n79texts/Mokryk_Putin_Europa_i.htm

13. Riule M. Strymuвання: shcho vono mozhe (i ne mozhe) zrobyty [Containment: it can (and can not) do] [Electronic resource] – Access mode: www.nato.int/docu/review/2015/Also-in-2015/deterrence-russia-military/UK/index.htm

Магда Е., кандидат политических наук, доцент кафедры издательского дела и редактирования Издательско-полиграфического института НТУУ «Киевский политехнический институт» (Киев, Украина), E-mail: rozumaha@gmail.com

Гибридная угроза для Центральной и Восточной Европы: «Земли, где можно почти все»

Аннотация. Освещены процессы становления концепта Центрально-Восточной Европы в среде публичных интеллектуалов на протяжении XX в. Показаны особенности места региона в системе международных и европейских межгосударственных отношений. Проанализирован процесс нарастания угрозы гибридной войны в регионе в начале XXI века. и поиск ответов на этот вызов.

Ключевые слова: гибридная война, Центрально-Восточная Европа, украинская-российская война.

Magda E., PhD in philosophical sciences, associate professor of the department of Publishing and Editing of NTUU «Kiev Polytechnic Institute» (Kyiv, Ukraine), E-mail: rozumaha@gmail.com

Hybrid threat to Central and Eastern Europe: «Lands, where almost everything is possible»

Abstract. Hybrid war of Russia against Ukraine has been going on for years, as well as the debate about whether a threat to other countries of Central and Eastern Europe is real. In any case, the Baltic States and Poland have asked NATO to increase troops on its own territory, carry out studies. But are these fears real? Does this place path-dependence?

The article is to analyze the specific concept of Central and Eastern Europe and the definition of (un)reality of growing hybrid threats in this region.

As rightly noted Andriy Portnov, the concept of «Central and Eastern Europe» has acquired the status of a legitimate in public discourse and historiography of the countries concerned. Like any concept that tries to organize the chaos of reality around, «Central Europe» significantly simplifies this reality, while making it clearer.

But we have to stress - in this case simplification is threatening. The aggressive Russia is dangerous not only for Ukraine and Belarus, the Baltic States and Poland, but also for Georgia, Armenia, Kazakhstan and Azerbaijan. Intellectual discourse, focused on Europe only, in this case prevents a broader look at things and looks for the answer to this challenge beyond the traditional, though such attractive abroad. All the countries that share a border with Russia (and not only common with Europe and Russia), form the frontier zone. In this case, this situation requires an outpost. The civilized world was not ready to face hybrid threats. On the other hand, this may be a stimulus and a new stage in the evolution of European and Euro-Atlantic structures. But until the end of history shows post-history has not come in Central and Eastern Europe, the apt catch Taras Wozniak.

It should be remembered that the region of Central and Eastern Europe may play the key role to the whole continent. Therefore it is vital to overcome internal contradictions (eg, Polish-Ukrainian or Polish-Lithuanian relations) and building relationships qualitatively different level. Historical memory is forcing serve no contradictions, and binding of Front opposition hybrid threat from the East.

Key words: *hybrid war; Central-Eastern Europe, Ukrainian-Russian war.*

УДК 329.8

Тимченко М. М.

аспірант кафедри політології

ДНУ імені Олеся Гончара, (Дніпропетровськ, Україна)

E-mail: mihail_timchenko@mail.ru

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ГРУП ІНТЕРЕСІВ У ВНУТРІШНЬОПАРТІЙНИХ КОМУНІКАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ

Анотація. Дослідження комунікаційних процесів всередині сучасних політичних партій неможливе без встановлення основних принципів організації партії. Протягом історії розвитку політичних партій їх організаційна структура зазнала великих змін. В сучасних розвинених демократичних країнах структура політичної партії складається з певної кількості різноманітних груп інтересів та тиску. Незважаючи на об'єднаність спільними ідеологічним, соціальними та політичними цілями і інтересами ці групи всередині політичної партії намагаються боротися за лідерство та конкурують в процесі прийняття політичних рішень.

Найважливішою внутрішньою функцією сучасної політичної партії є формування системи узгодження інтересів всередині партії. Перш за все це досягається за допомогою створення системи комунікаційної взаємодії груп інтересів, партійної еліти та контреліти. Взаємовідносини між цими елементами політичної партії багато в чому залежить від сформованої системи партійної дисципліни, партійної етики та існуючої ієрархічної системи взаємодії між партійною верхівкою та «рядовими» членами партії, між центральними ієрархічними структурами партії та місцевими, між членами партії, які входять до різноманітних парламентських та урядових структур та позапарламентськими групами всередині партії та ін.

Оптимальною формою забезпечення внутріпартійної комунікації груп інтересів є становлення інституту партійної демократії. В більшості розвинених країн певні елементи партійної демократії встановлюються на законодавчому рівні. Подібні норми існують в законодавстві Німеччини, Італії, Іспанії, Греції, Албанії, Андорри, Вірменії, Франції, Румунії, Чехії, Португалії. Внутрішньопартійна демократія не загрожує партійній дисципліні та втручанням державних органів влади в ієрархічні та організаційні особливості внутріпартійної комунікації. Яскравим проявом процесу демократизації внутрішньопартійної взаємодії є впровадження «праймеріз» (внутрішньопартійних виборів). Це дозволяє регулювати взаємовідносини груп інтересів всередині політичних партій без загострення конкурентної боротьби за лідерство та можливих негативних наслідків (наприклад, розпаду партії).

Ключові слова: політична партія, групи інтересів, внутріпартійна комунікація, партійна дисципліна, партійна демократія.

Існують дві теоретичні моделі, що представляють демократичний політичний процес як різні варіанти партійного змагання.

Перша трактує демократію як міжпартійне змагання. Відповідно до цієї моделі, основна роль партій в демократії – формування групи лідерів для здійснення управління країною. Участь громадян зводиться до виборів, на яких виборці обирають команду лідерів або просто сприяють усуненню правителів від влади.

Друга розглядає демократію як внутріпартійну участь і припускає, що партії не просто групи лідерів, які змагаються, але й демократичні організації, що розширюють можливості громадян у плані політичної участі. Члени партії та її прихильники можуть визначати зміст передвиборчих програм. Насамперед це досягається за допомогою постійного конкурування груп інтересів в середині політичної партії.

Відомий дослідник М. Морарь зазначає, що при дослідженні структури партійної комунікації доцільно було б застосовувати підхід американських науковців у сфері управління, які виділяють два великих класи комунікацій з по-

дальшою їх деталізацією: комунікації між організацією та її зовнішнім середовищем; комунікації між рівнями і підрозділами організації [7, с. 330]. Відповідним чином комунікація може бути міжпартійною та внутрішньопартійною.

Внутрішньопартійна комунікація – це різновид партійної комунікації, що передбачає рух інформації всередині політичної партії між елементами її організаційної структури, і включає такі напрямки: всередині партійного осередку, між партійними осередками одного рівня (горизонтальна комунікація), між партійними осередками різної субординації (вертикальна комунікація) [12, с. 180]. До чинників, що справляють визначальний вплив на формування внутрішньопартійної комунікації необхідно віднести організаційну структуру партії; внутрішньопартійну демократію; статут і програму партії.

В сучасній політичній науці формується неабиякий інтерес до проблем дослідження внутрішньопартійної комунікації. Це пов'язано перш за все с формуванням нових систем внутрішньопартійної взаємодії та взаємодії з виборцями. Так нові форми та засоби внутрішньопартійної демократії розглядаються Є. М. Мануйловим [6], М. В. Толочко [6], І. А. Павленко [10], О. Нідермайєром [8]. Достатньо специфічне питання впливу партійної етики та партійної дисципліни на процеси узгодження взаємовідносин груп інтересів та політичних партій займається українська дослідниця О. М. Титаренко [11]. О. Шиманова [12] присвятила своє дослідження особливостям внутріпартійної комунікації як в Україні, так й в світі. Основні аспекти взаємодії груп інтересів всередині політичної партії розглядаються в працях А. Кройтора [5] та Г. Щедрової [13].

Основною метою дослідження є встановлення особливостей політичної взаємодії груп інтересів та тиску в процесах внутріпартійної комунікації. Також до основних цілей статті відносяться: встановлення впливу організаційної структури політичної партії на внутріпартійну комунікацію; визначення особливостей прийняття рішень та вироблення спільних положень між різними групами інтересів (елітами) в політичній партії; дослідження основних шляхів встановлення норм партійної демократії.

Партія – це союз людей, які добровільно і свідомо об'єднали свої зусилля для досягнення спільних цілей. Але й об'єднані групи людей, й цілі, й характер спільної діяльності можуть сильно один від одного відрізнитися. Це призводить до формування певної строкатості багатопартійного життя, коли одну і ту ж назву – «партія» – носять не схожі організації.

Саме організаційна структура партії визначає процедуру прийняття партійних рішень на різних її рівнях [12, с. 180]. Самою примітивною формою добровільного об'єднання слід вважати клієнтелу, згуртовану навколо патрона, вождя. Цілі, переслідувані її членами, як правило, виключно корисливі, отже, і стимули до об'єднання суто матеріальні. Вся влада в клієнтелі належить лідерам, і тільки вони вільні представляти свої спільноти в зовнішньому світі. Тому типом представництва, найбільше властивим клієнтелі, є патронаж [4, с. 38]. Звичайно ж за умов формування клієнтелі взаємодія груп інтересів у внутрішньопартійній комунікації майже не можлива перш за все це пов'язано з повною залежністю політичної партії від рішень лідера (вождя) партії.

Далі за ступенем організаційної розвиненості вирізняється ієрархічна структура. У якомусь сенсі цю форму можна вважати великою клієнтелою, проте є і серйозні відмінності. Якщо зв'язок між патроном і клієнтом має особистий характер, то в ієрархічній структурі відносини між вищим і нижчим інстанціями значно знеособлені, функціональні. Конструкція ієрархічної структури допускає можливість заміни майже будь-якої її ланки, вона досить незалежна від людей, її складових. У цьому головна перевага ієрархічної структури перед клієнтелою, існуючої лише до тих пір, поки її стрижень (патрон) дієздатний [4, с. 39]. На противагу клієнтелі, порядки в якій встановлюються ватажком, ієрархічна структура

живе за статутом. Цей статут надає вищій інстанції найбільш широкі повноваження, але одночасно регламентує, а значить, і обмежує їх.

Громадянській спілці, на відміну від ієрархічної структури, притаманна не вертикальна (панування-підпорядкування), а горизонтальна (рівноправна) модель відносин. Члени громадянської спілки, громадяни, що не залежні один від одного в силу своєї відносної самодостатності. Разом вони сходяться заради якоїсь спільної справи, чітко відокремленої від їх приватного життя. Громадянська спілка живе за законами, виробленим самими громадянами. Причому в останніх є інструменти контролю за лідером – за тим, наскільки сумлінно він слідує встановленим спільно правилам. Серед цих інструментів – виборність посадових осіб, їх регулярні звіти перед зборами громадян та ін. [4, с. 40]. Таким чином, на перший план виходять міркування солідарності: в публічній сфері панують спільні інтереси, розпізнати і позначити які покликане притаманне кожному члену спільноти почуття громадянського обов'язку, а останнє оформляється в певну ідеологію, більш-менш «насичену» залежно від конкретних історичних умов. Як і клієнти і ієрархічні структури, громадянські спілки захищають інтереси тільки своїх членів.

Запропонована автором система може передбачати дихотомічні випадки розвитку внутрішньопартійної комунікації між групами інтересів всередині партії: 1) нижча ступінь соціальності: партія представляє собою клієнтелу, партійна еліта та прості члени партії відгороджені один від одного високими соціальними бар'єрами; 2) вищий ступінь соціальності: партія представляє собою клуб однодумців, відмінності між провідними і відомими не соціальні, а індивідуальні, виборці і рядові члени партії цілком самостійні і беруть активну участь у політичному житті.

На думку українського дослідника А. Кройтора однією із головних небезпек у діяльності політичних партій виступає їх перетворення на інструмент реалізації інтересів порівняно невеликого кола осіб, що здійснюють безпосереднє партійне керівництво – партійної еліти. У такому випадку пересічні члени партій фактично позбавляються впливу на прийняття партійних рішень, реалізацію партійної програми та політики, процедуру висування кандидатів у депутати різних рівнів та ін. [5, с. 284]. Політична теорія відзначається перманентною увагою до таких груп (правлячі верстви, аристократія, еліта, політичний клас, номенклатура, олігархія та ін.) та її ролі у політичних процесах щодо розвитку та інституціоналізації політичних партій, досліджуючи проблеми ротації політичних еліт, конституційно-правові, інституційні, функціональні, комунікативні та процесуальні основи взаємодії партійних еліт [5, с. 290].

В середині політичних партій можливе ведення внутрішньопартійної боротьби за владу між групами інтересів. Методи внутрішньопартійної боротьби між керівництвом партії та контролітою залежать від типу правлячої еліти партії, типу політичного режиму, рівня політичної культури та ін. Доволі часто методи внутріпартійної боротьби тісно пов'язані з певним рівнем партійної (внутрішньопартійної) етики та партійної дисципліни. Поняття партійної етики доволі спірне і невизначене. Це пов'язано з тим, що його пов'язують з поняттям «партійної моралі». Визнаючи необхідність і базовість цієї категорії, теоретики і практики у всьому світі дотепер не припиняють дискусію з цієї теми [11, с. 20].

Партійна дисципліна – неодмінна умова організованості і дієздатності партії, важлива умова виконання партійними організаціями вимог програми, статуту, рішень партійних органів. Партійна дисципліна як одна з організаційних основ партії, тісно пов'язана з її базовими керівними організаційними принципами.

Особливого значення набуває партійна дисципліна в період боротьби за владу, за її відстоювання і зміцнення. Партія може успішно виконати свою роль лише у тому випадку, якщо в ній панує міцна свідома партійна дисципліна і коли її

керівний центр є владним авторитетним органом з широкими повноваженнями, що користуються загальною довірою членів партії і безпартійних мас.

Партійна дисципліна будується на системі суворих і прозорих дисциплінарних заходів, аж до виключення з партії. Система дисциплінарних заходів – це обов'язковий елемент внутрішньопартійної культури. Без партійної свідомої дисципліни будь-яка партія приречена [11, с. 17]. Будь-яка партія є вертикальним утворенням, яке може вдало функціонувати лише за умов чіткої дисципліни та послідовності дій.

У процесі внутрішньопартійної взаємодії між різними групами інтересів рішення в політичній партії приймаються шляхом досягнення компромісу між внутрішньопартійними групами впливу, задля задоволення інтересів якнайбільшої кількості рядових членів партії.

Узгодження інтересів груп в середині політичної партії обґрунтовується тим, що жодна з груп інтересів не може домінувати в партійному процесі оскільки не забезпечує представництва інтересів більшості членів партії, а тому і неможлива концентрація влади в руках партійного лідера та його групи. Таким чином, представники плюралістичної концепції демократії заперечують можливість «олігархізації партій» [1, с. 47].

Якщо звернутися до європейського досвіду, то у 1949 р. у ФРН було ухвалено Основний закон, в якому вперше встановлювався обов'язок політичних партій дотримуватися внутрішньої демократії. На охорону свободи усередині партії безпосередньо спрямовано абз. 1 ст. 21, відповідно до якого внутрішня організація партії має відповідати демократичним принципам [6, с. 17]. Норму було включено з метою уникнути повернення до тоталітарної системи. Це положення не обмежує свободу партій в сенсі змістовного начала їх внутрішньої організації, а навпаки, прагне встановити і гарантувати свободу всередині партій і в такий спосіб забезпечити свободу політичного процесу в його зародку.

Німецькі вчені зазначають, що ст. 21 Основного закону ФРН безсумнівно не допускає ухвалення внутрішньопартійних рішень за принципом вождизму, обрання суворо централізованої організаційної форми, яка не визнає місцевих союзів, успадковування партійних посад, усунення окремих членів від участі у виборах. Демократичні принципи сьогодні також становлять підґрунтя організації і діяльності партій відповідно до вимог, сформульованих в основних законах Італії, Іспанії, Греції, Албанії, Андорри, Вірменії, Франції, Румунії, Чехії, Португалії [6, с. 17].

В Україні, на відміну від інших європейських країн, майже не висувуються вимоги до внутрішнього устрою політичних партій. Лише формально статuti українських політичних партій передбачають активну участь нижчих ланок партійної організації у виробленні партійної політики. В такий спосіб можна стверджувати, що головний напрям комунікаційних процесів у форматі «лідери партії – члени партії» відбувається зверху вниз на національному, регіональному та місцевому рівнях. Це стосується і комунікації в напрямку «центр – регіональні та місцеві організації»: рішення приймає центр, а думка регіональних та місцевих партійних організацій не береться до уваги [12, с. 180].

У Керівних принципах регулювання діяльності політичних партій, ухвалених Венеціанською комісією на 84 пленарній сесії (Венеція, 15-16 жовтня 2010 р.), зазначено, що завдяки важливій ролі, котру відіграють політичні партії як актори демократії, деякі держави – члени ОБСЄ мають законодавчі вимоги, аби певні внутрішні функції партії були демократичними за природою. Звичайно таке регулювання обмежується вимогою, аби партії були прозорими в ухваленні рішень і зверталися до думки членів партії при визначенні партійного керівництва і кандидатів [3, с. 81]

Внутрішні норми, що регулюють функціонування органічної структури, також

повинні керуватися принципами ясності і прозорості та забезпечувати ефективний зв'язок між функціональними підрозділами та тематичними секціями, що діють на різних географічних рівнях. Велике значення має зв'язок між центральним керівництвом партії та організаціями на регіональному і місцевому рівнях, які мають основне значення для взаємодії партії з громадянським суспільством і участі громадян у місцевому суспільному житті [10].

О. Нідермайер виділяє такі моделі внутрішньопартійної демократії. Партійна модель, що базується на економічній теорії демократії: відбувається зміна внутрішньопартійної демократії на міжпартійну демократію. Оскільки активна участь членів партії у внутрішньому партійному житті та залученні нових членів розглядається як дисфункція, то партійне керівництво намагається уникнути цього за рахунок централізації партійної структури. Це дає змогу суттєво зекономити засоби, не допустити обмеження свободи партійного керівництва і сприяє ефективній діяльності партійної організації.

Модель демократії, спрямована на забезпечення працездатності політичної системи: ядро партій становить конкуруюча між собою партійна еліта. В той же час члени партії не беруть участі у формуванні внутрішньопартійної політики, а тільки забезпечують легітимацію партійної еліти шляхом внутрішньопартійних виборів і контролю за діяльністю обраних представників.

Модель, що спирається на реальну участь партійної бази у формуванні партійної політики: внутрішньопартійне волевиявлення формується знизу вгору, орієнтуючись на партійну базу. Звичайні члени партії беруть реальну, а не формальну участь в ухваленні внутрішньопартійних рішень на будь-якому рівні організації [8, с. 25-30].

Такий варіант прийняття партійних рішень з боку партійної еліти обґрунтовується тим, що жодна з груп інтересів не може домінувати в партійному процесі оскільки не забезпечує представництва інтересів більшості членів партії, а тому і неможлива концентрація влади в руках партійного лідера та його групи.

Слід зазначити, що процес олігархізації партії та кулуарності в процесі прийняття рішення партійною елітою є об'єктивним на певних етапах історичного розвитку. Проте, у процесі подальшого становлення плюралістичної демократії, а також внутрішньопартійної боротьби між групами інтересів всередині партії можливий процес зростання рівня демократії в партійних структурах та підвищення рівня залученості рядових членів партії до процедури прийняття партійних рішень.

Яскравим свідченням процесу демократизації внутрішньопартійної взаємодії є впровадження «праймеріз» (внутрішньопартійні вибори) у США. До початку XX століття вибір кандидата в Президенти США від партії здійснювався її делегатами – елітарною частиною партії, і представляв собою закритий кулуарний процес без залучення рядових членів партії. Проте, вже на початку XX століття було організовано прямі вибори до Сенату США (1913 р.). В результаті внутрішньопартійної боротьби було запроваджено праймеріз під час висування кандидатів від Республіканської партії на виборах до Сенату (за ініціативою Роберта Ла Фолетта, губернатора штату Вісконсін) [5, с. 293].

Праймеріз були покликані обмежити владу партійного апарату («олігархії») та посилити вплив рядових членів партії на процес висування кандидатів. Партійна еліта висувала кандидатів на основі таких критеріїв, як впливовість в суспільстві, здатність ефективно провести виборчу кампанію та харизматичність. Праймеріз примусили політичних акторів здобувати підтримку не в середовищі партійної еліти, а серед рядових членів партії. Це підвищило суспільно-політичну роль партій в цілому, сприяло демократизації політичної системи.

Змагання між партіями під час виборів і можливість груп інтересів вільно формулювати свої погляди є ключовими ознаками моделі плюралістичної демократії, що встановлюють надійний зв'язок між пануючими та підлеглими. Для цих

інститутів характерним є високий рівень внутрішньої відповідальності, за якого лідери політичних груп підзвітні їх рядовим членам.

Слід зазначити, що партійне керівництво (еліта) не схильне до демократизації внутрішньопартійних відносин, через побоювання втратити свій вплив в партії. Але слабка внутрішньопартійна комунікація, недопущення рядових членів партії до прийняття партійних рішень та закритість партійної еліти не сприяє розвитку політичної партії.

Не відкидаючи аргументів на користь централізації партійного керівництва, слід розцінювати діяльність внутрішньопартійних еліт з погляду легітимності їх функціонування. Адже демократизація партійної структури покликана перш за все збільшити рівень легітимності рішень прийнятих партійним керівництвом.

«Внутрішньопартійна демократія» – це термін, що описує широкий спектр методів, які забезпечують доступ рядових членів партії до внутрішньопартійного обговорення, ухвалення рішень та кадрової політики партії. Внутрішня демократія в політичній партії означає, що партія колегіально встановлює публічні правила і процедури, які регламентують кадрову політику і порядок ухвалення рішень, аби уникнути узурпації влади окремими лідерами або вузькою групою осіб. Як зазначає німецький дослідник партійних процесів Райнер Ліннеманн, важко визначити «демократичні принципи», але дає визначення «внутрішнього устрою» партії – «організація процесів формування внутрішньопартійної волі» [9, с. 12]. Питання внутрішньопартійної демократії безпосередньо пов'язане з організаційною структурою партії, оскільки саме вона визначає ступінь участі членів партії в ухваленні рішень, що стосуються партійних питань, проблем, програм. Внутрішньопартійна демократія надає партійним структурам і організаціям різних рівнів право самостійно ухвалювати рішення без втручання керівних органів.

Основними принципами внутрішньопартійної демократії є виборність керівних органів; періодична звітність керівництва перед рядовими членами партії; колегіальність у роботі керівних органів; персональна відповідальність кожного члена партії за виконання обов'язків та доручень; верховенство з'їзду партії як вираження волі всієї партії; демократичність на етапі обговорення і дисциплінованість у виконанні рішень після його прийняття; критика знизу дгори; гласність і публічний характер дій. Ці принципи регулюють внутрішнє партійне життя та діяльність партії, визначають права та обов'язки партійних організацій та членів партії, забезпечують існування партії як організованого цілісного політичного механізму [13, с. 11].

Таким чином, внутріпартійні комунікації, які формуються в політичних партіях в сучасному світі багато в чому визначають основні принципи функціонування політичної та партійної системи. Політичні партії у своїй внутрішній структурі мають різні політичні групи інтересів та тиску, які в різній мірі справляють вплив на політичну діяльність партії. Групи інтересів всередині партії борються за домінування у внутрішньопартійних відносинах. Строкатість та різноманітність структур партії забезпечує більшості членам можливість реального вибору між конкуруючими елітарними групами, а наявність політичної конкуренції в середині партії забезпечує реалізацію принципів партійної демократії та перетворення політичної партії у ієрархічну авторитарну структуру (на кшталт, клієнтели).

Процес відбору партійних еліт та їх боротьба за владу на загальнодержавному рівні не можливий без залучення рядових членів до цієї боротьби, що є основним критерієм розвитку, як внутрішньопартійної демократії так і демократизації політичної системи у цілому. Фактично система праймеріз частково демонструє на практиці розуміння внутрішньопартійної демократії та розвитку системи внутріпартійної комунікації між групами інтересів

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Бусова Н. А. Делиберативная модель демократии и политика интересов / Н. А. Бу-

сова // Вопросы философии. – 2002. – № 5. – С. 45 – 58.

2. Каширских О. Н. Политические партии Германии в контексте модернизации политической коммуникации / О. Н. Каширских // Полис. Политические исследования – 2009 – № 2 – С. 108-129.

3. Кодекс належної практики щодо політичних партій : Ухваленний Венеціанською Комісією на 77 пленарній сесії на основі коментарів пана К. Клоза Монтеро, Ж-К. Кольяра // Вибори та демократія. – 2010. – 1. – С. 84–120.

4. Коргунюк Ю. Г. Эволюция организационных форм политических партий и современная представительная демократия [Текст] / Ю. Г. Коргунюк // Полития – 2004 – № 1 – С. 25-69.

5. Кройтор А. В. Внутрішньопартійна взаємодія через призму теорій політичних еліт / А. В. Кройтор // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць / НУ «ОЮА»; Південноукр. центр гендерних досліджень; / Голов. ред. доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, академік АПН України С. В. Ківалов. – Одеса, 2014. – Вип. 51. – С. 283-296.

6. Мануйлов, С. М. Внутрішньопартійна демократія: філософський аналіз [Текст] / С. М. Мануйлов, М. В. Толочко // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. пр. / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х. : Право, 2013. – 2013. №1(15). – С. 9-22.

7. Морарь М. В. Політична комунікація в іміджмейкерстві партійного лідера / М. В. Морарь // Гілея: науковий вісник. – 2014. – Вип. 81. – С. 329-333.

8. Нідермайер О. Внутрішньопартійна демократія / О. Нідермайер // Політичні партії в демократичному суспільстві. – К., 2001. – С. 23–40.

9. Основні процедури внутрішньопартійної демократії. Аналітичний огляд / Підготовлено С. Г. Конончук, О. А. Ярошем / Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2012 [Електронний ресурс]. Режим доступу – www.ucipr.kiev.ua/userfiles/party_democracy2012.pdf (Дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана

10. Павленко, І. А. Інститут внутрішньопартійної демократії як чинник формування ефективної моделі державної влади [Електронний ресурс]. / І. А. Павленко // Стратегічні пріоритети. № 4(9). – 2008. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/9/3.pdf> (Дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана

11. Титаренко, О. М. Партійна етика та партійна дисципліна як фактор вирішення соціально-політичних конфліктів [Текст] / О. М. Титаренко – Харків : Цифрова друкарня №1, 2013. – 78 с.

12. Шиманова О. Вибірчі списки як індикатор внутрішньопартійної комунікації (на прикладі виборчої кампанії 2006 р.) / О. Шиманова // Укр. нац. ідея: реалії та перспективи розв. – 2009. – Вип. 21. – С. 180-184.

13. Щедрова Г. П. Специфіка партійних механізмів регулювання політичної конкуренції еліт / Г. П. Щедрова // Політологічні записки. – 2013. – № 2. – С. 5-17.

REFERENCES:

1. Busova N. A. Deliberativnaya model' demokratii i politika interesov [Deliberative model of democracy and politics of interest] / Voprosy filosofii [Problems of Philosophy]. – 2002. – № 5. – S. 45 – 58.

2. Kashirskikh O. N. Politicheskie partii Germanii v kontekste modernizatsii politicheskoy kommunikatsii [Political Party of Germany in the context of the modernization of political communication] / Polis. Politicheskie issledovaniya [Polis. Political Studies] – 2009 – № 2 – S. 108-129.

3. Kodeks naleznoi praktyky shchodo politychnykh partii : Ukhvalenyi Venetsianskoiu Komisiiei na 77 plenarnii sesii na osnovi komentariv pana K. Kloza Montero, Zh-K. Koliara [The Code of Good Practice on political parties, adopted by the Commission on 77 plenary session on the basis of comments by Mr K. Klose Montero, F-K. Kolyar] / Vybyry ta demokratiia [Elections and Democracy]. – 2010. – 1. – S. 84–120.

4. Korgunyuk Yu. G. Evolyutsiya organizatsionnykh form politicheskikh partii i sovremennaya predstavitel'naya demokratiya [The evolution of the organizational forms of political parties and a modern representative democracy] / Politiya – 2004 – № 1 – S. 25-69.

5. Kroitor A. V. Vnutrishnopartiina vzaemodiia cherez pryzmu teorii politychnykh elit [Internal party cooperation in the light of theories of political elites] / Aktualni problemy polityky

: zb. nauk. prats [Actual problems of policy: Coll. Science. Labor]. – Odesa, 2014. – Vip. 51. – S. 283-296.

6. Manuilov Ye. M. Tolochko M. V. Vnutrishnopartiina demokratiia: filosofskyi analiz [Internal democracy: the philosophical analysis] / Visnyk Natsionalnoho universytetu «Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Seriya: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia : zb. nauk. pr. [Proceedings of the National University «Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise». Series: philosophy, philosophy of law, political science, sociology: Coll. Science. pr.]. – Kh. : Pravo, 2013. – 2013. №1[15]. – S. 9-22.

7. Morar M. V. Politychna komunikatsiia v imidzhmeikerstvi partiinoho lidera [Political Communication in Image-Making party leader] / Hileia: naukovyi visnyk. – 2014. – Vip. 81. – S. 329-333.

8. Nidermaier O. Vnutrishnopartiina demokratiia [Internal democracy] / Politychni partii v demokratychnomu suspilstvi [Political parties in a democratic society]. – K., 2001. – S. 23–40.

9. Osnovni protsedury vnutrishnopartiinoi demokratii. Analitychnyi ohliad [Electronic resource]. – [Basic procedures of internal democracy. Analytical Review] / Ukrainyskyi nezalezhnyi tsentr politychnykh doslidzhen [Ukrainian Center for Independent Political Research] – K., 2012. – Access mode: http://www.ucipr.kiev.ua/userfiles/party_democracy2012.pdf [Accessed 20 July 2015]

10. Pavlenko I. A. Instytut vnutrishnopartiinoi demokratii yak chynnyk formuvannia efektyvnoi modeli derzhavnoi vlady [Electronic resource]. – [Institute of internal democracy as a factor in the formation of an effective model of government] / Stratehichni priorytety. – № 4[9]. – 2008. – Access mode: <http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/9/3.pdf> [Accessed 20 July 2015]

11. Tytarenko, O. M. Partiina etyka ta partiina dystsyplina yak faktor vyrishennia sotsialno-politychnykh konfliktiv [Party ethics and party discipline as a factor in resolving social and political conflicts]. – Kharkiv : Tsyfrova drukarnia №1, 2013. – 78 s.

12. Shymanova O. Vyborchi spysky yak indykator vnutrishnopartiinoi komunikatsii (na prykladi vyborchoi kampanii 2006 r.) [Electoral lists as an indicator of internal communication (for example, election 2006)] / Ukr. nats. idea: realii ta perspektyvy rozv. [Ukr. nat. idea: reality and prospects of solution]. – 2009. – Vip. 21. – S. 180-184.

13. Shchedrova H. P. Spetsyfika partiinykh mekhanizmiv rehuliuвання politychnoi konkurentsii elit [Specificity party mechanisms to regulate political competition elites] / Politolohichni zapysky [Politological note]. – 2013. – № 2. – S. 5-17.

Тимченко М. М., аспирант кафедры политологии ДНУ имени Олеса Гончара (Днепропетровск, Украина), E-mail: mi hail_timchenko@mail.ru

Особенности взаимодействия групп интересов во внутрипартийных коммуникационных процессах.

Аннотация. Исследование коммуникационных процессов внутри современных политических партий невозможно без установления основных принципов организации партии. На протяжении истории развития политических партий их организационная структура претерпела большие изменения. В современных развитых демократических странах структура политической партии состоит из определенного количества различных групп интересов и давления. Несмотря на объединенность совместными идеологическим, социальным и политическими целями и интересами, эти группы внутри политической партии пытаются бороться за лидерство и конкурируют в процессе принятия политических решений.

Важнейшей внутренней функцией современной политической партии является формирование системы согласования интересов внутри партии. Прежде всего это достигается с помощью создания системы коммуникационного взаимодействия групп интересов, партийной элиты и контрэлиты. Взаимоотношения между этими элементами политической партии во многом зависят от сложившейся системы партийной дисциплины, партийной этики и существующей иерархической системы взаимодействия между партийной верхушкой и «рядовыми» членами партии, между центральными иерархическими структурами партии и местными, между членами партии, которые входят в различные парламентские и правительственные структуры и внепарламентскими группами внутри партии и др.

Оптимальной формой обеспечения внутрипартийной коммуникации групп интересов является становление института партийной демократии. В большинстве развитых

стран определенные элементы партийной демократии устанавливаются на законодательном уровне. Подобные нормы существуют в законодательстве Германии, Италии, Испании, Греции, Албании, Андорры, Армении, Франции, Румынии, Чехии, Португалии. Внутрипартийная демократия не угрожает партийной дисциплине и вмешательству государственных органов власти в иерархические и организационные особенности внутрипартийной коммуникации. Ярким проявлением процесса демократизации внутрипартийного взаимодействия является внедрение «праймериз» (внутрипартийных выборов). Это позволяет регулировать взаимоотношения групп интересов внутри политических партий без обострения конкурентной борьбы за лидерство и возможных негативных последствий (например, распада партии).

Ключевые слова: политическая партия, группы интересов, внутрипартийная коммуникация, партийная дисциплина, партийная демократия.

Timchenko M., postgraduate student of the Department of politology Oles Honchar Dnipropetrovsk National University (Dnepropetrovsk, Ukraine), E-mail: mihail_timchenko@mail.ru

Features of political interaction of interest groups in the intra-party communication processes.

Abstract. *The study communication processes within modern political parties is impossible without establishing the basic principles of the party. Throughout the history of political parties of their organizational structure has undergone great changes. In modern developed democratic countries, political party structure consists of a number of different interest groups and pressure. Despite the common association ideological, social and political objectives and interests of these groups within the political parties are trying to fight and compete for leadership in the policy-making process.*

The most important internal feature of modern political parties is forming the system of coordination of interests within the party. First of all this is achieved by creating a system of communication interaction interest groups, the party elite and counter-elite. The relationship between these elements of the party depends largely on the existing system of party discipline, party ethics and the existing hierarchical system of interaction between the party leadership and «ordinary» members of the party, between central hierarchical structures of the party and the local, between party members included in the various parliamentary and governmental and non-parliamentary groups within the party and so on.

Ensure optimal form of inner communication is the formation of interest groups Institute of party democracy. In most developed countries, certain elements of party democracy established by law. Similar rules exist in the legislation of Germany, Italy, Spain, Greece, Albania, Andorra, Armenia, France, Romania, Czech Republic and Portugal. Internal party democracy is not threatened by party discipline and intervention of public authorities in the hierarchical and organizational features of inner communication. A clear manifestation of internal party democratization process of interaction is the introduction of «primaries» (internal party elections). This allows you to adjust the relationship between interest groups within political parties without increased competition for leadership and possible negative consequences (such as the collapse of the party).

Key words: political parties, interest groups, inner communication, party discipline, party democracy.

УДК 327 (477)

Лаврук Т. П.

кандидат політичних наук,

доцент кафедри філософії, філософії права і юридичної психології
Івано-Франківського університету права ім. Короля Данила Галицького
(Івано-Франківськ, Україна), E-mail: visnukDNU@i.ua

КОНСТРУЮВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ: ЦІНІСНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Суб'єктивна складова політичних пріоритетів є вагомим фактором

ідентифікації їх сутності. Все ж, загалом політичні пріоритети зумовлені ціннісними перевагами, котрі є об'єктивним результатом розвитку політичної свідомості. Особливості циркуляції політичних цінностей, пріоритетів, законів та принципів в умовах інформаційного суспільства актуалізують науковий пошук для визначення їх структури та закономірностей.

Ключові слова: інформаційне суспільство, політичні цінності, політичні принципи, політичні пріоритети, політичні закономірності, політичні ідеології.

Цінності, ціннісні орієнтації та їх системи визначають стан, характеристики суспільства загалом і окремої особистості. Характерно, що інтерес до вивчення ціннісної тематики помітно підвищується в кризові та перехідні періоди розвитку суспільств, пов'язані не лише зі зміною умов життя, соціальних структур суспільств, але і з переоцінкою цінностей та їх систем (утвердженням нової нормативно-ціннісної моделі, а відповідно і змінами в процесі функціонування і розвитку суспільств). Перед людством відкриті різноманітні можливості подальшого розвитку, але чіткий формат майбутнього знаходиться в безпосередній залежності від цінностей, котрі визначають процес прийняття рішень, від того, наскільки чітко людство усвідомлює доцільність змін у динаміці й тенденціях розвитку ціннісної архітекτονіки, яка неухильно екстраполюється на формування відповідних соціально-політичних реалій [4, с. 92-93].

Пошук цінностей визначається потребами та інтересами індивіда та суспільства, вони мають автентичну структуру і особливу ієрархію, в основні якої знаходяться фундаментальні, необхідні для життя людини блага (природні багатства, матеріальні умови життя – житло, харчування, система охорони здоров'я тощо), а також фундаментальні цінності, котрі залежать від соціальної сутності людини, його духовної природи.

Перша група цінностей, так звані утилітарні цінності, визначається зовнішньою щодо людини метою. Практична, утилітарна цінність є цінністю засобів, оскільки корисність речей та інструментів визначається завданнями, які ті покликана виконувати. Виконавши покладене на неї завдання, річ втрачає значення, а відтак перестає бути цінністю. На противагу утилітарним цінностям, духовні (друга група цінностей) – вкорінені внутрішньо та мають самодостатній характер, тобто вони не потребують зовнішніх мотивів і виправдань. Окрім того, якщо утилітарні цінності визначають цілі діяльності, то духовні – смисл людської діяльності. Відповідно до цього духовний світ особистості структурує власну ієрархію. Ключова альтернатива полягає в тому, щоб передусім, мислити себе і навколишню дійсність буденно, емпірично, утилітарно і суто функціонально чи навпаки співвідносити свої наміри й дії з етичними і телеологічними критеріями, пріоритетами, перевагами.

В даному контексті важливо зазначити, що людська духовність містить три основних базових моменти: пізнавальний, моральний та естетичний. У свою чергу їм відповідають три типи духовних творців: мудрець, праведник та художник. Серцевиною або ж центральним ядром всіх начал є моральність. Якщо знання дає нам істину і вказує шлях, то моральне начало передбачає спроможність і потребу людини вийти за межі свого егоїстичного «я» і засобом цілеспрямованих дій утверджувати добро.

Додатково варто зауважити, що особливістю духовних цінностей є їх здатність генерувати стрижень культури, визначальні відносини й потреби людей: загальнолюдські (мир, життя, розвиток), цінності спілкування (довіра, дружба, любов), соціальні цінності (зміст соціальної справедливості, права і свободи людини), цінності стилю життя, самоствердження особистості тощо. З точки зору людської суб'єктивності ієрархія цінностей існує ще й тому, що зрозуміти цінність чогось можна лише в порівнянні. Наприклад: найцінніше для людини – життя, але людина має відмовитись від свого життя, коли цього вимагає порятунок

іншої людини. В процесі свого розвитку цінності втрачають свій безпосередній зв'язок з дійсністю і починають існувати у формі ідеалу і мети. Так, цінності виступають загальнообов'язковими нормами існування спільноти, формуючи з неї цілісну систему, тож їх прийнято визнавати як загальнообов'язкове правило поведінки. Будучи елементом компромісу, вони опосередковано визначають структуру суспільства, формують систему узгодженості як вимогу існування єдиної системи. Позитивною стороною суспільних цінностей є формування в межах суспільства природного, об'єктивного механізму трансляції цих цінностей. У цьому відношенні суспільні цінності краще захищені й чіткіше сформульовані; вони мають досконало відпрацьовані механізми заохочення з боку суспільства, ніж цінності індивідуальні та загальнолюдські [7, с. 302-303].

Щодо дихотомії цінностей та їх типології існують різноманітні науково обґрунтовані концепції. Так, Д. Леонтьєв зазначив, що цінності співвідносяться із цілепокладанням і детерміновані ним, тоді як норми стосуються засобів і способів реалізації обраної мети. «Нормативна система більш жорстко, ніж ціннісна, зумовлює діяльність, оскільки, по-перше, норма не має градацій – її або дотримуються, або ні, натомість цінності відрізняються за шкалою «інтенсивності», їм притаманна більша або менша міра категоризму. По-друге, конкретна система норм базується на внутрішній монолітності. Людина у своїй діяльності дотримується її повністю і цілковито, неприйняття котрогось із елементів цієї системи засвідчує нестійкість, суперечливість особистісної структури стосунків. Натомість система цінностей, як правило, вибудовується за принципом ієрархії: людина жертвує одними цінностями заради інших, варіює порядок їхньої реалізації тощо. Цінності виступають своєрідними цільовими орієнтирами, визначаючи верхню межу рівня соціальних вимог особистості; норми є тим середнім «оптимумом», переступивши межі якого, особистість ризикує опинитися «під обстрілом» неформальних санкцій» [6, с. 21-22].

У результаті аналізу ціннісних протиріч висновуємо, що будь-яке рішення про реалізацію тієї чи іншої суспільної цінності може викликати негативні наслідки. Очевидно взагалі не буває несуперечливих рішень, які містять лише «плюси». Тому не слід шукати рішення, яке мало б виключно позитивні наслідки, як і було б помилкою відмовлятися від в цілому прогресивних змін на підставі того, що деякі з них містили негативні наслідки. Так, можна прийняти позицію І.Берліна, який стверджував, що ми повинні застосовувати «бухгалтерію», згідно з якою в кожному конкретному випадку неможливо приділити рівну увагу всім цінностям і принципам. Найкраще – це дотримуватися деякого нехай навіть хиткого, але навіть балансу, який стоїть на заваді виникненню надзвичайних ситуацій і неприйнятних альтернатив. Власне, відповідальні політичні сили якраз і прагнуть створити такі баланси на практиці.

Похідним від поняття «цінності» є термін «ціннісні орієнтації». Це більш широке поняття, яке передбачає структурний зв'язок чи відношення цінностей та ціннісно орієнтованого суб'єкта, синтезує конкретну психологію особистості та соціологію середовища. Про ціннісні орієнтації говорять в двох значеннях: ідеологічні, моральні, політичні основи оцінок суб'єктом дійсності та орієнтації в ній; та спосіб диференціації об'єктів за їх значимістю.

З-поміж низки інваріантних цінностей (життя, любов, гідність, справедливість і т.д.) окремо можна виділити свободу, яка споконвіку вкарбована в глибинах людської підсвідомості. Прагнення свободи шукає підкріплення, духовної та матеріальної основи. Такою основою сьогодні повсюдно визнається освіта - основний стратегічний гарант якості життя. З другої половини XX століття особливо помітні люди (і не лише «вільних професій»), які обирають рід заняття не з корисних, спортивних чи духовних поривань, а так, щоб робота давала їм можливість більш-менш самостійно розпоряджатися своїм часом. Такі їх ціннісні пріоритети:

передусім свобода, а решту – лише засоби для її забезпечення.

Щодо політичних цінностей, то це – об'єкти, ідеї, явища і процеси політичного життя, а також їхні властивості, які покликані задовольняти соціальні потреби і інтереси індивіда. Вони є невід'ємною складовою частиною політичної культури суспільства і віддзеркалюються у політичній свідомості людей. Система політичних цінностей складається з соціально-політичних ідеалів і цілей, принципів і норм політичного життя, політичних традицій і символів, зразків політичної поведінки тощо.

Для того, щоб стати орієнтирами і цілями суспільства, політичні цінності потребують обґрунтування, доказів своєї істинності, своєї універсальної прийнятності. Існують чотири теорії обґрунтування цінностей взагалі і політичних цінностей. Перша – натуралістична, яка виводить цінності з природи людини, апелює до її потреб. Все ж, такий підхід не дає остаточного розв'язання проблеми, оскільки проблеми людей мінливі й суперечливі. До натуралістичного варіанту відноситься і обґрунтування цінностей, виходячи з потреб функціонування суспільства. Але останній, як і потреби людини, піддаються різному тлумаченню. Наступна методика – інституційна, за якої цінності обґрунтовуються шляхом освячення деяким безумовним авторитетом (у часи Середньовіччя це був авторитет релігії, нині – авторитет науки). Однак ті чи інші положення релігії часто суперечать одна одній, а наука є також неоднозначною у своїх висновках. Інтуїтивний підхід передбачає відмову від раціонального обґрунтування цінностей: завдання науки вбачається лише в змалювання уже наявного змісту цінностей. Останній – діалоговий, за якого зміст цінностей виявляється шляхом постійної дискусії між різними зацікавленими суб'єктами, засобом взаємного з'ясування і узгодження позицій. Отож, всі наведені підходи мають як позитивні, так і негативні сторони, хоча в науковій і політичній практиці плюралістичного суспільства найбільш поширений діалоговий підхід до обґрунтування цінностей [5, с. 12].

Політичні цінності існують у вигляді принципів, ідей, цілей (наприклад, гуманізму, справедливості, демократії, свободи, порядку тощо). Ці принципи і цілі можуть бути в різній мірі словесно виражені й теоретично оформлені. Доволі різноманітним у них може бути питома вага емоційного та образного компонентів. Поєднання політичних цінностей утворює політичні ідеології. У стислому визначенні політична ідеологія є теоретично оформленою ієрархією політичних цінностей. В ідеології соціальні групи намагаються обґрунтувати все загальність характеру своїх політичних цінностей, довести їх право чинності та універсальну прийнятність, значущість. Боротьба ідеологій – це боротьба за ціннісну орієнтацію людей.

З огляду на багатоманітність потреб та інтересів, суспільство здебільшого послуговується кількома політичними ідеологіями, які ієрархічно побудовані і теоретично оформлені системи політичних цінностей. Основними функціями політичних ідеологій є функції орієнтації, інтеграції та мобілізації. Іншими словами, будь-яка політична ідеологія повинна сформулювати мету політичної практики, об'єднати прихильників досягнення цієї мети і надихнути їх на активні дії [1, с. 42]. Серед базових ідейно-політичних напрямків відокремлюють лібералізм, соціалізм, консерватизм, анархізм, фашизм, а також некласичні ідеології. Різні політичні ідеології при усіх своїх сутнісних, концептуальних відмінностях мають спільні відмінності, які відносяться до їх генези, внутрішньої структури, суспільно-політичної динаміки.

У формуванні ідейного потенціалу лібералізму брали участь відомі філософи й економісти Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, А. Сміт та інші. Ліберальні ідеї та цінності мали неабиякий вплив на формування західних політичних систем, тому їх часто й називають ліберальними демократіями. Ці системи конституційні тим, що прагнуть обмежити владу уряду й охороняти

громадянські свободи, та є представницькими тим, що політична влада має набуватися шляхом виборів. Фундаментальними цінностями лібералізму є індивідуалізм та свобода. Як зазначав Р. Дарендорф, в моральному відношенні лібералізм є переконанням, що головне – це індивід, захист його недоторканості, розвиток його можливості, його життєві шанси. Що ж стосується соціальних груп та інститутів, то вони можуть бути не самоціллю, а лише засобом для індивідуального розвитку.

За ліберальною концепцією, індивідуалізм — це віра у верховну важливість особистості над соціальною групою чи колективом. Згідно з методичним індивідуалізмом, особистість посідає центральне місце в будь-якій політичній теорії або соціальному поясненні — всі заяви про суспільство повинні робитися з точки зору особистостей, з яких воно складається з іншої сторони, етичний індивідуалізм, натякає на те, що суспільство має бути сконструйоване таким чином, щоб допомагати особистості, віддаючи пріоритет правам, потребам чи інтересам індивіда. Водночас, етичним стрижнем лібералізму вважається категоричний імператив І.Канта: сповідувати лише таку суспільно-політичну і загалом світоглядну максиму, керуючись якою людина може побажати, щоб концептуальний орієнтир набув ознак всезагального закону.

Лібералізм вірить у відповідальну людину, в її чесноти, громадянську зрілість і відповідальність, апелює до високоморальної особистості, яка чинить розумно і по совісті, поєднує свої інтереси з інтересами соціального цілого, готова відповідати за свій вибір і вчинки. В економічній сфері лібералізм передбачає усунення надмірної регламентації, позаекономічних форм залежності та підприємницьку свободу. Ця свобода ґрунтується на приватній власності і на ринкових взаєминах. Загалом же ідеал суспільного життя, запропонований лібералізмом, передбачає поєднання інтересів індивіда та суспільства, свободу всіх людей у їх самовизначенні.

Соціалізм — це не тільки низка взаємопов'язаних аргументів, а й цілісна доктрина. Між його інтерпретаторами-теоретиками та політичними прихильниками і опонентами існують суттєві розходження щодо переліку, а то й самого існування «суттєвих» складників соціалізму. Ця політична ідеологія є своєрідною спробою подолання непослідовності і суперечливості лібералізму. Спираючись на принципи, вже сформульовані лібералізмом, соціалізм поставив перед собою мету їх реального втілення: рівна свобода для всіх і в усіх (а не лише в правовій) сферах діяльності.

Протиставлення соціалізму капіталізму логічно й історично було вторинним по відношенню до його протиставлення індивідуалізму як сутнісній ознаці лібералізму. Якщо лібералізм заснований на принципах стихійної саморегуляції суспільних взаємин, то соціалізм вважає за необхідне їхню корекцію, виходячи з інтересів суспільства в цілому. Провідними ідеями соціалістичної думки (хоча вони й не характерні для всіх соціалістів) є такі положення: спільнота і колективізм; кооперація; співпраця і братерство; рівність та справедливість; соціальний клас і його влада; спільна власність і праця.

Загалом існує декілька тлумачень соціалізму:

1) соціалізм як перша фаза комуністичної суспільно-економічної формації. Таке розуміння соціалізму ґрунтується на марксистській теорії суспільно-економічних формацій. Воно характерне для ортодоксальної марксистської філософії і пов'язаної з нею комуністичної ідеології;

2) соціалізм як соціально-економічний лад, який існував у країнах Східної Європи і зберігся досі на Кубі, у Північній Кореї і частково у Китаї та В'єтнамі;

3) соціалізм як процес усупільнення засобів виробництва. Спочатку цей процес мислився як знищення приватної власності. Останнім часом усе більшою популярністю користується теза про можливість здійснення соціалізації засобів виробництва за умов збереження приватної власності;

4) соціалізм як ідеал свободи, рівності, братерства, щастя всіх людей і процес

реалізації цього ідеалу.

На відміну від лібералізму, соціалізму притаманна ставка на соціальну захищеність, на досягнення більшої рівності в розподілі як засіб забезпечення свободи для всіх членів суспільства. Свобода в соціалістичній ідеології розуміється перш за все як свобода позитивна – «свобода для», в той час як лібералізм схильється до негативної свободи – «свободи від».

Ідеї консерватизму піднялися реакційною хвилею проти маршу змін у політиці, економіці та суспільному житті, які в багатьох випадках символізували Французьку революцію. Ця ідеологія акцентує увагу на збереженні й використанні позитивного надбання минувшини. Термін «консерватизм» першим використав французький письменник М. Шатобріан. Так він назвав свій журнал, що видавався з 1818 року. У сфері соціально-політичних і загалом світоглядних ідей цей термін має декілька значень: як прагнення зберегти феодальні порядки, як ідеологія дворянства; як вічна загальнолюдська позиція з відповідними цінностями та ідеями; як спосіб думки і дії класів, прошарків, соціальних груп, котрі прагнуть зберегти існуючі суспільні порядки. Хоча консерватизм являє собою найбільш стриману політичну ідеологію, він як такий був одночасно і винятково потужним. Загалом, основна ідея консерватизму — захист традицій. Традиція посиляється на цінності, практику й інституції, які існували завжди й особливо передавалися з покоління до покоління. Серед інших цінностей цієї ідеології - людська недосконалість (скептицизм), органічне суспільство (органіцизм), ієрархія суспільних інститутів та влади (ієрархізм, кратоцизм), власність (приватизм).

У смисловій багатоманітності терміну «нація» виокремлюються два основних значення: перше – нація як сукупність громадян певної держави; друге – вища форма розвитку етносу. В першому випадку йдеться про територіальну націю, про політичну націю-державу, в другому – про етнічну націю. Відповідно, націоналізм також може бути або державницьким, або етнічним. Етнічний націоналізм акцентує увагу на забезпеченні умов для розвитку певного етносу, на збереженні і відродженні етнічності як певної культури – мови, фольклору, духовного спадку, релігії тощо. У руслі етнічного націоналізму інколи виокремлюють етнокультурний та етнопопулярний типи націоналізму. Перший бачить своєю метою збереження етнічної культури: в його контексті нація розглядається у вигляді найвищої духовної сили, по відношенню до якої населення вбачається лише в якості засобу. Другий – в якості провідного завдання визначає забезпечення умов життя для людської популяції, котра є носієм ознак етнічності. Тут первинними є інтереси популяції, етнічна ж культура має підлегле, вторинне значення. В даному випадку етнічне поступається соціальному. Державницький націоналізм в своїй основі орієнтується на забезпечення інтересів населення, але при цьому він абстрагується від ознак етнічності, оскільки популяція може бути представлена вихідцями з різних етносів.

Етимологічний аналіз терміну фашизм (а він є похідним від італійського *fascismo* – згусток, об'єднання) дає лише найбільш загальну орієнтацію в розумінні фашизму як ідеології політичного руху: фашизм є вираженням прагнення до об'єднання людей. Фашизм трактується як ідеологія виражає загальні риси в ідеології італійського фашизму, націонал-соціалізм в Німеччині та франкістського фалангізму в Іспанії. Йдеться про крайню ступінь націоналізму (шовінізму) або расизму, коли підкреслюються переваги однієї нації або раси над іншою, культ вождя, жорстка ієрархія управління, опертя на насилля. Існує інший підхід до тлумачення змісту цієї політичної ідеології, за яким фашизм – це ідеологія, яка підкреслює пріоритет соціально цілого над індивідуальним, виправдовуючи репресивні засоби заради підтримання соціального порядку. Тут фашизм розуміється як крайній лібералізм, правий консерватизм, отожднюється з будь-яким тоталітаризмом, а радикальні форми соціалізму (більшовизм, сталінізм) роз-

глядаються як різновид фашизму.

Анархізм є ідеологією, що проголошує своєю метою звільнення індивіда від усіх різновидів політичної, економічної і духової влади, побудови суспільства, в якому відсутнє панування людини над людиною. Згідно з ідеями анархізму безумовна свобода людини як вища цінність виключає будь-яке управління ззовні. Крім того, соціальне життя людей має бути вибудоване на принципах взаємної вигоди і самоуправління, а свобода індивіда реалізована в асоціаціях, в яких кожен управляє лише собою (асоціації можуть входити в федерації, зберігаючи при цьому свою автономію).

Анархізму не притаманна концептуальна єдність. Існує індивідуальний анархізм, солідаристський, колективістський та комуністичний. Згідно з поглядами представника індивідуального напрямку М. Штірнера, індивід ні в чому не повинен обмежувати себе, адже його головна мета – насолода. Люди-егоїсти повинні створювати об'єднання егоїстів, в яких кожен має право на власний розсуд жити за рахунок інших спів егоїстів. Представником солідаристський анархізму є П. Прудон, який вважав необхідним ліквідацію власності, що не пов'язана з працею. Ідеал суспільства він пов'язував з асоціаціями дрібних власників (селян, ремісників), які живуть за рахунок власної праці. Головним ідеологом колективістського анархізму є М. Бакунін. Цей напрям передбачає перетворення капіталу, землі і засобів виробництва на спільну власність сільськогосподарських, ремісничих та індустріальних кооперативів. Відповідно члени цих асоціацій мають отримувати винагороду відповідно до їх трудового внеску. Комуністичний анархізм, головним теоретиком якого є П. Кропоткін, передбачає здійснення принципу «кожному – по потребам», спільну працю й спільне споживання продуктів праці. Незалежно від концептуальних розбіжностей, прихильники анархізму акцентують увагу на таких властивостях майбутнього анархічного соціального устрою, як самоуправління, добровільність, децентралізація, протидія будь-якому посиленню влади, експлуатації і пануванню.

Ідеологія і соціальний рух екологізму, як одного з напрямів неklasичних ідейно-політичних течій сформувалися в 70-ті роки як реакція на забруднення навколишнього середовища, вичерпання природних ресурсів, що поставило під загрозу саме існування людства. Головним змістом ідеології екологізму є пошук ефективного розв'язання екологічної проблеми. Основними різновидами екологізму вважаються гуманістичний та біоцентричний інвайронменталізм (екологізм). Метою гуманістичного екологізму є зміна всієї соціальної практики людини, як такої, що шкодить і навколишньому середовищу, і самій людині. Збереженні природи розглядається як умова збереження людства. Йдеться про відмову від надмірно високих стандартів споживання, що зумовлюють розвиток виробництва, котре шкодить природі. Мета біоцентричних біологістів – збереження біосфери в цілому. З цієї точки зору самознищення людського фактору не є визначальним аспектом. Біоцентристи готові погодитися з такою перспективою, якщо це сприятиме збереженню біосфери в цілому, котра породить нові види високоорганізованого життя.

Фемінізм спрямований на викорінення панування чоловіків над жінками в суспільному житті. У дослідженнях феміністської спрямованості аналізуються світоглядні основи панування чоловіків, наводяться докази неправочинності й хибності тези про переваги чоловіків над жінками. Для крайнього фемінізму характерним є доведення переваги жінки над чоловіком у фізіологічному, інтелектуальному та етичному аспектах. Заперечення авторитету мужчин в усіх сферах життєдіяльності – найбільш характерна ознака і риса фемінізму.

Основною цінністю ідеології комунітаризму є братерство. Прихильники комунітаризму критикують сучасне суспільство за те, що владні структури і соціальні інститути в ньому нав'язують певний спосіб життя, який не відповідає потребам людини зокрема та суспільства загалом, при цьому індивіди втрачають

свою ідентичність і суверенність. В сучасному суспільстві засоби домінують над цілями, а цінність істини та людяності підмінюється цінністю успіху. Ідеологія комунітаризму відхиляє автономію індивіда і обґрунтовує свої постулати на необхідності побудови суспільства, виходячи зі спільного блага.

Інтегральною ознакою сучасності є зближення лібералізму та соціалізму, так звана конвергенція цих ідейно-політичних течій. За визнанням самих лібералів, ХХ століття було епохою соціал-демократії, коли майже всі партії, які перебували при владі, були змушені проводити політику, котра в тій чи іншій мірі базується на соціалістичних цінностях. Методи втручання держави в стихію ринку набули всезагального поширення. Між іншим, саме завдяки цим методам, на яких на-полягала соціально-економічна теорія Кейнса, вдалося подолати кризові явища в економіці Заходу. В цьому сенсі «Новий курс» Т. Рузвельта – одне з найбільш переконливих свідчень зміщення лібералізму в бік соціалізму [2, с. 308-309].

Цінності соціальної захищеності й справедливості, що включають у себе істотний перерозподіл матеріальних благ на користь соціально незахищених членів суспільства ввійшли в ідеологію та практику лібералізму. Сучасні ліберали погоджуються з тим, що держава повинна бути не лише правовою, а й соціальною – тобто надавати підтримку своїм підлеглим, нести за них відповідальність. Відтак, можна стверджувати, що сучасний лібералізм, на відміну від класичного, є лібералізмом соціальним. З іншого боку, із соціалістичної ідеології поступово зникали положення, котрі робили її непримиримою з ідеологією лібералізму. Чим далі, тим більше соціалізм погоджувався з доцільністю й ефективністю цінностей приватної власності та ринкової конкуренції. Таким чином, зрушення соціалізму вправо, в бік лібералізму, є очевидним і повсюдним. Воно виявилось результатом перш за все ціннісного перегляду, переакцентування ціннісних пріоритетів [3, с. 119-120]. Прикладом такого дрейфу вправо я робота урядів Т. Блера та Г. Шрьодера.

Якщо говорити про загальні тенденції в інституюванні та структуруванні ідейно-політичних напрямів на даному етапі, то вони в більшості сповідують схожі політичні цінності. Це стабільний розвиток, що передбачає турботу про навколишнє середовище, економічний прогрес, соціальну справедливість, дотримання прав людини, що має гарантувати особисту безпеку, культурну ідентичність та соціальну інтеграцію для кожного і демократія як успішне прозоре врядування та співучасть. Однак, форма та ієрархія в даному контексті є не менш визначальними. Так, методи і принципи синтезування ідейно-теоретичних пріоритетів демонструють ознаки чи не вирішального фактору суспільного розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Батищев Г. С. Истина и ценности / Г. С. Батищев // Познания в социальном контексте. – М., 1994. – С. 7–43.
2. Василенко И. А. Политическая глобалистика: Учеб. пособие. / И. А. Василенко – М. : Логос, 2003. – 359 с.
3. Глобальні трансформації. Політика, економіка, культура. – К.: Фенікс, 2003. – 584 с.
4. Дністрянський М. С. Геополітичні доктрини і підходи: критичний аналіз методології / М. С. Дністровський – Львів: ЛНУ, 2003. – 111 с.
5. Крымский С.Б. Ценностно-смысловой универсум как предметное поле философии / С. Б. Крымский // Философская и социологическая мысль. – 1996. – №3-4. – С. 3–15.
6. Леонтьев Д. А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции / Д. А. Леонтьев // Вопр. философии. – 1996. – №4. – С. 20-28.
7. Ціннісні орієнтації (Аналіз соціально-філософських концепцій Заходу 80 – 90-х років). – К. : Наукова думка, 1995. – 324 с.
8. Voanews [Electronic resource]. – Access mode: www.voanews.com/content/one-hundred-boko-haram-fighters-killed-900-hostages-freed-in-cameroon-operation/3084185.html. (Accessed 20 July 2015)

REFERENCES:

1. Batishchev G.S. Istina i tsennosti [Truth and Values] / Poznaniya v sotsial'nom kontekste [Experience in a social context]. – М., 1994. – С. 7–43.
2. Vasilenko I. A. Politicheskaya globalistika: Ucheb. posobie. [Political globalistics: Proc. Allowance]. – М. : Logos, 2003. – 359 s.
3. Hlobalni transformatsii. Polityka, ekonomika, kultura [Global Transformation. Politics, economics and culture]. – К.: Feniks, 2003. – 584 s.
4. Dnistrianskyi M. S. Neopolitychni doktryny i pidkhody: krytychnyi analiz metodolohii [Geopolitical doctrines and approaches: critical analysis methodology]. – Lviv: LNU, 2003. – 111 s.
5. Krymskiy S.B. Tsennostno-smyslovoy universum kak predmetnoe pole filosofii [Value-semantic universe as the subject field of philosophy] / Filosofskaya i sotsiologicheskaya mysl' [Philosophical and sociological thought]. – 1996. – №3-4. – С. 3–15.
6. Leont'ev D.A. Tsennost' kak mezhdistsiplinarnoe ponyatie: opyt mnogomernoy rekonstruktsii [Value as an interdisciplinary concept: the experience of multi-dimensional reconstruction] / Vopr. Filosofii [Problems of Philosophy]. – 1996. – №4. – С. 20-28.
7. Tsinnisni oriyentatsii (Analiz sotsialno-filosofskykh kontseptsii Zakhodu 80 – 90-tykh rokiv) [Values (Analysis of socio-philosophical concepts West 80 - 90 years)]. – К. : Naukova dumka, 1995. – 324 s.

Лаврук Т. П., кандидат политических наук, доцент кафедры философии, философии права и юридической психологии Ивано-Франковского университета права им. Короля Даниила Галицкого (Ивано-Франковск, Украина), E-mail: visnukDNU@i.ua

Конструирование политических приоритетов: ценностный аспект

Аннотация. Субъективная составляющая политических приоритетов является весомым фактором идентификации их сущности. Тем не менее, в целом политические приоритеты обусловлены ценностными предпочтениями, которые являются объективным результатом развития политического сознания. Особенности циркуляции политических ценностей, приоритетов, законов и принципов в условиях информационного общества актуализируют научный поиск для определения их структуры и закономерностей.

Ключевые слова: информационное общество, политические ценности, политические принципы, политические приоритеты, политические закономерности, политические идеологии.

Lavruk T., PhD in political science, assistant professor of the department of philosophy, philosophy of law and legal psychology Ivano-Frankivsk University of Law named King Danylo Galician, (Ivano-Frankivsk, Ukraine), E-mail: visnukDNU@i.ua

Construction of political priorities: evaluative aspect

Abstract. The subjective component of political priorities is an integral factor in identifying their essence. Nevertheless, the general political priorities are influenced by value preferences, which are the objective results of development of political consciousness. Features of the circulation of political values, priorities, laws and principles in the information society actualize scientific research to determine their structures and patterns.

Key words: information society, political values, political principles, political priorities, political laws, political ideologies.

УДК 48(355.357)“19/20”

Пугачова Д. В.

молодший науковий співробітник
відділу трансатлантичних досліджень
Державної установи «Інститут всесвітньої історії
Національної академії наук України»
(Київ, Україна), E-mail: nobility@ukr.net

**МИРОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ КРАЇН СКАНДИНАВІЇ
У ПОСТЫПОЛЯРНИЙ ПЕРІОД**

Анотація. Після завершення холодної війни та становлення багатопольярного світу

країни Скандинавії обрали різні шляхи, але одну мету – забезпечення найвищого рівня обороноздатності та безпеки у регіоні Північної Європи. Довіра міжнародних організацій до миротворчих контингентів скандинавів сприяє подальшому вдосконаленню та виробленню нових якісних моделей співпраці військових різних держав задля успішнішого виконання миротворчих місій у місцях криз та конфліктів.

Ключові слова: *країни Скандинавії, миротворчість, конфлікт, ООН, НАТО.*

Під час холодної війни скандинавські країни – Данія, Норвегія, Фінляндія та Швеція – привернули до себе увагу, беручи участь в операціях з підтримання миру, що проводились під егідою Організації Об'єднаних Націй (ООН). У 1946 р. данський, норвезький та шведський міністри закордонних справ, за рік до відкриття Генеральної Асамблеї ООН, провели зустріч, на якій обговорили кроки для спільної координації своєї політики в цьому напрямку. Незважаючи на подальші події – вступ Данії і Норвегії до НАТО у 1949 р. – не відбулось істотних змін у співпраці скандинавських країн [1, р. 27].

Тісна співпраця, що була характерна для скандинавських країн у другій половині ХХ ст. поступово призвела до того, що в контексті участі у миротворчих операціях ООН їх почали розглядати не як окремі країни, а як єдиного актора й таку їхню співпрацю назвали «скандинавською або північною моделлю». Ця модель складається з чотирьох елементів: інституційна основа з регулярних зустрічей міністрів оборони північних країн і низки робочих груп; серія курсів для посадових осіб щодо спільних спеціальних операцій з підтримання миру ООН; національні резервні сили, які, як правило, складалися з добровольців, набраних в короткі терміни на індивідуальній основі і розгорнуті після кількох тижнів підготовки за мінімуму технічної підтримки; висока готовність надати контингент для операцій ООН. До кінця холодної війни приблизно 125 тис. військових, або близько 25% контингенту, які служили у миротворчих військах під час операцій ООН з підтримання миру, надійшло саме з чотирьох скандинавських країн [2, р. 509].

Країни Скандинавії почали брати активну участь у миротворчій діяльності ООН з першого дня їх проведення. Швеція відігравала ключову роль у першій офіційній місії спостерігачів ООН, яка була утворена в Палестині у 1948 р. Також, країна надала перших двох начальників штабів і першого посередника ООН для цієї ж операції. У 1949 р. всі скандинавські країни надали контингент для другої місії спостерігачів у Кашмірі (UNMOGIP-United Nations Military Observer Group in India and Pakistan), що була першою операцією, у якій всі держави-члени ООН запрошувались в якості учасників [3].

Всупереч поширеній думці, північна модель для миротворчих операцій не є залишком часів холодної війни. Досвід країн Північної Європи залишається актуальними для вивчення та практики миротворчих операцій й нині. З часом, скандинави радикально змінили свої підходи до миротворчих операцій. Данія стала першою країною, яка почала використовувати танки в миротворчій операції ООН в Боснії у 1993 р., а Норвегія зайняла провідну роль у розробці потенціалу швидкого реагування для миротворчих операцій. Перша багатонаціональна бригада швидкого реагування для операцій з підтримання миру ООН була результатом саме данської ініціативи. Спочатку це була NORDSAMFN (Група північних країн із співпраці з військових питань в ООН) – обрис Північного військового співробітництва, який було утворено у 1963 р. і діяв до 1997 р. – замінений на NORDCAPS (до 2009 р.) [4].

Військове співробітництво між північними державами базувалось на узгодженому сприйнятті ООН як основи для глобальної безпеки і активної миротворчої діяльності. Дві північні країни були членами НАТО з власними збройними силами, а нейтральні Швеція і Фінляндія знайшли свій політичний інтерес і простір для участі у операціях з підтримання миру ООН. Під час холодної війни участь в операціях ООН була головним майданчиком для північного оборонного співробітництва.

Значним кроком для ООН було введення поняття спеціальних миротворців, яке

запропонував норвежець Трюгве Лі, перший Генеральний секретар організації. Його наступник, швед Даг Хаммаршельд, розробляв подальші кроки для реалізації цієї частини діяльності ООН. У 1952 р. Норвегія запропонувала таку ідею – малі країни повинні створити національні резервні сили ООН. У 1959 р. Д. Хаммаршельд закликав країни, які сприяли створенню United Nations Truce Supervision Organization (UNTSO) і Надзвичайних збройних сил Організації Об'єднаних Націй (НЗС ООН) на Близькому Сході – включити у власне національне військове планування можливість внеску в миротворчу діяльність ООН [5]. У 1960 р. на зустрічі міністрів оборони в Стокгольмі це питання обговорювалося вперше й було вирішено створити робочу групу з представників Данії, Норвегії та Швеції для поглибленого вивчення цієї проблеми. У 1963 р. до північного військового співробітництва долучилася Фінляндія і з того часу утворилася Група північних країн із співпраці з військових питань в ООН (NORDSAMFN).

У 1964 р. чотири скандинавські країни об'єдналися, щоб створити північні резервні сили ООН (NORDBERFN). В результаті цієї ініціативи, коли у 1973 р. постала необхідність відправити новий миротворчий контингент ООН на Близькому Сході, скандинавські країни завдяки спільній позиції змогли надати близько 5200 солдатів.

NORDSAMFN була рушійною силою у розвитку військового співробітництва скандинавських країн. Ядром її було засідання міністрів оборони, що проводилося кожні два роки, а також створення спільних навчальних центрів. Кожна країна-учасниця спеціалізувалась на окремому напрямку військової освіти: Норвегія проводила навчання в галузі логістики, Фінляндія готувала військових спостерігачів, Данія – військову поліцію, а Швеція – штабних офіцерів.

Наступна кооперація скандинавських країн в галузі оборони, що пов'язана з участю у міжнародних військових операціях, має назву NORDCAPS (Координаційний механізм країн Північної Європи із військових заходів для підтримання миру), що замінила структуру NORDSAMFN. Данія, Фінляндія, Норвегія та Швеція підписали угоду про утворення NORDCAPS 2 квітня 1997 р., Ісландія приєдналася до них 3 вересня 2003 р. Дискусію про розширення співпраці було розпочато серед міністрів оборони північних країн навесні 1996 р., потім вона була продовжена на зустрічі в Кальмарі восени того ж року і конкретизована вже під час зустрічі у Гренландії навесні 1997 р. (за ініціативи міністра оборони Норвегії Йорген Космо).

Причиною створення NORDCAPS стало, по-перше, бажання скандинавів зробити свій внесок у збільшення власної присутності в операціях ООН з підтримання миру, а, по-друге, скандинавські країни мали не тільки бажання, а й можливість. Тим більше, що після закінчення холодної війни великі держави, такі як Велика Британія, Німеччина і США, сприяли формуванню сил такого рівня.

Країни Скандинавії мали намір стверджувати себе, але були малопотужні по одинці, тому вони вирішили об'єднатись для того аби мати можливість широкого залучення у миротворчість. Через NORDCAPS країни шукали можливості зміцнити північний рубіж в цілому, а також збільшити вплив у поточних операціях з підтримання миру, у яких вони брали участь, а для цього необхідно було знайти ефективні механізми впливу. Це були основні політичні та економічні мотиви миротворчої ініціативи скандинавських країн.

Метою створення NORDCAPS було замінити існуючі структури співпраці скандинавських країн у галузі міжнародних миротворчих операцій за інтегруючим принципом. Співпраця мала відбуватись за ширшими напрямками, що спиралась б на перспективне планування операцій, здійснення їх оцінки, зокрема, створення спільного реєстру для поточних внесків. Також назріла об'єктивна потреба створення спільних північних миротворчих сил, які б склались із військового підрозділу розміром з бригаду. У 2003 р. цю ідею розглядали у зв'язку з данською ініціативою створення міжнародної бригади швидкого включення в операціях ООН – бригади

резервних сил високої готовності (БВГ) ООН [6].

Окрім того, NORDCAPS не лише виконувало традиційні завдання для військових контингентів в операціях з підтримання миру, але також відбувалась співпраця в оборонній сфері з країнами-партнерами, зокрема, у реформуванні сектору безпеки, та розвитку регіонального потенціалу (NORDCAPS особливо відзначились у цих напрямках на Західних Балканах, в Грузії та підтримкою Африканського союзу (АС) в Східній Африці).

Створення NORDCAPS означало початок роботи нової організації для співпраці скандинавських країн у межах міжнародних миротворчих операцій. Структура її визначалась двома органами: керівним комітетом і військовою координаційною групою. Керівний комітет був головним військово-політичним органом, координаційна група відповідала за те, аби керівний комітет отримував необхідні поради та рекомендації від професійних військових.

Восени 2000 р. було створено постійний військовий елемент планування – штаб в м. Табі (Швеція), куди входили шість офіцерів з Фінляндії, Швеції, Данії та Норвегії. Він був відповідальний за співпрацю в межах NORDCAPS, а також за планування та координацію подальшої співпраці скандинавських країн у військовій сфері в цілому.

Міністри оборони країн Скандинавії в м. Алесунд у квітні 2002 р. підписали лист про наміри і рамкову угоду (меморандум про взаєморозуміння), який встановив більш тісну основу для співпраці. Лист був переглянутий у 2006 р. і вже у 2009 р. був підготовлений наступний лист про наміри співпраці з Великобританією щодо взаємного посилення у миротворчих операціях.

Скандинави створили багатонаціональну бригаду NORDCAPS та зробили потужний внесок у розвиток цивільного компоненту у нових умовах багатофункціональних і складних операцій з підтримання миру, які стали основним типом місій після завершення холодної війни. Норвегія стала першою країною у світі, що створила цивільний контингент швидкого реагування для миротворчих операцій.

NORDCAPS дозволив скандинавським країнам забезпечувати, за необхідністю, значними військовими контингентами миротворчі операції та органи, не пов'язані з наступальними операціями. Також важливими факторами, що забезпечують попит на участь в операціях скандинавських військових, є високий рівень логістики, освітній рівень штату штаб-квартири, забезпечення військових послуг і комунікацій. Досвід Скандинавії в миротворчих операціях користується великим попитом. Допомога у навчанні, що надається іншим країнам, зростає щороку, тому скандинавські країни глибоко залучені в розробку навчальних програм у рамках ЄС, НАТО та ООН. Вони також залучались до процесу створення окремих багатонаціональних сил для миротворчих операцій, таких як Балтійський батальйон (БАЛТБАТ) і БВГ ООН. Скандинавський досвід залишається актуальним в сучасних миротворчих операціях – ефективна військово-цивільна координація та співпраця були проблемними у всіх основних миротворчих операціях, що проводились з кінця холодної війни, тому досвід скандинавів є неоціненним для інших країн у цій сфері.

Наступним кроком до співпраці скандинавських країн щодо оборони стало об'єднання NORDEFECO (Nordic Defence Cooperation) – це структура співпраці, яка становить основу північного оборонного співробітництва у політичному і військовому сенсі.

Скандинавські країни після холодної війни мали традиційно тісне військово-політичне співробітництво, зокрема, пов'язане і з участю в міжнародних миротворчих операціях. Завдяки створенню рамкового NORDEFECO співпраця поширюється й на інші регіони.

Для створення NORDEFECO був прийнятий договір, який підписали в м. Хельсінкі 4 листопада 2009 р. міністри оборони північних країн з перспективою на багаторічну співпрацю з підтримання миру та участі в міжнародних операціях. Він замінив

три існуючі структури співпраці NORDCAPS, NORDAC (військово-технічне співробітництво) і NORDSUP (підтримуюча оборонна структура).

NORDEFSCO є основою північного оборонного співробітництва і доповнює північноатлантичне і європейське співробітництво окремих країн Північної Європи. У 2014 р. країни погодили спільне бачення співпраці в рамках NORDEFSCO до 2020 р. [7]. Розширення співпраці, яка спочатку відбувалось у площині більшості операцій з підтримання миру, відбувалось із змінами у політичній та економічній сферах: Данія, Фінляндія, Норвегія та Швеція намагались зберегти свої можливості військової оборони, Ісландія – далі розвивати скандинавське співробітництво в галузі безпеки, після того як Сполучені Штати вивели контингент з бази в Кефлавіку у 2006 р. Була визнана необхідність у підтримці військової компетентності держав за рахунок обслуговування існуючих та придбанні нового оборонного арсеналу, але витрати на них такі високі, що малі держави поодиночки навряд чи змогли б впоратись з цим. Тому було означено низку сфер, де можна зробити значну економію у коштах із збереженням та розширенням співробітництва, водночас як більш тісна координація також може сприяти підвищенню боєздатності країн.

Співпраця в галузі оборони між скандинавськими країнами відбувалась в декількох напрямках. Перший – найдовший період – співпраця в ООН, де брали участь всі п'ять держав; другий – в межах НАТО, у якій Данія, Ісландія і Норвегія є членами, а Фінляндія та Швеція після холодної війни оформили партнерство; третій – в ЄС, у якому Данія, Фінляндія і Швеція є членами, а Норвегія бере участь у Північній бойовій групі для міжнародних зусиль (Nordic Battle Group, NBG). Крім того, відбувались різні форми двостороннього співробітництва між скандинавськими країнами (наприклад, між Норвегією і Швецією, а також між Швецією та Фінляндією).

Основною метою NORDEFSCO є зміцнення національної оборони країн-учасниць за допомогою політичної та практичної координації, зокрема, за рахунок використання можливої синергії і досягнення ефективності витрат у прийнятті спільних рішень. Вони включають у себе далекосяжний і довгостроковий загальний підхід до питань, пов'язаних із оборонною компонентою.

Створення NORDEFSCO не передбачало утворення нової організації. Це основа співпраці, що відбувається через різні частини вже існуючих структур у відповідних країнах. Голозування відбувається по чергові між країнами-учасницями (наприклад, Данія головує у 2012 р., Фінляндія – у 2013 р., Норвегія – у 2014 р., Швеція – у 2015 р.). Координація здійснюється на політичному рівні і відбувається через міністрів оборони, які збираються два рази на рік та на військовому рівні через подібні зустрічі начальників штабів. Постійний моніторинг відбувається через керівний комітет оборонної політики північних країн (NORDEF KKP) на адміністративному рівні та у співпраці з військовими проводиться подальша робота через Північний координаційний військовий комітет (NORDEF MCC). Основними напрямками співпраці в галузі оборони через NORDEFSCO є логістика та обслуговування; освіта і навчання; оперативна діяльність; міжнародна співпраця.

Через NORDEFSCO скандинавські країни допомагають розвивати африканські сили реагування, резервні сили Східної Африки (EASF) (штаб-квартира в Найробі, Кенія).

У 2007 р. розширення співпраці скандинавських країн через NORDEFSCO знайшло відображення у поглибленні співробітництва в оборонній сфері між Норвегією та Швецією. У доповіді Об'єднаного комітету начальників штабів Фінляндії, Норвегії та Швеції (2008 р.) були визначені 140 напрямків військового співробітництва цих країн. Другий основний базис існує у, так званому, Звіті Столтенберга про майбутню співпрацю Північних країн у зовнішній політиці та політиці безпеки, що був підготовлений під керівництвом колишнього міністра оборони Норвегії Торвальда Столтенберга та опублікований у 2009 р. [8]. Т. Столтенберг, якому було запропоно-

вано представити власні пропозиції для співпраці країн, вийшов за рамки того, що вважалось на той час реальним для здійснення та представив кроки, на які можуть піти уряди країн Північної Європи. Він надав 13 пропозицій для потенційно більш тісних заходів співпраці на наступні 10-20 років:

- блок для військової та цивільної стабілізації;
- співпраця Північних країн щодо нагляду за повітряним простором Ісландії;
- скандинавський морський моніторинг;
- морські сили реагування;
- супутникова система для моніторингу та зв'язку;
- співпраця Північних країн з проблем Арктики;
- створення мережі проти кібер-атак;
- блок катастроф;
- блок розслідування за військові злочини;
- співробітництво в дипломатичній службі;
- військове співробітництво у транспортних, медичних, освітніх, фінансових та інших сферах;
- амфібія-блок;
- скандинавська декларація солідарності.

Пропозиції Т. Столтенберга обговорювались представниками різних скандинавських організацій, зокрема, Північною Радою, і були поширені для зовнішньої оцінки. В межах співпраці Північних країн у сфері оборони пропозиції розглядались і всередині NORDEFCO.

Нині проводиться 17 миротворчих місій ООН під керівництвом Департаменту операцій з підтримання миру (ДОПМ), який входить до складу Секретаріату. В розпорядженні миротворців знаходяться: 56 літаків, 12 кораблів, 144 вертольоти, 34 742 автомашини, 30 госпіталів, 284 клініки. В польових умовах знаходяться 104 496 чоловік (зокрема, 1821 військових спостерігачів ООН). Бюджет виділений на операції з підтримання миру на поточний фінансовий рік (до 30 червня 2016 р.) складає 8,27 млрд. дол. [9].

Як правило, командуючі миротворчими місіями змінюються кожні два роки. Країни, з яких були обрані командуючі миротворчими силами: Данія та Норвегія, а також Індонезія, Гана, Танзанія, Камерун, Нігерія, Пакистан, Ірландія, Італія, Непал, Бразилія (дві місії), Ефіопія (дві місії).

У 2014 р. було змінено вісім командуючих та відбулись нові призначення на початку 2015 р. Так, 28 січня 2015 р. від Ефіопії призначено нового командуючого в ЮНІСФА – Тимчасові сили ООН із забезпечення безпеки в Аб'є (Південний Судан), а у лютому – на Голанських висотах в Сирії прийняв управління новий командуючий від Непалу. 25 лютого 2015 р. призначено нового командуючого в миротворчій місії в Ліберії, а 6 березня – в місії в Малі призначено командуючого із Данії.

Основна увага світового співтовариства у 2014 р. була прикута до «острову Афродіти». 11 серпня 2014 р. в миротворчих силах ООН на Кіпрі (ВСООНК – UNFICYP) приступила до виконання своїх обов'язків новий командуючий – генерал-майор Крістін Лунд (Норвегія). Вона стала першою жінкою-командуючим миротворчими силами ООН за 66 років, змінивши на цій посаді китайського генерал-майора.

Крістін Лунд закінчила командно-штабний коледж, військовий університетський коледж, американський військовий коледж, де стала магістром в галузі стратегічних досліджень. Звання генерала їй присвоєно в 2009 р. Вона брала участь у миротворчих операціях у Лівані та Югославії, в 1991 р. – в операції «Буря в пустелі», а також знаходилась у складі коаліційних сил в Афганістані [10].

Склад сил ООН на Кіпрі – 926 чоловік (860 військовослужбовців і 66 поліцейських). Миротворчі сили перебувають на острові з 1964 р. й до серпня 2014 р. на Кіпрі норвезьких миротворців не було.

В миротворчих операціях ООН військовослужбовці Норвегії беруть участь з 1947 р. (операція в Греції – 1 чол.). Більше 34 тис. чоловік взяло участь в операції УНІФІЛ 1978-1999 рр. в Лівані. Норвегія на березень 2015 р. направила в шість місій ООН 78 миротворців (28 поліцейських, 16 військових спостерігачів і 34 військовослужбовців), зайнявши 75-е місце за кількістю наданого контингенту.

Одним із пріоритетів данської зовнішньої політики також є активна участь в ООН. Данія у 2005-2006 рр. була непостійним членом Ради Безпеки ООН й послідовно дотримується чотирьох основних пріоритетів:

1. Боротьба з тероризмом.
2. Посилення здатності Організації Об'єднаних Націй у вирішенні конфліктів.
3. Допомога країнам Африки.
4. Укріплення значення міжнародного права.

Протягом кількох останніх десятиріч Данія брала активну участь у миротворчих операціях ООН, надаючи свої національні збройні сили та співробітників поліції як спостерігачів. В якості прикладу можна навести вже згадану операцію з підтримання миру на Кіпрі.

Постбіполярний період характеризується активним розвитком міжнародних миротворчих і воєнних операцій. Данські сухопутні війська знаходились у складі міжнародних миротворчих контингентів в Боснії і Герцеговині (МООНБГ), Косово (МООНК), брали участь у військових операціях в Іраці й Афганістані. Всі вказані акції за низкою ознак істотно відрізняються від традиційних операцій з підтримання миру. Під час їх проведення значно зросли ризики для життя і здоров'я миротворців: тільки у 2008 р. данський військовий контингент втратив у Афганістані убитими 7 чоловік. В операціях «нового типу» данські військові, як і представники інших націй, змушені доволі тісно співпрацювати з місцевою владою в різних правових та організаційних межах.

Швеція не відстає від своїх скандинавських сусідів і також бере активну участь у миротворчих операціях в різних куточках світу. Останнім часом шведське керівництво особливу увагу приділяє миротворчій діяльності в Північній Африці, на Близькому Сході та Балканах. При цьому спостерігається тенденція зміщення пріоритетів залучення національних збройних сил у бік участі в кризових операціях під керівництвом ЄС і НАТО. У 2013 р. військовий контингент країни брав участь в операціях НАТО в Афганістані і Косово (основний контингент виведено в жовтні, продовжено участь тільки штабними офіцерами у складі міжнародного штабу), в операції ВМС країн ЄС «Аталанта» у боротьбі з піратством у північно-західній частині Індійського океану (квітень-серпень) і операції багатонаціонального угруповання військ держав ЄС в Боснії та Герцеговині «Алтея» (штабні офіцери).

При цьому зберігається активність у миротворчих операціях під егідою ООН:

- в миротворчій операції ООН в Малі (MINUSMA) (штабні офіцери);
- в міжнародній операції ООН/ОЗХЗ з ліквідації запасів хімічної зброї в Сирії (один воєнно-транспортний літак С-130);
- в гуманітарній операції ООН з надання допомоги Філіппінам у ліквідації наслідків стихійного лиха (листопад-грудень 2013 р., два ВТЛ С-130).

Крім того, шведські військовослужбовці були задіяні в комісії спостерігачів із нейтральних держав на Корейському півострові (NNSC), а також у місіях ООН і ЄС, таких як: ООН в Афганістані (UNAMA); ООН на Близькому Сході (UNTSO); ООН в Індії та Пакистані, в штаті Джемму і Кашмір (UNMOGIP); ООН в ДР Конго (MONUSCO); ООН в Південному Судані (UNMISS); ЄС з підготовки сил безпеки Сомалі (EUTM Somali); ЄС з підготовки особового складу збройних сил Малі (EUTM Mali). Нині шведські військові (275 військовослужбовців і цивільних спеціалістів) беруть участь у низці міжнародних операцій і місій.

Отже, зважаючи на активну участь військових країн Скандинавії у миротворчих операціях, можна зробити висновок про важливий внесок цих країн у розбудову

та модернізацію світового миротворчого контингенту. Зважаючи на різне залучення скандинавських країн до міжнародних організацій та альянсів, все ж помітно, що зовнішня політика країн у військовій галузі є солідарною. Необхідно виокремити важливу роль, яку відіграють країни у навчанні та допомозі у реформуванні військової сфери африканських, балканських та інших держав. У зв'язку із останніми кризовими подіями у світі, скандинави збільшують витрати на оборону та безпеку своїх держав, а також посилюють військову сферу шляхом збільшення фінансування та інтенсифікації навчання власних військових.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Orvik N. Hovedlinjer i norsk utenrikspolitikk / N. Orvik // Tidens ekko. – № 5 (1961-62). – Oslo: Chr. Michelsens Institutt og Norsk Udenrigspolitisk Insdtut.
2. Eknes A. Prepared for Peacekeeping: The Nordic Countries and Participation in UN Military Operations / A. Eknes. – Baden-Baden: Nomos Verlag, 1993.
3. UNMOGIP Background. [Electronic resource]. – Access mode: www.un.org/en/peacekeeping/missions/unmogip/background.shtml (Accessed 20 July 2015)
4. The basics about NORDEFKO. [Electronic resource]. – Access mode: www.nordefco.org/The-basics-about-NORDEFKO (Accessed 20 July 2015)
5. Завершенные операции ООН по поддержанию мира. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.un.org/ru/peacekeeping/missions/past/middle1.htm (Дата обращения 20.06.2015) – название с экрана
6. Langille P. SHIRBRIG: A promising step towards a United Nations that can prevent deadly conflict. [Electronic resource]. – Access mode: www.globalpolicy.org/component/content/article/199/40961.html (Accessed 20 July 2015)
7. NORDEFKO. Annual report 2014 [Electronic resource]. – Access mode: www.nordefco.org/Files/NORDEFKO_arsrapport_2014.pdf (Accessed 20 July 2015)
8. Stoltenberg-rapporten. Oslo, 9 Februar 2009. [Electronic resource]. – Access mode: www.regjeringen.no/globalassets/upload/UD/Vedlegg/nordisk_rapport.pdf (Accessed 20 July 2015)
9. ООН утвердила бюджет на два года. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://korrespondent.net/world/3606949-onn-utverdyla-buidzhet-na-dva-hoda> (Дата обращения 20.06.2015) – название с экрана
10. Уроженка Норвегии стала первой женщиной на посту Командующего миротворческими силами ООН. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.unmultimedia.org/radio/russian/archives/165240/#.VpOyjVIXXHI (Дата обращения 20.06.2015) – название с экрана

REFERENCES:

1. Orvik N. Hovedlinjer i norsk utenrikspolitikk / Tidens ekko. – №. 5 (1961-62). – Oslo: Chr. Michelsens Institutt og Norsk Udenrigspolitisk Insdtut.
2. Eknes A. Prepared for Peacekeeping: The Nordic Countries and Participation in UN Military Operations. – Baden-Baden: Nomos Verlag, 1993.
3. UNMOGIP Background [Electronic resource]. – Access mode: www.un.org/en/peacekeeping/missions/unmogip/background.shtml (Accessed 20 July 2015)
4. The basics about NORDEFKO [Electronic resource]. – Access mode: www.nordefco.org/The-basics-about-NORDEFKO (Accessed 20 July 2015)
5. Zavershennye operatsii OON po podderzhaniyu mira [Finished the UN peacekeeping operation]. – [Electronic resource]. – Access mode: www.un.org/ru/peacekeeping/missions/past/middle1.htm (Accessed 20 July 2015)
6. Langille P. SHIRBRIG: A promising step towards a United Nations that can prevent deadly conflict [Electronic resource]. – Access mode: www.globalpolicy.org/component/content/article/199/40961.html (Accessed 20 July 2015)
7. NORDEFKO. Annual report 2014 [Electronic resource]. – Access mode: www.nordefco.org/Files/NORDEFKO_arsrapport_2014.pdf (Accessed 20 July 2015)
8. Stoltenberg-rapporten. Oslo, 9 Februar 2009. [Electronic resource]. – Access mode: www.regjeringen.no/globalassets/upload/UD/Vedlegg/nordisk_rapport.pdf (Accessed 20 July 2015)
9. ООН утвердила бюджет на два года. [The United Nations approved a two-year budget]. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://korrespondent.net/world/3606949-onn-utverdyla-buidzhet-na-dva-hoda> (Accessed 20 July 2015)
10. Urozhenska Norvegii stala pervoy zhenshchinoy na postu Komanduyushchego

mirotvorcheskimi silami OON. [A native of Norway became the first woman to hold the post of Commander of the UN peacekeeping forces]. – [Electronic resource]. – Access mode: www.unmultimedia.org/radio/russian/archives/165240/#.VpOyjVIXXH1 (Accessed 20 July 2015)

Пугачёва Д. В., младший научный сотрудник отдела трансатлантических исследований Государственного учреждения «Институт всемирной истории Национальной академии наук Украины» (Киев, Украина), E-mail: nobility@ukr.net

Миротворческая деятельность стран Скандинавии в постбиполярный период

Аннотация. После окончания холодной войны и становления многополярного мира страны Скандинавии выбрали разные пути, но одну цель – обеспечение высокого уровня обороноспособности и безопасности в регионе Северной Европы. Доверие международных организаций к миротворческим контингентам скандинавов способствует дальнейшему совершенствованию и выработке новых качественных моделей сотрудничества военных разных стран для успешного выполнения миротворческих миссий в местах кризисов и конфликтов.

Ключевые слова: страны Скандинавии, миротворчество, конфликт, ООН, НАТО.

Pugachova D., research assistant of the Department of Transatlantic Studies, State institution «Institute of World History National Academy of Sciences of Ukraine» (Kyiv, Ukraine), E-mail: nobility@ukr.net

Scandinavian Countries Peacemaking During the Post-bipolar

Abstract. After the end of the Cold War and the formation of a multipolar world Scandinavian countries have chosen different ways, but one goal – to ensure the highest level of defense and security in the region Northern Europe. Mastery of these countries in military peacekeeping missions during the Cold War provided the Scandinavian countries is not right to be the best in this area and the sharing of experiences with the countries that need modernizing the military. High Trust international organizations to peacekeeping forces Scandinavians contributes to the further improvement and development of new models of high-quality military cooperation of different states to more successful peacekeeping missions in places of crises and conflicts.

Nordic cooperation in security and defense found its embodiment in such models as cooperation NORDSAMFN (even during the Cold War), NORDCAPS and NORDEFKO. Transformation towards expansion and modernization of each of these associations took place based on a constant search for the most effective mechanisms to ensure a high level of coordination of military Scandinavia.

An example of successful cooperation in the defense field in northern Europe is NORDEFKO. The overall goal NORDEFKO on the military level – cooperation across the spectrum of defense structures to ensure greater cost efficiency and thus achieve the best quality. It means to have the ability to combine the individual possibilities to prevent any crisis. The aim is also combined with effective contribution to international efforts to ensure peace and security. Deep and comprehensive cooperation between the Nordic countries will increase its contribution to the development of peacekeeping forces and contribute to the consolidation efforts of the EU, NATO and the UN to stabilize conflict situations and possible prevention.

Today the transformation of the international system and face new security challenges, as peace and world stability is one of the key requirements for today that the Scandinavian countries have very constructive opinion.

Key words: Scandinavian countries, peacemaking, conflict, UN, NATO.

УДК 327

Забродін С. І.

викладач кафедри цивільного та господарського права,
Національний гірничий університет
(Дніпропетровськ, Україна), E-mail: serg_1974@ukr.net

ПАРТІЙНО-ІДЕОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ СТРУКТУРИЗАЦІЇ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Анотація. На основі аналізу змісту поняття «ідеологія» виявлено, що в контексті електоральної структуризації партійно-ідеологічний чинник має розглядатися крізь призму

відображення ставлення сучасних політичних об'єднань до існуючих соціально-політичних розмежувань за ліво-правою шкалою політичних цінностей. Підкреслено, що в сучасній системі суспільно-політичних цінностей зароджується новий тип соціально-політичних розмежувань, який розташовується по лінії «матеріалізм – постматеріалізм». Показано, що для українського суспільства повною мірою придатні універсальні класифікації політичних партій за ідеологічним критерієм, хоча йому і притаманна ідейно-політична розпорошеність і партійно-політична неструктурованість.

Ключові слова: ідеологія, політичні цінності, політичні партії, електоральна структуризація, партійна система.

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На тлі розгортання досліджень електорального простору, стабільності електоральної поведінки в Західній Європі в 1950-1960-і роки, ще протягом наступної чверть століття активно вивчалися партійні системи і вибори крізь призму положень теорії розмежувань Ліпсета-Роккана. Згасання інтересу до проблеми політичних розмежувань частіше всього пов'язують, з одного боку, ефектом «розморожування» партійно-політичних систем, з іншого – тенденції до зниження вираженості класичних розмежувань. Серед значущих причин ослаблення «класичних» розмежувань розглядалися: зміни в соціальній структурі, поява постіндустріальних цінностей, когнітивна мобілізація, пов'язана із зростанням рівня освіти. Тим не менш, дослідження останнього часу, що використовують нові концептуальні та методологічні схеми, спростовують тезу про зниження значущості класичних розмежувань.

Одним із важливіших чинників класичного розмежування виступає партійна ідеологія. І хоча традиційні (ідеологічні) партії і втратили монополію на політичній арені, але до їх зникнення ще далеко. Крім того, критики теорії розмежувань явно перебільшують «прив'язку» виборців до певних соціальних груп і, відповідно, певних партій як виразників їх інтересів. Насправді специфіка теорії розмежувань багато в чому визначається відсутністю ототожнення індивіда з якоюсь однією соціальною групою (як це робилося, наприклад, в класовому підході К. Маркса). Обґрунтовується не «статичність» вибору, а здатність електоральних переваг відтворюватися при відтворенні умов. Виборець все своє життя знаходиться під «перехресним впливом» різних соціальних структур, і це виключає його «приреченість» голосувати весь час за одну і ту ж партію.

З тезою про зменшення значення політичної боротьби як класового протистояння та формування загальнонародних партій виступив ще у 1958 р. Д. Белл, проте поява в 1970-х роках ідеологій нових лівих та нових правих призвели до її заперечення. Отже, поняття «ідеологія» залишається важливим елементом політичного життя, продовжує змінюватися та наповнюватися новим змістом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема партійно-ідеологічного розмежування досліджувалася багатьма сучасними авторами. На Заході ця проблема активно досліджувалася такими вченими, як Ст. Бартоліні, К. фон Бейме, М. Вебер, М. Дюверже, Д. Карамані, Р. Кац, М. Лавер, Р. Маківер, П. Мейер, К. Мудде, З. Нойманн, А. Панеб'яно, Дж. Сарторі, В. Хант, Р. Хербут, Дж. Шварцмантель, А. Ямруз та ін. Серед українських авторів варто виділити В. Березинського, Л. Дунаєву, В. Кампо, В. Малярчука, А. Пахарева, М. Примуша, А. Слюсаренка, М. Томенка, Ю. Шведа та ін.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є розкриття ролі партійно-ідеологічних чинників електоральної структуризації українського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Початково партійна ідентифікація відбувалася за політичним темпераментом. За часів Французької революції 1789-1795 рр. якобінців, які сиділи в Конвенті ліворуч від спікера і виступали з революційно-радикальних позицій, стали називати лівими, а більш поміркованих жирондистів, які займали місце праворуч – правими. Згодом критерій політичного

темпераменту поступився критерію ідеології, яка стала базовим критерієм партійного розмежування, оскільки ідеологія як система цінностей є більш стійкою, ніж темперамент, який змінюється швидше – одна і та сама партія може за певних обставин виступати як з радикальних, так і з поміркованих позицій.

У цілому ідеологія (від грец. *Ideā* – прообраз, ідея, і *logos* – слово, розум, учення) – це організована сукупність ідей у формі міфів, настанов, гасел, програмних документів партій, філософських концепцій тощо; система поглядів, ідей, переконань, цінностей та установок, що виражають інтереси різних соціальних груп, класів, товариств, у яких усвідомлюються і оцінюються відносини людей до дійсності і один до одного, соціальні проблеми і конфлікти, а також містяться цілі (програми) соціальної діяльності, спрямованої на закріплення або зміну існуючих суспільних відносин.

Термін «ідеологія» було запроваджено французьким ученим Антуаном Луї Клодом Дестют де Трасі. У своїй праці «Елементи ідеології» (1796) він намагався запровадити нову науку про ідеї. На його думку, ідеологія – це наука про те, як свідомість виробляє ідеї з відчуттів. Крім відчуттів, джерелом ідей виступають пам'ять, судження і воля. Проте широкого вжитку термін «ідеологія» набув лише у 1845 р. у роботі К. Маркса і Ф. Енгельса «Німецька ідеологія» [4]. Німецькі вчені під ідеологією розуміли сферу загальних ідей, таких як мораль, релігія, метафізика тощо, які відображаються у відповідних формах свідомості [4, с. 25]. Представниками марксистської школи ідеологія розглядалася як продукт суспільного виробництва. За певних умов життя спільноти спершу стихійно з'являється соціальна психологія, яка створює підґрунтя для вироблення, поширення і засвоєння ідеології даної спільноти. Безпосередньо її створюють представники класу, соціальної групи (або суб'єкти, які виражають їх інтереси) – теоретики, політичні діячі, лідери тощо. Вони теоретично доходять до тих самих висновків, які соціальна група, клас утверджують практично. На основі систематизованих і обґрунтованих поглядів, пропущених через призму інтересів, ідеалів класу чи соціальної групи, формуються їхні самосвідомість і політичні відносини. А сукупність політичних інтересів, ідей та ідеалів, програм та політичних відносин певного класу (групи) з іншими соціальними спільнотами і становить предмет політичної ідеології.

Таким чином, марксистська школа визначає поняття «ідеологія» як більш–менш цілісну систему політичних принципів, яка відрізняється від іншої подібної системи. З цього погляду лібералізм, соціалізм і консерватизм трактуються як політичні ідеології. Марксистська школа вживає це поняття для позначення основних ідей суспільства, які розглядаються як такі, що відображають його систему виробництва. Наприклад, з цього погляду, лібералізм вважається ідеологією капіталістичної епохи, а комунізм ідеологією безкласового суспільства.

По-іншому витлумачує ідеологію Карл Поппер. Він трактує ідеологію як політичну думку, типovu для тоталітарних рухів, вважаючи, що будь-яка ідеологія – це всеохоплююча й замкнута система поглядів. Така система не тільки спрямована на всі політичні, соціальні й моральні аспекти життя під своїм кутом зору, але її практично неможливо розв'язати, оскільки завжди знаходяться пояснення (з погляду цієї ідеології) на будь-які очевидні відхилення від того, що було обіцяно чи передбачено нею раніше. Тобто школа К. Поппера протиставляє ідеологію науковому мисленню, що оперує гіпотезами, які можуть бути доведені. Науковий підхід до соціальних питань полягає в розробці пояснення того, як діють ті чи інші фактори і в його перевірці, а не у створенні великої всеохоплюючої теорії, яка намагається дати відповіді на всі запитання. Для ухвалення політичних рішень люди повинні також використовувати судження про цінності, які мають особливе значення для них і не базуються лише на доказах. Тому політичні нововведення базуються на консенсусі щодо цінностей і правильному поясненні причин та наслідків. Отже, соціальні зміни мають відбуватися шляхом поступового соціального проектуван-

ня, а не шляхом побудови якоїсь загальної утопії на основі бездоказових принципів (детальніше див.: [8, с. 35]).

Сучасний дослідник Джон Шварцмантель вважає, що політична ідеологія являє собою єдність ціннісно-нормативного і діяльнісного начал, це «сукупність нормативних ідей, що формують ідеал, з метою здобуття масової підтримки для цих ідей, та агітацію на їхню користь» [13, р. 26].

У контексті діяльності політичних партій витлумачує політичну ідеологію М. Дюверже. На його думку, політичні ідеології відображають ставлення сучасних політичних об'єднань до існуючих соціально-політичних розмежувань за ліво-правою шкалою політичних цінностей. Не зважаючи на те, що М. Дюверже вважав структурну диференціацію партій важливішою за ідеологічну, все ж такі він не заперечував мотиваційну роль ідеології як з боку суспільних груп, так і партій. У своїй роботі «Політичні партії» М. Дюверже відзначає, що у політичній орієнтації громадян зазвичай відіграють роль дві групи чинників: приватні (локальні) та загальні; особистісні та ідеологічні. З цього приводу він пише: «Зазначені чинники тісно переплітаються (частіше за все це відбувається стихійно), і відокремити одні від інших не просто – тут необхідний метод справжнього соціального психоаналізу» [2, с. 462]. За М. Дюверже, залежно від ідеології, що лежить в основі партійних програм, політичні партії можна поділити на консервативні, ліберальні, соціалістичні і комуністичні та фашистські [2, с. 462].

Також учений виділяє й ідеологічно децентралізовані партії, тобто такі, у яких існує внутрішня диференціація за ідеологічною ознакою та виникають фракції й платформи. На його думку, в сучасній системі суспільно-політичних цінностей зароджується новий тип соціально-політичних розмежувань (по лінії «матеріалізм – постматеріалізм»), який формулює новий тип протистояння, а відтак і нових акторів політичної сцени (т. зв. партії «нової політики»). Хоча постматеріальні цінності не вписуються в традиційну (ліво-праву) конфігурацію політичних поглядів, але поки що вони не можуть ані змінити її, ані суттєво вплинути на неї. Як справедливо стверджує Ю. Шведа, традиційне ідеологічне протистояння, яке оформилося на початку ХХ ст., з певними модифікаціями продовжує домінувати і сьогодні в політичному житті [8, с. 36].

У рамках школи М. Дюверже термін «партійна ідеологія» розглядається як система поглядів, які становлять ідентичність партії і більше стосуються того, чим партія є, ніж того, що вони роблять [11, р. 220]. По суті, партійна ідеологія – це артикульовані (виражені) ідеї, що слугують основою для постановки політичних цілей (які становлять ядро партійних програм), сприяють залученню громадської підтримки для цих політичних цілей та разом з іншими факторами забезпечують тяглість і стабільність політичних партій.

У залежності від ідеологічних пріоритетів політичні партії класифікуються за різними критеріями. Так, М. Вебер запропонував поділяти партії за змістом і характером політичних ідеологій та роллю ідеології у формуванні їх діяльнісної мотивації. За цим критерієм партії поділяються на «патронажні», мета діяльності яких обмежена боротьбою за владу, і на такі, що орієнтовані на групи інтересів з конкретним соціальним статусом для реалізації конкретних матеріальних результатів і абстрактних світоглядних (ідеологічних) принципів. За ідеологічною ознакою К. фон Бейме виділяє ліберальні, радикальні, консервативні, селянські, соціал-демократичні, соціалістичні, комуністичні, регіональні, етнічні, крайні праві та екологічні партії (див.: [1]). Подібною позиції щодо типології політичних партій за ідеологічною ознакою додержуються польські дослідники Ришард Хербут (див.: [9]) та Адам Ямруз (див.: [10]). Останній виділив три основні типи політичної ідеології: консервативний, ліберальний і соціал-демократичний.

Сучасні вчені також виділяють прагматичні партії, які не мають концептуально обґрунтованих ідеологічних програм (партії слабкої артикуляції), та ідеологічні

партії (сильної артикуляції), які у своїй діяльності керуються ідеологічними принципами [7].

Універсальні класифікації політичних партій за ідеологічним критерієм з успіхом можуть бути застосовані і для характеристики ідеологічної ситуації в сучасній Україні. Хоча для українського суспільства притаманна ідейно–політична розпорошеність і партійно–політична неструктурованість, ідеологічна картина партійно–політичного спектру доволі чітко окреслена.

Виходячи з того, що політичні ідеології вирізняються за такими напрямками, як соціально–політична парадигма, або пропагування моделі бажаного суспільства (ліві, центристи, праві), та ставлення до прогресу та технологій його здійснення (радикали, консерватори), український політолог В. Кампо виокремлює три основні політичні течії в сучасній Україні: традиціоналістсько–консервативна; ліберально–реформістська; радикальна [3, с. 10]. А. Пахарев також виділяє три основні ідейно–політичні напрями: ліві, центристи, праві, визначаючи при цьому, що в політичній реальності незалежної України діє більшість політичних ідеологій сучасності, проте політична вага і вплив цих ідеологій далеко не рівнозначні. Аналізуючи ідеологічну ситуацію станом на 2002 р., А. Пахарев відзначав, що серед усіх ідеологій найбільшою популярністю користується комуністична, соціал–демократична, націоналістична та ліберальна (див.: [5]). Останні події піддали значному коригуванню партійно–політичний спектр, оскільки діяльність комуністичних партій заборонена, проте націоналістична й ліберальна частина ідеологічного поля репрезентована найбільш впливовими політичними партіями (Об'єднання «Самопоміч», ВО «Батьківщина», Блок Петра Порошенка, Народний Фронт, ВО «Свобода» та ін.)

На основі ставлення до певної системи цінностей, український політолог Ю. Швед виділяє три типи політичних ідеологій:

1. Ідеології, які захищають і вдосконалюють існуючу економічну, соціальну, духовну та політичну підсистему. Такі ідеології називають консервативними ідеологіями.
2. Ідеології, які заперечують існуючу економічну, соціальну, духовну та політичну підсистему й вимагають їхньої радикальної зміни. Їх називають радикальними або революційними.
3. Між цими двома групами звичайно існує досить широкий спектр політичних ідеологій, які різною мірою поєднують у собі ознаки перших двох груп. Їх називають реформістськими [8, с. 37].

Кожна з цих трьох типів ідеологій використовує різні тактики для досягнення своєї мети, хоча загалом усі вони базуються на переконаннях, організації та примусі.

Ідеологічний критерій використовується також і для класифікації партійних систем. Так, італійський політолог Дж. Сарторі у своїй праці «Партії та партійні системи» запропонував класифікувати партійні системи за критерієм «ідеологічної дистанції». Він виділив такі типи:

- система з однією партією;
- система з партією–гегемоном, що характеризується стійким багаторічним домінуванням однієї партії (півторапартійна система);
- двопартійна система, самодостатня сукупність двох сильних партій, що періодично змінюють одна одну при владі;
- система обмеженого плюралізму, що передбачає конкуренцію декількох партій з незначними ідеологічними відмінностями, жодна з яких поодиночки прийти до влади не може, що породжує потребу в коаліціях;
- система крайнього плюралізму складається з кількох партій, які дотримуються несумісних ідеологічних цінностей;
- атомізована система, що включає в себе десятки і більше партій [12, р. 116–217].

Класифікація Дж. Сарторі була доповнена системою «двох з половиною партій», для якої також характерна конкуренція двох великих партій, але жодна з них не

може отримати абсолютну більшість на виборах до парламенту, і для формування уряду вони мають долучити якусь третю партію.

Характеризуючи партійні системи, Дж. Сарторі виділяв такий показник як кількість партій, які утворюють формат партійної системи. На його думку, цей показник є дуже важливим, оскільки можна помилково вирішити, що варто підрахувати всі партії, матеріалізовані в будь-якій партійній системі, за номінальною вартістю. За будь-якої форми правління можна виявити некорисні партії, які не мають ніякого впливу і можуть виникати або зникати непомітно для всіх. Тому виникає питання: за яким критерієм відбирають важливі партії, які визначають природу партійної системи? З цією метою Дж. Сарторі запропонував два правила визначення кількості партій, яка утворює формат партійної системи.

Правило 1. Партію меншості можна не враховувати, вважаючи її непотрібною увесь той час, поки вона залишається зайвою в тому значенні, що вона ніколи не знадобиться для можливої участі в коаліції більшості. І навпаки, партію меншості слід враховувати, незалежно від її розмірів, якщо вона вбачає своє призначення в тому, щоб через деякий час або в якийсь момент часу стати одним із можливих союзників урядової більшості. Проте це правило слід застосовувати тільки до партій, орієнтованих на уряд, і (або) ідеологічно близьких партнерів із коаліції. Тому необхідне введення додаткового правила для опозиційних та ідеологічно несумісних партій.

Правило 2. Партію вважають важливою, якщо її існування чи поява впливає на тактику партійної конкуренції партій, орієнтованих на уряд, і, особливо, коли вона змінює напрям конкуренції або ліворуч, або праворуч, або в обох напрямках.

Виходячи з цього, важливі партії повинні володіти або коаліційним потенціалом (відповідно до правила 1), або потенціалом, що шантажує (відповідно до правила 2). Партії, які не мають нічого із вищеперерахованого, не слід враховувати (див.: [6]).

На основі цих міркувань Дж. Сарторі виводить три головні системні моделі: двопартійний механізм, тобто біполярне однопартійне чергування в уряді; помірна багатопартійність, тобто біполярні зміни між коаліційними урядами; поляризована багатопартійність, тобто система, яка характеризується багатополісною конкуренцією, центрально розміщеними в партійно-політичному спектрі коаліціями. За такої типології вирішальним чинником є системна поляризація, обумовлена розходженням (ідеологічним або іншим) між найбільш віддаленими важливими партіями.

Висновок. При розгляді ідеології виділено такі підходи: школа Дестют де Трасі, яка визначає ідеологію як науку про те, як свідомість виробляє ідеї з відчуттів; марксистська школа, яка розуміє ідеологію як сферу загальних ідей, таких як мораль, релігія, метафізика тощо, які відображуються у відповідних формах свідомості; школа К. Поппера, яка трактує ідеологію як політичну думку, типovu для тоталітарних рухів, вважаючи, що будь-яка ідеологія – це всеохоплююча й закрита система поглядів; школа М. Дюверже, яка витлумачує політичну ідеологію крізь призму відображення ставлення сучасних політичних об'єднань до існуючих соціально-політичних розмежувань за ліво-правою шкалою політичних цінностей. Також зазначено, що в сучасній системі суспільно-політичних цінностей зароджується новий тип соціально-політичних розмежувань (по лінії «матеріалізм – постматеріалізм»), який формує новий тип протистояння, а відтак і нових акторів політичної сцени (т. зв. партії «нової політики»). По суті, партійно-ідеологічний чинник електорального структурування являє собою артикульовані (виражені) ідеї, що слугують основою для постановки політичних цілей (які становлять ядро партійних програм), сприяють залученню громадської підтримки для цих політичних цілей та разом з іншими факторами забезпечують тяглість і стабільність політичних партій.

Універсальні класифікації політичних партій за ідеологічним критерієм з успіхом

можуть бути застосовані і для характеристики ідеологічної ситуації в сучасній Україні, хоча для останньої і притаманна ідейно-політична розпорошеність і партійно-політична неструктурованість. З огляду на події 2014-2015 рр., коли відбулася докорінна ідеологічна переорієнтація, заборонена діяльність комуністичних партій тощо, у партійно-політичному спектрі сучасної України домінують націоналістичний і ліберальний сегмент (Об'єднання «Самопоміч», ВО «Батьківщина», Блок Петра Порошенка, Народний Фронт, ВО «Свобода» та ін.).

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Бейме К. фон. Партии [Текст] / К. фон Бейме; пер. с нем. // Политология вчера и сегодня: сб. научн. ст. / под ред. Г.И. Иванова. – М.: РАУ, 1992. – Вып. 4. – С. 62–66.
2. Дюверже М. Политические партии [Текст] / М. Дюверже; пер. с фр. – М.: Университетский проект, 2002. – 560 с.
3. Кампо В. Парламентські вибори 2002 р.: якими їм бути? [Текст] / В. Кампо // Людина і політика. – 2002. – № 1. – С. 9–16.
4. Маркс К. Немецкая идеология. Критика новейшей немецкой философии в лице её представителей Фейербаха, Б. Бауэра и Штирнера и немецкого социализма в лице его различных пророков [Текст] / К. Маркс, Ф. Энгельс; пер. с нем. // Сочинения. – М.: Гос. изд-во полит. лит., 1955. – Т. 3. – С. 7–544.
5. Пахарев А. Багатопартійність і партійна система – поняття не тотожні / А. Пахарев // Віче. – 2002. – № 2. – С. 3–7.
6. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: дослідження структур, мотивів і результатів [Текст] / Дж. Сарторі; пер. з 2-го англ. вид. О. І. Мороз. – К.: АртЕк, 2001. – 224 с.
7. Шведа Ю. Р. Політичні партії: Енциклопедичний словник [Електронний ресурс] / Ю. Р. Шведа. – Л.: Астролябія, 2004. – 500 с. – Режим доступу: www.lnu.edu.ua/faculty/Phil/Shweda_slovnnyk.htm (Дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана
8. Шведа Ю. Р. Теорія політичних партій і партійних систем: Навч. посібник [Текст] / Ю. Р. Шведа. – Л.: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 325 с.
9. Herbut R. Teoria i praktyka funkcjonowania partii politycznych [Text] / Ryszard Herbut. – Wrocław: Wyd-wo Uniw. Wrocławskiego, 2002. – 224 s.
10. Jamróz A. Demokracja współczesna: wprowadzenie [Text] / Adam Jamróz. – Białystok: Temida 2, 1993. – 213 s.
11. Mair P. The party family and its study [Text] / Peter Mair, Cas Mudde // Annual Reviews of Political Science. – 1998. – Vol. 1. – P. 211–229.
12. Sartori G. Parties and party systems: a framework for analysis [Text] / Giovanni Sartori. – New York: Cambridge University Press, 1976. – xiii, 370 p.
13. Schwarzmantel J. Ideology and Politics [Text] / John Schwarzmantel. – L.: Sage, 2008. – 208 p.

REFERENCES:

1. Beyme K. fon. Partii [The Party] / Politologiya vchera i segodnya: sb. nauchn. st. – М.: RAU, 1992. – Vyp. 4. – S. 62–66.
2. Dyuverzhe M. Politicheskie partii [Political party]. – М.: Universitskiy proekt, 2002. – 560 s.
3. Kampo V. Parlamentski vybory 2002 r.: yakymy yim buty? [Parliamentary elections 2002: whom they be?] // Liudyna i polityka. – 2002. – № 1. – S. 9–16.
4. Marks K., Engel's F. Nemetskaya ideologiya. Kritika noveyshey nemetskoy filosofii v litse ee predstaviteley Feyerbakha, B. Bauera i Shtirnera i nemetskogo sotsializma v litse ego razlichnykh prorokov [The German Ideology. Criticism of modern German philosophy in the person of its representatives Feuerbach, B. Bauer and Stirner, and of German socialism in the face of its various prophets] / Sochineniya. – М.: Gos. izd-vo polit. lit., 1955. – Т. 3. – С. 7–544.
5. Pakhariev A. Bahatopartiinist i partiina systema – poniattia ne totozhni [Multi party system and party system - not identical concepts] // Viche. – 2002. – № 2. – С. 3–7.
6. Sartori Dzh. Porivnialna konstytutsiina inzheneriia: doslidzhennia struktur, motyviv i rezultativ [Comparative Constitutional Engineering: research structures, motivations and results]. – К.: АртЕк, 2001. – 224 s.
7. Shveda Yu. Politychni partii: Entsiklopedychnyi slovnnyk [Political parties: Collegiate Dictionary]. – [Electronic resource] – Л.: Astrolyabiya, 2004. – 500 s. – Access mode: www.lnu.edu.ua/faculty/Phil/Shweda_slovnnyk.htm (Accessed 20 July 2015)

8. Shveda Yu. Teoriia politychnykh partii i partiinykh system: Navch. Posibnyk [The theory of political parties and party systems: manual. Guide].– L.: Vid. tsentr LNU im. Ivana Franka, 2003. – 325 s.
9. Herbut R. Teoria i praktyka funkcjonowania partii politycznych. – Wrocław: Wyd-wo Uniw. Wrocławskiego, 2002. – 224 s.
10. Jamróz A. Demokracja współczesna: wprowadzenie. – Białystok: Temida 2, 1993. – 213 s.
11. Mair P., Mudde C. The party family and its study, Annual Reviews of Political Science. – 1998. – Vol. 1. – P. 211–229.
12. Sartori G. Parties and party systems: a framework for analysis i. – New York: Cambridge University Press, 1976. – xiii, 370 p.
13. Schwarzmantel J. Ideology and Politics. – L.: Sage, 2008. – 208 p.

Забродин С. И., преподаватель кафедры гражданского и хозяйственного права, Национальный горный университет (Днепропетровск, Украина), E-mail: serg_1974@ukr.net

Партийно-идеологические факторы электоральной структуризации: украинский контекст.

Аннотация. На основе анализа содержания понятия «идеология» выявлено, что в контексте электоральной структуризации партийно-идеологический фактор должен рассматриваться сквозь призму отражения отношения современных политических объединений к существующим социально-политическим расколам в соответствии лево-правой шкале политических ценностей. Подчеркнуто, что в современной системе общественно-политических ценностей зарождается новый тип социально-политических расколов, который располагается по линии «материализм – постматериализм». Показано, что для украинского общества в полной мере пригодны универсальные классификации политических партий по идеологическому критерию, хотя ему и присуща идейно-политическая разобщенность и партийно-политическая неструктурированность.

Ключевые слова: идеология, политические ценности, политические партии, электоральная структуризация, партийная система.

Zabrodin S., Lecturer at the Department of civil and commercial law, National Mining University (Dnepropetrovsk, Ukraine), E-mail: serg_1974@ukr.net

The party and ideological factors of electoral structuring: Ukrainian context.

Abstract. The aim of this study is to outline the role of party and ideological factors of electoral structuring of Ukrainian society.

The main approaches to the definition of «ideology». Destutt de Tracy School defines ideology as the science of how consciousness produces ideas sensations. Marxist school understands ideology as the scope of general ideas such as morality, religion, metaphysics, etc., that are displayed in the corresponding forms of consciousness. Popper School treats ideology as a political opinion, typical of totalitarian movements, considering that any ideology – a comprehensive and closed system of beliefs. Duverger School political ideology interprets the light reflected modern attitudes to political associations existing social and political divisions for the left-right scale of political values. The report states that in the present socio-political values emerging new type social and political distinctions (through the «materialism – postmaterialism»), which defines a new type of confrontation, and therefore new actors of the political arena. It is shown that the party and ideological factor of electoral structuring is articulated (expressed) ideas that serve as a basis for setting political objectives (which constitute the core of party programs), help attract public support for these political purposes and, together with other factors providing continuity and stability of policy parties.

Determined that the universal classification of political parties on ideological criteria can be successfully applied to characterize and ideological situation in modern Ukraine. It is noted that Ukrainian political space peculiar ideological-political fragmentation and the party and political unstructured. Given the events of 2014-2015, when there was a fundamental ideological shift, banned Communist parties, etc., in party and political spectrum of modern Ukraine is dominated by nationalist and liberal segment (Association «Samopomitch», All-Ukrainian Association «Batkivshchyna», Petro Poroshenko Bloc, People's Front, All-Ukrainian Association «Svoboda» et al.).

Key words: ideology, political values, political party, structuring electoral, party system.

Кірієнко О. Д.

аспірантка,

Львівський національний університет імені Івана Франка

(Львів, Україна), E-mail: kyryenko@ukr.net

ПРИНЦИПИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ІНДИВІДА В КОНТЕКСТІ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

***Анотація.** Досліджено особливості конструювання політичної реальності та політичної ідентичності індивіда в умовах глобалізації крізь призму соціального конструктивізму. Проаналізовано процес «індивідуалізації» суспільства і його вплив на структуру соціальної та політичної реальності. Вивчено специфіку конструювання політичної ідентичності індивіда через особливості інтерналізації політичної реальності в умовах модерну («твердої» сучасності) та постмодерну («плинної» сучасності).*

***Ключові слова:** «політична ідентичність», «політична реальність», «соціальна реальність», «індивідуалізація», «інтерналізація», «глобалізація», «модерн», «постмодерн».*

XXI ст. ототожнюють із розширенням та злиттям світових ринків капіталу, інформації та послуг, посиленням економічної взаємозалежності, зростаючими можливостями пересування та комунікації. У нових умовах, що диктує глобалізація, необхідним є переосмислення її антропологічного аспекту, адже дебати в контексті глобального зближення дедалі частіше набирають радикальніших форм дискурсу, коли мова заходить про долю індивіда, ступінь його свободи, реальні можливості та безпеки. Процеси глобалізації кардинально трансформують соціально-політичну реальність, а відповідно і механізми конструювання ідентичності індивіда.

Метою цієї статті є дослідження особливостей трансформації політичної ідентичності індивіда в умовах глобалізації.

Для дослідження політичної ідентичності індивіда ми використовуємо конструктивістський підхід у версії П. Бергера та Т. Лукмана, що дає можливість, по-перше, дослідити саме індивідуальну ідентичність, а по-друге, відстежити механізми трансформації (особливості інтерналізації політичної реальності) в рамках глобалізації. Загалом феномен соціальної ідентичності (компонентом якої є політична ідентичність) широко досліджується у працях західних науковців. Серед них З. Бауман, П. Бурдьє, Е. Гофман, К. Келхоун, А. Макінтайр, П. Рікер та ін. Сутності ідентичності, що вибудовується в рамках політичної реальності, присвячені роботи російських учених Е. Белінської, Г. Миненкова, О. Павлової, Е. Петруційової, О. Попової, І. Тимофєєва та ін. Серед вітчизняних дослідників наукові розвідки стосовно політичної ідентичності індивіда зустрічаються у працях Т. Данилової, О. Колісника, В. Муравицького, Л. Угрин та ін.

У дослідженні специфіки трансформації політичної ідентичності ми виходимо з методологічних принципів соціального конструктивізму. Оскільки свідомість індивіда є інтенційною, різні системи об'єктів викликають відмінні враження з відповідним рівнем уваги, що дає змогу говорити про велику кількість реальностей, серед яких можемо виокремити і політичну [4, с. 41].

Політична реальність та політична ідентичність діалектично пов'язані між собою та конструюються через процеси екстерналізації, об'єктивації та інтерналізації. Екстерналізація – процес накладання суб'єктивних значень на простір реальності, своєрідний процес іменування. Об'єктивація – процес, через який екстерналізовані продукти людської діяльності набувають характеру об'єктивності. Цей процес має декілька складових. Інституціоналізація – об'єктивація першого порядку, що передбачає створення інститутів внаслідок процесів типізації та їх реіфікацію (наділення інститутів онтологічним стату-

сом, незалежним від людської діяльності та сигніфікації). Легітимація – смислова об'єктивація другого порядку, котра створює нові значення, що служать для інтеграції тих значень, що уже властиві різним інституціональним процесам. Третьою ланкою процесу конструювання політичної реальності та ідентичності є інтерналізація. Це процес, через який об'єктивований політичний світ отримує відображення у свідомості індивіда в ході вторинної соціалізації [4, с. 46; 89; 214]. Отже, політична ідентичність постає як елемент суб'єктивної реальності індивіда, що виникає внаслідок інтерналізації структури політичної реальності, її інституційного та легітимаційного компонентів у свідомість індивіда, через процес вторинної соціалізації.

Ми вважаємо, що дискурс ідентичності (самості) є цілком модерним, тобто саме модерн відкриває її проблематичність. Оскільки соціальна ідентичність індивіда (елементом якої є політична ідентичність) діалектично пов'язана зі структурою соціальної реальності, то є необхідність звернутися до контекстів останньої, котрі формуються під впливом індивідуалізації (З. Бауман) як найпомітнішої тенденції у структурі соціальної реальності періодів модерну та постмодерну.

Для окреслення цієї тенденції ми використовуємо концепцію З. Баумана. Сучасне суспільство радикальним чином відрізняється від усіх попередніх форм людського існування. Цією особливістю постає принципове невизнання потреби у діалозі між суспільним та приватним. «На «сучасній» стадії... ми ступили на територію, котра ніколи раніше не була населена людьми, – на територію, котру культура минулого вважала непридатною для життя [1, с. 281]. Отже, відбувається розмивання стійкості соціального порядку через втрату балансу між суспільним та приватним.

Індивідуалізація постає як радикальне заперечення форм соціальності, відомих з минулих періодів, що виступає одночасно і причиною і наслідком фрагментації соціальної дійсності індивіда.

До наслідків (одночасно ознак) індивідуалізації соціальної реальності можемо віднести наступне:

1) Втрата індивідом контролю над більшістю значущих соціальних процесів. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. характеризується, з одного боку, стрімким ускладненням соціальних структур різного рівня (особливо економічних), а з іншого – все більшою фрагментованістю людського існування. Суперечність між вказаними процесами складає глибоку проблему сучасного суспільства. Враховуючи вектори «індивідуалізації», у суспільстві домінують бачення самодостатності економічних процесів, в той час як соціальне начало стає менш значимим. У такому порядку речей, з позиції З. Баумана, полягає причина антигуманного характеру сучасного суспільства, дезорієнтації та обмеженості індивіда.

Суспільства, які організовували власний простір за принципом максимальної прогнозованості та стійкості до небезпек, виявляють, що їх потенціал залежить від сил, що є анонімними. У цьому полягає втрата контролю над важливими соціальними явищами та процесами. «Виходячи з-під контролю», подібні процеси паралізують політичну волю та переконання, що колективний спосіб є ефективним, а солідарні дії здатні змінити стан справ індивіда [1, с. 59; 60]. Аналізуючи втрату суспільством контролю над явищами, важливими для його нормального функціонування, З. Бауман протиставляє з одного боку розумні та усвідомлені індивідами стратегії, котрі він об'єднує у поняття «політика», а з іншого боку сліпі економічні та соціальні сили, що не допускають над собою індивідуального чи групового контролю. Розглядаючи природу цих сил, підкреслимо, що вони діють без обмежень, не регулюються жодними етичними принципами, просторовими обмеженнями, не несуть відповідальності [5, с. 143]. Завдання політики в таких умовах ускладнюються через відсутність адекватних методів впливу на подібні сили: «Час і простір по-різному розподілені між суб'єктами глобальної владної

піраміди, що стоять на різних рівнях. Ті, хто може собі дозволити, живуть виключно у часі. Решта – у просторі. Для перших простір не має жодного значення. Другі борються за визнання його значимості» [1, с. 45].

2) Прогресуюча невизначеність та незахищеність людини перед неконтрольованими змінами. Свободою в індивідуалізованому суспільстві користуються не лише індивіди, а в більшій мірі і глобальні сили, що визначають умови життя суспільства. Ціною свободи виступає невпевненість та ризики. Індивід стикається сьогодні перед сукупним досвідом невпевненості щодо доступності засобів існування, невизначеності щодо майбутньої стабільності, відсутності безпеки для фізичного тіла, особистості та їх продовжень – майна, соціальної спільноти» [1, с. 173].

3) Прагнення індивіда (детерміноване попередніми умовами) відмовитись від досягнення перспективних цілей заради отримання негайного результату, що приводить до дезінтеграції як соціального, так і індивідуального життя.

Ознакою сучасного суспільства є радикальний перегляд системи цінностей. Індивід відмовляється від довготермінових цілей і завдань. Відповідно, якщо людина втрачає (віру в) можливість послідовно рухатись до певних цілей, то для неї втрачає своє значення соціальна стійкість. «Наша культура вперше в історії не винагороджує довгостроковість, вона розділяє життя на епізоди, що проживаються із наміром запобігти будь-яким довгостроковим наслідкам і ухилитись від жорстких обов'язків, котрі б змусили прийняти подібні наслідки» [1, с. 280]. Таким чином руйнується наступність і спадковість поколінь. У такому аспекті перегляду цінностей присутні деструктивні впливи на мораль – втрата моральних орієнтирів веде до втрати орієнтації у часі [1, с. 276]. Разом із тим, визнавши нормою ставлення до себе подібних як до предметів зовнішнього світу, люди позбавляються можливості використання колективних дій із метою протистояння зовнішнім об'єктивним обставинам, адже інший член взаємодії сприймається не як партнер, а як представник зовнішнього об'єктивного світу.

Важливо підкреслити, що індивідуалізоване суспільство сформувалося не внаслідок дій окремих індивідів, а в результаті впливу об'єктивних, деперсоніфікованих сил та тенденцій. Для індивіда подібне несе ряд наслідків. В індивідуалізованому суспільстві індивід є автономним *de jure*, тобто здатним активно інтерналізувати політичну реальність і вибудовувати на основі цього власну ідентичність, незалежно від того, чи наявні ресурси такої автономності (тобто, чи є індивід автономним *de facto*): вирішення завдання самовизначення, самоуправління та самоствердження стає обов'язком індивіда, вимагаючи самодостатності [1, с. 118].

Такий порядок речей нагадує замкнене коло: для того, щоб бути автономним індивідом (З. Бауман вживає поняття «особистість»), необхідно лише опинитись в індивідуалізованому суспільстві, проте ресурси і можливості, потрібні для становлення такої автономії, заперечуються існуючим порядком. Для того щоб вважатися автономним індивідом *de jure*, достатньо опинитись у деструктурованому соціальному середовищі і бути здатним розділити своє життя на епізоди, уникаючи залежності від інших людей. Проте *de facto* для такої автономності необхідні контроль над ситуацією, ресурси, що забезпечують подібний контроль, та відносно надійні уявлення щодо майбутнього.

Індивідуалізація суспільства тісно пов'язана зі «ситуацією непевності» – ще однією характеристикою структури соціальної реальності сьогодення. Прискорення темпів соціальної динаміки, трансформація уже існуючих та поява нових соціальних структур, суспільних ідеалів і цінностей дестабілізують суспільний розвиток, що кваліфікується як «соціальна непевність».

Ситуація непевності задає нові параметри протікання соціалізації, висуваючи до суб'єкта нові вимоги щодо формування моделей соціальної поведінки та констру-

ювання ідентичності. Криза ідентичності є однією з головних проблем, що постає перед індивідом та суспільством загалом в ситуації соціальної нестабільності. Кризу соціальної ідентичності (політичної включно) у широкому значенні можемо окреслити як ситуацію, в умовах якої більшість соціальних категорій, через які людина визначає себе і своє місце у суспільстві, втрачають межі та цінність [3, с. 35].

Зростання кількості невизначених соціальних ситуацій – важлива ознака сучасної епохи. Подібна щоденна «розірваність» соціального буття робить процеси рефлексії надлишковими, вимагаючи від людини лише інсценування своєї індивідуальності.

Згідно з М. К. Мамардашвілі, зростання ситуацій непевності є антропологічною катастрофою сучасності, адже порушуються умови, за яких людська діяльність має сенс [3, с. 42]. Кожна зовнішня ситуація непевності активізує прагнення суб'єкта «знайти точку опори в собі». На зміну «зовнішній» детермінації приходить процес самодетермінації. Тобто механізми інтерналізацій в рамках вторинної соціалізації, входження індивіда у різного роду реальності (зокрема політичну) детермінується тепер не виключно об'єктиваціями даної реальності, тобто інститутами та їх легітимаціями. Суттєве зміщення відбувається до імперативів, сконструйованих в рамках первинної соціалізації (входження індивіда у буденну реальність). Отже, центральним моментом активності в ситуації «непевності» є самодетермінація, що розуміється як усвідомлене прагнення зайняти певну позицію.

Фактична відсутність у сучасному суспільстві, з точки зору постмодерної перспективи, абсолютних, універсальних цілостей, відносно яких людина може відчутти внутрішню стійкість, визначеність, великий об'єм особистої свободи від рольових «прив'язок» обертаються відсутністю підстав солідарності з одного боку та відсутністю самототожності – з іншого.

Дослідники схилиються до різноманітних перспектив такої ситуації – від визнання тотальності антропологічної кризи сучасності в силу принципової втрати людиною свого справжнього «Я» до постулювання «багатоманітної» ідентичності. Ситуація непевності у сучасному світі – результат нової логіки претензій на владу та нових методів самозахисту, – подібна ненадійність є основним матеріалом для будівництва глобальної владної ієрархії та основним інструментом соціального контролю [3, с. 53].

Для цілісного розуміння суті трансформації політичної ідентичності індивіда у період глобалізації («плинної» епохи, згідно із З. Бауманом) необхідно повернутись до її особливостей в епоху модерну («твердої» епохи), таким чином співставивши принципи їх конструювання.

Епоха модерну, «приводячи світ у рух», демонструвала крихкість речей, відкриваючи можливість та необхідність їх зміни. У цей час руйнуються «твердині», що сковували творчий потенціал людини, внаслідок чого людська природа втрачає «божественну даність». Принцип «долі» замінюється «покликанням», а «природа людини» – вроджена константа – «ідентичністю», змінною, що перманентно підтримується індивідом.

У подібних умовах постає закономірна проблема використання такого об'єму свободи. Актуалізуються питання щодо інституцій, направлених на створення і утвердження принципів розуму, котрі і гарантуватимуть правильність та належність реалізації свободи індивідом. Ідея людського самоформування та самоствердження, як підкреслює З. Бауман, несла в собі не лише зерна демократії, проте і спори тоталітаризму [1, с. 178].

Незавершеність ідентичності й індивідуальна відповідальність за її усунення нерозривно пов'язані з рештою аспектів модерну. З. Бауман підкреслює, що ідентичність не є «особистою справою кожного». Індивідуальність (в контексті соціального конструктивізму – автономність індивіда у способах інтерналізації

реальності та конструювання суб'єктивної реальності) є продуктом суспільства, а відповідно форма соціальності, як і форма суспільства, в якому ми живемо, в свою чергу залежать від того, як відбувається постановка і вирішення завдання індивідуалізації [1, с. 185]. Ще раз підкреслимо, що змістом індивідуалізації постає звільнення індивіда від продиктованої спадкової та вродженої визначеності його соціальної ролі, що є однією із базових рис епохи модерну.

Як підкреслює З. Бауман, індивідуалізація полягає у перетворенні ідентичності індивіда із «даності» у «завдання». Власне, подібна підстава розкриває широкі можливості дослідження феномену ідентичності крізь призму соціального конструктивізму та її трансформативний потенціал. При цьому індивід відповідальний за вирішення подібного завдання, його наслідки та побічні ефекти виконання соціальних ролей. Соціальна позиція більше не виступає як даність – необхідно її зайняти, інтерналізувавши у повній мірі соціальну реальність з мінімальною асиметрією об'єктивної та суб'єктивної реальностей [1, с. 177].

Індивідуалізація замінює напередвизначеність соціальної позиції примусовим та обов'язковим самовизначенням. Наприклад, стійким інститутом соціальної реальності модерну виступає клас. Класова приналежність формувалась в результаті власних зусиль. На відміну від стану, до класу необхідно було приєднатись, а членство підтримувати та доводити щоденними практиками. Перед індивідом стояла необхідність використання нових можливостей і права на самовизначення під час пошуку свого місця у новій реальності. Проте класова приналежність, хоча і могла обговорюватись та формуватись, не була даною від народження, а поступово перетворювалася на стійку соціальну фактичність (подібно до станів). Відповідно, поряд із визнанням автономії індивіда зберігається чіткість та стійкість структури соціальної реальності. Ефективна реіфкація таких інститутів, як клас та держава, сприяє продуктивності інтерналізації індивідом соціальної реальності, звужуючи моделі самоствердження до конкретних визначених варіантів, на основі яких і конструюється високопрофільована (стійка) соціальна ідентичність (зокрема і політична).

Підкреслимо, що ознаки соціального інституту (класу, держави) домінують над можливостями індивідуального вибору. З позиції практичних намірів та цілей інститути в період модерну наближаються до «природних констант» соціального середовища, а завдання більшості індивідів, що нібито самостверджуються – вписатись у відведену нішу, демонструючи моделі поведінки, що характерні для її представників.

Стійкість структури соціальної реальності, її інститутів, що інтерналізує індивід, відрізняє індивідуалізацію попередніх періодів від форми, котру вона приймає сьогодні в рамках протікання процесів глобалізації та становлення так званої «плинної сучасності» (З. Бауман) [2, с. 18]. Особливість полягає у тому, що не лише суб'єктивна реальність індивідів є змінною, проте і сама структура соціальної реальності характеризується трансформативним потенціалом, із яким людство досі ще не зустрічалося. Проблема полягає у тому, що динамізм трансформації інститутів соціальної (зокрема і політичної) реальності перевищує динамізм механізмів інтерналізації реальності окремого індивіда. Індивід не здатний сконструювати стійку політичну ідентичність, котра опирається на інститути (наприклад, державу чи демократію), що постійно трансформуються та піддаються ерозії з боку транснаціональних сил переважно анонімного характеру. Подібні тенденції – критична трансформативність, «крихкість» структури соціальної (зокрема і політичної) реальності – в однаковій мірі впливає на всіх індивідів. Глобалізація накладає обмеження на національну політику, в її умовах «локальний», «національний» і навіть «континентальний» простір (політичний, соціальний, економічний) перебудовується і не співпадає з юридично закріпленими територіальними кордонами. Проектується нове поняття, що втілює

у собі національна держава. Більшість науковців виходять з того, що глобалізація звужує компетенцію національних держав. Глобалізація обмежує поле діяльності національних урядів окремих країн щодо можливості суверенного формування своїх суспільств, ізольованого вирішення проблем, що стосуються національної території, таким чином відбувається розмивання національного суверенітету.

Особливо драматичними є процеси, пов'язані із руйнуванням національної ідентичності, що довгий час була невід'ємним атрибутом сучасної національної держави, активно культивувалась та розглядалась як домінуюча в ієрархії ідентифікацій сучасної людини. Очевидно, що сьогодні наявність такої ієрархії та її доцільність поставлена під сумнів. Сучасні держави у прагненні відстояти своє право на збереження і відтворення єдиного національного культурного простору, нашоухуються на спротив, з одного боку, процесів глобалізації у сфері культури та інформації, уніфікації ідентифікаційних зразків, а з іншого – процесів розкладання громадянської (національної) солідарності під натиском сепаратистських прагнень етнічних, конфесійних, мовних, субкультурних спільнот.

Криза моделі національної держави гостро, хоча і цілком по-різному відчувається як в країнах «світової периферії», багато із яких із різним успіхом намагались адаптувати модель нації-держави до власної соціокультурної природи, так і у розвинутих країнах Заходу [8, с. 116].

Втрата чіткого місця у суспільстві постає як досвід, що повторюється у житті кожного індивіда, тривале перебування в одному визначеному соціальному статусі є практично недоступним. Індивіди постійно перебувають у русі, аналогічно як і структура політичної реальності. Особливість такого періоду полягає у тому, що сама перспектива «стабільного притулку» відсутня, адже бути в дорозі – це новий загальний тренд, продиктований глобалізацією.

Тобто проблема полягає не в тому, як сконструювати ідентичність та примусити оточення її визнати, а яку ідентичність обрати і коли вчасно від неї відмовитись (якщо вона втратить цінність). Індивіда постійно хвилюють побоювання, що соціальна реальність, яку він інтерналізує, розпадається. Раціональна поведінка у такій структурі соціальної реальності вимагає постійної можливості вибору, відкритості до вибору із якомога більшою кількістю варіантів, в той же час, як конструювання стійкої ідентичності, що характеризує зовнішнє середовище крізь призму «цілісності» та «послідовності», закриває ряд можливостей.

Індивід сьогодні є залежним від глобальних факторів, проте його дії залишаються локальними. Сили, що формують нові умови, знаходяться за межами досяжності будь-яких політичних інститутів. Як підкреслює М. Кастельс, справжня влада екстериторіальна, глобальна влада вільно протікає (у просторі), а політика, замкнута у рамках національної держави, залишається прив'язаною до певної місцевості [1, с. 188].

Ринкові сили у взаємодії із «приватизованою політикою» живлять одне одного. Глобалізація фактично підриває можливості існуючих політичних інститутів діяти ефективно, масовий відхід від «великої політики» до вузьких проблем буденної реальності перешкоджає ефективній інтерналізації політичної реальності, утруднюючи формування моделей колективної дії, що відповідає за своїми масштабами глобальній мережі взаємозалежностей.

Якщо людина не вірить у можливість діяти ефективно в рамках політичної реальності, вона апелює до менш сутнісних завдань, котрі вона здатна реалізувати, тобто відбувається цілковитий відхід у буденну реальність. Самі по собі такі дії не є негативними, проте у випадку коли вони піднімають на рівень життєвої програми в контексті риторики достовірності та усвідомлення, подібне свідчить про цілковитий відхід від політики – політичне відчуження.

Хаотичний пошук ідентичності розділяє спільноту, акцентує увагу на індивіді. Чинниками солідаризації та об'єднання виступають суто спільні страхи та

занепокоєння, а відповідно постає актуальне питання, чи здатні вони забезпечити колективне страхування від ризиків, що індивідуально переживаються.

Нові умови, що диктує глобалізація, кардинальним чином трансформують політичну реальність та політичну ідентичність індивіда, що знаходяться у діалектичному взаємозв'язку. Індивідуалізація постає як радикальне заперечення форм соціальності минулих періодів. Цей процес передбачає автономію індивіда в області конструювання своєї соціальної та політичної ідентичності. Проте індивідуалізація у період модерну все ж залишає можливість для формування стійкої структури соціальної реальності, що робить можливим конструювання стійкої соціальної та політичної ідентичності на основі інтерналізації таких інститутів як «клас» та «держава», що постійно піддаються реіфікації.

Саме стійкість структури соціальної реальності відрізняє індивідуалізацію попередніх періодів від форми, що продиктована глобалізацією. Адже не лише суб'єктивна політична реальність індивідів є змінною, проте і структура об'єктивної (політичної) реальності характеризується критичною трансформативністю. Індивід не здатний сконструювати стійку політичну ідентичність, котра опирається на інститути (наприклад державу чи демократію), що постійно трансформуються та піддаються ерозії з боку транснаціональних сил переважно анонімного характеру. Таким чином, глобалізація нівелює ефективність існуючих політичних інститутів, розмиваючи структуру політичної реальності. Відбувається масовий відхід від «великої політики» до вузьких проблем буденної реальності, що перешкоджає продуктивній інтерналізації політичної реальності індивідом та побудову стійкої політичної ідентичності. Тобто акцент переноситься не на стійкість ідентичності, проте на її пластичність та можливості до змін, що відповідає характеру політичної реальності.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман; пер. с англ. – М. : «Логос», 2005. – 390 с.
2. Бауман З. Плинні часи. Життя в добу непевності / З. Бауман; пер. з англ. – К. : «Критика», 2013. – 176 с.
3. Белинская Е. Конструирование идентификационных структур личности в ситуации неопределенности / Е. Белинская. – М.: Моск. обществ. науч. фонд, 2007. – 220 с.
4. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: «Медиум», 1995. – 323 с.
5. Иноземцев В. Зигмунт Бауман и его «индивидуализированное общество» / В. Иноземцев // Высшее образование в России. – 2004 – № 1 – С. 142-145
6. Миненков Г. Концепт идентичности: перспективы определения [Электронный ресурс] / Г. Миненков – Режим доступа: www.belintellectuals.com/discussions/?id=74 (Дата обращения 20.06.2015) – Название с экрана
7. Петруцийова Е. По следам человеческой идентичности / Е. Петруцийова // Мысль. Санкт-Петербургское философское общество – 2010. – Вып. 10. – С. 103–112.
8. Попова О. Политическая идентификация в условиях трансформации общества. / О. Попова – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2002. – 258 с.

REFERENCES:

1. Bauman Z. Individualizirovannoe obshchestvo [The Individualized Society]. – М. : «Logos», 2005. – 390 s.
2. Bauman Z. Plynni chasy. Zhyttia v dobu nepevnosti [Fluid times. Living in the age of uncertainty]. – К. : «Krytyka», 2013. – 176 s.
3. Belinskaya E. Konstruirovaniye identifikatsionnykh struktur lichnosti v situatsii neopredelennosti [Construction of identity structures of the person in a situation of uncertainty]. – М.: Mosk. obshchestv. nauch. fond, 2007. – 220 s.
4. Berger P., Lukman T. Sotsial'noe konstruirovaniye real'nosti. Traktat po sotsiologii znaniya [Social Construction of Reality. A treatise on the sociology of knowledge]. – М.: «Medium», 1995. – 323 s.
5. Inozemtsev V. Zigmunt Bauman i ego «individualizirovannoe obshchestvo» [Zygmunt Bauman and his «individualized society»] // Vysshee obrazovanie v Rossii. – 2004 – № 1 – S. 142-

145.

6. Minenkov G. Kontsept identichnosti: perspektivy opredeleniya [Concept Identity: Perspectives definition] [Electronic resource]. – Access mode: www.belintellectuals.com/discussions/?id=74 (Accessed 20 July 2015)

7. Petrutsiyova E. Po sledam chelovecheskoy identichnosti [In the wake of human identity], Mysl'. Sankt-Peterburgskoe filosofskoe obshchestvo – 2010. – Вып. 10. – S. 103–112.

8. Popova O. Politicheskaya identifikatsiya v usloviyakh transformatsii obshchestva. [Political identity in the transformation of society] – SPb.: Izd-vo S.-Peterb. un-ta, 2002. – 258 s.

Кириенко О. Д., аспирантка Львовского национального университета имени Ивана Франко (Львов, Украина), E-mail: kiryenko@ukr.net

Принципы трансформации политической идентичности индивида в контексте процесса «индивидуализации» общества

Аннотация. Исследовано особенности конструирования политической реальности и политической идентичности индивида в условиях глобализации через призму социального конструктивизма. Проанализировано процесс «индивидуализации» общества и его влияние на структуру социальной и политической реальности. Изучено специфику конструирования политической идентичности индивида через особенности интернализации политической реальности в условиях модерна («твердой» современности) и постмодерна («текущей» современности).

Ключевые слова: «политическая идентичность», «политическая реальность», «социальная реальность», «индивидуализация», «интернализация», «глобализация», «модерн», «постмодерн».

Kiriyenko O., postgraduate student, The Ivan Franko National University of Lviv (Lviv, Ukraine), E-mail: kiryenko@ukr.net

Principles of transformation of individual political identity within the framework of society individualization.

Abstract. Expansion and merging of global capital market, information and service, new opportunities for transportation and communication are the characteristics of the process of globalization, which actually revolutionize political realities and individual political identity.

The aim of this article is the investigation into an individual identity transformation in terms of globalization.

The phenomenon of individual political identity within the framework of Peter L. Berger and Thomas Luckmann's social constructionism has been analyzed. It has been defined that according to social constructionism the political identity arises as the element of subjective reality of the individual, that stems from the structure internalization of political realities, its' legitimacy component in the individual consciousness, an process of secondary socialization.

The process of individualization is stated to be the significant tendency in the structure of social and political realities in terms of globalization. It arises as vehement denial of former social forms. This process provides an individual autonomy in the sphere of social and political identity construction. In the period of modernism the process of individualization creates conditions for the formation of firm social and political identity on the basis of internalization of such institutions as «class» and «country».

It has been stated that structure firmness of social reality differentiates the process of individualization of former periods from its modern form, which has been defined by the process of globalization. For not only the individual subjective political realities are constantly changing, but the structure of individual objective (political) reality itself is quite unsteady. Thus, the process of globalization neutralizes the effectiveness of existing political institutions, eroding the structure of political realities. Since the individual is unable to form the stable political identity, basing on institutions such as «country» or «democracy», which are constantly changing, a mass breakaway from mainstream politics to smaller problems of everyday reality takes place. This fact, in its turn, impedes the internalization of the individual political realities and the construction of firm political identity. Thus, political identity acquires the characteristics of plasticity, constant openness and incompleteness.

Key words: «political identity», «political reality», «social reality», «individualization», «internalization», «globalization», «modern», «post-modern»

Павлов Д. М.

кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та політології
Національної металургійної академії України,
(Дніпропетровськ, Україна), E-mail: dnpgr_smgu@ukr.net

ПРИРОДА ПОЛІТИЧНОЇ ПРОПАГАНДИ

Анотація. Стаття присвячена розкриттю природи політичної пропаганди. Автор визначає її роль як ефективного інструменту контролю над свідомістю і поведінкою мас. У статті доводиться, що скритність, непрямий характер впливу і орієнтація на психологічно вразливі місця в структурі особистості вказують на маніпулятивну субстанціональність пропаганди як соціальної практики для управління і контролю політично панівних сил над масами. Визначено, що пропаганда діє в кількох вимірах одночасно, використовуючи ідеологічні, символічні, міфологічні, вербальні, візуальні, емоційні, раціональні, комунікативні, розважальні, віртуальні, освітні інструменти впливу на сприйняття цільової аудиторії, що допомагає їй проникати у всі сфери соціальної взаємодії, включаючи і політичні відносини.

Ключові слова: політична пропаганда, вплив, виміри, теорія, маніпуляція, комунікація, аудиторія

Постановка проблеми. Актуальною науковою проблемою на тлі нинішніх подій, пов'язаних з військово-політичним конфліктом Росії та України, виступає природа політичної пропаганди. Її вирішення на теоретичному рівні виступає передумовою оволодіння самим явищем в практичній площині. Це передбачає, що визначивши природу політичної пропаганди, можна оптимізувати пропагандистську діяльність як у відношенні політичних опонентів, так і ефективно протидіяти пропагандистському впливу з боку противників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ледве не всі публікації, які стосуються пропаганди, в тій чи іншій мірі торкалися проблеми її природи, оскільки від її розв'язання залежить те, наскільки результати досліджень будуть мати практичну користь, а пропагандистські практики – ефективність. Проте проблема природи політичної пропаганди не отримала розв'язання. Серед авторів, чиї наукові результати склали передумови нашого дослідження, слід назвати Е. Аронсона, Ж. Бодрийяра, П. Бергера, Т. Лукмана, Д. Бурстіна, С. Кара-Мурзу, Г. Ласвела, Ж. Еллюля, Б. Сміта та С. Хандельмана.

Усе вищезазначене обумовило мету статті - розкрити природу політичної пропаганди, дослідити, що саме визначає роль пропаганди як ефективного інструменту контролю над свідомістю та поведінкою мас.

Виклад основного матеріалу. Слово «пропаганда» у перекладі з латинської означає розповсюдження, тобто етимологічно назва цього явища первісно була пов'язана з розповсюдженням певних ідей. Саме таку мету переслідувала католицька організація *Sacra Congregatio de Propaganda Fide* (Священна конгрегація розповсюдження віри), що була створена Папою Римським Григорієм XV в 1622 році для розповсюдження віри Римо-католицької церкви на Новий Світ та протистояння руху протестантської Реформації в Європі. У XIX ст. такі вчені як Г. Лебон та Г. Тард виходили саме з такого розуміння пропаганди. Для них пропаганда уявляла собою розповсюдження ідей, успішність якого залежить від психологічних особливостей натовпу чи публіки. Відповідно до Г. Лебона, ідеї, проникаючи в душу мас, визначають навіть найменші елементи цивілізації, але, щоб вони стали загальними віруваннями, абсолютними істинами, догмами для мас, вони мають бути доступні для народної душі, виражені в одному чи декількох словах, викликати яскраві образи, бути привабливими та мати велику пояснювальну силу [7, с. 98]. За Г. Лебоном, пропаганда досягає мети, коли, подібно до релігії, може вселити почуття

фанатизму, «що змушує людину знаходити щастя в обоженні та підпорядкуванні та з готовністю жертвувати своїм життям для свого ідола» [7, с. 164].

Осмислення природи пропаганди багато в чому пов'язано з науковою діяльністю одного із засновників сучасної теорії пропаганди Г. Ласуела. Як на наш погляд, ключовою проблемою щодо розкриття природи пропаганди, що ставить американський вчений, є питання відношення пропаганди до правди: «У якій мірі необхідно, щоб пропагандистські матеріали відповідали канонам максимальної правдивості?» Діюча пропаганда, у чому б її не розглядати, містить в собі багато обману; то ставиться на повідомленні невірна дата, то друкуються неперевірені чутки або спростування з метою перенести інсинуацію на противника, то «інсценуються» події. Одним із подібних прийомів під час Першої світової війни було використання кілька відретушованих малюнків єврейських погромів 1905 року для ілюстрування недавніх звірств ворога. Прагнення користуватись в пропаганді лише правдивими повідомленнями немислимо. Нерідко траплялося під час війни, що багато вигадок було матеріалом, що викроювався із істинних фактів. Все це було звісно явною брехнею [14, р. 208]. «Щодо правдивості пропагандистських повідомлень можна мабуть сказати, що завжди нерозумно буває вдаватися до користування тим матеріалом, який легко може бути спростованим невідкладними прихованням подіями, перш ніж буде досягнута політична мета пропаганди. Нерозумно обіцяти перемогу на певну дату одного з найближчих місяців, так як таке пророцтво може бути спростовано подіями і призведе до зворотних результатів – внесе зневіру і викличе підозру, – але припустимо запевнення, що кінцевий успіх безсумнівний, – навіть якщо критично налаштовані уми і не вважатимуть це твердження за достовірне, – так як спростування такого припущення неможливо аж до остаточного зникнення всіх надій на досягнення політичної мети. Звичайно пропаганда повинна уникати протиріч самій собі в одному і тому ж контексті, спрямованому до однієї і тієї ж групи або навіть до декількох груп, але тісно між собою дотичними» [14, р. 208], – вказував Г. Ласвел.

Як бачимо, Г. Ласвел вважав, що політична пропаганда, по-перше, не може бути виключно правдивою, по-друге, має сприйматися як достовірна, для цього вона має уникати протиріч та не припускати тверджень, які можуть бути спростовані до досягнення нею стратегічної мети. Іншими словами, політична пропаганда для Г. Ласуела виступала видом маніпуляції соціально значущими символами (словами) з метою управління думками та поведінкою мас. Тому, за його твердженням «люди, що володіють словом, – письменники, репортери, видавці, лектори, викладачі, політики, – усі залучені до пропаганди, щоб посилити голос владних суб'єктів» [14, р. 221].

Показово, що у своїй роботі «Теорія політичної пропаганди» останню Г. Ласвел визначав як «управління колективними настановами через маніпуляцію значущими символами». Під настановою він розумів «схильність діяти у відповідності з певними зразками оцінювання». При цьому існування настанови, відповідно до нього, «не є безпосереднім даним досвіду, але є виведенням із знаків, що мають конвенціональне значення» [15, р. 627].

Пропаганда для Г. Ласуела була «новим та тонким інструментом», який мав сплавити «тисячі та навіть мільйони людських істот в одну амальгамовану масу ненависті, волі та надії» [14, р. 221] через почуття, спокуси, ілюзії, псевдорационалізацію, провокацію ворожості та розпалювання жаги новин [15, р. 221-222]. Таким чином, можна стверджувати, що природа політичної пропаганди, виходячи з концепції Г. Ласуела, за своєю суттю є маніпулятивною. Це означає, щоб досягнути стратегічного результату, політична пропаганда має будуватися на маніпулятивному механізмі впливу на суспільну свідомість та поведінку.

Спробуємо уточнити, що розуміється під маніпулятивним механізмом впливу пропаганди. Для цього з'ясуємо, що означає термін «маніпуляція».

Є. Доценко, один із дослідників психології маніпуляції, вказує, що цей термін має

декілька визначень. У найбільш загальному значенні маніпуляція – це поводження з об'єктами зі спеціальним наміром, особливою метою, це ручне управління, рухи, вправні дії з важелями, що робляться руками. При цьому важелі і рукоятки, імітатори, спеціальні пристрої для складного переміщення з дистанційним управлінням називають маніпуляторами. У переносному значенні під маніпуляцією розуміють прагнення «прибрати до рук», «приручити» іншого, «заарканити», «зловити на гачок», тобто здійснити спробу перетворити людину на слухняне знаряддя, на маріонетку, причому зробити це спритно, майстерно та неявно, приховано від адресата впливу [5, с.47].

С. Хандельман наводить такі характеристики маніпуляції: 1) маніпуляція – це будь-яка мотивуюча дія; 2) маніпуляція використовує морально сумнівні засоби, такі як спокуса, заплутування та залякування; 3) маніпуляція дає об'єкту впливу ілюзію, що він зможе обрати свої дії вільно та незалежно; 4) маніпуляція незримо діє на процес прийняття рішень об'єкта впливу, в ході якого він не може усвідомити, що зазнає маніпулятивного впливу; 5) маніпуляція діє на критичну здатність свого об'єкта; 6) маніпуляція створює зв'язок між навмисною дією (мета маніпулятора) та задоволенням сильного бажання; 7) маніпуляція використовує складну заплутуючу тактику внаслідок чого зіткнення між позиціями маніпулятора та об'єкта передбачається непрямим, неявним та прихованим; 8) маніпуляція порушує автономію свого об'єкта (ментальний вимір) без обмеження його свободи (фізична сфера) [13, р. 17].

Отже, по-перше, маніпуляція передбачає створення деякої ілюзорної реальності, зокрема, через віртуалізацію політики, по-друге, маніпуляція діє через неявний вимір впливу, тобто приховано від свідомості таргетованої аудиторії, у тому числі, через подвійне або потрійне повідомлення, по-третє, маніпуляція діє через неявну пропозицію задоволення бажання об'єкта впливу, по-четверте, навіює впевненість адресату, що його вчинки чи прийняття рішень здійснюється на незалежній основі, а відтак він сам має нести відповідальність та відчувати вину за будь-які дії під впливом пропаганди. Це своєю чергою дає пропагандисту можливість задіювати ресурс когнітивного дисонансу (Л. Фестінгер) [8], ефекту інвестора та інших методів управління поведінкою об'єктів пропаганди.

Виходячи з вищевикладеного, можна запропонувати власне визначення маніпуляції. Маніпуляція – це непряме, непримітне, приховане навмисне мотивуюче переконання, примушення чи заплутування з метою зміни сприйняття реальності в об'єкта впливу через пропонування можливості задоволення його сильного бажання з тим, щоб змусити його діяти у відповідності з намірами суб'єкта організації такого впливу.

Ефективна пропаганда, абсорбуючи механізм маніпуляції, прагне непримітно змінити сприйняття реальності свого адресата, спрямовуючи його активність через різного роду мотивуючі дії в русло інтересів пропагандиста. Не важливо, якими засобами це досягається. Це можуть бути натяки на нові, більш вигідні адресату, можливості з неодмінним замовчуванням про загрози та труднощі, це може бути звернення до самоповаги та гідності з пропозицією їх захистити. Як і маніпуляція, пропаганда прагне нейтралізувати критичну здатність об'єкту впливу. У зв'язку з цим, інформація подається емоційно насиченою. Вона має збуджувати сильні емоції, викликати афекти, зокрема, страх, занепокоєння, досаду. При цьому ці емоції мають бути контрольовані пропагандистом. Це означає, що вони не мають викликати несвідомий жах, паніку, а приводити адресата до потрібних пропагандисту поведінкових реакцій, настанов, стереотипів. Іншими словами, йдеться про контрольовану емоціоналізацію з метою недопущення критичних роздумів з боку об'єкта пропаганди.

Мішенями впливу маніпуляції можуть виступати увага, уявлення, настанови, ставлення, наміри, бажання, воля, стереотипи. Цікаво, що вплив може йти лише по

одному або по двох типах мішеней. Так, може відволікатися увага від негативного боку політичної ситуації через акцентуванні на її позитивних аспектах. У індивіда можуть створюватися бажання («голосувати серцем»), які суперечать його життєвим цінностям («раціональне прийняття рішень»). Наміри реалізувати ті чи інші бажання можуть нейтралізовуватися за рахунок переконання в їх нездійсненності чи недоречності в певних соціально-політичних умовах. Одночасно через нав'язування мотиваційного «навантаження» як додаткового спонування індивіда можна змінити його первісні наміри, впровадити в його психіку нові, попри те, що нові наміри будуть суперечити його актуальним бажанням. Ослаблення та розпорошення волі індивіда можливо через притягнення до політичної участі шляхом обговорень нагальних соціально-політичних проблем в рамках соціальних мереж.

Якщо знаряддями здійснення пропаганди Г. Ласуел та його сучасники (Е. Бернейс, В. Ліпман та ін.) вважали переважно слова-символи, то після Другої світової війни інструментами пропаганди вже виступало практично все, що притягувало увагу, змінювало уявлення, настанови, ставлення, могло ослаблювати чи зміцнювати волю, викликати бажання та формувати стереотипи. Так, Г. Дебор велику увагу щодо контролю свідомості та поведінки відводив образам [4], Д. Бурстін – політичним іміджем [10], М. Фуко – дискурсу [9], П. Бергер, Т. Лукман – конструюванню соціального знання, Ж. Бодрийяр – симулякрам. Відповідно до концепції Ж. Еллюля, речі, побут, життєві практики, реклама, мистецтво, - «все може служити засобами пропаганди та все має бути використане» [12, р. 13].

Сьогодні можна стверджувати, що найбільш ефективним знаряддям пропаганди є маніпуляція образами в поєднанні із структуруванням різноманітних дискурсів. Це приводить до того, що образ політичного суб'єкта стає більш бажаним для громадської думки, якщо він здобуває позитивну інтерпретацію в правовому, побутовому, мас-медійному, розважальному та будь-яких інших дискурсах. Разом з тим, будь-які дискурси стають зрозумілими для широкої публіки завдяки образам, які ілюструють та надають їм життєвий вимір. Дискурс – це присвоєння значень та зміна розумових настанов тих, хто втягнутий до нього. Він грає важливу роль у побудові образу світу різноманітними способами. Фрази, акценти, що та як говориться про речі, - викликає певні відчуття у людей. Цим користується пропагандист, впливаючи на сприйняття, розуміння та відображення соціально-політичної реальності у свідомості масової аудиторії внаслідок використання міфологем, ідеологем, різного роду вербальних конструкцій, що задають шляхи осмислення поточних ситуацій політичного життя та альтернатив і критеріїв ухвалення можливих рішень на рівні уряду чи парламенту.

Показово, що в соціальних та політичних дослідженнях сформувалася стійка тенденція пов'язувати пропаганду з маніпуляцією. Вслід за Г. Ласуелом, який першим визначав пропаганду через маніпуляцію, таку ж позицію відстоює ряд західних вчених. Зокрема, Б. Сміт визначає пропаганду як «відносно навмисну маніпуляцію через символи (слова, жести, прапори, образи, монументи, музику і т.п.) думками чи діями інших людей відносно переконань, цінностей та вчинків, які ці люди розглядають як спірні» [16, р. 579]. Е. Брунело зазначає, що «пропаганда – це навмисна маніпуляція та формування того, про що люди думають, що бачать та у що вірують, щоб змусити цільову аудиторію відповідати такими способами, які задовольняють інтересам та цілям пропагандиста» [11, с. 169]. Р. Пратканис та Е. Аронсон визначають пропаганду як «масове «навіювання» чи вплив за допомогою маніпуляції символами і психологією індивіда. Пропаганда включає майстерне використання образів, гасел і символів, що грає на наших забобонах і емоціях; це поширення будь-якої точки зору таким чином і з такою кінцевою метою, щоб одержувач даного звернення приходив до «добровільного» прийняття цієї позиції, як мовби вона була його власною» [1, с. 28]

Ряд авторів осмислює пропаганду як маніпуляцію свідомістю мас. Зокрема,

до таких дослідників відноситься С. Кара-Мурза. У його роботі «Маніпуляція свідомістю» роль маніпулятора описується як механізм впливу пропагандиста: «Яку ж мету переслідує той, хто бажає маніпулювати нашою свідомістю, коли посиляє нам повідомлення у вигляді текстів чи вчинків? Його мета – дати нам такі знаки, щоб ми, вмонтувавши ці знаки в контекст, змінили образ цього контексту в нашому сприйнятті. Він підказує нам такі зв'язки свого тексту або вчинку з реальністю, нав'язує таке їх тлумачення, щоб наше уявлення про дійсність було спотворено в бажаному для маніпулятора напрямку. А значить, це матиме вплив і на поведінку, причому ми будемо впевнені, що ми діємо у повній відповідності з нашими власними бажаннями. Сказати слово або вчинити дію, які б так зачепили струни нашої душі, щоб ми раптом побачили дійсність в спотвореному саме всупереч нашим інтересам вигляді – велике мистецтво» [6, с. 28-29]. У зв'язку з цим, не випадково, що С. Кара-Мурза, торкаючись проблеми пропагандистського впливу, фактично проводить думку, що сутність пропаганди як маніпулятивної практики не стільки у розповсюдженні ідей, скільки у розповсюдженні стимулів, своєрідних психологічних трюків, які викликають певні дії, почуття, містичні пориви [6, с. 273].

Прихованість, непрямий характер впливу та орієнтація на психологічно вразливі місця у структурі особистості вказують на маніпулятивну субстантивність пропаганди як соціальної практики для управління та контролю політично пануючих сил над масами. При цьому, варто зазначити, що визнання маніпулятивної природи пропаганди як основоположної не скасовує, а, навпаки, передбачає, що пропаганда діє у декількох вимірах одночасно, використовуючи ідеологічні, символічні, міфологічні, вербальні, візуальні, емоційні, раціональні, комунікативні, розважальні, віртуальні, освітні інструменти впливу на сприйняття цільової аудиторії. Ці інструменти є певними способами мімікрії пропаганди у тканину соціальної взаємодії. Вони виступають одночасно передаточними ланками пропагандистського впливу та певними масками, прикриттям для ефективного функціонування пропаганди. Убудованість пропаганди у звичні соціальні практики (комунікативні, розважальні, віртуальні, освітні та ін.) робить її майже непомітною та, певним чином, позбавляє аудиторію щодо неї критичного ставлення.

Слід також наголосити, що природа пропаганди не визначається соціальними практиками, які вона використовує як носії свого впливу. Підпорядковуючи собі різноманітні соціальні практики та явища як способи та інструменти свого поширення, пропаганда розповсюджує свою маніпулятивну природу на них.

Висновки. Виходячи з вищенаведеного, можна стверджувати, що природа пропаганди є маніпулятивною. Пропаганда діє у декількох вимірах одночасно, використовуючи ідеологічні, символічні, міфологічні, вербальні, візуальні, емоційні, раціональні, комунікативні, розважальні, віртуальні, освітні інструменти впливу на сприйняття цільової аудиторії, що допомагає їй проникати в усі сфери соціальної взаємодії, включаючи й політичні відносини. Роль пропаганди як ефективного інструменту контролю над свідомістю та поведінкою мас обумовлюється її такими особливостями: здатність мотивувати, спокушувати, заплутувати, залякувати цільову аудиторію; надавати об'єкту впливу ілюзію, що він може обирати свої дії вільно та незалежно; незримо діяти на процес прийняття рішень об'єкта впливу, в ході якого він не може усвідомити, що зазнає пропагандистського впливу; нейтралізовувати критичну здатність свого об'єкту; створювати зв'язок між навмисною дією (метою пропагандиста) та задоволенням сильного бажання певної аудиторії.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Аронсон Э. Эпоха пропаганды: Механизмы убеждения, повседневное использование и злоупотребление [Текст] / Э. Аронсон, Э. Р. Пратканис. Перераб. изд. – СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2003. – 384 с.
2. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания [Текст] / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: «Academia-Центр», «МЕДИУМ», 1995. – 323 с.
3. Бодрийяр, Ж. Симулякры и симуляция [Текст] / Ж. Бодрийяр – Перевод О. А. Пе-

ченкина. – Тула, 2013. – 204 с.

4. Дебор Г. Общество спектакля [Текст] / Г. Дебор. Пер. с фр. С. Офертас и М. Якубович. Ред. Б. Скуратов. Послесловие А. Кефал. – М.: Логос, 2000. – 184 с.

5. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е. Л. Доценко – М.: ЧеРо, Издательство МГУ, 1997. – 344 с.

6. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием / С. Г. Кара-Мурза. – М.: Издательство: Эксмо, 2005. – 832 с.

7. Лебон Г. Психология толп / Г. Лебон // Психология толп. – М.: Институт психологи РАН; Издательство «КСП+», 1998. – С.15-120.

8. Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса [Текст] / Л. Фестингер. – СПб.: Ювента, 1999. – 317 с.

9. Фуко М. Порядок дискурса [Текст] / М. Фуко // Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет [Текст] / М. Фуко; пер. с фр.; коммент. и послесловие С. Табачниковой; общ. ред. А. Пузырея. – М.: Касталь, 1996. – С.47-96.

10. Boorstin D. J. The image: a guide to pseudo-events in America [Text] / D.J. Boorstin. – New York: Atheneum, 1971. – IX, 315 p.

11. Brunello A. R. A Moral Compass and Modern Propaganda? Charting Ethical and Political Discourse / A. R. Brunello // Review of History and Political Science. – 2014. – Vol. 2. – No. 2. – P.169-197.

12. Ellul J. Propaganda: The Formation of Men's Attitudes [Text] / J. Ellul. – New York: Vintage Books, 1973. – XXII, 320 p.

13. Handelman S. Thought manipulation : the use and abuse of psychological trickery [Text] / S. Handelman. - Santa Barbara, Calif. : Praeger, 2009. - xiv, 163 p.

14. Lasswell H. D. Propaganda technique in the world war [Text] / Harold D. Lasswell. – London: K. Paul, Trench, Trubner & co., ltd., New York: A.A. Knopf, 1927. – 233 p.

15. Lasswell H. D. The Theory of Political Propaganda / Harold D. Lasswell // The American Political Science Review. – 1927. – Vol. 21. – № 3. – P.627-631.

16. Smith B. L. Propaganda / B.L. Smith // International encyclopedia of the social sciences / D.L. Sills, ed. – Vol.12. – New York : Macmillan Co. & The Free Press, 1968. - C.579-589.

REFERENCES:

1. Aronson E., Pratkanis E. R. Epokha propagandy: Mekhanizmy ubezhdeniya, povsednevnoe ispol'zovanie i zlupotreblenie [The Age of Propaganda: The mechanisms of persuasion, everyday use and abuse]. – Spb.: PRAYM-EVROZNAK, 2003. – 384 s.

2. Berger P., Lukman T. Sotsial'noe konstruirovaniye real'nosti. Traktat po sotsiologii znaniya [Social Construction of Reality. A treatise on the sociology of knowledge]. – М.: “Academia-Tsentr”, “MEDIUM”, 1995. – 323 s.

3. Bodriyyar Zh. Simulyakry i simulyatsiya [Simulacra and Simulation]. – Tula, 2013. – 204 s.

4. Debor G. Obshchestvo spektaklya [The Society of the Spectacle]. – М.: Logos, 2000. – 184 s.

5. Dotsenko E. L. Psikhologiya manipulyatsii: fenomeny, mekhanizmy i zashchita [Psychology manipulation: phenomena and mechanisms of protection]. – М.: ЧеРо, Izdatel'stvo MGU, 1997. – 344 s.

6. Kara-Murza S. G. Manipulyatsiya soznaniem [Manipulation of consciousness]. – М.: Izdatel'stvo: Eksmo, 2005. – 832 s.

7. Lebon G. Psikhologiya tolp [Psychology crowds]. – М.: Institut psikhologi RAN; Izdatel'stvo «KSP+», 1998. – S.15-120.

8. Festinger L. Teoriya kognitivnogo dissonansa [Cognitive dissonance theory]. – SPb.: Yuventa, 1999. – 317 s.

9. Fuko M. Poryadok diskursa [The order of discourse] / Fuko M. Volya k istine: po tu storonu znaniya, vlasti i seksual'nosti. Raboty raznykh let. [Will to truth: Beyond the knowledge, power and sexuality. Works of different years]. – М.: Kastal', 1996. – S.47-96.

10. Boorstin D. J. The image: a guide to pseudo-events in America. – New York: Atheneum, 1971. – IX, 315 p.

11. Brunello A. R. A Moral Compass and Modern Propaganda? Charting Ethical and Political Discourse, Review of History and Political Science. – 2014. – Vol. 2. – № 2. – P.169-197.

12. Ellul J. Propaganda: The Formation of Men's Attitudes. – New York: Vintage Books, 1973. – XXII, 320 p.

13. Handelman S. Thought manipulation : the use and abuse of psychological trickery. – Santa Barbara, Calif. : Praeger, 2009. – xiv, 163 p.
14. Lasswell H. D. Propaganda technique in the world war. – London: K. Paul, Trench, Trubner & co., ltd., New York: A.A.Knopf, 1927. – 233 p.
15. Lasswell H. D. The Theory of Political Propaganda, The American Political Science Review. – 1927. – Vol. 21. – № 3. – P.627-631.
16. Smith B. L. Propaganda, International encyclopedia of the social sciences, D.L. Sills, ed. – Vol.12. – New York : Macmillan Co. & The Free Press, 1968. – C.579-589.

Павлов Д. Н., кандидат философских наук, доцент кафедры философии и политологии Национальной металлургической академии Украины (Днепропетровск, Украина), E-mail: dnepr_smru@ukr.net

Природа политической пропаганды

Аннотация. Статья посвящена раскрытию природы политической пропаганды. Автор определяет ее роль как эффективного инструмента контроля над сознанием и поведением масс. В статье доказывается, что скрытность, косвенный характер воздействия и ориентация на психологически уязвимые места в структуре личности указывают на манипулятивную субстанциональность пропаганды как социальной практики для управления и контроля политически господствующих сил над массами. Определено, что пропаганда действует в нескольких измерениях одновременно, используя идеологические, символические, мифологические, вербальные, визуальные, эмоциональные, рациональные, коммуникативные, развлекательные, виртуальные, образовательные инструменты влияния на восприятие целевой аудитории, что помогает ей проникать во все сферы социального взаимодействия, включая и политические отношения.

Ключевые слова: политическая пропаганда, влияние, измерения, теория, манипуляция, коммуникация, аудитория

Pavlov D., PhD in political science, associate professor of the department of philosophy and political science, National metallurgical academy of Ukraine (Dnepropetrovsk, Ukraine), E-mail: dnepr_smru@ukr.net

The nature of political propaganda

Abstract. The research is relevant due to the need of successful solution of the domestic and foreign policy objectives of Ukraine in the current context of hybrid war. Understanding the nature of political propaganda on a theoretical level is a prerequisite for mastering this phenomenon in a practical way. This suggests that defining the nature of political propaganda, one can optimize propaganda both in relation to political opponents, and effectively counter the opponents' propaganda influence.

The purpose of this article is to determine the nature of political propaganda, to examine what determines the role of propaganda as an effective instrument of control over consciousness and behavior of the masses.

The author argues that the nature of political propaganda is manipulative. This means that political propaganda for the achievement of strategic outcomes should be based on the mechanism of manipulative influence on public consciousness and behavior.

Effective propaganda, by absorbing the mechanism of manipulation, inconspicuously seeks to change the perception of reality its recipient, directing its activity on keeping with interests of the propagandist through different kinds of motivating actions.

The most effective instrument of propaganda is the manipulation in combination with the structuring of various discourses. This leads to the fact that the image of the political subject becomes more desirable for public opinion, if it acquires a positive interpretation in legal, domestic, mass-media, entertainment and any other discourses. However, any discourse be understood to the General public through the images that illustrate and give it life dimension.

The nature of propaganda is not determined by social practices, which propaganda uses as carriers of their influence. Subordinating diverse social practices and phenomena as the methods and instruments of its dissemination, propaganda spreading its manipulative nature to them.

The author of this article made the following conclusions. Propaganda operates in multiple dimensions simultaneously, using ideological, symbolic, mythological, verbal, visual, emotional, rational, communicative, entertainment, virtual, educational influence on the perception of the target audience, which helps it to penetrate into all spheres of social interaction, including political

relations. The role of propaganda as an effective instrument of control over consciousness and behavior of the masses is defined by its following features: ability to motivate, tempt, confuse, intimidate the target audience; to give the target the illusion that one can choose actions freely and independently; to act invisibly on the decision-making process, during which one cannot understand, what is propaganda or what is not; to neutralize the critical ability of his recipient; to create a link between the intentional action (purpose of the propagandist) and satisfaction a strong desire of the target audience.

Key words: *political propaganda, influence, dimensions, theory, manipulation, communication, audience*

УДК 81'272(477):316.28

Савойська С.

доктор наук в галузі політології,
професор Міжрегіональної кадрової академії,
доцент Київського національного університету
будівництва і архітектури (Київ, Україна),
E-mail: Savoyaska@gmail.com

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНА МОДЕЛЬ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: БІХЕВІОРИСТСЬКИЙ ПІДХІД ДО РОЗГЛЯДУ ПРОБЛЕМИ

Анотація. *Мовно-політичні проблеми, які поглибилися у середині 1990-х рр., пов'язані зі зміною внутрішнього і зовнішнього курсу розвитку мовної політики держави. В основі таких змін, на переконання автора, знаходяться: мовно-політичний, культурний, ідеологічний, інформаційний тиск Росії та інших колишніх метрополій на незалежну Україну; радянська та несформована національна свідомість, низька політична культура; небажання полярних політиків спілкуватися, домовлятися, йти на компроміс із проблемних питань, а також недостатній захист інформаційно-комунікаційного простору держави.*

Ключові слова: *інформаційно-комунікативні проблеми, мовна політика, регіональний розвиток, територіальна інтеграція, сучасна Україна, культурна поведінка політиків і громадян.*

Постановка проблеми. Регіональний розвиток і територіальна інтеграція завжди були і наразі залишаються вельми актуальною проблемою, в основі розв'язання якої знаходиться мовна політика, її інформаційно-комунікативна та культурна складова. Навколо зазначених проблем розгорілася суспільно-політична полеміка, яка стосується питань регіонального розвитку, суспільної і територіальної інтеграції, поведінки політиків, їх політичної і комунікативної культури та ідеології.

Мета статті: проаналізувати інформаційно-комунікаційні, культурні, мовно-політичні та інші проблеми регіональної інтеграції, виробити власну модель мовної політики регіонального розвитку.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку із зазначеним, окремі аспекти цієї проблеми досліджували І. Балашенко, В. Бебик, Л. Бойко-Бойчук, Л. Васильєва, Я. Верменич, І. Іванов, О. Картунов, А. Корж, Д. Косенко, В. Логвинчук, В. Масненко, В. Набруско, Л. Нагорна, В. Северинюк, Т. Скубашевська, Є. Перегуда, В. Роговий, Т. Тагаренко, В. Ханстантинов та ін. Значний відсоток науковців відзначає, що мовна політика у сучасній Україні за роки її незалежності декілька разів змінювала свій вектор розвитку, що негативно позначилося на територіальній, інформаційно-комунікативній, мовно-культурній, ідеологічній і суспільній інтеграції регіонів держави. Зокрема, проблему територіальної та національної інтеграції української спільноти досліджував В. Масненко, який зазначив, що індивідів однієї національності об'єднує мова, звичаї, обряди, пісні, історія, яка покищо залишається майже виключно етнічною українською історією [5, с. 242-243],

що гальмує процес територіальної і загальнонаціональної інтеграції, який розпочався знизу, позаяк владні політики до цього майже ніяких зусиль не докладають. Стоять на перешкоді регіональної інтеграції також угорські, румунські та російські мовно-освітні та культурні чинники, які свідчать, що в угорських навчальних закладах Закарпаття, румунських школах, що функціонують на Буковині, і російських – на Донеччині та в АР Крим викладається не українська версія історії, що суттєво ускладнює інтеграцію цих спільнот в українське суспільство. До цього ще варто додати сепаратистську модель розвитку регіональної мовної політики, яка представлена русинською версією закарпатських українців, яких антиукраїнські політичні сили (серед них – російсько орієнтовані політики та громадські діячі) представляють як народ, який за духом і культурою стоїть ближче до росіян [5, с. 247], що також гальмує устремління українського суспільства до загальнонаціональної, культурної та міжрегіональної інтеграції. Щоб інтегрувати регіональні спільноти в єдину українську родину необхідно, аби на території України вивчалася історія не колишньої метрополії, а – українського народу; поширювалися комунікації не російською, а українською мовою в усіх регіонах держави, особливо на Сході і Півдні, позаяк комунікація, за словами Л. Васильєвої, – це публічність, міжкультурність, діалогічність, консенсус і співробітництво, яке спрямовано на ділову переговорну діяльність [2, с. 145]. Лише на такій основі необхідно шукати шляхи порозуміння та консенсусу між усіма спільнотами, що допоможе об'єднати українське суспільство у політичну націю та створити інформаційно-комунікативну модель мовної політики. Інша інформаційно-комунікативна модель розвитку мовної політики призведе до розпаду Української держави. Це може статися тоді, коли інформаційний ресурс, на думку В. Набруско, буде і надалі залишатися у приватних руках, а «національним телебаченням керуватимуть «менеджери», які не розуміють української мови» [6, с. 146].

Тобто, інформаційно-комунікативна модель мовної політики – це така форма культурних відносин між регіонами у сучасній Україні, яка: а) налагодить міжетнічні і міжполітичні стосунки в усіх сферах суспільно-політичного життя українського суспільства, а також співпрацю, взаєморозуміння між регіональними спільнотами та сприятиме національному розвитку держави; б) допоможе відтворити таку мовну політику, яка задовольнить законодавчий, освітній, інформаційний, культурний та інший розвиток спільнот, котрі мешкають у тому чи іншому регіоні держави; допоможе уникнути непорозумінь і протистоянь, які виникатимуть у мовно-політичній сфері на етапах суспільно-політичного розвитку українського суспільства і пов'язуватимуться із відмінностями поведінки учасників суспільних процесів [1, с. 236].

Так, мовно-політична проблема стоїть у центрі уваги багатьох дискусій, де жваво обговорюються її формування, виникнення і розвиток. Дискусії на цю тему будуть актуальними доти, доки не будуть розв'язані проблеми культури, яка формується на певній ідеології, не буде повноцінного функціонування та поширення української мови в усіх сферах життєдіяльності країни та в усіх її регіонах. У зв'язку із цим першочерговим завданням мовної політики у сучасній Україні має бути досягнення суспільно-політичної злагоди, мовно-політичної стабільності та зміцнення української державності; поширення комунікацій українською мовою не лише в усіх регіонах держави, а й за її межами, позаяк «політична комунікація, за словами В. Бебика, – це процес передавання політичної інформації, яка циркулює від однієї частини політичної системи до іншої, між політичною та суспільною системами, а також між політичними структурами, суспільними групами та індивідами» [1, с. 256].

Згідно із зазначеним комунікативну модель мовної політики доцільно розглядати за декількома напрямками: законодавчий, освітній, інформаційно-комунікаційний, біхевіористський, раціональний, конструктивний та ін. Зокрема, раціональний ме-

тод спрямований на ухвалення такого рішення, яке базується на розмінні цінностей і цілей [1, с. 134]. Використовуючи біхевіористський метод, основи якого заклали американські та інші науковці, зокрема, Г. Алмонд, С. Верба, Е. Даунс, Е. Кемпбелл, П. Лазарсфельд, А. Марш, Н. Най, Г. Саймон та ін., ми особливу увагу приділяємо вивченню політичної поведінки як політиків, так і громадян, їх культури, впливу різних чинників на політичний процес. Під політичною поведінкою, окремі аспекти якої досліджували В. Бебик, В. Северинюк, Л. Герасіна та ін., варто розуміти свідомі або підсвідомі дії, які пов'язані з електоральною поведінкою громадян, їх впливом на політику, а також біографічними даними політиків, ролями, мотиваціями, настроями, рішеннями, діями та ін. [1, с. 125].

Серед них варто виділити комунікативний напрямок, який пронизує весь спектр мовної політики, починаючи від конструктивної і закінчуючи деструктивною, що виявляється у різних варіативних формах та різновидах регіональних політичних спільнот. Комунікативний напрямок мовної політики базується на основі двох модельційних систем. До першої із них варто зарахувати мову, спілкування, обговорення, діалог, дискурс та ін., до іншої – закони, програми, навчально-методичні матеріали, посібники, підручники, періодичні видання, церкву, мас-медіа та ін. Останні передають інформацію, яка має бути вільною від коментарів, цензури, влади та відкритою, за допомогою спеціалізованого інструментарію [1, с. 263].

У зв'язку із цим головними провідниками комунікативної природи мовної політики є індивіди, особистості, політики, групи, спільноти, суспільство, влада та ін. Наукове усвідомлення комунікативної природи мовної політики відбулося ще у стародавні часи у зв'язку із виникненням політичної спільноти, яка намагалася вирішувати усі нагальні питання демократичним шляхом. На базі комунікативної політики виникає ряд таких понять і категорій, як «спілкування», «бесіда», «виступ», «рішення», «угода», «компроміс», в основі яких, на думку В. Бебика, знаходиться «порозуміння суб'єктів політики на основі взаємних поступок» та ін. [1, с. 237], які з часом розвиваються та удосконалюються разом із тими проблемами, що мають місце у мовній політиці українського демократичного суспільства, що розбудовується. Зокрема, «суспільний компроміс може бути досягнений лише тоді, коли усі політичні сили, які конфліктують, будуть грати за однаковими правилами та досягати угод щодо спірних питань через взаємні поступки» [1, с. 237].

Політичні комунікатори інформують українських громадян не лише про процес і результат ухвалення політичних рішень, але – й про учасників їх обговорення. Взаємодія українських політиків з українською спільнотою та перехід від інформації до справжньої комунікації є їх основним завданням, яке не може бути реалізоване у повному об'ємі, коли державна політика в інформаційній галузі не є системною, а вирішення актуальних інформаційних проблем гальмується. Це зумовило, на думку В. Набруско, «узалежнення національного інформаційного простору від інших держав, міжнародних структур, що загрожує інтересам українського суспільства, а також праву на отримання об'єктивної та достовірної інформації» [6, с. 147].

Без активної інформаційно-комунікаційної політики, яка стосується усіх сфер і галузей суспільно-політичного життя країни, неможливо ефективно здійснювати мовну політику, яка є складовою національної, культурної, ідеологічної, консенсусної та іншої політики у незалежній Україні. Зокрема, ідеологія – це наука про ідеї, які почали зароджуватися ще в епоху Відродження, або система ідеологічних уявлень про світ та політичну поведінку особистостей [1, с. 210-212]. Ніяка модель мовної політики немислима без суспільного консенсусу, який досягається при збігові поглядів і дій суб'єктів політики із тих чи інших питань. А для цього необхідно, на думку В. Бебика, «удосконалювати механізми виявлення та кристалізації суспільних настроїв, соціальних настанов і потреб, а також створювати механізми запобігання перетворенню неантагоністичних суперечностей в антагоністичні» [1, с. 237].

Невід'ємною складовою комунікативного аспекту розвитку регіональної мовної

політики є тріада: мова-політика-комунікація. Ці три складові мовної політики є нероздільними категоріями, а їх серцевиною є мова, яка є моделлю політичної комунікації, тобто, інструментом вираження думки й організації дискурсу, зокрема, мовно-політичного. Поза мовою не може відбутися жодна ефективна комунікація, а тим більше, – комплексна комунікативна дія між тим, хто говорить, і тим, хто відповідає. На допомогу політичним комунікаціям прийшли інформаційно-комунікаційні технології, які покликані впорядковувати соціально-політичні відносини в українському поліетнічному суспільстві, розв'язувати мовно-політичні та інші проблеми та забезпечувати мирне співжиття в усіх регіонах України. Але це повинно відбутися без внутрішніх непорозумінь і конфліктів, які виникають, наприклад, за словами В. Набруско, на основі «витіснення із національного телерадіопростору продукції українських телерадіовиробників» [6, с. 147], та зовнішніх втручань. Політичні відносини з'єднують вертикальними і горизонтальними зв'язками політичні структури суспільства та реалізуються через політичну діяльність, мотиваційним підґрунтям та рушієм якої є політична свідомість [1, с. 234].

Однак нас цікавить така комунікація, яка дасть можливість розглядати мовну політику як інформаційно-комунікативну модель політичної дійсності. Відповідно до цього мовна політика розглядається як первинна і вторинна модель систем культури українського народу і політикуму у цілому, поведінка якого проявляється при виконанні службових обов'язків, а також – під час виборів. Тобто, політична поведінка, як вважає В. Северинюк, «сприймається як явище, що охоплює дії і стани політичних суб'єктів на трьох рівнях політичної суб'єктності, діяльності, участі та відчуження» [7, с. 120]. У цій ситуації варто апелювати до політичної культури, яка містить ідеї, переконання та погляди, способи діяльності, а також поєднує компоненти свідомості, поведінки, індивідуальний чи суспільний досвід, традиції, звички, почуття індивіда, групи, спільноти та ін. [1, с. 223].

Розглядаючи мовно-політичний простір як комунікативний механізм, мовну політику варто сприймати як модель його відображення. Тобто, мовна політика є комунікативною моделлю культури українського народу і політикуму у цілому, вербальна поведінка якого змінюється у залежності від мовно-політичної ситуації, яка склалася на тому чи іншому етапі життєдіяльності країни. Щоб проаналізувати поведінку суб'єкта політики, необхідно, за словами В. Северинюка, враховувати, на якому рівні вона виявляється, – на рівні політичної діяльності, політичної участі чи політичного відчуження, оскільки ці поняття входять до структури категорії «політична поведінка» [7, с. 118].

Так, поведінка політика або спільноти базується на їх культурі. Варто зазначити, що існує декілька видів політичної культури, – депутатська, громадська, громадянська, електоральна, політична та ін. культури. Наприклад, наприкінці 1980-х рр. була одна мовна ситуація, яка продовжувалася до середини 1990-х рр., а відтоді її вектор розвитку було кардинально змінено. Тобто, на цьому етапі мовну політику можна визначити як таку, яка стрімко та ефективно розвивалася в усіх регіонах країни, крім АР Крим, українізація якого уперше торкнулася лише у кінці 1990-х рр., без особливих протистоянь і конфліктів, розв'язання яких, на слушну думку В. Бебика, «залежить від рівня політичної культури, орієнтацій політичних сил та характеру політико-ідеологічної боротьби» [1, с. 238].

У кінці 1980-х та у першій половині 1990-х рр. поведінку українських політиків, яку, як зазначає В. Северинюк, варто розглядати за такими видами, як індивідуальна, групова, масова, електоральна, колективна, корпоративна (партійна, блокова, коаліційна) тощо [7, с. 118], можна визначити як більш-менш позитивну, позаяк сприяла ухваленню закону «Про мови в Українській РСР», який проголосив українську мову єдиною державною у Радянській Україні, що було великою перемогою українського народу. У той же час, варто підкреслити, що цей закон було

ухвалено на ґрунті політичної, економічної, культурної та інших криз, якими було охоплено усі регіони колишнього СРСР. Враховуючи ці обставини, варто поставити риторичне запитання, чи було б ухвалено цей закон, якби мовно-політична і культурна ситуація в СРСР була стабільною? На це запитання ми можемо отримати зовсім протилежні відповіді у різних регіонах України навіть у цей час, позаяк мовна політика за усі роки незалежності мало змінила вороже ставлення до історії українського народу, його державності, української мови і культури. І тим не менше, на цьому етапі мовну політику, за невеликим винятком, можна вважати більш ефективною, позаяк вона сприяла мовно-культурному взаєморозумінню між регіонами та спільнотами через те, що на той час мовно – і культурно-політична сфери не були до такої міри політизовані як наразі. У цих проблемах, зокрема, у причинах і наслідках, які були породжені політизацією етнічності, намагався розібратися О. Картунов [3].

На усіх інших етапах української незалежності інформаційно-комунікативну складову регіональної мовної політики можна визначити як недосконалу, неефективну та деструктивну, позаяк вона не сприяла порозумінню між різними політичними силами, розв'язанню мовно-політичних проблем, які з'явилися у зв'язку зі зміною мовно-політичного вектора із Заходу на Схід. Тобто, на другому етапі розвитку українського суспільства (1997-2004 рр.) комунікативна політика у незалежній Україні, яка у мовно-культурному плані самостійною була лише формально, проводилася в інтересах поширення комунікацій російською мовою, про що свідчать, наприклад, зменшені удвічі за роки незалежності тиражі україномовних газет, а також їх збільшення у півтора рази російською мовою. Тому за останні двадцять років частка річного накладу україномовних видань зменшилася із 70% до 10%, а – російськомовних зросла із 18% до 90% [6, с. 144].

В основі такої мовної ситуації знаходилася вербальна і символічна поведінка окремих вітчизняних політиків та проросійських політичних сил, які захищали не національні цінності, а інтереси сусідньої держави. Таку форму їх політичної поведінки варто розуміти, як «реагування на політичний процес, демонстрація ставлення до функціонування політичної системи, коли вони із допомогою специфічних вчинків і дій організовують та здійснюють політичну владу, впливають на неї, виявляють політичну участь індивідуально чи у складі соціальних груп, спільнот тощо» [7, с. 119]. Сучасні політики використовують такі символи, як прапор, конституція, гімн, свята, політичні ритуали, назва грошової одиниці та ін., які є засобами регулювання соціальної поведінки під час демонстрацій, та політичної поведінки, яка визначає характер протистояння у Верховній Раді та ін. Варто зазначити, що полярні політичні сили використовують різні символи, які можуть бути, з одного боку, державними, з іншого, відображати цінності неіснуючої країни, наприклад, прапор СРСР, серп і молот, портрети В. Леніна, Й. Сталіна та ін. або сусідньої країни, – це георгіївська стрічка та ін. Це свідчить про те, що будь-яка інформація є сукупністю певних символів, які базуються на традиціях певного народу [1, с. 259].

Свідченням цього є відсутність узгодження усіх спірних питань, зокрема, мовних законів перед ухваленням між владними та опозиційними політичними силами. Тобто, у цій мовній ситуації про раціональне вирішення мовного питання, яке, на слухну думку В. Набруско, розглядається виключно у політичному контексті [6, с. 146], навіть не йшлося. Тим більше, що такі поняття, як «раціональний», яке, як зазначає Д. Косенко, визначає розум єдиним джерелом та основою наших знань, достовірною базою пізнання і поведінки людей [4, с. 33], і «конструктивний» полярними політиками та їх політичними силами і по цей час сприймається по-різному. В основі усіх негараздів знаходиться відсутність комунікацій між політиками, а головне – бажання сісти за стіл перемовин, знайти спільну мову, порозумітися та вирішувати спірні питання разом. Аналіз поведінки полярних політичних сил, типовими характеристиками якої є ірраціональність, усвідомленість, персоніфікація,

політичне лідерство, парламентська робота, створення законопроектів, програм та ін. [7, с. 120], напередодні та під час кожних президентських, парламентських та місцевих виборів свідчив про стрімке наближення до подій «Помаранчевої революції», яка показала, до чого може призвести відсутність розуміння, спілкування та комунікацій між полярними політиками, політичними силами, а також між ними та значною частиною населення.

Не бажання вирішувати мовно-політичні та інші питання спільно відобразилося на змісті і сутності тих мовних законопроектів, які створювалися проросійськи налаштованими політиками та їх політичними силами. Згідно із цим у другій половині 1990-х та на початку 2000-х рр. вітчизняний політикум розколовся на два політичних крила – праве і ліве, кожне із яких підтримувало лише власні інтереси, широко використовуючи мовно-політичну проблему, яка була надумана і штучно створена кожною із цих політичних сил. Тобто, і права, і ліва політичні сили мали власний погляд на мовно-політичну модель, а також особливе уявлення про регіональну політику, територіальну інтеграцію, національні інтереси та інформаційно-комунікаційний розвиток українського суспільства, про що свідчать, приміром, кількість виданих книг на душу населення (за цим показником Україна посідає останнє місце у Європі) та російськомовна частка видань, яка становить у сучасній Україні до 80% [6, с. 144].

Ці дві «моделі», як два протилежні світи, боролися лише за владу, посади і власні статки, прикриваючись інтересами українського електорату під час виборів, а поза ними ніякого мовно-культурного та інформаційно-комунікаційного поступу, ні національно-культурного розвитку не спостерігалося. Щоб зберегти власний електорат, який підтримував ту чи іншу політичну силу в обмін на імітацію захисту їх української чи російської мови, вони продовжували публічно «боротися» за національні інтереси, культуру, міжрегіональну єдність та територіальну інтеграцію. Свідченням цього були протистояння у владній «помаранчевій» команді, яка, піднявшись на владний олімп, забула про те, що їй необхідно ухвалити закон про державну мову в Україні та створити інститут, який би контролював та захищав поширення комунікацій українською мовою в усіх регіонах держави, а особливо на Сході і Півдні, які залишалися російськомовними, де поширення української мови, по суті, було загаломовано проросійськими політичними силами. Унаслідок дій їх мовної політики державне телебачення і радіо, на яких, на думку В. Набруско, «легалізовано двомовність та практично випалено український дух» [6, с. 146], перестали бути українськими, позаяк понад 90% інформаційного ресурсу країни належить, як вважає науковець, приватним телерадіокомпаніям, практично весь газетно-державний ринок, що є класичною моделлю «проникнення приватного капіталу у сферу державних інтересів через привласнення інформаційного ринку» [6, с. 144-145].

Варто зазначити, що і наразі інформаційно-комунікаційна ситуація мало чим відрізняється від тієї, що була до «Революції Гідності». Про це свідчить ситуація, яка склалася у містах і містечках, що межують з окупованою російськими військами територією Донбасу. Мешканців цієї по суті прикордонної території продовжують зомбувати російськi телеканали. Тобто, і на третьому етапі (2005-2010 рр.) існування української незалежності ні інформаційно-комунікаційна галузь, ні мовно-культурний розвиток українського суспільства не були вільними від їх політизації, яка базувалася на текстуальній (створення та аналіз текстів мовних законопроектів, програм, заходів та ін.), символічній (використання державних і громадських символів заради ухвалення власних інтересів), вербальній (виступи із трибуни Верховної Ради, перед виборцями, в ефірі, який використовується, за словами В. Набруско, не для того, аби «консолідувати українську спільноту у непростий для України час трансформаційних перетворень, а для формування у суспільній свідомості стереотипів відчаю, зневіри та розпачу тощо» [6, с. 146] та ін.

Ігнорування мовної політики, використання засобів масової комунікації у власних інтересах, відсутність захисту національних цінностей, а також – належного спілкування, взаєморозуміння, каналів співпраці між полярними політиками та їх політичними силами; імітація регіонального розвитку та територіальної інтеграції привели до влади опозиційні політичні сили. Із цього часу бере свій відлік четвертий етап, який розпочався у 2010 році. Якщо «помаранчева» команда проігнорувала мовні і культурні інтереси української спільноти, то «біло-синя» розвернула мовно-політику у бік союзу із Росією. Остання продовжувала нав'язувати українцям власну модель інформаційно-комунікаційної мовної політики, бачення регіонального розвитку і територіальної інтеграції, а також цінності і пріоритети. Така модель мовної політики проросійськи налаштованих політиків в освітній галузі призвела до переведення українських шкіл спочатку на двомовну та одномовну (російську) основу навчання, а з часом – до повного закриття україномовних класів у російських школах, груп у ВНЗ із російською мовою викладання. Щоб закріпити мовний і культурний поділ території України юридично, «біло-синьою» командою було розроблено закон «Про засади державної мовної політики», який поділив українське суспільство і країну у цілому за мовно-політичною ознакою [6, с. 146], зконцентрував інтереси російськомовних громадян України виключно на російській мові, визначив стратегічну геополітичну мету Росії та інших колишніх метрополій щодо України. Така модель мовної політики Росії, яка реалізовувалася в Україні в усі роки її незалежності через проросійськи налаштованих політиків, призвела до «Революції Гідності», анексії АР Крим та російської війни на Сході України, яка продовжується. Сьогоднішні керманичі, як зазначає В. Набруско, мають зрозуміти, що головна проблема їх неуспішності знаходиться у світоглядно-духовній площині, у пошуках довіри, взаєморозуміння та взаємоповаги, що необхідно вибудовувати, на його слушну думку, не із допомогою порад іноземних прибульців, а через свою національно-історичну кореневу систему. Тобто, майданчиком дискусій для формування об'єднавчих ідей повинна бути громада [6, с. 144].

Утім, варто зазначити, що революційними завоюваннями українського народу скористалися не ті, хто під час революційних подій здобував перемогу та поклав за неї своє життя, а ті політичні сили, які і наразі продовжують «здійснювати» мовчазну і бездіяльну мовну політику, «захищаючи» національні інтереси, зокрема, і мовно-культурні переважно на словах. Специфіка такого «захисту» у національних демократів і проросійськи налаштованих політичних сил полягає у тому, що перші із них національні цінності підтримують шляхом їх замовчування та ігнорування [1, с. 265], інші відкрито і не приховуючись борються за російські національні інтереси в Україні. Об'єднує ці дві інформаційно-комунікаційні моделі те, що і перші, і другі політики публічно кажуть те, що хочуть від них почути їх виборці та пересічні громадяни, а насправді діють зовсім інакше.

Така комунікативна модель мовної політики продовжує здійснюватися і наразі: східні і південні області запровадили на локальному рівні комунікації російською мовою, а центральні і західні відкинули такий мовний досвід колишньої Російської метрополії та залишилися україномовними. Але щоб загальмувати у подальшому поширення в Україні такого швейцарського досвіду, де кожний регіон спілкується лише власною мовою, а мову сусіднього кантону вивчати не бажає, національно-демократична «українська» влада у цьому сенсі нічого не робить тому, що «вирішила» радше за усе зберегти у сучасній Україні «руській мір». Тому в українській інформаційно-комунікаційній оселі господарями себе почувають, як вважає В. Набруско, не вітчизняні, а зарубіжні мовники, які прикордонні райони України окупували уже давно [6, с. 145].

Висновок. І насамкінець зазначимо, що така інформаційно-комунікаційна модель мовної політики буде втілена у життя повністю тоді, коли завершиться нав'язана українським парламентарям згори політика децентралізації на конституційному

і практичному рівнях, яка передбачає самоврядне управління, зокрема, і мовно-культурне для усіх регіонів України. Наслідки такої мовно-культурної моделі регіонального розвитку знову ж таки замовчуються владними політиками. Аби зберегти національні цінності і культуру українського народу, територіальну цілісність тієї частини України, яка ще залишилася не захопленою та не анексованою Росією, пропонуємо власну інформаційно-комунікаційну модель мовної політики, яка передбачає: захищення національного інформаційного простору від зовнішніх впливів та інформаційних війн, які Українська держава програвала у минулому та програє і наразі; припинення наступу на свободу слова, використання та поширення інформації в Інтернетмережах, доступ до яких останнім часом є проблемним; розуміння державними чиновниками того, що суспільно-політичний діалог необхідний заради пошуку спільних рішень та побудови громадянського суспільства; ухвалення такого мовного закону, який захищатиме розвиток мов і культур етнічних меншин та поширення української мови в усіх регіонах країни, а особливо на Сході і Півдні; захист, збереження та розвиток мов і культур етнічних меншин та їх об'єднання навколо єдиного стержня – української мови і культури, яка має залишатися єдиною державною; створення державного органу, який би формував та регулював національну інформаційну політику, відповідав за здійснення та порушення у сфері мовної політики, міжрегіональну, мовну і культурну єдність усіх регіонів; відсутність існування приватних та монополізованих ЗМІ, що дасть можливість запровадити національне вільне від бізнесструктур телебачення, радіо та інші мас-медіа, де функціонуватимуть культурні програми, які розповідатимуть про історію, мову і культуру українського народу та етнічних меншин; створення державної цільової програми з метою підтримки національних виробників інформаційної теле-радіо - та друкованої продукції.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Бебик В. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика: [Монографія]. – 2-ге вид., стереотип. / В. Бебик – К.: МАУП, 2001. – 384 с.
2. Васильєва Л. Публічні комунікації й брендинг [Текст] / Л. Васильєва // «Історичні, соціологічні, політологічні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Херсон, 25-26 вересня 2015 р. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. – С. 144-146.
3. Картунов О. Політизація етнічності: характер, умови, результати / О. Картунов // Наукові записки / Збірник – К.: ІПіЕНД, 1998. – 204 с. / Сер. «Політологія і етнологія». – Вип. 6. – С. 15-17.
4. Косенко Д. Концепція раціональності як платформа для суспільно-політичних інновацій / Д. Косенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. – № 3 (117). – С. 33-35.
5. Масненко В. Спільна історична пам'ять як чинник національної інтеграції у сучасному полікультурному суспільстві: випадок України / В. Масненко // Національна інтеграція у полікультурному суспільстві: український досвід 1991-2000 років / Збірник. Відпов. ред. І. Ф. Курас, О. М. Майборода. – Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2002. – С. 239-264.
6. Набруско В. Інформаційний простір України: загрози національній ідентичності та інформаційному суверенітету / В. Набруско // Українознавчий альманах. Випуск 15. – К., 2014. – С.143-148.
7. Северинюк В. Політична поведінка: проблеми теорії та методології: монографія. / В. Северинюк – Київ; Запоріжжя: Вид-во КПУ, 2009. – 432 с.

REFERENCES:

1. Bebyk V. Bazovi zasady politolohii: istoriia, teoriia, metodolohiia, praktyka [Basic principles of political science, history, theory, methodology, practice. – 2-he vyd., stereotyp. – K.: MAUP, 2001. - 384 s.
2. Vasyliieva L. Publichni komunikatsii y brendynh [Public communication and branding] // «Istorychni, sotsiolohichni, politolohichni nauky: istoriia, suchasnyi stan ta perspektyvy doslidzhen»: Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Kherson, 25-26

veresnia 2015 r. – Kherson: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2015. – S. 144-146.

3. Kartunov O. Polityzatsiia etnichnosti: kharakter, umovy, rezultaty [The politicization of ethnicity: the nature, conditions, results] // Naukovi zapysky / Zbirnyk – K.: IPiEND, 1998. – 204 s. / Ser. «Politolohiia i etnolohiia». – Vyp. 6. – S. 15-17.

4. Kosenko D. Kontseptsiiia ratsionalnosti yak platforma dlia suspilno-politychnykh innovatsii [The concept of rationality as a platform for social and political innovation] // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Filosofiia. Politolohiia. – Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet», 2014. – № 3 (117). – S. 33-35.

5. Masnenko V. Spilna istorychna pamiat yak chynnyk natsionalnoi integratsii u suchasnomu polikulturnomu suspilstvi: vypadok Ukrainy [Common historical memory as a factor of national integration in a modern multicultural society: the case of Ukraine] // Natsionalna integratsiia u polikulturnomu suspilstvi: ukrainskyi dosvid 1991-2000 rokiv / Zbirnyk. Vidpov. red. I. F. Kuras, O. M. Maiboroda. – Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2002. – S. 239-264.

6. Nabrusko V. Informatsiinyi prostir Ukrainy: zahrozy natsionalnii identychnosti ta informatsiinomu suverenitetu [Information space Ukraine: threat to national identity and sovereignty] // Ukrainoznavchyi almanakh. Vypusk 15. – K., 2014. – S.143-148.

7. Severyniuk V. Politychna povedinka: problemy teorii ta metodolohii: monohrafiia [Political behavior: problems of theory and methodology: monograph] – Kyiv; Zaporizhzhia: Vydvo KPU, 2009. – 432 s.

Савойська С. В., доктор наук в сфері політології, професор Межрегіональної кадрової академії, доцент Київського національного університету будівництва та архітектури (Київ, Україна)

Інформаційно-комунікативна модель мовної політики регіонального розвитку та територіальної інтеграції в сучасній Україні: поведінковий підхід до розгляду проблеми

Анотація. Мовні політичні проблеми, які загострилися в середині 1990-х гг., пов'язані зі зміною внутрішнього і зовнішнього курсу розвитку мовної політики державства. В основі таких змін лежать: мовне політичне, культурне, ідеологічне, інформаційне тиснення Росії та інших метрополій на незалежну Україну; радянське і неформоване національне свідомість, низька політична культура; небажання політиків спілкуватися, домовлятися, йти на компроміс з проблемними питаннями, а також недостатня захищеність інформаційно-комунікаційного простору державства.

Ключові слова: інформаційно-комунікативні проблеми, мовна політика, регіональний розвиток, територіальна інтеграція, сучасна Україна, культурне поведінка політиків і громадян.

Savoyska S., PhD in Political Science, Professor Interregional Academy of Personnel, associate professor of Kyiv National University Construction and Architecture (Kyiv, Ukraine), E-mail: Savoyska@gmail.com

Information and communication language policy model of regional development and territorial integration in modern Ukraine: behavioral approach of the problem

Abstract. We analyze the information and communicative language model of regional development and integration of all regions in modern Ukraine. The author argues that linguistic and political problems, which worsened in the mid-1990s. Associated with changes in domestic and foreign policy of the state language policy. At the heart of these changes, according to the author, are: linguistic, political, cultural, ideological, information pressure of Russia and other former parent an independent Ukraine; Soviet and emerging national consciousness, low political culture; Polar reluctance of politicians to communicate, negotiate, compromise of the issues, and lack of protection of information and communication space state.

Key words: information and communication problems, language policy, regional development, territorial integration, modern Ukraine, the cultural behavior of politicians and citizens.

Митко А. М.

доктор політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна), E-mail: ant80@meta.ua

Е-ПЕТИЦІЙ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИЧНИХ КОНСУЛЬТАЦІЙ

Анотація. У статті розглянуто як електронні петиції впливають на вирішення політичних питань в державі на різних рівнях: загальнодержавному, регіональному та місцевому. Е-петиції пропонується розглядати як елемент інформаційної демократії та частину інформаційної системи «Електронний уряд». Наведено позитивні зрушення, які отримують громадяни для вирішення важливих питань, та негативи, з якими стикаються органи влади.

Ключові слова: е-петиції, консультації, е-уряд, інформаційні комунікації.

Актуальність теми дослідження. Нові потреби людей вимагатимуть нової організації взаємодії між ними й державою, нової самоорганізації владних структур. Сьогодні не залишилось державних органів із обмеженими функціями [1], що не потребують залучення кількох традиційних сфер діяльності держави. Відповідно зросла потреба в новому підході до вивчення завдань і пошуку рішень, який ґрунтувався б на моделях із горизонтальними структурами, здатними до ефективної співпраці, обміну даними та поєднання функцій. Координація горизонталі нині є одним із найважливіших завдань, для неї потрібні нові механізми й новий підхід до систем.

Інформаційні технології спрощують, скорочують, оптимізують, роблять ефективнішими й ближчими до громадянина структури держави, її функції. Вони позбавляють громадян необхідності делегувати доволі значну кількість своїх повноважень чиновникам чи обраним посадовцям. Для забюрократизованого апарату, на нашу думку, це дещо незручно й не вигідно, оскільки змусить багатьох людей шукати самореалізації в справах більш значущих, ніж обмін паперами, заповнення й перекладання їх. Суспільство дозріло до того, аби із повною відповідальністю за наслідки вимагати державної системи, схожої на каталізатор. Системи, яка спрямовує й стимулює дію, а не намагається зробити все сама. Вона має належати суспільству – наділяти повноваженнями, а не обслуговувати. І спрямовувати її мають завдання, орієнтовані на результат і розвернені обличчям до громадян [2].

Як показує досвід останніх кількох років, мережа Інтернет надає громадянам хороші можливості для розширення своєї безпосередньої участі в політичних процесах. Прикладами є он-лайнний доступ до процесів ухвалення рішень, он-лайнні консультації зі щоденних проблем, он-лайнний виклад думок, поглядів і розбіжностей тощо. Сучасна проблема кожної політичної системи полягає в тому, щоб якомога більше зусиль докласти до уникнення можливих маніпуляцій та зловживань у волевиявленні громадян у процесі заснування інформаційної демократії.

Зважаючи на актуальність теми дослідження визначаємо **мету статті** – дослідити особливості застосування е-петицій для вирішення різного роду політичних питань в життєдіяльності суспільства.

Е-петиції є важливим інструментом інформаційної системи «Електронний уряд» – система збору, введення, пошуку, обробки, збереження та надання на вимогу користувача згідно з визначеними критеріями інформаційних ресурсів, покликана забезпечити надання органам влади послуг фізичним та юридичним особам, а також їх інформування про діяльність органів влади. «Електронний уряд» розглядається нами як засіб, інструмент, за допомогою якого реалізуються усі елементи е-урядування. Основними завданнями ІС «Електронний уряд» визначимо такі [3]:

- Налагодження інформаційних комунікацій між органами влади, створення

централізованих баз даних з технологіями розподіленої обробки даних для забезпечення електронного документообігу в усіх органах влади.

- Забезпечення надання органами влади фізичним та юридичним особам послуг електронними засобами у доступній та зручній формі, без часових та просторових обмежень.

- Сприяння розвитку електронного ринку товарів і послуг для забезпечення державних замовлень, організації тендерів, ефективності управління виробництвом та реалізацією товарів і послуг з метою підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників на міжнародному ринку.

- Впровадження інформаційної демократії як форми забезпечення прозорості, довіри у відносинах між державою і громадянами, бізнесом, громадськими організаціями; відкритості публічної адміністрації для громадського контролю.

- Підвищення якості життя громадян через удосконалення надання соціальних послуг, системи охорони здоров'я, забезпечення гарантій правової, екологічної й особистої безпеки, розширення можливостей для освіти.

- Впровадження системи електронного голосування.

По-суті електронне урядування – це трансформація внутрішніх і зовнішніх відносин державних організацій на основі використання можливостей сучасних інформаційних технологій з метою підвищення рівня прозорості діяльності влади, розширення участі суспільства в питаннях державного управління, оптимізацію надання державних послуг та підвищення ефективності діяльності державних органів.

Електронна участь громадян у державних справах передбачає три ключові елементи. По-перше, інформація – розміщення на веб-сайтах органів влади інформації, що становить ключовий інтерес для суспільства. По-друге, е-консультації – механізми та інструменти он-лайнного обговорення суспільно значущих проблем на сайтах органів влади. По-третє, е-прийняття рішень – врахування он-лайнного внеску громадян у процес прийняття рішень, надання постійного зворотного зв'язку (табл. 1).

Таблиця 1

Матриця е-технік і забезпечуваних аспектів консультативної моделі і-демократії

		Забезпечувані аспекти		
<i>Е-техніки</i>		Підвищення прозорості	Підвищення участі	Підвищення обговорень
	Е-доступ	X		
	Е-консультації		X	
	Е-петиції		X	
	Е-голосування		X	X
	Е-форуми			X

Залежно від аспектів інформаційної демократії консультативна модель може використовувати різні технології для:

- 1) підвищення транспарентності політичного процесу;
- 2) посилення прямого залучення й участі громадян;
- 3) удосконалення якості формування думки позиції шляхом відкриття нового простору для інформації та обговорення.

Потенційно корисним засобом покращення участі громадян у процесі впливу на формування політики є *електронні петиції (е-петиції)*. Як правило, для застосування цього засобу використовують Інтернет, завдячуючи якому громадськість і зацікавлені групи можуть ініціювати колективне звернення, зібрати групу прихильників, які згодні підтримати його своїми підписами та направити до відповідного державного органу або на адресу уряду.

Електронні петиції є дієвим інструментом сучасного демократичного ладу у багатьох розвинутих країнах. Він дозволяє побудувати діалог між активною частиною населення та владою з актуальних проблем у різних сферах життя. За допомогою електронних петицій можна буде звертатися до президента, Верховної Ради та місцевих рад з пропозиціями, заявами і скаргами. Система подання електронних петицій успішно діє в багатьох країнах Європи та Сполучених Штатах. Саме тому, кажуть в Агентстві США з міжнародного розвитку, вирішили підтримати її запровадження і в Україні. Адже це дозволить активним громадянам просувати реформи. Звернемо увагу на переваги, які досягаються електронними петиціями.

1. Зручність для громадян, які бажають підтримати ту чи іншу ініціативу.

2. Мінімізація маніпулювань з кількістю підписантів, адже для підтримки петиції необхідно буде пройти механізм верифікації особи. Закон встановлює вимоги до цього механізму: безоплатність, необхідність електронної реєстрації громадян для підписання петиції, недопущення автоматичного введення інформації.

3. Надання цьому виду звернення особливого статусу: на нього відповідає найвищий рівень суб'єкта, відповідь повинна бути оперативною і публічною.

Така форма комунікації між громадськістю й владою, у якій ставляться колективні вимоги до уряду, як правило має політичне забарвлення та викликає певний соціальний резонанс. Варто зазначити, що петиції можна розглядати як певну форму колективного вираження волі і впливу на інших суб'єктів суспільних відносин (наприклад, на політичних лідерів, державні установи та громадські організації), здатною виконувати *функцію регулювання* (англ. *softlaw*), *лобіювання, просування ідей та інтересів*.

Вимогою застосування цього інструменту інформаційної демократії є належне юридичне підґрунтя, яке легалізує таку форму комунікації між громадськістю та державними установами, як петиція (колективне звернення). Фактично на них поширюються закони, що регулюють будь-які звернення.

У багатьох країнах громадяни мають юридичне право звертатися до свого уряду з петиціями. Закон, яким запроваджується інструмент електронних петицій для України «Про внесення змін до закону «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції», офіційно опубліковано. Це – перший важливий крок до запровадження електронної демократії в Україні, на який так чекала громадськість.

Попри те, що е-петиції є чи не найсучаснішою технікою інфодемократії, на практиці можуть виникати труднощі юридичного характеру, насамперед у процедурі збирання підписів. Автентифікація є серйозною проблемою для офіційних петицій, що пов'язані з урядовим та парламентським процесом. Замість того, щоб автентифікувати ідентичність кожної особи, що поставила свій підпис в он-лайн, пропонують автентифікувати всю петицію загалом, шляхом верифікації наявності відповідної кількості людей, що вимагається для надання петиції чинності (перевіривши телефонні номери та адреси осіб, які підписались, для визначення достатньої кількості підписів від реальних осіб; шляхом контактування із заявниками для усунення спроб шахрайства).

Особливо в Україні, де електронні підписи, а з ними й процедура автентифікації, ще не стали звичайними атрибутами суспільного життя (такою є переважна кількість країн світу). Щоб підтвердити правдивість волевиявлення учасників е-петицій необхідні «традиційні» засоби верифікації (шляхом безпосереднього контакту із заявниками, перевірки адресних даних за допомогою довідкових служб тощо), що можуть застосовуватись у партнерстві з громадянським і приватним секторами.

Доцільно зважати на досвід, поширений у Європейському Союзі, Канаді, Австралії, Новій Зеландії. Це традиційна практика консультацій шляхом оприлюднення проєктів регуляторних актів, які відповідно до мети консультації мають назви «білий» чи «зелений» документи. У першому виді документів («білі») окреслено

політичні (стратегічні) наміри уряду або пропозиції до впровадження цих намірів. «Зелені» дискусійні документи, у яких запропоновано запитання та альтернативні варіанти відповідей (з інструкціями щодо участі в консультаціях) для цільових груп, які визначають організатори опитування, як правило – уряд. У цих країнах традиційна практика консультацій була ефективно поширена на віртуальне середовище у формі електронної взаємодії державних органів і громади («Консультації для канадців» – <http://www.consultingcanadians.gc.ca>; «Візьми участь» у Новій Зеландії – <http://www.govt.nz/en/participate>; «Е-демократичні консультації» у Великій Британії – <http://www.edemocracy.gov.uk>) [3].

У США обов'язок проводити обговорення проектів регуляторних актів закріплено на законодавчому рівні в Законі про адміністративну процедуру, який залишає державним інституціям можливість визначити форми спілкування з громадськістю (зазвичай надано певний час для надсилання коментарів на проекти рішень).

Більш чітко організовано процес консультацій у Великій Британії, що великою мірою пояснюється прискіпливою увагою до цього питання з боку чинного уряду. За словами экс-прем'єр-міністра Т. Блера, ефективні консультації є ключовою частиною процесу формування політики. Людське бачення може допомогти у визначенні пріоритетів політичного розвитку і встановити щоденний розклад для покращення державних послуг. Але нам також потрібно зробити процес консультацій менш обтяжливим та більш зручним для людей, які до нього залучаються.

Он-лайнкові консультації з цільовими групами не повинні бути широко публічними для досягнення ефекту чи користі. Суттєві можливості існують для представницьких груп, що діють від імені більш широких кіл громадськості. Відомі варіанти консультацій з цільовими групами можуть передбачати створення он-лайнкових «громадянських журі» або втілення он-лайнкових компонентів у діяльність існуючих у реальному житті журі.

Інтерактивними можливостями для консультацій є [4] он-лайнкові опитування та дослідження: швидкі й зручні, зазвичай ненаукові, є найбільш поширеним вступом для політичної взаємодії он-лайн.

Ще одним успішним прикладом впровадження інструментів і-демократії на місцевому рівні є проект «Цифрове м. Хугевен» [5, с. 14–16]. У цій місцевій ініціативі використано три форми он-лайнкових консультацій:

- 1) спілкування між громадянством та державними службовцями в так званій е-приймальні відповідно до встановленого розкладу у визначені години;
- 2) електронні дебати напередодні муніципальних виборів у 2002 р.;
- 3) поточні дискусії в он-лайнні для зареєстрованих учасників (за допомогою електронної пошти).

Суттєвий вплив на процес прийняття рішення на місцевому рівні мали консультації в он-лайнні, організовані в Центральному Бакінгемі шкільному окрузі щодо перегляду розподілу на райони Пенсільванії. Більше 500 коментарів отримано електронною поштою, що дало можливість виявити, де існують проблеми, які вимагають реагування. Разом із тим, були порушені й питання щодо відсутності публічного доступу до отриманих коментарів і як швидко відбудуться публічні слухання про врахування змін, викликаних пропозиціями, отриманими під час е-консультацій [6].

Цікавим прикладом використання е-консультацій у більш широкому контексті участі в політичному процесі прийняття рішень на регіональному рівні є проект у графстві Північний Ютланд (Данія), який здійснюють через веб-сайт www.nordpol.dk. Запорукою його успіху стало залучення до участі громадськості на ранніх стадіях під час формулювання ідеї, розробки змісту, дизайну та впровадження. Веб-сайт розширив публічний простір для громадськості, посиливши можливості для користувачів ініціювати, а також взяти участь в існуючих дискусіях з урядовцями з питань організації управління та консультацій з суттєвих питань розвитку графства, як це передбачено законодавством Данії, яке регулює процедури проведення

консультацій.

Висновок. Сучасні потреби людей вимагатимуть нової організації взаємодії між ними й державою, нової самоорганізації владних структур. Інформаційні технології спрощують, скорочують, оптимізують, роблять ефективнішими й ближчими до громадянина структури держави, її функції. Вони позбавляють громадян необхідності делегувати доволі значну кількість своїх повноважень чиновникам чи обраним посадовцям. Європейська практика застосування громадянами діалогових форм політичної участі лежить у площині терміну консультування з громадськістю, оскільки реалізується в контексті консультацій із зацікавленими сторонами, які визначено як громадські організації, представники громадськості та громадяни.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Тапскотт Д. Електронно-цифрове общество. Плюсы и минусы эпохи / Д. Тапскотт. – К. : INT Пресс – Москва : Релф бук. – 1999. – 432 с.
2. The information society [Electronic resource]. – Access mode: <http://europa.eu.int/en/comm/dg10/incom/euromove/info-soc/en/infosoc.htm#ch9>. (Accessed 20 July 2015)
3. Митко А. М. Інформаційна демократія: реалії та виклики часу : [монографія] / А. М. Митко. – Луцьк : Вежа-друк, 2014. – 400 с.
4. Schmitter Ph. C. What Democracy is ... and is not / Ph. C. Schmitter, T. L. Karl // Journal of Democracy. – 1991. – Vol. II. – P. 78.
5. Свобода інформації, прозорість, електронне врядування: погляд громадянського суспільства (аналітичні доповіді, збірка перекладів документів) / [За ред. к. ю. н. А. В. Пазюка]. – К. : МГО «Прайвесі Юкрейн», 2004. – 206 с.
6. Clift S. The E-Democracy E-Book: Democracy is Online 2.0 [Electronic resource] / S. Clift. – Access mode: www.publicus.net. (Accessed 20 July 2015)

REFERENCES:

1. Tapskott D. Elektronno-tsifrovoe obshchestvo. Plyusy i minusy epokhiya. [Electronic digital society. Pros and cons of the epoch] – K. : INT Press – Moskva : Relf buk. – 1999. – 432 c.
2. The information society [Electronic resource]. – Access mode: <http://europa.eu.int/en/comm/dg10/incom/euromove/info-soc/en/infosoc.htm#ch9>. (Accessed 20 July 2015)
3. Mytko A. M. Informatsiina demokratiia: realii ta vyklyky chasu : [monohrafiia] [Information Democracy: Realities and challenges [monograph]]. – Lutsk : Vezha-druk, 2014. – 400 c.
4. Schmitter Ph. C., Karl T. L. What Democracy is ... and is not // Journal of Democracy. – 1991. – Vol. II. – P. 78.
5. Svoboda informatsii, prozorist, elektronne vriaduvannia: pohliad hromadianskoho suspilstva (analitichni dopovidi, zbirka perekladiv dokumentiv) [Freedom of information, transparency, e-governance, civil society view (analytical reports, a collection of translations of documents)]. – K. : MHO «Praivesi Yukrein», 2004. – 206 s.
6. Clift S. The E-Democracy E-Book: Democracy is Online 2.0 [Electronic resource]. – Access mode: www.publicus.net. (Accessed 20 July 2015)

Мытко А., доктор политических наук, доцент кафедры международной информации Восточноевропейского национального университета имени Леси Украинки (Луцк, Украина), E-mail: ant80@meta.ua

Э-петиции как инструмент политических консультаций.

Аннотация. В статье рассмотрены как электронные петиции влияют на решение политических вопросов в государстве на разных уровнях: общегосударственном, региональном и местном. Э-петиции предлагается рассматривать как элемент информационной системы «Электронное правительство». Описаны положительные сдвиги, которые получают граждане для решения важных вопросов, и негатив, с которыми сталкиваются органы власти.

Ключевые слова: э-петиции, консультации, э-правительство, информационные коммуникации.

Mytko A., doctor of political sciences, associate professor of the Department of International Information Lesya Ukrainka Eastern European National University (Lutsk, Ukraine), E-mail: ant80@meta.ua

E-petitions as a tool of political consultation.

Abstract. The article describes how the electronic petition affect the solution of political issues in the state at different levels: national, regional and local. E-petitions are invited to consider as part of the information system «Electronic Government». Presents positive changes that get citizens to address important issues and negatives facing the authorities.

Key words: e-petitions, consultations, e-government, information communication.

УДК 327(477)

Федик Л. Б.

кандидат історичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
Івано-Франківський університет права імені короля Данила Галицького
(Івано-Франківськ, Україна), E-mail: kilo-pl@ukr.net

**ПОГЛЯДИ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО НА
ГЕОПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНИ**

Анотація. На основі аналізу творчої спадщини митрополита А.Шептицького показано його бачення передумов та перспектив розвитку українських земель у сучасному йому геополітичному просторі. Встановлено, що геополітичні погляди митрополита А. Шептицького були реакцією на зовнішньополітичні реалії і були орієнтовані на виявленні походження та подолання факторів, що перешкоджали державно-національній самореалізації українських земель та ідентифікації як європейської держави.

Ключові слова: митрополит, Андрей Шептицький, геополітичне становище, релігійні суперечності, українські землі.

Актуальність вивчення питань міжнародних відносин і зовнішньої політики зумовлюється потребою створення умов, щоб зайняти своє місце у світовій спільноті, налагодження Україною політичних та економічних відносин з іншими країнами. Вироблення геостратегії для сучасної України, дозволить, враховуючи геополітичні інтереси країни бути активним гравцем, а не об'єктом міжнародних відносин. Геополітичні орієнтації країни визначаються рядом чинників серед яких важливими є історичні традиції та історія міждержавних взаємин. Без вивчення історичних витоків і факторів виникнення й розвитку геополітичних явищ важко зрозуміти політичну реальність України. Розробка найважливіших геополітичних проблем української геополітики у політичній думці кінця XIX – першої половини XX ст. має не тільки теоретичний, але й прикладний характер, оскільки розробляли їх політичні діячі, які формували внутрішню та зовнішню політику держави. Вивчення їх геополітичних поглядів дозволить зрозуміти тогочасні міжнародні відносини та суспільно-політичні процеси, їх здобутки та прорахунки, що може бути використано при розробці зовнішньополітичного курсу нашої держави.

На сьогодні значна кількість наукових досліджень присвячена зовнішньополітичній діяльності А. Шептицького. Серед таких слід виділити праці вітчизняних науковців Г. Гладкої [3], О. Красівського [7; 8], М. Кугутяка [9], В. Сергійчука [17], Г. Цвенгоша [23], а також польського Р. Тожецького [18; 19]. Однак вони висвітлюють практичну зовнішньополітичну діяльність А. Шептицького. Попри це, у низці творів митрополит давав свою оцінку геополітичного становища українських земель, що однак, за винятком наукового дослідження М. Гайковського [1], не стало предметом окремого дослідження.

Метою розвідки є аналіз геополітичних поглядів митрополита Андрея Шептицького, які часто були реакцією на певні події. Для цього ми розглядатимемо твори та пастирські послання митрополита, а також частково його практичну діяльність.

Головними чинниками, які визначали геополітичну ситуацію наприкінці XIX – у першій половині XX ст. була боротьба між великими державами за розширення та перерозподіл сфер впливу. Провідною ідеєю цього періоду стало політичне само-

визначення народів, які не мали або втратили державність. Єдиним суперечливим питанням була форма її організації та устрою. Усе це наклало відбиток на характер геополітичної думки періоду, що розглядається.

На формування української політичної думки щодо її геополітичного становища країни та зовнішньополітичних орієнтирів вплинули такі чинники:

- розташування етнічної території України впродовж віків між країнами-сусідами, що позначилося на менталітеті населення різних регіонів України.
- пошуки шляхів налагодження добросусідських відносин з державами [2].

Ще одним складним і суперечливим історичним процесом, що мав безпосередній вплив на ситуацію в Україні та до певної міри визначав перебіг внутрішньо та зовнішньополітичних процесів і орієнтацій, була релігійна регіоналізація Європи на два релігійні макрорегіони. Фактично вся західна частина України належала до перехідної смуги між Центральноевропейським та Східноевропейським релігійними макрорегіонами. Україні судилося стати своєрідним буфером між католицько-протестантською Центральною Європою та православно-атеїстичним Сходом [6, с. 318]. Тому, вся українська історія, починаючи від укладення Берестейської унії 1596 р. , пронизана гострим внутрішнім протистоянням розколотого навпіл за релігійною ознакою українського народу; протистоянням, що в найкритичніші моменти української історії унеможливлювало консолідацію національних сил задля збирання українських земель воєдино та утвердження національного державного організму. Поділ українців за конфесійною ознакою не вдавалося зняти ані політичними, ані адміністративними, ані, врешті, силовими заходами, яких не бракувало в історії українських земель [6, с. 340].

Як високоосвічена людина, знавець мов А. Шептицький був знайомий з провідними геополітичними проектами побудови Європи того періоду. Складна суспільно-політична та міжнародна ситуація, чітка національно орієнтована позиція митрополита та значний вплив на суспільство зумовила те, що митрополит у низці творів в контексті розгляду певних проблем зачіпав питання геополітичного становища України.

Андрей Шептицький вважав Україну центральноевропейською державою, повноправним членом «Середньої Європи», що належить до політико-правового європейського простору. Водночас А. Шептицький був знайомий з ідеями англійського вченого-славіста Р. Сетон-Вотсона, який ще напередодні Першої світової війни запропонував проект «Нової Європи», що передбачав створення незалежних слов'янських націй, після розпаду Російської, Австро-Угорської та Оттоманської імперій. Влітку 1914 р. цей вчений у Львові мав зустрічі з М. Грушевським, І. Франком, А. Шептицьким, К. Левицьким, С. Бараном та іншими видатними українцями. У діяльності митрополита А. Шептицького помітне місце посідала його участь у роботі Велеградських конгресів, метою яких було об'єднання слов'янського світу на релігійно-церковній основі. Для досягнення цієї мети впродовж 1907-1936 рр. у Велеграді (Чехія) відбулося 7 міжнародних конгресів. На них з'їжджалися представники всіх слов'янських народів, католики й православні, щоб обговорити питання церковного єднання і подолання протиріч, передусім між слов'янами. А. Шептицький брав участь у трьох [20, с. 90].

Погляди А. Шептицького були своєрідним симбіозом центрально- і західноевропейського орієнтаційного напрямів в українській суспільно-політичній думці в галузі геополітики і були багато в чому схожими з поглядами Ю. Липи. Як і Ю. Липа митрополит акцентував на тих засадах, які могли б посилити енергію українства, збільшити його "відпорну" силу і безпеку стосовно чужих політичних, культурних та ідеологічних впливів і загалом – його творчий потенціал. Це, насамперед релігійна солідарність, національна воля, критичне ставлення до чужих доктрин і цінностей, вдала геополітика. Західноевропейський вектор пропагував "поміrkований європеїзм", обґрунтовував необхідність зв'язку України із Західною

Європою (як джерелом прогресу) [2].

Людство митрополит розглядав як єдине ціле, одиницю вищого порядку. На підставі фізичної єдності забезпечується культурна – усі недоліки і усі винаходи стають злом або добром для цілого людства [14, с. 365-366]. Тільки культура дає народові можливість розв'язання великих історичних завдань, а також економічну та моральну перевагу над іншими народами [14, с. 323]. Однак ґрунтуватися ця культура має на сильних моральних основах і прагненні відкрити нові шляхи розвитку. У іншому випадку, роль народу в історії стане обмеженою і незначною. Основою культури митрополит вважав науку і освіту [11, с. 33; 10, с. 281]. Водночас митрополит усвідомлював роль взаємовпливів різних культур. Прагнення ізолюватись від цих впливів приведе до відставання від людського поступу [11, с. 11].

Митрополит визнав, що для суспільства важлива наявність ідеї, яка здатна змінити основні принципи суспільного і державного життя [10, с. 492]. Звертає увагу на вплив ідей та ідеологій на геополітичні процеси і як приклад наводить Італію та Німеччину. У декреті «Визнання Вселенської віри» А. Шептицький закликав будувати взаємини з іншими народами на християнському патріотизмові, який виключав будь-які елементи шовінізму і передбачав співпрацю народів на основі визнання їх рівності перед Богом [10, с. 279].

Для А. Шептицького був притаманний національно-християнський тип геополітичної свідомості – бачення світу як поєднання споріднених релігійно народів. Україну він розглядав передусім як християнську країну в християнському співтоваристві держав [11, с. 194]. Ключовим моментом української історії митрополит вважав прийняття християнства князем Володимиром, оскільки це дало могутній поштовх розвитку культури [24, с. 54-55], а також можливість об'єднатися з християнським світом. Крім того, саме християнська церква дозволила українцям не втратити самобутність в умовах татарського іґа. Відсутність єдності, яку митрополит виводить від часів княжих міжусобиць та як результат географічного розташування між Сходом і Заходом, що зумовило відсутність «відпорної сили», яка робить народи могутніми, а держави великими [25, с. 498-499]. Водночас, саме релігійні відмінності створили антагонізми, які роз'єднують людство, поділили Рим і Візантію, Росію і Європу, Схід і Захід, що особливо проявляються на українських землях. У праці «За єдність святої віри, церкви і нації» Андрей Шептицький відзначав: «Український нарід належав довгі століття до різних держав, був розділений різними культурами. Бог дав йому землю, що лежить на пограниччі двох культур, взаємно собі противних, майже ворожих: східної і західної» [24, с. 23]. Релігійні відмінності українців, були результатом різних зовнішньополітичних орієнтацій та відмінностями у територіальній приналежності окремих українських земель у різні історичні періоди, а також через змішання етнографічних типів та рас, що заклалося у психіці українців [11, с. 373]. Відсутність єдності створило умови для панування над українцями інших народів [24, с. 38].

Перебування у складі різних держав стало причиною внутрішніх суперечностей та протилежних геополітичних орієнтацій населення різних регіонів України. Однак, з точки зору митрополита ці суперечності є успадковані українцями від чужих їм світів [24, с. 24-25]. Так, тривале перебування у складі Російської імперії зумовило слабкість самостійницьких ідей серед української інтелігенції періоду революції. Перебування значної частини території України під владою більшовиків, на думку митрополита, ще більше посилить федералістські тенденції [24, с. 20].

Другою ключовою подією у історії українського народу митрополит вважав укладення Берестейської унії, яку розглядав як прилучення до західної культури, спробою збереження національних особливостей на які посягали вороги [24, с. 30]. У листі до православних українців (травень 1942 р.) даючи власну інтерпретацію умов укладення Берестейської унії, майбутнє України митрополит вбачав у злуці з Заходом, оскільки, тільки таким чином, можна буде відмежувати українців від

сусідів з півночі і північного заходу. Творці Берестейської унії усвідомлювали, що тільки релігійний зв'язок зможе забезпечити зв'язок з культурою Заходу, оскільки Захід не визнавав українців за «своїх», через тривалі віросповідні зв'язки з Азією. Тому найбільш доцільним зв'язком, який би дозволив поєднатися з західною культурою без посередництва найближчих сусідів – релігійний зв'язок [11, с. 425]. Крім того, укладення унії дало змогу Київській митрополії, за умов занепаду Константинополя, утримати позиції на Сході, маючи зв'язок із Заходом через унію, вищу від вузьких політичних інтересів її безпосередніх сусідів [4, с. 196].

Проаналізувавши національне життя українців А. Шептицький робить висновок, що українцям властива сильна воля мати свою державу [1, с. 251]. «Недугою» і проблемою українського народу, яка зрештою може привести його до руїни, митрополит вважає схильність до розколу, яка проявляється передусім у релігійній справі. Причини поділу передусім історичні: традиції, перейняті від московської і грецької церков та загалом суперечності «між греками і латинянами». З релігійної сфери ця схильність трансформується у суспільну [24, с. 35; 10, с. 113]. Причини важкого становища українського народу А. Шептицький обумовлює також історичними подіями, помилками політичних діячів, політикою противників, недоліками національного характеру, відсутністю свободи і національного життя, проникненням у культуру шкідливих політичних та релігійних теорій [12, с. 363].

Перша світова війна змінила геополітичну ситуацію, оскільки зумовила розпад великих імперій: Австро-Угорської та Російської. У результаті на політичній карті Європи з'явилися нові держави, у тому числі Українська держава, які активно позиціонували власні геополітичні інтереси [22].

Однією із причин Першої світової війни А. Шептицький вважав суперечність між Австро-Угорщиною та Росією за українські території. І однозначно виступав на бік Австро-Угорської імперії, вважаючи, що тут для українців створені значно кращі умови для національного розвитку [17, с. 8]. Оцінюючи перебування українських земель у складі Австро-Угорщини, позитивним досягненням, на думку митрополита, було те, що за австрійського імператора Франца-Йосифа, скасована давня система автократичних урядів, а вільні народи допущені конституцією через послів до участі у державному законодавстві. Імператор також створив устрій, який би забезпечував рівні права і обов'язки всім народам [12, с. 429-430]. Водночас забезпечення рівноваги інтересів різних націй, кладе основу під державну будову [13, с. 590].

На початку Першої світової війни А. Шептицький, як і представники більшості українських партій Галичини, орієнтувався на центральноєвропейські держави, вважаючи, що в разі поразки царської Росії з'явиться реальна можливість об'єднати всі українські землі в межах Австро-Угорщини [3, с. 56]. Зважаючи на це 15 серпня 1914 р. Андрей Шептицький звернувся до урядів Австро-Угорщини та Німеччини з меморандумом, у якому висунув концепцію державно-політичного, воєнного та релігійного упорядкування усіх українських земель. Основною ідеєю цієї концепції було відділення українських земель від Росії, створення самостійної української держави, суспільно-політичної системи, війська та церкви [9, с. 68]. При цьому, митрополит рекомендував використати ті українські традиції, які б зміцнили національну свідомість українців, передусім козацькі [13, с. 610]. Передбачалося, що меморандум вплине на політику Габсбурзької монархії та її союзників в їхніх військових цілях.

Весною 1917 р. під час перебування у Києві митрополит заявив, що якщо Україна хоче жити вільним життям, то мусить відокремитись від Росії, стати незалежною й шукати союзників між іншими вільними народами і державами, які б підтримали її у боротьбі проти московської агресії. На світі є справедливість, яка відмірена кожному народові. Так як Австро-Угорщина, Росія та Туреччина порушили принцип справедливості, то розпалися. Це стане передумовою для вільної України [17, с. 11, 13].

Після Першої світової війни новою програмою становлення міжнародно-політичного життя, яка водночас була проявом нового геополітичного мислення стали «14 пунктів» американського президента В. Вільсона. Вона передбачала право на політичне самовизначення народів, які мають волю до державності та можливості її реалізувати. Однак застосування пунктів програми у тогочасних реаліях було обмеженим, оскільки новоутворені незалежні держави окрім власних національних територій включили великі ареали інших народів перетворившись у міні-імперії. До таких власне можна віднести і Польщу, політична еліта якої виношувала концепцію «від моря до моря», тобто окупацію земель від Балтійського до Чорного морів [5, с. 77-78].

Розмірковуючи над польсько-українськими взаєминами у 1916 р., митрополит твердив, що у міжнародних відносинах панує «принцип лudoжера – добре, коли я загарбав сусіда і погано, якщо проковтнули мене». Досягнення миру можливе тільки за умови витворення людством почуття міжнародної справедливості та моральності [13, с. 641]. У листі до посла УНР Михайла Тишкевича від 5 січня 1918 р., митрополит не бачив можливості відокремлення Східної Галичини від Австрії, як і не ставили цього питання підросійські українці, оскільки йшлося про укладення швидкого миру без анексій. Тому виступати відверто за відокремлення від Австрії А. Шептицький на той час вважав небезпечним і безперспективним кроком [13, с. 669].

Однак, А. Шептицький схвалив рішення Берестейського мирного договору, за яким Німеччина, Австрія, Болгарія та Туреччина визнали самостійність України [23, с. 3]. У промові з приводу укладення Берестейського мирного договору, виголошеній 28 лютого 1918 р. в Палаті Панів Державної Ради у Відні, митрополит Андрей твердив про застарілість старих підходів до визначення державних кордонів, їх невідповідність сучасним умовам життя і дотримувався принципу права на самовизначення та етнографічних кордонів. У мішані комісії, які створювалися після Першої світової війни, повинні бути запрошені представники усіх націй і що важливо, після війни не повинні бути ні переможці, ні переможені. Власне митрополит обґрунтовував принципи проголошені частково В. Вільсоном. Однак, зауважував, що принцип етнографічного обмежування не надто влаштовує народи, які звикли до гегемонії над іншими. Такі відносини є пережитком минулого століття і їх усунення, як вважав митрополит, може стати найбільшим досягненням цієї війни. Тим народам, яких нова історична епоха позбавила можливості державно-правової гегемонії, залишається можливість впливу через силу культури. Обов'язком нації є подолання егоїзму, праця над добром всього людства [13, с. 677-678].

Після розпаду Австро-Угорської імперії і проголошення 1 листопада 1918 р. у Львові ЗУНР, митрополит видав пастирський лист, у якому закликав народ до захисту і будівництва рідної держави [16, с. 39]. Митрополит був речником з'єднання ЗУНР з УНР. Подібно як і В. Липинський, Західну Україну розглядав у ролі культурно-політичного мосту між Наддніпрянською Україною та Європою [19, с. 262].

Після Ризької угоди влітку 1921 р. А. Шептицький поїхав до Риму, щоб скласти звіт папі Бенедиктові XVI, шукати підтримки у справі незалежності свого народу, а також отримати вказівки щодо подальшої діяльності Церкви. Були в митрополита й інші цілі – припинити втручання Антанти у справи Західноукраїнської Народної Республіки і домогтися неприєднання Східної Галичини до Польщі, а також знайти кошти для відбудови західноукраїнських земель після воєнних руйнувань [18, с. 32]. Головним наслідком поїздки стало ознайомлення світової громадськості з українською проблемою [8, с. 155]. Ще 1921 р. перебуваючи у Брюсселі митрополит у листі до о. Куницького, відзначав, що навіть якщо справа Галичини не буде вирішена позитивно для українців, все одно необхідно заручитися підтримкою Західного Християнства. А для західних народів вважав важливою акцією навернення цілого Сходу, осередком цієї ж акції мала б бути Україна [11, с. 192].

Під час перебування у Римі у 1921 р. А. Шептицький у розмовах з політичними

та духовними діями характеризував Польську державу як вогнище національних конфліктів у Європі. Врегулювання польсько-українського конфлікту розглядалося у формі союзу ЗУНР з Польщею [7, с. 21-22]. Митрополит був проти переговорів між українцями і польським урядом, оскільки вважав, що це звело б питання Східної Галичини з міжнародного рівня до внутрішнього польського. Водночас митрополит не мав оптимізму, щодо позитивного рішення Антантою справи Східної Галичини. Тому українці будуть змушені підкорятися рішенням великих держав, але під певними гарантіями, як з боку Польщі, так і з боку Антанти. Розглядаючи питання Наддніпрянської України, зважаючи на небезпеку більшовизму, А. Шептицький вважав, що в інтересах Польщі підтримання встановлення незалежної України [7, с. 23-24]. Головним результатом стало наділення митрополита правами Апостольського Візитатора, що відкрило перед ним шлях на Захід [15, с. 37].

У період 1921-1923 рр. після поїздки до Європи та США Шептицький переконувався у відсутності умов для успішного вирішення проблеми Галичини. А тому, на випадок примусового приєднання Галичини до Польщі, виступав за надання їй статусу територіальної автономії на основі гарантій Антанти. Хоча найоптимальнішим варіантом вирішення галицької проблеми Шептицький вважав утвердження незалежності Галичини, яка при відповідних умовах мала бути об'єднана з рештою території України [21, с. 69].

3-поміж важливих виступів А. Шептицького у 1930-х рр., які свідчили про те, що митрополит уважно стежив за розвитком міжнародних подій, можна назвати такі: 1) лист у 1930 р. до папи Пія XI з засудженням пацифікації. Після цього справа Галичини знову стала предметом обговорення у Лізі Націй, що підірвало міжнародний авторитет Польщі [15, с. 43]; 2) виступ на захист Карпатської України, після падіння Чехо-Словаччини в 1939 р.; 3) заклик до дотримання українцями нейтралітету, у справі польсько-німецького конфлікту, після підписання пакту Молотова-Ріббентропа [9, с. 72].

Агресію на СРСР Шептицький вітав з надією на визволення. 1 липня 1941 року митрополит Андрей у пастирському листі «До українського народу» благословив відродження Української держави, яку бачив цивілізованою, правовою, а майбутнє українців серед європейських народів, оскільки зайнявши відповідне положення, Україна зможе тут розвинути всі свої сили. Шлях до цього митрополит вбачав солідарності та виконанні обов'язків народом, для того, щоб створити державу [16, с. 41]. Надії Андрея Шептицького на нацистську Німеччину були цілком оправдані, адже напередодні війни в 1938-1939 рр. в німецькій нацистській пресі не раз заявляли про можливість створення української держави [16, с. 46].

Однак дуже скоро митрополит зорієнтувався, що припустився помилки. У 1941 р. в умовах приєднання Галичини до складу Генеральної губернії А. Шептицький висловив думу щодо недоцільності такого акту, оскільки це буде перекресленням державницького ідеалу українців, і не сприятиме справедливому впорядкуванню відносин у Східній Європі [13, с. 927]. У грудні 1941 р. він засудив системи влади, що суперечать християнським засадам, підкреслив роль унії у житті народів, що заселяють територію між Сходом і Заходом, зокрема в житті України. Це було явним відверненням від гітлеризму. Але в той же час А. Шептицький відмежовувався від комунізму, уособлення якого був Радянський Союз. Про це йшлося у пастирському листі «До духовенства» [18, с. 33]. Наприкінці 1941 р. у пастирському листі «До духовенства» заявив про свою підтримку демократії у її західноєвропейському розумінні [19, с. 262].

Отже Україна, в силу свого географічного розташування та природних ресурсів, у першій половині XX ст. стала предметом геополітичних інтересів кількох країн, що обмежило її можливість перетворення у самостійний актора міжнародних відносин. Це наклало відбиток на геополітичні підходи українських інтелектуалів першої половини XX ст. Характерними рисами геополітичних поглядів А. Шептицького

були акцент на таких нематеріальних геополітичних чинниках як релігія, культура, утвердження тези про права народів на самовизначення, побудови відносин на основі визнання рівності. Українські території А. Шептицький розглядав як цілісний організм, функціонування якого повинне базуватися на релігійній єдності і орієнтуватися на європейський вибір у міжнародних відносинах.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Гайковський М. Майбутнє України у візії митрополита Андрея Шептицького / М. Гайковський // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність : зб. наук, праць. Вип. 7: Збірник на пошану професора Юрія Сливки. – 2000. – № 7. – С. 250-256.
2. Геополітика: Україна в міжнародних відносинах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/759/13/> (Дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана
3. Гладка Г. Державотворча концепція митрополита Андрея Шептицького в період Першої світової війни / Г. Гладка // Нова політика. – 1999. – № 2. – С. 56-59.
4. Гузар Л. Екуменічна місія східних католицьких церков у бащенні митрополита Андрея (Шептицького) / Л. Гузар // Ковчег : науковий збірник з церковної історії. – Львів, 2002. – Число 2. – С. 189-211.
5. Дністрянський М. С. Геополітика: навчальний посібник / М. С. Дністрянський. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 436 с.
6. Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості: [монографія.] – К., Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2011. – 396с.
7. Красівський О. За Українську державу і Церкву : громадська та суспільно-політична діяльність Митрополита Андрея Шептицького в 1918-1923 рр. / О. Красівський. – Львів : Інститут українознавства імені І.Крип'якевича, 1995. – 86 с.
8. Красівський О. Митрополит Андрей Шептицький і польська держава (1918-1923 рр.) / О. Красівський, І. Пилипів // Українсько-польські відносини в Галичині : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р., Івано-Франківськ). – Івано-Франківськ : Плай, 1997. – С. 152-155.
9. Кугутяк М. Андрей Шептицький у національно-визвольних змаганнях українського народу / М. Кугутяк // Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – С. 66-75.
10. Митрополит Андрей Шептицький. Вибране: 365 днів з Великим Митрополитом. Роздуми на щодень / вид. друге. – Жовква: Місіонер, 2014. – 568 с.
11. Митрополит Андрей Шептицький : життя і діяльність : документи і матеріали (1899–1944 рр.) : у 2 т., 2 кн. / упоряд. А. Кравчук. – Львів : Свічадо, 1995. – Т. 1: Церква і церковна єдність. – 1995. – 522 с.
12. Митрополит Андрей Шептицький : життя і діяльність : документи і матеріали (1899–1944 рр.) : у 2 т., 2 кн. / упоряд. А.Кравчук. – Львів : Місіонер, 1998. – Т. 2 : Церква і суспільне питання. – Кн. 1: Пастирське вчення та діяльність. – 1998. – 572 с.
13. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність.: документи і матеріали (1899–1944 рр.) : у 2 т., 2 кн. / за ред. А. Кравчука. – Львів : Місіонер, 1998. – Т. 2 : Церква і суспільне питання. – Кн. 2: Листування. – 1998. – XXV, 1096 с.
14. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944. – Т. III: Церква і душпастирство. Пастирські листи і послання 1901-1914 / упор. І. Костюк. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2000. – 446 с.
15. Митрополит Андрей Шептицький. – Львів: Фірма «Олір», 1995. – 176 с.
16. Панс К. Митрополит Андрей Шептицький / К. Панс // Літопис Голготи України : Т.2.: Репресована церква. – Дрогобич : Відродження, 1994. –С. 37-42.
17. Сергійчук В. Постать митрополита Андрея Шептицького в українському національному житті / В.Сергійчук // Державник, мислитель, богослов : матеріали міжнародної конференції, присвяченої 60-річчю від дня смерті Митрополита Андрея Шептицького, 2 листопада 2004 р. – К.: Українська видавнича спілка, 2005. – С. 5-21.
18. Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицький / Р. Тожецький // Літопис Голготи України : Т.2.: Репресована церква. – Дрогобич: Відродження, 1994. – С. 29-37.
19. Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицький і національні проблеми / Р. Тожецький // Хроніка 2000. – 2012. – Вип. 3(93). – С. 255-275.
20. Томин Ю. Митрополит А. Шептицький і Велеградські конгреси / Ю. Томин //

Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України. – Івано-Франківськ : Плай, 2000. – С. 90-95.

21. У боротьбі за церкву, націю й державу / Г. Гладка, М. Кугутяк, М. Москалюк, Б. Хруслів // Галичина. – 1998. – №1(2). – С. 67-72.

22. Україна в геополітичних концепціях першої третини ХХ століття [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/ukrghx/r07.htm> (Дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана

23. Цвенгош Г. Митрополит на сторожі держави / Г. Цвенгош // Літопис Червоної калини. – 1994. – Ч. 1-3(32-33). – С. 2-5.

24. Шептицький А. За єдність святої віри, церкви і нації / А. Шептицький. – Івано-Франківськ: Місто НБ, 2008. – 64 с.

25. Шептицький А. Твори – Опера (морально-пасторальні) / А. Шептицький. – Рим: Український Католицький Університет, 1983. – 548 с.

REFERENCES:

1. Haikovskiy M. Maibutnie Ukrainy u vizii mytropolity Andreia Sheptytskoho [Ukraine's future vision of Metropolitan Andrey Sheptytsky] // Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist : zb. nauk, prats. Vyp. 7: Zbirnyk na poshanu profesora Yuriia Slyvky [Ukraine: cultural heritage, national identity, statehood: Coll. sciences jobs. Vol. 7]. Lviv, 2000. – 2000. – № 7. – S. 250-256.

2. Heopolityka: Ukraina v mizhnarodnykh vidnosynakh [Geopolitics: Ukraine in international relations]. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/759/13/> (Accessed 20 July 2015)

3. Hladka H. Derzhavotvorcha kontseptsiiia mytropolity Andreia Sheptytskoho v period Pershoi svitovoi viiny [Concept-State Metropolitan Andrey Sheptytsky during the First World War] // Nova polityka. – 1999. – № 2. – S. 56-59.

4. Huzar L. Ekumenichna misiia skhidnykh katolytskykh tserkov u bachenni mytropolity Andreia (Sheptytskoho) [Ecumenical Mission of the Eastern Catholic Churches in the vision of Metropolitan Andrey (Sheptytsky)] / Kovchek : naukovyi zbirnyk z tserkovnoi istorii [Ark: scientific collection of church history]. – Lviv, 2002. – Chyslo 2. – S. 189-211.

5. Dnistrianskyi M. S. Heopolityka: navchalnyi posibnyk [Geopolitics: Tutorial] – Lviv : LNU imeni Ivana Franka, 2011. – 436 s.

6. Etnopolitychni protsesy v Ukraini: rehionalni osoblyvosti: (monohrafiia) [Ethnopolitical processes in Ukraine: regional features (monograph)] – K., Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2011. – 396 s.

7. Krasivskiy O. Za Ukrainsku derzhavu i Tserkvu : hromadska ta suspilno-politychna diialnist Mytropolity Andreia Sheptytskoho v 1918-1923 rr. [For Ukrainian state and church, civic, social and political activities of Metropolitan Andrey Sheptytsky in 1918-1923.]. – Lviv : Instytut ukrainoznavstva imeni I. Krypiakevycha, 1995. – 86 s.

8. Krasivskiy O., Pylypiv I. Mytrpolyt Andrei Sheptytskyi i polska derzhava (1918-1923 rr.) [Mytrpolyt A. Sheptytsky and Polish state (1918-1923)] / Ukrainsko-polski vidnosyny v Halychyni : materialy Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii (21-22 lystopada 1996 r., Ivano-Frankivsk) [Ukrainian-Polish relations in Galicia: Proceedings of the International Scientific Conference (21-22 November 1996, Ivano-Frankivsk)]. – Ivano-Frankivsk : Plai, 1997. – S. 152-155.

9. Kuhutiak M. Andrei Sheptytskyi u natsionalno-vyzvolnykh zmahanniakh ukrainskoho narodu [Sheptytsky in the national liberation struggle of the Ukrainian people] / Spadshchyna mytropolity Andreia Sheptytskoho v natsionalnomu y dukhovnomu vidrodzhenni Ukrainy [Legacy Metropolitan Andrey Sheptytsky in national and spiritual revival of Ukraine]. – Ivano-Frankivsk: Plai, 2000. – S. 66-75.

10. Mytropolyt Andei Shetytskyi. Vybrane: 365 dnev z Velykym Mytropolytom. Rozdumy na shchoden, vyd. Druhe [Metropolitan Andei Shetytskyi. Favorites: 365 days from the Grand Metropolitan. Reflections on Everyday]. – Zhovkva: Misioner, 2014. – 568 s.

11. Mytropolyt Andrei Sheptytskyi : zhyttia i diialnist : dokumenty i materialy (1899–1944 rr.) : u 2 t., 2 kn. [Metropolitan Andriy, life and work: documents and materials (1899-1944 gg.): In 2 vols., 2 books.]. – Lviv : Svichado, 1995. – T. 1: Tserkva i tserkovna yednist [The Church and Church unity]. – 1995. – 522 s.

12. Mytropolyt Andrei Sheptytskyi : zhyttia i diialnist : dokumenty i materialy (1899–1944 rr.) : u 2 t., 2 kn. [Metropolitan Andriy, life and work: documents and materials (1899-1944 gg.):

In 2 vols., 2 books]. – Lviv : Misioner, 1998. – Т. 2 : Tserkva i suspilne pytannia [The church and social issues]. – Kn. 1: Pastyrskie vchennia ta diialnist. – 1998. – 572 s.

13. Mytropolyt Andrei Sheptytskyi: zhyttia i diialnist.: dokumenty i materialy (1899–1944 rr.) : u 2 t., 2 kn. [Metropolitan Andriy, life and work: documents and materials (1899-1944 gg.): In 2 vols., 2 books.]. – Lviv : Misioner, 1998. – Т. 2 : Tserkva i suspilne pytannia [The church and social issues]. – Kn. 2: Lystuvannia. – 1998. – XXV, 1096 s.

14. Mytropolyt Andrei Sheptytskyi: Zhyttia i diialnist. Dokumenty i materialy (1899–1944 rr.) [Metropolitan Andriy, life and work: documents and materials (1899-1944 gg.)], T. III: Tserkva i dushpastyrstvo. Pastyrski lysty i poslannia 1901-1914 [The Church and pastoral care. Pastoral letters and messages]. – Ivano-Frankivsk: Nova Zoria, 2000. – 446 s.

15. Mytropolit Andrei Sheptytskyi [Metropolitan Sheptytsky]. – Lviv: Firma «Olir», 1995. – 176 s.

16. Pans K. Mytropolyt Andrei Sheptytskyi [Metropolitan Sheptytsky] / Litopys Holhoty Ukrainy : T.2.: Represovana tserkva [Annals of Golgotha Ukraine: Vol.2.: Repressed church.] – Drohobych : Vidrodzhennia, 1994. – S. 37-42.

17. Serhiichuk V. Postat mytropolyta Andreia Sheptytskoho v ukrainskomu natsionalnomu zhytti [Figure of Metropolitan Andrey Sheptytsky Ukrainian national life] / Derzhavnyk, myslitel, bohoslov : materialy mizhnarodnoi konferentsii, prysviachenoï 60-richchiu vid dnia smerti Mytropolyta Andreia Sheptytskoho, 2 lystopada 2004 r [Statesman, philosopher, theologian materials of the international conference dedicated to the 60th anniversary of the death of Metropolitan Andrey Sheptytsky, November 2, 2004]. – K.: Ukrainska vydavnycha spilka, 2005. – C. 5-21.

18. Tozhetskyi R. Mytropolyt Andrei Sheptytskyi [Metropolitan Andriy Sheptytsky] / Litopys Holhoty Ukrainy : T.2.: Represovana tserkva [Annals of Golgotha Ukraine: Vol.2.: Repressed church]. – Drohobych: Vidrodzhennia, 1994. – S. 29-37.

19. Tozhetskyi R. Mytropolyt Andrei Sheptytskyi i natsionalni problemy [Metropolitan Andriy and national issues] / Khronika 2000. – 2012. – Vyp. 3[93]. – S. 255-275.

20. Tomyu Yu. Mytropolyt A. Sheptytskyi i Velehradski konhresy [Metropolitan A. Sheptytsky and Velehrad Congresses] / Spadshchyna mytropolyta Andreia Sheptytskoho v natsionalnomu y dukhovnomu vidrodzhenni Ukrainy [Legacy Metropolitan Andrey Sheptytsky in national and spiritual revival of Ukraine]. – Ivano-Frankivsk : Plai, 2000. – S. 90-95.

21. U borotbi za tserkvu, natsiiu y derzhavu [In the struggle for the church, nation and state] / Halychyna [Galicia]. – 1998. – № 1[2]. – S. 67-72.

22. Ukraina v heopolitychnykh kontseptsiiakh pershoi tretyny XX stolittia [Ukraine in geopolitical concepts first third of the XX century]. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://litopys.org.ua/ukrxx/r07.htm> [Accessed 20 July 2015]

23. Tsvenhosh H. Mytropolyt na storozhi derzhavy [Metropolitan State guard] / Litopys Chervonoi kalyny [Annals Red viburnum]. – 1994. – Ch. 1-3[32-33]. – S. 2-5.

24. Sheptytskyi A. Za yednist sviatoi viry, tserkvy i natsii [For the unity of the holy faith, church and nation]. – Ivano-Frankivsk: Misto NV, 2008. – 64 s.

25. Sheptytskyi A. Tvory – Opera (moralno-pastoralni) [Opera (moral and pastoral)]. – Rym: Ukrainskyi Katolytskyi Universytet, 1983. – 548 s.

Федук Л. Б., кандидат исторических наук, доцент кафедры теории и истории государства и права, Ивано-Франковский университет права имени короля Даниила Галицкого, (Ивано-Франковск, Украина), E-mail: kilo-pl@ukr.net

Взгляды митрополита Андрея Шептицкого на геополитическое положение Украины

Аннотация. На основе анализа творческого наследия митрополита Шептицкого показано его видение предпосылок и перспектив развития украинских земель в современном ему геополитическом пространстве. Установлено, что геополитические взгляды митрополита А. Шептицкого были реакцией на внешнеполитические реалии и были ориентированы на выявлении происхождения и преодоления факторов, которые препятствовали государственно-национальной самореализации украинских земель и идентификации как европейского государства.

Ключевые слова: митрополит, Андрей Шептицкий, геополитическое положение, религиозные противоречия, украинские земли.

Fedyk L., PhD in historical science, assistant professor of the department of theory and history of state and law Ivano-Frankivsk University of Law named King Danylo Galician (Ivano-Frankivsk, Ukraine), E-mail: kilo-pl@ukr.net

Metropolitan Andrey Sheptytsky views on the geopolitical situation of Ukraine

Abstract. *The study of historical sources and factors and the occurrence of geopolitical events is a prerequisite for understanding the political reality in Ukraine. It is noted that the formation of Ukrainian political thought of the late XIX - early XX century. geopolitical situation on Ukrainian lands affected by political and geographical location on the border of Ukrainian territory civilizational borders between Western and Eastern Christian religious regions of the world. Established that A. Sheptytsky geopolitical views shaped by certain political realities.*

Metropolitan was familiar with the then European construction projects – «median Europe» and «New Europe». His own views can be considered a combination of Western and Central European areas that existed in the Ukrainian political thought. A. Sheptytsky was inherent to national Christian type geopolitical consciousness – seeing the world as a combination of related religious people. Ukraine he viewed primarily as a Christian country in the Christian community of states. The key elements of Ukrainian history consider the metropolitan of Christianity and the conclusion of Brest. These two acts allowed Ukrainian unite the Christian world, gave impetus to the culture, and the ability to maintain identity in a hostile environment. A factor that determined the current situation of the Ukrainian lands were geographical location between two culturally and religiously distinct spaces – Western and Eastern. Ukrainian Religious differences were the result of different foreign policy goals and in turn led to different geopolitical orientation. A factor which provides one people over another advantage is its high level of culture based on education and science.

A characteristic feature of the geopolitical views A. Sheptytsky was focused on such intangible factors as geopolitical religion, culture, strengthening the thesis of the right of peoples to self-determination, building relationships based on recognition of equality, establish state borders based on ethnographic principle. Noted Western European orientation clear foreign policy orientation A. Sheptytsky, which showed his diplomatic activity, classifying and Ukraine as the only political body.

A. Sheptytsky undertook practical measures to acquaint the international community with the Ukrainian problem in 1921-1923. Interwar period showed a Metropolitan attention to international developments, especially those related to Ukrainian lands: the fall of Czechoslovakia in 1939 and the Polish-German conflict. The beginning of the German occupation once again confirmed Ukraine A. Sheptytsky vision in the circle of European nations in its democratic dimension. This metropolitan disassociated himself from any manifestation of chauvinism in international and interstate relations.

Key words: metropolitan, Andrey Sheptytsky, geopolitical position, religious contradictions, Ukrainian land.

УДК 321.[64+7]

Сарбаш К. О.

аспірантка кафедри соціальної філософії та філософії освіти
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(Київ, Україна), E-mail: sarbash.kate@gmail.com

ДВОПОЛЮСНА МОДЕЛЬ ГІБРИДНОГО ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ

Анотація. Синтезовані в єдиний підхід методологічні принципи концепцій дефектної демократії та конкурентного авторитаризму. Обґрунтована доцільність виокремлення в гібридному типі політичного режиму авторитарного та демократичного спектрів. На основі розкриття сутнісних аспектів функціонування гібридного режиму, сконструйовано його двополюсну модель.

Ключові слова: гібридний політичний режим, дефектна демократія, конкурентний авторитаризм, владна конкурентоспроможність, двополюсна модель гібридного режиму.

Постановка проблеми. Головними теоретичними недоліками більшості існуючих на сьогодні концепцій, що в якості предмета своїх досліджень вивчають різні аспекти функціонування гібридного політичного режиму (далі – ГПР),

є однобічність і поверхневість аналізу. Однобічність полягає в односторонньому підході (з позиції демократичного, чи авторитарного ракурсу, що зводить нанівець евристичність категорії гібридного режиму) в пізнанні «сірої зони». «Більшість «трансформаційних країн» не є ані диктатурами, ані «молодими демократіями». Вони належать до політичної сірої зони» [4, с. 9]. Цей термін отримав більше поширення, ніж подібна до нього даймондівська дефініція «сутінкова зона» («twilight zone»), як характеристика «електоральних демократій (курсив наш – К. С.), які перебувають у стані «персистивності без легітимації чи інституціоналізації»» [5, с. 22].

Відповідно, поняття режиму сірої зони є семіотично нейтральним та концептуально охоплює як політико-режимні гібриди демократичної спрямованості, так і ті, що схильні до використання переважно авторитарних методів й засобів здійснення політичної влади. Іншими словами, семантика концепту «сіра зона» інтенціює двоїстість ГПР, що включає в себе поєднання демократичних і недемократичних рис. Однак, повністю зміст «сірої зони» розкривається саме через категорію гібридного режиму, яка не тільки окреслює коло двохаспектних за змістом режимів, скільки вказує на те, що подібні політії містять у собі сфери гібридизації політичних процедур, практик, інститутів тощо. Тобто, ГПР у цілому з ролі об'єкта пізнання перетворюється на гносеологічний інструмент своєї концептуальної самоактуалізації. З однобічністю наукових студій пов'язана поверхневість досліджень даного типу режиму, незаглибленість у пізнання атрибутивних ознак, натомість розповсюджена фіксація переважно модальних особливостей гібридних систем.

Прикладна необхідність розрізнення демократичного й авторитарного спектрів у середині ГПР полягає у різниці політично-управлінських стратегій розвитку та вдосконалення відповідних субтипів гібридної політичної системи. В дефектній демократії зусилля з поліпшення якості консолідації демократії повинні бути націлені на подолання інституційних і функціональних дефектів. У стратегії демократизації конкурентного авторитаризму наголошується на зусиллях, спрямованих щодо зміцнення демократичної опозиції, правової оптимізації каналів доступу до «арен суперництва», а також на отримання надійних гарантій вільної конкуренції за політичну владу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стосовно науковців, які вивчали проблему субстанційних властивостей ГПР на концептуальному рівні системно та послідовно, то подібних досліджень у вітчизняній, англо- та російськомовній літературі ще й досі не існує. Єдину спробу в даному напрямі здійснив у 2009 р. професор політичних наук Університету Якобса (м. Бремен, Німеччина) Матієс Богаардс [3]. Його намагання побудувати «стратегію двокореневого дослідження» («double-root strategy») було дійсно багатообіцяючим. Однак, навіть ця унікальна наукова розвідка характеризується дискретністю і звелась до аналізу концепції дефектної демократії В. Меркеля та мовчазної згоди визнання неекспліцитності електорального авторитаризму А. Шедлера. Серед інших політологів, які спробували обґрунтувати есенціалістську дуальність ГПР, були: Л. Даймонд, Д. Кольєр і С. Левіцкі, Л. Морліно, Ф. Шмітер та ін.

Мета дослідження. З теоретичного аспекту актуальності впливають цілі статті – розкриття сутнісної двосторонності гібридного режиму та наочного відображення даної особливості в моделі ГПР, що вимагає комплексного дослідження його демократичного й авторитарного субтипів на основі синтетичного поєднання результатів найбільш евристичних концепцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Домінуючою на сьогодні стратегією вивчення ГПР є «однокоренева» проліферація прикметників-дискрипторів певного політико-режимного концепту, причому в першу чергу демократії. Сам факт необхідності розкриття змісту й уточнення конкретного предметного значен-

ня вкрай полісемантичного на сьогодні поняття демократії через її предикативні відношення є беззаперечним. Однак, автор статті апелює до невід'ємності та доцільності комплексного дослідження гібридного режиму й тим самим звернення до «авторитаризмів із прикметниками» і доповнення результатами аналізу останніх студій із вивчення демократичного вектору. Як влучно зауважив фундатор сучасної теорії недемократичних режимів Хуан Лінц: «Режими, які виразно не демонструють ніякої еволюції у бік побудови демократії, можуть бути ґрунтовніше описані в якості «зменшеної», «пом'якшеної» форми авторитаризму» [9, с. 34].

Що стосується першого аналізованого субтипу ГПР, який традиційно має назву «демократія з прикметниками», то найбільш послідовною в цьому плані є концепція дефектної демократії В. Меркеля. У співавторстві з А. Круасаном він визначає даний режим як «систему панування (традиційний для німецького політичного дискурсу синонім *владарювання* – *K. S.*), в якій доступ до влади регулюється за допомогою значущого та дієвого універсального «виборного режиму» (вільних, таємних, рівних і загальних виборів), але при цьому відсутні міцні гарантії базових політичних та громадянських прав і свобод, а горизонтальний владний контроль й ефективність демократично легітимної влади істотно обмежені» [1, с. 7].

Вольфганг Меркель – фактично перший, хто системно підійшов до аналізу кратологічних джерел та чинників такого вкрай мінливого феномену як політичний режим загалом і демократії й її дефектності (від лат. *dēfectus* – зменшення, недолік), зокрема. «Дефект» демократії ґрунтується на трьохвимірному (політична участь, політична конкуренція та конституційно-правова дієвість) розумінні даного типу режиму та конкретизується в шести верифікованих параметрах. У випадку якщо один із даних параметрів дисфункціональний [10], стає неможливим говорити про повноцінну конституційну демократію в тій чи тій країні. Дефектна демократія не здатна забезпечити, принаймні, інституційний мінімум у всіх трьох вимірах, який спроможна створити для належного функціонування лише демократично-правова політична система. Прикметник «дефектна», таким чином, відображає *пошкодження* цих інституційних механізмів політичної влади.

Коротко охарактеризуємо вищезгадувані параметри в аспекті їх функціонування у *демократичному* суспільстві:

1. «Легітимація панування». Демократії легітимізуються через принцип свободи та рівності реалізованого суверенітету народу. Відповідний тип легітимності, передусім, закріплює та гарантує втілення на практиці положення про народ як джерело влади;

2. «Доступ до панування». В демократичних режимах можливість «входу» до політичної влади відкритий та інституціоналізований через надійні гарантії загального, рівного, таємного, вільного (пасивного й активного) виборчого права;

3. «Монополія на панування». У ліберально-конституційних демократіях політичні рішення приймаються виключно представниками народу, прямо чи опосередковано легітимізованими демократичним чином. Не існує таких сфер, в яких актори, котрі не володіють демократичною легітимністю могли б приймати і здійснювати позаконституційні публічні рішення;

4. «Домагання на панування». Мова йде про проблему поширення державної влади на публічну та приватну сторони суспільного життя. У демократіях між даними сферами існує конституційно встановлена та захищена правовим законом межа. Тому обсяг владних повноважень правлячого класу лімітований і не має всеохоплюючого характеру;

5. «Структура панування». У демократичних політичних системах три гілки влади розведені інституційно, а механізм стримування і протидії діє таким чином, що відповідні державні органи, які формують ці гілки, здатні ефективно контролювати функціонування одне одного. Це стосується насамперед відокремлення судової влади від виконавчої та законодавчої;

6. «Спосіб здійснення панування». В демократіях політична влада реалізується відповідно до конституційно легітимованих принципів і підлягає обмеженню та контролю [1, с. 8–10]. Надійним показником сфери конституційно-правового стримування будь-якої влади та критерієм її демократичності у підсумку слугує система маркерів (ступінь дотримання політичних прав і громадянських свобод, ефективність уряду та знову ж таки рівень її легітимності тощо). Найбільш повно цей параметр матеріалізується в політико-правовій системі дієвого конституціоналізму.

Виходячи з двох останніх параметрів, які належать до конституційно-правового виміру демократії, можна встановити стійке каузальне відношення: чим більш справно функціонують ліберально-конституційні інститути політичної влади, тим більш демократичним є режим. І навпаки: чим менше пошкоджується конституціональний механізм функціонування політичної влади, тим менш дефектним може бути демократичний режим, або демократичний субтип ГПР. При цьому, варто зазначити, що дана закономірність ґрунтується лише на одному з трьох – ліберально-конституціоналістському – параметрі, відповідно до якого режими можуть бути поділені за шкалою: ліберальна демократія – неліберальна демократія (як підтип ГПР), із перспективою виокремлення ліберального авторитаризму. Німецькі вчені, виходячи з двох перших вимірів, також виокремлюють підтипи дефектної демократії, проте не це безпосередньо стосується предмету нашого дослідження. Аналізований параметр кристалізує *право* як вирішальний політичний засіб у демократії. Зокрема, він закріплює інституційно-правовий характер правил гри у боротьбі за політичну владу в демократичному режимі та витісняє на другий план примусові методи. В дефектних демократіях правова форма політичних змагань пошкоджується.

Логіка конструювання авторитарного субтипу ГПР може ґрунтуватися на асиметричних принципах до тих, які застосовуються в концепції дефектної демократії. Розрізненню підтипів авторитарного спектру гібриду сприяє, зокрема з'ясування демократичних інститутів або функцій, які інкорпорується («привносяться») до авторитаризму. Методологічна діаметральність полягає у тому, що в дефектних демократіях відповідні параметри навпаки пошкоджуються («відіймаються»). Проте, тоді виникає слушне для всієї теорії політичних режимів питання: де проходить межа між «пошкодженими» різновидами демократії та «пом'якшеними» формами авторитаризму?

При всій різноманітності демократії варто визнати, що світ авторитаризмів не менш різнобарвний. Аналізуючи такі відмінні одне від одного персоналістські, султаністські, диктаторські, військові тощо режими, виникає потреба виокремлення родової ознаки, яка об'єднувала б авторитарні політичні системи в один тип. На наш погляд, цією характеристикою може слугувати *функціональна монополізація політичної влади* (не плутати з меркелівським параметром «монополії на панування», який базується на інституційному факторі; ці аспекти не є тотожними за змістом, а в широкому розумінні перший включає другий). На відміну від авторитарного, чинний демократичний режим характеризується плюралістичністю всіх сфер суспільного життя і правовою формою правил політичної боротьби. Головна ж функціональна відмінність тоталітарного режиму від авторитаризму полягає в тому, що тоталітаризм є системою загального монополізму єдиної (або ж гегемонної) партії в усіх сферах життя суспільства через тотальний контроль держави [6].

На шляху досягнення нашої дослідницької мети – побудови двополісної моделі – це один із наріжних моментів, оскільки крім загального моделювання ми намагатимемось підібрати спільну для обох спектрів ГПР епістемологічну шкалу, що ґрунтувалася б на єдиному й еквівалентному, як для демократії, так і для авторитаризму, критерії. В даному випадку, на наш погляд, таким надійним методологічним знаряддям дослідження є двомірна шкала «монополізм–плюралізм» політичної влади в суспільстві. Він якісно та надійно проводить демаркаційну лінію між

«мінімальними» демократіями (не кажучи вже про її консолідовані форми) та не-демократичними режимами.

Виведений нами загальнорежимний критерій релевантний також і для його застосування в аналізі авторитарного субтипу ГПР. В даному випадку найбільш корисною концепцією, що органічно може бути синтезована з дефектною демократією є обґрунтований С. Левіцкі та Л. Веєм концепт конкурентного авторитаризму. Саме він, а не аналізований М. Богаардсом шедлерівський «виборчий авторитаризм», сприяє побудові послідовної та системної двополюсної моделі ГПР, оскільки стосується сутнісних властивостей різних типів політичних систем, а не лише їх електорального атрибуту. Останній поволі перестає бути визначальною особливістю для розрізнення режимів. Навіть жорсткі авторитарні системи, адаптуючись до демократизаційної тенденції сучасного світу, використовують вибори як чинник своєї легітимації, не перестаючи бути недемократичними за змістом.

Передусім те, яким чином недемократичні управителі намагаються втримати монополію реалізації влади в змагальницьких умовах суспільно-політичного середовища змушує зараховувати конкурентний авторитаризм вже не до авторитарного типу чи демократії, а до ГПР. Причому в аспекті, що в певному відношенні протилежний його демократичному субтипу. Політична боротьба в них характеризується «конкурентоспроможністю», ступінь якої чим більше, тим менш авторитарним (і далі – більш демократичним у своєму евентуальному розвитку) є режим. Опозиційні сили використовують демократичні інститути у змаганні за політичну владу, але останні не є змістовно-демократичними та функціонують недосконало й часто несправно через те, що правила гри викривлені на користь тих, хто цією владою володіє.

Внаслідок збереження основних демократичних інститутів у конкурентних авторитарних режимах, існує декілька сфер політичного суперництва, через які опозиційні сили можуть періодично кидати виклик владі, послаблювати її, а іноді навіть перемагати. Таких «арен можливого протиборства» в умовах конкурентного авторитаризму С. Левіцкі та Л. Вей виокремлюють чотири: 1) виборчий процес, 2) боротьба із законодавчим органом; 3) функціональна спроможність судової гілки влади; і 4) вплив засобів масової інформації. Вони перегукуються із окремими параметрами, на основі яких В. Меркель і А. Круасан розрізняють підтипи дефектної демократії: перший еквівалентний «доступу до панування», другий і третій корелюються зі «структурою панування», четвертий – із аспектом «домагання на панування».

Першою ареною суперництва, на думку американських дослідників, є виборчі процедури. В закритих суспільно-політичних системах вибори або не проводяться взагалі, або існують як формальність: є фіктивними за змістом та імітаційними за формою. Електоральна конкуренція усувається де-юре, як на Кубі та в Китаї, або де-факто, як у Казахстані й Узбекистані. В останньому взагалі заборонені опозиційні партії, а лідерів опозиції, якщо вони і наважуються з'явитися на політичному полі, регулярно репресують. Крім того, незалежні чи зовнішні спостерігачі не мають можливості перевірки результатів виборчого процесу через паралельний підрахунок голосів, що створює підґрунтя фальсифікації виборів. У результаті, опозиційні сили не становлять серйозної загрози для влади, а самі вибори є неконкурентними.

Наприклад, казахський президент Н. Назарбаєв майже чверть століття регулярно та безперервно обирається на посаду: у 1991 р. (вперше обрано) він «здобув» 98,8% голосів, 1999 р. – 81%, 2005 р. – 91%, 2011 р. – 95,55%, а на останніх позачергових виборах 26 квітня цього року – 97,7%. Місія спостерігачів ОБСЄ у своїй доповіді зазначила, що у зв'язку з відсутністю реальної опозиції виборці не мали можливості вибору політичної альтернативи правлячій партії, а свобода слова та діяльність ЗМІ була обмежена. Велика кількість членів і практично всі голови виборчих комісій виявилися пов'язаними з назарбаєвською партією «Нур Отан» [2]. При цьому, вибори

у країнах, в яких президенти [пере]обираються з більш ніж 70 відсотками голосів, у цілому можна вважати неконкурентоспроможними. [8, с. 55].

Друга і третя сфери суперництва пов'язані з горизонтальним протиборством гілок державної влади, передусім президента з легіслатурою. Політичні змагання глави виконавчої влади та вищого органу законодавчої гілки влади України та Російській Федерації 1990-х рр. яскравий тому приклад. Іншою сферою потенційного суперництва, що функціонально й організаційно пов'язана із попередньою, є протистояння з боку судової системи неправовим рішенням виконавчої влади, при потуранні останній парламента. Наприклад, неконтрольований виборним монархом суддя Верховного суду Малайзії в 2001 р. звільнив з-під варти двох дисидентів, які були ув'язнені відповідно до «Закону про внутрішню безпеку» (1960–2012 рр.) та публічно поставив під сумнів узагалі доцільність такого драконівського нормативно-правового акту.

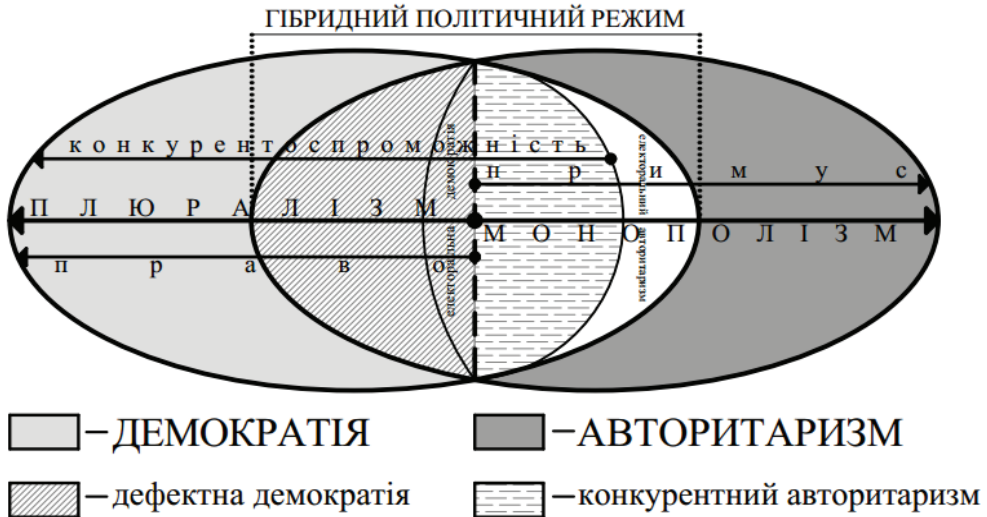
Нарешті, засоби масової інформації є однією з центральних точок розбрату в конкурентних авторитарних режимах. У більшості повноцінних автократіях ЗМІ повністю під контролем держави чи жорстко цензуються, або вони систематично піддаються репресіям. Правителі у конкурентних авторитаризмах намагаються постійно придушити вільнодумство ЗМІ, проте, використовують «більш тонкі механізми репресії», ніж їхні колеги в автократіях. Ці методи часто включають в себе хабарництво, контроль за розподілом державної реклами, маніпуляції боргами та податками щодо мас-медіа, розпалювання конфліктів між акціонерами й обмеження законами щодо преси, судові переслідування незалежних і опозиційних журналістів і т. ін. [8, с. 54–58].

Таким чином, відмітною особливістю конкурентного авторитаризму можна вважати те, що політична конкуренція має факт реального існування і не є властивою для авторитарного типу режиму характеристикою, оскільки загрожує монополії на владу правлячої групи (особи), але яку не усувають через силові репресії. При цьому, автократ прагне зберегти контроль передусім за результатами виборів («електоральні процедури конкурентні, проте несправедливі»). Якщо ж це здійснити не вдається, владарююча сила намагається всіляко позбавити опозицію владних ресурсів і дієвих публічних механізмів впливу на прийняття політичних рішень різними «примусовими способами низької інтенсивності: «юридичні» переслідування, селективні розслідування податкових або контрольних органів, дифамація судових позовів проти незалежних ЗМІ, публічний наклеп проти опозиції, шантаж тощо» [7, с. 48]. Також подібним режимам властиві намагання контролювати інші гілки влади та вертикально підпорядкувати бюрократичний апарат.

Зважаючи на це, лінією розмежування між конкурентним авторитаризмом і жорсткою авторитарною системою влади, на наш погляд, може слугувати *ступінь* використання неправового примусу в якості головного чи регулярного політичного засобу в боротьбі за утримання влади. Змагальницький авторитаризм (інша поширена назва досліджуваного тут підтипу ГПР) використовує примусові політичні засоби *низької* інтенсивності, що сприяє виникненню конкурентного підґрунтя публічної боротьби, жорсткий авторитаризм – примус *високої* інтенсивності, силові та репресивні методи. Ці умови сприяють тому, що множинні суб'єкти владних відносин наважуються з'явитися на політичному полі, тим самим плюралізуючи режим. Дане «пом'якшення» авторитаризму уможливлюється на фоні недооцінки автократами всієї ризикованості (для збереження своєї політико-владної монополії) електоральних процедур, коли вони розширюють виборчі права громадян і допускають до політичної участі все більшу частку населення.

Варто додати, що параметр електоралізму для режимів сірої зони, на якому зосереджувалася велика кількість вчених (від С. Гантінгтона до Л. Даймонда й А. Шедлера), є евристично малопотенційним у розробці системних теоретичних засад і виробленні надійної методології дослідження ГПР. Куди більш корисними в дано-

му напрямі є комплементарність концепцій В. Меркеля і А. Круасана та С. Левіцкі й Л. Вея, завдяки певній відповідності результатів обох концепцій. Це, зокрема, дозволяє, при спектральному аналізі та ретельному підборі критеріїв шкалювання, вибудувати подану нижче двополюсну модель ГПР, в якій поєднані характеристики дефектної демократії та конкурентного авторитаризму.

Рис. 1. Двополюсна модель гібридного політичного режиму.

Отже, двохспектральність плюралізм–монополізм слугує показником розрізнення та міри (від центру до «полюсів») демократичності/авторитарності типів режимів, або субтипів ГПР. Даний критерій ґрунтується на бінарному принципі організації та функціонування в системі суспільства політичних акторів. У демократії діє принцип множинності, в авторитаризмі – монізму та, відповідно – принцип концентрації політико-владних повноважень в руках одного такого суб'єкта (монополія на владу). Однак, це лише узагальнена характеристика двох типів режимів і двох субтипів гібрида, котра для нас цінна тим, що проводить межу між «демократіями з прикметниками» й «авторитаризмами з прикметниками».

Дана позиція ускладнюється та вдосконалюється завдяки фіксації обсягу використання протилежних, але не взаємовиключних, засобів реалізації політичної влади. В будь-яких недемократичних режимах домінуючим є використання примусових політичних знарядь на неправовій основі, хоч воно може бути і легальним. В разі розгортання правлячою групою примусу високої інтенсивності й у великих обсягах (але не тотально), а також регулярної періодичності, режим слід типологізувати як авторитарний. Якщо режим користується протиправним примусом низької інтенсивності дозовано та вибірково, то такий авторитаризм можна вважати «пом'якшеним». У випадку якщо в останньому ще й існують конкуруючі групи і вони здатні загрожувати монополії на владу, такий режим слід називати конкурентним авторитаризмом.

Конкурентоспроможність – це той параметр, здатний поєднати однією шкалою обидва спектри режимних типів і субтипів ГПР. Слабо вираженою політично-владна конкуренція починає діяти лише в конкурентному авторитаризмі, розширюється і у певній мірі гарантується правовими контрфорсами в дефектних демократіях й у значних обсягах функціонує при демократіях. За демократичної регресії режиму в дефектних демократіях політичний плюралізм і конкурентність за владу стають дисфункціональними.

Допущення через участь у виборах до політичного процесу широких мас населення не передбачає те, що авторитаризм автоматично стає конкурентним. Якщо він

таким і починає бути, тоді відпадає потреба обмежуватися концептом електорального авторитаризму з визначальним для нього виборчим критерієм у комплексному дослідженні ГПР. В електоральних демократіях починає конституюватися правова форма правил гри, проте дані гарантії є мало- чи недовірними за рахунок своєї нормативності. Та ж сама ситуація з цим в електоральному авторитаризмі. Тому, оскільки дані категорії не характеризують принципових відмінностей, ми намагалися не оперувати ними. Їхнім зображенням в моделі автор спробувала унаочнити те, що ці обидві форми ГПР не функціонують «дзеркально» у відповідних до своїх денотатів субтипах гібриду, а посідають певне місце в схемі, залежно від мірності різних шкал.

Висновки. Концепція гібридного режиму, будучи складовою більш широкої некласичної теорії політичних режимів, все більше вдосконалює методологічний інструментарій на шляху комплексного розкриття змісту свого предмета. Тим самим набуває значущості прикладний потенціал концепції, що стає спроможною сьогодні виробляти практичні політико-управлінські рекомендації для режимів сірої зони.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що, по-перше, операціоналізація двох сутнісних аспектів ГПР уможлиблюється завдяки виокремленню параметрів потестарних джерел даного режиму, в основі яких – різниця між способами, інтенсивністю та обсягом використання засобів реалізації політичної влади в конкретному суспільстві у визначений період. По-друге, за структурно-суб'єктивним принципом виокремлення акторів владних відносин (монополія–плюралізм) ми проводимо лінію розмежування як між недемократичним й демократичним типами політичних режимів, так і між авторитарним та демократичним субтипами ГПР. Потретє, межа між дефектною демократією та демократичним типом режиму пролягає на основі пошкодження демократичних інститутів (дефектів). Відмінність конкурентного авторитаризму як субтипу ГПР від авторитарного типу режиму полягає (крім наявності демократичних інститутів в останньому й конкурентно-владного функціонування політичних суб'єктів) у використанні примусових засобів владного управління низької інтенсивності. По-четверте, застосовуючи якісний критерій владної конкурентоздатності в суспільстві політичних сил, виникає можливість поєднати обидва спектри ГПР органічним загальнорежимним параметром. Тим самим відкривається перспектива ускладнення спектрального аналізу, збільшення змінних у шкалюванні та надання моделі виміру динаміки.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Меркель В. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях [Текст] / В. Меркель, А. Круассан // Полис. – 2002. – № 1. – С. 6–17.
2. Although Kazakhstan election preparations efficiently administered, choice for voters was limited, say ODIHR observers [Електронний ресурс] // OSCE. – Режим доступу: www.osce.org/odihr/elections/kazakhstan/153521 (дата звернення 20.06.2015) – Заголовок з екрану.
3. Bogaards M. How to classify hybrid regimes? Defective democracy and electoral authoritarianism [Текст] / M. Bogaards // Democratization. – 2009. – Vol. 16, – №. 2. – pp. 399–423.
4. Carothers T. The end of the transition paradigm [Текст] / T. Carothers // Journal of democracy. – 2002. – Vol. 13. – №. 1. – pp. 5–21.
5. Diamond L. Developing democracy: toward consolidation [Текст] / L. Diamond. – Baltimore: The John Hopkins University Press, 1999. – 612 p.
6. Friedrich C. J. Totalitarian Dictatorship and Autocracy [Текст] / C. J. Friedrich, Z. K. Brzezinski – 2d ed., rev. by Carl J. Friedrich. – Cambridge (Mass), 1965. – 439 p.
7. Levitsky S. Competitive authoritarianism: hybrid regimes after the Cold War (Problems of international politics) [Текст] / S. Levitsky, L. Way. – Cambridge University Press, 2010. – 493 p.
8. Levitsky S. The rise of competitive authoritarianism [Текст] / S. Levitsky, L. Way // Journal of Democracy. – 2002. – Vol. 13. – №. 2. – pp. 51–65.
9. Linz J. J. Totalitarian and authoritarian regimes [Текст] / J. J. Linz. – Boulder, Colorado : Lynne Rienner Publishers, 2000. – 343 p.

10. Merkel W. Embedded and defective democracies [Текст] / W. Merkel // Democratization. – 2004. – Vol. 11. – №. 5. – pp. 33–58.

REFERENCES:

1. Merkel' V., Kruassan A. Formal'nye i neformal'nye instituty v defektnykh demokratiyakh [Formal and informal institutions in defective democracies] // Polis. – 2002. – № 1. – С. 6–17.
2. Although Kazakhstan election preparations efficiently administered, choice for voters was limited, say ODIHR observers [Electronic resource] // OSCE. – Access mode: www.osce.org/odihr/elections/kazakhstan/153521 (Accessed 20 July 2015)
3. Bogaards M. How to classify hybrid regimes? Defective democracy and electoral authoritarianism // Democratization. – 2009. – Vol. 16, – No. 2. – pp. 399–423.
4. Carothers T. The end of the transition paradigm // Journal of democracy. – 2002. – Vol. 13. – No. 1. – pp. 5–21.
5. Diamond L. Developing democracy: toward consolidation. – Baltimore: The John Hopkins University Press, 1999. – 612 p.
6. Friedrich C. J., Brzezinski Z. K. Totalitarian Dictatorship and Autocracy – 2d ed., rev. by Carl J. Friedrich. – Cambridge (Mass), 1965. – 439 p.
7. Levitsky S., Way L. Competitive authoritarianism: hybrid regimes after the Cold War (Problems of international politics). – Cambridge University Press, 2010. – 493 p.
8. Levitsky S., Way L. The rise of competitive authoritarianism // Journal of Democracy. – 2002. – Vol. 13, – No. 2. – pp. 51–65.
9. Linz J. J. Totalitarian and authoritarian regimes. – Boulder, Colorado : Lynne Rienner Publishers, 2000. – 343 p.
10. Merkel W. Embedded and defective democracies // Democratization. – 2004. – Vol. 11. – No. 5. – pp. 33–58.

Сарбаш К. А., аспирантка кафедри соціальної філософії і філософії освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна), E-mail: sarbash.kate@gmail.com

Двухполюсная модель гибридного политического режима.

Аннотация. Синтезированы в единый подход методологические принципы концепций дефектной демократии и конкурентного авторитаризма. Обоснована целесообразность выделения в гибридном типе политического режима авторитарного и демократического спектров. На основании раскрытия сущностных аспектов функционирования гибридного режима, сконструирована его двухполюсная модель.

Ключевые слова: гибридный политический режим, дефектная демократия, конкурентный авторитаризм, властная конкурентоспособность, двухполюсная модель гибридного режима.

Sarbash K., postgraduate student of the Department of Social Philosophy and Philosophy of Education, National pedagogical university named after M. P. Dragomanov (Kyiv, Ukraine), E-mail: sarbash.kate@gmail.com

Model of a bipolar of hybrid political regime.

Abstract. In a quite dynamic and unsteady modern world such traditional political concepts as «democracy» and «authoritarianism» need to be given with new meanings and to be objectified in political practice. The non-classical theory of political regimes include category of «hybrid political regime» as well. However, due to difficult for understanding essence of this political phenomenon and multivariability of its research, the development pace in this field it is rather low.

This article aims at discovering the ambiguity of a hybrid regime and at covering its ambivalent specificity via the model building. The main task of reaching the goal of this paper is to provide a complex research of democratic and authoritarian subtypes of hybrid regimes. This is to be done by the synthetic unity of the defective democracy and competitive authoritarianism concepts.

Using of such methods as neoinstitutionalism, systematic approach, structural-functional analysis and spectral analysis, the method of scaling helped to achieve the aim of this article. Due to the last method, the measurement of the level of democracy and authoritarianism of relevant subtypes of hybrid regime was made. The spectral analysis was used to display the two-way nature of hybrid political regime. The measurement of regimes' competitiveness is important as well as a tool of epistemology. It is the factor that unites two spectrums of a hybrid political regime. Equally important is making a distinction between the hybrid subtype of authoritarian regime and

authoritarianism using the intensity of coercion criterion. The competitive authoritarianism uses means of political coercion of low intensity (falsification of election results, «legal» opposition repressions, corruption, etc.). The authoritarian type uses high intensity political coercion (physical repression against opponents of the regime, brutal violation of political rights and civil liberties, the destruction of the opposition, etc.).

Thus, the «pluralism–monopolism» bipolarity serves as an indicator to differentiate and measure (from the center to extremes) the democratic/authoritarian nature of the regime or subtypes of hybrid political regime. Pluralism and monopoly are the principles of organization and functioning of the society in the system of political actors. Law and coercion are dominant ways of governing in different regimes' types. If in political regime existing democratic institutions are malfunctioning in its institutional setting, such democracy should be considered as a defective one. If competitive «pseudodemocracy» does not shrink from using coercive political means, but they are of a low intensity, it is a competitive authoritarianism. As for the practical value of the results of the article, the most important thing is that the development of different democratization strategies of different hybrid political regime subtypes is becoming possible.

Key words: hybrid political regime, defective democracy, competitive authoritarianism, competitiveness of power, model of a bipolar hybrid regime.

УДК 327

Лаврук І. М.

головний спеціаліст департаменту АПР

ОДА Івано-Франківської області

(Івано-Франківськ, Україна), E-mail: taras.lavruk@mail.ru

ОСОБЛИВОСТІ ФЕНОМЕНУ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ В УКРАЇНСЬКИХ ТА ПОЛЬСЬКИХ ПЕРЕДВИБОРЧИХ КАМПАНІЯХ

Анотація. Дослідження вивчає активність громадян під час виборчої кампанії. Вибори, які проводилися у Польщі та Україні мали різний рівень і політичне значення, однак в обох країнах спостерігалася не висока явка громадян. З одного боку, парламентські вибори за своєю важливістю мають заохочувати до участі більше громадян, однак для Польщі питання низької явки є хронічною проблемою. На перший погляд країна-сусід має менше проблем, не переживає серйозних потрясінь і більш стабільна в економічному плані. Проте, невизначеність виборців і їх неучасть у голосуванні актуальні як для політично нестабільній Україні, так і для більш успішнішої Польщі.

Ключові слова: електоральна участь, парламентські вибори, виборчі кампанії, невизначеність виборців

Постановка проблеми. 25 жовтня 2015 р. в Україні відбувся перший тур місцевих виборів, цього ж дня в Польській Республіці обирали політичні сили, які представлятимуть інтереси громадян в парламенті. Україна та Польща досить близькі країни не лише географічно, ми поділяємо спільну історію та стикнулися майже з однаковими проблемами після розпаду соціалістичної системи. Процес формування політичної системи став випробуванням для обох країн з моменту обрання ними самостійного шляху. Проблеми реформування та вдосконалення системи влади, питання корупції та налагодження контакту з громадянами – вимагало не одного року зусиль. Польщі вдалося побороти численні труднощі і взяти демократичний курс та орієнтацію на Захід, Україна ж знаходиться на початку цього довгого та часом суперечливого шляху і результати не дозволяють сказати, що цей процес успішний та безболісний. Оцінюючи досвід Польщі, Україна має можливість взяти його за зразок у багатьох політичних питаннях, зокрема в питанні формування виборчого законодавства.

Мета статті – дослідити особливості українських місцевих виборів та парламентських виборів в Польщі крізь призму виборчої системи, неявки та невизначеності виборців. Для досягнення мети були сформувані наступні **завдання**:

- порівняти виборчі системи України та Польщі;

- дослідити та проаналізувати проблему невизначеності громадян та неявки на вибори;

Місцеві вибори в Україні відбувалися за новими правилами. Відповідно до закону «Про місцеві вибори» від 05.09.2015 р., вибори до різних органів місцевого самоврядування проходили за різними виборчими системами. Це по суті стало причиною численних дискусій поміж експертів та аналітиків. Політикум протягом тривалого часу обговорював удосконалення пропорційної системи та впровадження відкритих списків. Змін вимагали та очікували також громадяни. Проте такі нововведення стали несподіванкою як для виборців, так і для багатьох представників влади. Як показує дослідження, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Київським міжнародним інститутом соціології, 12% населення знають про закон і ще 48, 5% «щось про це чули», проте 38% не знають про це нічого. Знають, як саме проходитиме голосування, 20% населення, ще 48% – «щось про це чули», а 23% – не знають взагалі. Найменше обізнані з виборчими новаціями на Донбасі, де лише 6% опитаних знають про новий закон (не знають зовсім – 51%) і лише 10% знають, як проходитиме голосування (зовсім не знають 49%) [9]. Нова система досить специфічна, щоб в ній добре орієнтуватися, потрібно її детально вивчити. Проте часу для цього було обмаль не лише у виборців, а навіть у експертів. На ряду із цими проблемами, громадяни погано володіли інформацією про новий законопроект. Такий розвиток подій можна рахувати недопрацюванням влади, оскільки серйозні законопроекти повинні бути завчасно прийняті, а громадськість належним чином проінформована.

Так, відповідно до оновленого закону «Про місцеві вибори», правила виборів у селах та містах, де зареєстровано менше ніж 90 тис. виборців майже не змінилися. Переможець визначався за мажоритарною системою. Щоб стати міським головою, кандидат повинен отримати абсолютну більшість голосів. Представники до обласних, районних та міських рад обиралися за пропорційною системою з відкритими списками. Нова виборча система презентувала виборцям ряд нюансів. По-перше, до ради могли пройти лише партії, які подолали 5% бар'єр. По-друге, у містах, де проживає понад 90 тис. осіб, проводитиметься другий тур виборів. По-третє, деякі округи взагалі можуть не отримати свого представника у місцевій раді. Це можливо за умови, коли на окрузі немає яскраво виражених фаворитів. Як зазначає колишній голова Комітету виборців України Олександр Черненко: «Ця виборча система не забезпечує прописаного в Конституції представництва в радах усіх громад і адміністративно-територіальних одиниць. За підсумками виборів окремі райони можуть не отримати в радах свого представництва» [12]. По-четверте, у виборчому бюлетені виборець, поставивши одну галочку, голосував відразу і за партію, і за її «першого кандидата», а також за кандидата, висунутого на окрузі, в якому відбувалося голосування [12]. Система є гібридом декількох виборчих систем і знаходиться ще далеко від відкритих списків. Передбачалося, що її використання допоможе прибрати політичну корупцію. Проте вибори показали, що підкуп громадян та різного роду махінації продовжують мати місце. Досить яскравим був приклад підкупу студентів у Чернівцях, а також суперечки між місцевими депутатами в Черкасах стосовно їхньої причетності до добрих справ, які відбулися в місті.

Оскільки нова модель є досить складною та суперечливою, багато експертів схиляються до думки, що її використання обмежиться лише одним разом. На перший погляд робляться кроки, які наближують Україну до Європи, оскільки в основу проекту покладена так звана «німецька система». З одного боку, влада зробила крок на шляху до пропорційної системи з відкритими списками, якої так довго чекали громадяни. Будучи між польською та німецькою моделлю відкритих списків, Україна рухається в бік німецької. А, з іншого боку, як зазначає експерт Інституту політичної освіти О. Солонтай, проблемою залишається те, що відкриті списки, які пропонувалися на місцевих виборах, насправді не є відкритими. Політичні партії і надалі

зберігають монополію у відкритих списках [7].

У свою чергу, виборчу систему Польщі, яку Україні неодноразово пропонували взяти за взірець можна охарактеризувати як більш відкрити. Проте також, окрім переваг вона має недоліки та вимагає удосконалення. Чимало польських політиків вважають, що пропорційна система не є оптимальним варіантом для Польщі та її варто змінювати. З одного боку, вона посприяла у свій час своєрідній консолідації політичних партій, хоча цей процес відбувався досить хаотично та повільно. А, з іншого - досить частим явищем стало обрання маловідомих кандидатів, у великій мірі через їх особисту відданість керівнику партії. Також це сприяє загостренню внутріпартійної боротьби за посаду керівника партії. Ще одним випробуванням для виборця є те, що він заздалегіть не може встановити відповідальність окремих партій, бо на практиці реалізується щось середнє з програм окремих учасників коаліції [10]. Польське суспільство однозначно доклало зусиль для того, щоб перейти на новий рівень політичних відносин. Громадяни і продовжують наділяти великим кредитом довіри маловідомі політичні сили, які пропонують нову якість життя відмінну від тієї, яку забезпечували існуючі партії. Проте наявність 5-відсоткового порогу для партій не завжди гарантує їм успішні результати.

Неодноразово звучали пропозиції відмови від пропорційної системи та запровадження мажоритарних округів. Одномандатні округи підтримує більшість депутатів від партії «Громадянська платформа», а також чимало депутатів від партії «Закон і справедливість». Суттєвою перевагою такої системи вважається стимулювання переходу до двопартійної системи. Проект ґрунтується на досвіді виборчої системи Великобританії, за якою у кожному з 460 округів повинні обирати одного депутата під час одного туру виборів [10].

Варто зазначити, що місцеві вибори у Польщі проходять за двома типами виборчих систем. Якщо мова йде про ради гмін, які не є містами на правах повіту, то від 2014 р. застосовується одномандатна мажоритарна виборча система. В містах на правах повітів обов'язковою є пропорційна виборча система з відкритими партійними списками [18].

Повертаючись до проблематики активності виборців під час місцевих виборів в Україні та парламентських в Польщі, варто проаналізувати ряд аспектів, які вплинули на неявку та невизначеність громадян. Напередодні виборів в українській та польській пресі звучали заяви про «беззмістовну кампанію» в Україні [11] та «дивні вибори» в Польщі, не тому, що це переломний та найважливіший момент, а тому, що виборці давно не стикалися з ситуацією, коли не знали, чого очікувати від тих, кому довіряють владу на найближчі чотири роки [15].

Проблеми з якими стикнувся український виборець під час виборчої кампанії 2015 р. до органів місцевого самоврядування не змінилися з попередніх часів. На жаль, на активність виборців і надалі впливають такі негативні фактори як: підкуп виборців, тиск на опозиційні медіа, переконаність у нечесності виборів та неважливості власного голосу, відсутність сильного лідера, який би зміг змінити ситуацію в країні. Незрозумілою або навіть невідомою цьогоріч була процедура за якою відбувалися вибори відповідно до нового закону. І хоча спостерігачі від ОБСЄ зазначили, що вибори відбулися демократично, все ж таки вони акцентували увагу на таких аспектах як: складність нормативно-правової бази, яка забезпечувала проведення даних виборів, сильну перевагу потужних фінансових груп, а також той факт, що висвітлення подій виборчої кампанії в ЗМІ було проплачено [5]. За таких умов важко стверджувати, що виборча кампанія була об'єктивною, особливо в сучасних для країни умовах, коли про проблеми доводиться говорити більше, ніж про здобутки.

Відповідно до результатів соціологічних опитувань, проведених у жовтні фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Київського міжнародного інституту соціології у виборах планують взяти участь понад 74% громадян. Зага-

лом 46% опитаних заявили, що «обов'язково» прийдуть на вибори і ще 27,5% – «скоріше за все». Не мають наміру голосувати понад 20% опитаних і досить значна частина населення (37,5%) – ще не обрали жодного з кандидатів [8]. Відсоткові показники демонстрували значну частину невизначеного населення. І в цьому була загроза можливої низької явки на виборах. Загалом очікування стали реальністю, коли ЦВК оприлюднила офіційні дані, за якими явка громадян на місцевих виборах склала 46,62% [6]. Як показували дані екзит-полів на виборах найбільш активними були виборці Західної України – 51,4%, в центральних областях і Києві – 46,6%, у східних – 43,3% та найнижчий показник на Півдні – 41,1% [13]. Якщо порівнювати з попередніми президентськими виборами, то активність громадян на місцевих виборах була значно нижчою. Традиційно вибори такого рівня вважаються менш важливими у порівнянні з президентською та парламентською кампаніями і досить часто на них фіксується найнижчий показник явки. В Україні суттєво вища явка фіксувалася лише тоді, коли вибори до органів місцевого самоврядування збігалися в часі з парламентськими виборами. Проте навіть виборча кампанія 2010 р. до органів місцевого самоврядування мала вищі показники явки громадян (48,7%) [1].

Аналізуючи проблему невизначеності та неявки українців, варто врахувати особливості та умови в яких відбувалося волевиявлення громадян. Насамперед те, що вибори не проходили не на всій території України. Винятковими стали анексований Росією Крим та окремі тимчасово окуповані райони Донецької та Луганської областей. У Маріуполі та ще декількох містах на Сході України, місцеві вибори були зірвані, у зв'язку з фальсифікаціями, що чинилися на користь «Опозиційного блоку». Специфікою виборів 2015 р. став також той факт, що в них не змогли взяти участі переселенці. Їхнє голосування виявилось неможливим через неможливість внести зміни до законодавства в такі обмежені терміни. Таким чином, досить численна група громадян залишилася дискримінованою та нездатною реалізувати власне виборче право.

Абсолютно не новою, але тим не менш надалі дієвою залишилася практика підкупу громадян. Попри те, що на законодавчому рівні відповідно до закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за порушення виборчих прав громадян», підкуп та продаж голосів вважається злочином. Покарання виборців за те, що вони продають свій голос існує в країнах західної демократії. Це більш дієвий та ефективний спосіб нагадати громадянину, що вибори є виявленням його волі, а не способом заробляння грошей. Згідно з результатами опитування, проведеного фондом «Демократичні ініціативи», кількість громадян готових продати свій голос значно зростає. Якщо в 2009 р. таких виборців налічувалося 9,5%, то в 2010 р. уже 12,6% [4]. Гучного розголосу набула справа з підкупом студентів в м. Чернівці. На звернення політичних партій і спостерігачів органи внутрішніх справ відкрили провадження щодо підкупу виборців. Причин такої поведінки громадян може бути декілька. По-перше, до таких вчинків спонукає скрутне матеріальне становище в державі. По-друге, в кожному суспільстві існує певна група осіб, які готові продати власний голос. В Україні ця тенденція набула викривленого значення через ті норми та правила, які насаджувалися протягом тривалого часу. По-третє, це вигідно самим політикам і вони сприяють розповсюдженню такої тенденції серед мас. І хоча за такі дії передбаченно покарання на законодавчому рівні, реально простежити за перебігом хоча б тих справ, які розслідуються практично неможливо.

Не варто замовчувати і про банальну втому громадян від виборів. За останній час українці змушені були обирати владу різного масштабу та значення на чергових та позачергових виборах досить часто. Люди і так розчарувалися в існуючій владі, в тому, що не бачать лідера, якому б можна було довірити країну, а на цьогорічних виборах їм довелося стикнутися з величезною кількістю до цього невідомих кандидатів. Які могли бути підставними особами або несвідомими політиками,

які не гарантують ефективності в роботі та успішних результатів. На відмінно від польського суспільства, українці не навчилися з легкістю довіряти маловідомим чи взагалі новим партіям або кандидатам.

Відомо, місцеві вибори цього разу мали важливе значення не лише в плані забезпечення гідного представництва на місцевому рівні. Особливо після переломних подій, які мали б змінити свідомість як простих громадян, так і політикуму. З одного боку, це випробовування нової виборчої системи, якої так довго очікували. В іншому вимірі, вибори змогли б надати шанс новим людям спробувати зламати застарілі механізми управління. Якщо б результати їх діяльності були справді успішними, це стало б кроком до докорінних змін у владних структурах у майбутньому. В решті це своєрідна перевірка того, чи робить українське суспільство прогрес на шляху до громадянського та які зміни відбулися в політичній культурі українців. Оскільки, бути активним громадянином у важкі для країни часи не вважається поверненням до радянської системи, де завжди була висока явка через примус, навпаки, це можливість ще раз показати власну не байдужість та віру у зміни.

Польські парламентські вибори експерти називали переломними або своєрідною революцією на політичній сцені. Звичайно, це не перші в історії країни вибори, які мали вагоме значення, тай загалом будь-які вибори важливі, оскільки виконують роль пропускового пункту для політичних сил.

Попри те, що фаворити були відомі завчасно, все ж таки важко було визначити, хто переможе вибори та буде при владі наступні чотири роки. Численні опитування показували преференції виборців, але дуже розмиті. Постійно спостерігалася тенденція до зміни відсотково показника, що в певній мірі свідчить про наявність невизначених виборців, які в процесі виборчої кампанії змінювали симпатії. Останні екзит-поли (станом на 14:00) показали, що «Громадянська платформа» скоротила відрив від опозиційної партії. Опитування показали, що ПiС отримала 33%, а ГП – 26% [3]. До останнього моменту не було відомо, чи вдасться партії Я. Корвін-Мікке перетнути 5-відсотковий поріг. Від цього результату залежало не лише входження представників партії до Сейму, він цілком міг вплинути на розподіл місць в парламенті і на здатність ПiС самостійно сформувати уряд. Офіційні результати виборів показали, що виборчий поріг перетнули п'ять партій: ПiС, ГП, партія Кукіза, партія Ришарда Петру та Польська селянська партія. Не вдалося пройти партії КОРВiН, хоча вона мала усі шанси стати шостою партією, яка увійде до парламенту.

За офіційними даними Державної виборчої комісії, явка поляків на парламентських виборах 2015 р. становила 50,92% [19]. Хоча соціологічні опитування показали, що своє бажання взяти участь у виборах висловили 68% громадян [16]. Загалом показник середньостатистичний для Польщі. Активність громадян на виборах 2007 р. становила 53,88% [21] і це був найвищий до того часу показник явки виборців після 1989 р. На виборах 2011 р. взяло участь 48,92% виборців [18]. Як показують дослідження, в Польщі найчастіше цікавляться парламентськими виборами особи з хорошою освітою та високими доходами. Визначальною рисою виборів 2011 р. стало те, що зріс рівень зацікавлення ними також серед громадян, які підтримують ліву та праву ідеологію. Натомість низький рівень активності спостерігався серед осіб з центристськими поглядами та молоді.

Тенденції виборчої кампанії 2015 р. формувалися задовго до виборів. Результати опитувань, які проводилися в 2013 р. показали, що найбільш невизначеними виборцями є розчаровані діяльність ГП. 26 % поляків стверджували, що не знають за кого голосуватимуть на наступних парламентських виборах. То досить значний показник, щоб створити третю політичну силу в країні. Кожен третій серед невизначених був розчарований політикою Платформи [19]. Основними причинами відпливу електорату від ГП було прийняття непопулярних реформ урядом, наприклад, підняття пенсійного віку, а також поляки почали відчувати кризу. Серед не-

визначених виборців були також і прихильники PiS, SLD, PSL, але їх відсоток був значно меншим.

Невизначені поляки найчастіше концентрують свою увагу на центристські сили (35%), ліву ідеологію підтримують приблизно 15%, а праву-20%. Але загалом поляки швидше ідентифікують себе з правими політичними силами, аніж з лівими [17]. Проблемою для Польщі, як і для України є великий відсоток невизначених особливо серед молоді. Також в гендерному аспекті більше невизначених жінок, ніж чоловіків. Чоловіки більше поінформовані в політичних справах, їм значно легше окреслити свої партійні симпатії. Загалом, станом на 22 жовтня, згідно з опитуванням, проведеним CBOS, нараховувалося 11% невизначених громадян [2].

Польські експерти завчасно не робили серйозних прогнозів стосовно явки виборців. Оскільки, перші роки після виборів влади не демонструють сильну зацікавленість громадян у наступних виборах. Дехто розчаровується, а декого повністю влаштовує політика, яка проводиться. Загалом відсотковий показник явки показав, що ситуація з активністю виборців стандартна. Хоч варто врахувати, що парламентським виборам передували вибори до Європейського парламенту, місцеві та президентські вибори. В певній мірі вони теж вплинули на активність громадян: підсилили їх зацікавлення або ж навпаки, втомили.

Якщо порівнювати Україну та Польщу в період виборчих кампаній, то різниця відчутна. По-перше, в Польщі більш налагоджена система передвиборчої агітації. На противагу Україні, інформація дозована, країна не живе лише виборами та політичною рекламою. По-друге, проблеми, з якими стикаються обидві держави під час виборчих перепетій значно відрізняються. Якщо українське суспільство спостерігає ряд порушень: численні маніпуляції, підкуп виборців, необ'єктивне висвітлення інформації в ЗМІ, зловживання адмінресурсом та ін. Для польського соціуму найсерйознішим порушенням є підкуп виборців. Так, громадянам можуть пропонувати гроші чи алкоголь за голос (ідеться про суму приблизно 200 злотих чи пляшку горілки). У Фонді Штефана Баторі (неурядова організація, що реалізує низку проектів із розвитку демократії) стверджують: якщо порушення доведено в судовому порядку, кандидата знімають із виборчих перегонів. Під час виборчої кампанії розгляд порушень відбувається у формі експрес-судів, тобто суд повинен розглянути скаргу впродовж одного-двох днів. Підкуп виборців - злочин, що карається тюремним ув'язненням. Тим не менш, представники Фонду, які стежать за перебігом виборів, не змогли пригадати жодного випадку за останній час, коли би кандидата було покарано вироком суду [2]. Оскільки в Польщі вибори прозорі та чесні, там не стільки контролюють легітимність виборів, як намагаються активізувати виборців.

Низька явка на виборах є реальною та болючою проблемою для поляків. Тому проводяться різного роду інформаційні кампанії. Громадянам роз'яснюють особливості виборів, у який спосіб вони повинні голосувати, які є альтернативи традиційному голосуванню, показують соціальні ролики. До виборця звертаються через медіа, Інтернет, соціальні мережі, тобто використовують усі доступні засоби. До цього процесу активно залучають відомих діячів та громадські організації. Проте, як показує досвід проблема активності громадян є комплексною і наче індикатор показує, що з якихось причин політика не викликає зацікавлення.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Аналізуючи українську та польську виборчі системи, можна зробити наступні висновки. По-перше, польську пропорційну систему з відкритими списками можна охарактеризувати як демократичну та зорієнтовану на громадян систему. Україна зовсім недавно перейшла на голосування за новими правилами, відповідно є багато недопрацювань. По-друге, виборчий процес в Польщі добре організований та логічно продуманий. Вибори проходять чесно та прозоро, відпрацьовані суперечливі аспекти, які б сприяли масовому підкупу виборців або поширенню корупції. І ще однією досить важливою позитивною характеристикою є своєчасне та ґрунтовне інформування польських

громадян щодо зміни або внесення поправок у законодавство. Україна ж має з цим великі проблеми, переконатися можна на прикладі нещодавніх місцевих виборів. На разі, на нашу думку, українській владі варто було б врахувати особливості формування польського політичного процесу, а українцям робити кроки, щоб наблизитися до громадянського суспільства.

Інша частина дослідження стосувалася активності громадян під час виборчої кампанії. Хоча вибори, які проводилися в Польщі та Україні мали різний рівень та політичне значення, проте в обох країнах спостерігалася не дуже висока явка громадян. З одного боку, парламентські вибори за своєю важливістю повинні заохочувати до участі більше громадян, проте для Польщі питання низької явки є хронічною проблемою. На перший погляд країна-сусід має менше проблем, не переживає серйозних потрясінь та більш стабільна в економічному плані. Проте невизначеність виборців та їх неучасть у голосуванні актуальні як для політично нестабільної України, так і для більш успішної Польщі.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. В ОПОРі порівняли явку на місцевих виборах у 2010 та 2015 роках – інфографіка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/149749> (дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана.
2. Дорош М. Вибори у Польщі: про джінсу й підкуп виборців [Електронний ресурс] / М. Дорош. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/media_law/government/vibori_u_polschi_pro_dzhinsu_y_pidkup_vibortsiv/ (дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана.
3. Лідери парламентських перегонів у Польщі зрівнялися, - екзит-пол. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://espresso.tv/news-2015/10/25/lidery_parlamentskykh_peregoniw_u_polschi_zrivnyalysya_ekzyt_pol (дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана.
4. Майже 13% українців готові продати свій голос на виборах. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.newsru.ua/ukraine/-21oct2010/opros.html (дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана.
5. Местные выборы в Украине прошли демократично – ОБСЕ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.ua/ru/articles-/politics/_mestnye-vybory-v-ukraine-proshli-demokratichno-obse/655199 (дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана.
6. Офіційна явка на місцевих виборах склала 46,6%. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bbc.com/ukrainian/-news_in_brief/2015/10/-151026_sa_elections_turnout (дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана.
7. Присяжна Л. За якими правилами в Україні відбуватимуться місцеві вибори. [Електронний ресурс] / Л. Присяжна. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1256:za-yakimi-pravilami-v-ukrajini-vibuvatimutsya-mistsevi-vibori&catid=8&Itemid=350 (дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана.
8. Понад 74% громадян прийдуть на місцеві вибори – опитування [Електронний ресурс] // Портал Радіо Свобода. – Режим доступу: www.radiosvoboda.org/content/news/27318845.html (дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана.
9. Україна напередодні місцевих виборів: жовтень 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/-publications/press-relizy/ukraina-naperedo5.htm> (дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана.
10. Харченко Л. Виборча система Республіки Польща: досвід для України. [Електронний ресурс] / Л. Харченко. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/-StrPryor/4/05-Harchenko.pdf> (дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана.
11. Хоменко С. «Беззмістовна кампанія» на старті. [Електронний ресурс] / С. Хоменко. – Режим доступу: www.bbc.com/-ukrainian/politics/2015/09/15-0929_local_elections_sx (дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана.
12. Хоменко С. Нова система: як голосуватимемо на місцевих виборах. [Електронний ресурс] / С. Хоменко. – Режим доступу: www.bbc.com/-ukrainian/-politics-/2015/10/151023_election_syst-em_uk-raine_sx (дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана.
13. Явка на місцевих виборах в Україні склала 46,5%. Інфографіка [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://espresso.tv/news/2015/10/26/-yavka_na_miscevykh_vybo-rakh_v_ukrajini_sklala_46_5_infografika (дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана.
14. Grochal R. Niezdecydowani wyborcy. Najwięcej jest rozczarowanych z Platformy.

[Electronic resource] / R. Grochal. – Access mode: http://wyborcza.pl/1,76842,14651317,Niezdecydowani_wyborcy__Najwiecej_jest_rozczarowanych.html (дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана.

15. Sofuß A. Wybory parlamentarne 2015 to przetarg na rząd. [Electronic resource] / A. Sofuß. – Режим доступу: www.parlamentarny.pl/-spoleczenstwo/wybory-parlamentarne-2015-to-przetarg-na-rzad,27.html (дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана.

16. Sondaż CBOS: Tak w niedzielę zagłosują Polacy? [Electronic resource]. – Access mode: <http://fakty.interia.pl/raporty/-raport-wybory-parlamentarne-2015/sondaze/news-sondaz-cbos-tak-w-niedziele-zaglosuja-polacy,nId,1908739> (дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана.

17. Sondaż Wyborczy 2015: Sejm Bez Zjednoczonej Lewicy? [Electronic resource]. – Access mode: www.parlamentarny.pl/-/sondaze/sejm-bez-zjednoczonej-lewicy,45.html (дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана.

18. Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. Kodeks wyborczy. [Electronic resource]. – Access mode: <http://isap.sejm.gov.pl/-/DetailsServlet?id=WDU-20110210112> (дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана.

19. Wybory do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej 2015 [Electronic resource]. – Access mode: http://parlament2015.-pkw.gov.pl/349_Wyniki_Sejm (дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана.

20. Wybory 2011 roku. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://wybory2011.pkw.gov.pl/att/pl/000000.html#tabs-1> (дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана.

21. Wybory parlamentarne w 2007 roku. [Electronic resource]. – Access mode: www.infor.pl/prawo/wybory/-parlamentarne/686951,Wybory-parlamentarne-w-2007-roku.html (дата звернення 20.06.2015) – Назва з екрана.

REFERENCES:

1. V OPORi porivnialy yavku na mistsevykh vyborakh u 2010 ta 2015 rokakh – infohrafika. [Supports compared the turnout in local elections in 2010 and 2015 – Infographics]. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://tyzhden.ua/News/149749> (Accessed 20 July 2015)

2. Dorosh M. Wybory u Polshchi: pro dzhynsu y pidkup wybortsiv [Elections in Poland: the jeans and bribing voters]. – [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: http://osvita.mediasapiens.ua/media_law/government/vibori_u_polschi_pro_dzhinsu_y_pidkup_vybortsiv/ (Accessed 20 July 2015)

3. Lidery parlamentskykh perehoniv u Polshchi zrivniyalysia, - ekzyt-pol. [Leaders of the parliamentary elections in Poland equaled - exit poll.]. – [Electronic resource]. – Access mode: http://espreso.tv/news/-2015/10/25/lidery_parlamentskykh_peregoniv_u_polschi_zrivniyalysia_ekzyt_pol

4. Maizhe 13% ukraintsiv hotovi prodaty svii holos na vyborakh. [Almost 13% of Ukrainian willing to sell his vote in the election]. – [Electronic resource]. – Access mode: www.newsu.ua/ukraine/-21oct2010/opros.html (Accessed 20 July 2015)

5. Mestnye wybory v Ukraine proshli demokratichno – OBSE. [Local elections in Ukraine were democratic – OSCE]. – [Electronic resource]. – Access mode: http://gazeta.ua/ru/articles/-politics/_mestnye-vybory-v-ukraine-proshli-demokratichno-obse/655199 (Accessed 20 July 2015)

6. Ofitsiina yavka na mistsevykh vyborakh sklala 46,6%. [The official turnout in local elections was 46.6%]. – [Electronic resource]. – Access mode: www.bbc.com/ukrainian/-news_in_brief/2015/10/-151026_sa_elections_turnout (Accessed 20 July 2015)

7. Prysiazhna L. Za yakymy pravylamy v Ukraini vidbuvatymutsia mistsevi wybory. [What are the rules in Ukraine held local elections]. – [Electronic resource]. – Access mode: http://nbuviap.gov.ua/index.-php?option=com_content&view=article&id=1256:za-yakimi-pravilami-v-ukrajini-vidbuvatymutsia-mistsevi-vibori&catid=8&Itemid=350 (Accessed 20 July 2015)

8. Ponad 74% hromadian pryidut na mistsevi wybory – opytuvannia [More than 74% of people will come to the local elections – poll]. – [Electronic resource] // Portal Radio Svoboda. – Access mode: www.radiosvoboda.org/content/news/27318845.html (Accessed 20 July 2015)

9. Ukraina naperedodni mistsevykh vyboriv: zhovten 2015 [Ukraine on the eve of local elections in October 2015]. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://dif.org.ua/ua-publications/press-relizy/ukraina-naperedo5.htm> (Accessed 20 July 2015)

10. Kharchenko L. Vyborcha systema Respubliki Polshcha: dosvid dlia Ukrainy [Electoral system of the Republic of Poland: experience for Ukraine]. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://old.niss.gov.ua/book/-StrPryor/4/05-Xarchenko.pdf> (Accessed 20 July 2015)

11. Khomenko S. «Bezzmistovna kampaniia» na starti [«Empty campaign» to start]. –

[Electronic resource]. – Access mode: www.bbc.com/-ukrainian/politics/2015/09/15-0929_local_elections_sx (Accessed 20 July 2015)

12. Khomenko S. Nova systema: yak holosuvatymemo na mistsevykh vyborakh [New system, as will vote in local elections]. – [Electronic resource]. – Access mode: www.bbc.com/-ukrainian/politics-/2015/10/151023_election_syst-em_uk-raine_sx (Accessed 20 July 2015)

13. Yavka na mistsevykh vyborakh v Ukraini sklala 46,5%. Infohrafika [Turnout in local elections in Ukraine amounted to 46.5%. Infographics]. – [Electronic resource]. – Access mode: http://espreso.tv/news/2015/10/26-/yavka_na_miscevykh_vybo-rakh_v_ukrayini_sklala_46_5_infografika (Accessed 20 July 2015)

14. Grochal R. Niezdecydowani wyborcy. Najwięcej jest rozczarowanych z Platformy. [Electronic resource]. – Access mode: http://wyborcza.pl/1,76842,14651317,Niezdecydowani_wyborcy__Najwiecej_jest_rozczarowanych.html (Accessed 20 July 2015)

15. Sofuß A. Wybory parlamentarne 2015 to przetarg na rząd. [Electronic resource]. – Access mode: www.parlamentarny.pl/-spoleczenstwo/wybory-parlamentarne-2015-to-przetarg-na-rzad,27.html (Accessed 20 July 2015)

16. Sondaż CBOS: Tak w niedzielę zagłosują Polacy? [Electronic resource]. – Access mode: <http://fakty.interia.pl/raporty/-raport-wybory-parlamentarne-2015/sondaze/news-sondaz-cbos-tak-w-niedziele-zaglosuja-polacy,nId,1908739> (Accessed 20 July 2015)

17. Sondaż Wyborczy 2015: Sejm Bez Zjednoczonej Lewicy? [Electronic resource]. – Access mode: www.parlamentarny.pl/-sondaze/sejm-bez-zjednoczonej-lewicy,45.html (Accessed 20 July 2015)

18. Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. Kodeks wyborczy. [Electronic resource]. – Access mode: <http://isap.sejm.gov.pl/-/DetailsServlet?id=WDU-20110210112> (Accessed 20 July 2015)

19. Wybory do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej 2015 [Electronic resource]. – Access mode: http://parlament2015.-pkw.gov.pl/349_Wyniki_Sejm (Accessed 20 July 2015)

20. Wybory 2011 roku. [Electronic resource]. – Access mode: <http://wybory2011.pkw.gov.pl/att/pl/000000.html#tabs-1> (Accessed 20 July 2015)

21. Wybory parlamentarne w 2007 roku. [Electronic resource]. – Access mode: www.infor.pl/prawo/wybory/-parlamentarne/686951,Wybory-parlamentarne-w-2007-roku.html (Accessed 20 July 2015)

Лаврук И. М., главный специалист департамента АПР ОГА Ивано-Франковской области (Ивано-Франковск, Украина), E-mail: taras.lavruk@mail.ru

Особенности феномена электоральной неопределенности в украинских и польских предвыборных кампаниях

Аннотация. Исследование изучает активность граждан во время избирательной кампании. Выборы, которые проводились в Польше и Украине имели разный уровень и политическое значение, однако в обеих странах наблюдалась не слишком высокая явка граждан. С одной стороны, парламентские выборы по своей важности должны поощрять к участию больше граждан, однако для Польши вопрос низкой явки является хронической проблемой. На первый взгляд страна-сосед имеет меньше проблем, не испытывает серьезных потрясений и более стабильная в экономическом плане. Однако неопределенность избирателей и их неучастие в голосовании актуальны как для политически нестабильной Украине, так и для более успешной Польши.

Ключевые слова: электоральное участие, парламентские выборы, избирательные кампании, неопределенность избирателей

Lavruk I., Chief specialist of APR Department of Ivano-Frankivsk RSA (Ivano-Frankovsk, Ukraine), E-mail: taras.lavruk@mail.ru

Features of the phenomenon of electoral uncertainty in the Ukrainian and Polish election campaigns

Abstract. The study examines the activity of citizens during the election campaign. Elections, which were held in Poland and Ukraine, were at different levels and political sense, but in both countries there was not such a high turnout of citizens. On the one hand, parliamentary elections in importance should encourage the participation of more citizens, but for Poland the issue of a low turnout is a chronic problem. At first glance the country-the neighbor has fewer problems, is not experiencing major shocks and more stable in economic terms. However, the uncertainty of voters and their participation in the actual voting for the politically unstable Ukraine and to a more

successful Poland.

Key words: *electoral participation, parliamentary elections, election campaigns, voter uncertainty*

УДК 321.01+316.254

Балацька О. Б.

кандидат політичних наук,
докторант кафедри політології та правознавства,
Державний заклад «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка» (Харків, Україна),
E-mail: balatskaya@ukr.net

ПОЛІТИЧНЕ НАСИЛЛЯ ЯК ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ФАКТОР У ТЕОРІЯХ НАСИЛЛЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Анотація. Політичне насилля, як складова політичного процесу, реалізується через різні форми примусу та впливу. Його роль зростає у кризові моменти суспільного розвитку, періоди соціально-політичних трансформацій. Прихильники теорії насилля визначали зовнішнє або внутрішнє політичне насилля як провідний фактор державотворення та інституціоналізації політичної влади. Найбільш ґрунтовно ця думка була сформульована у працях Є. Дюрінга, Л. Гумпловича, К. Каутського, Ф. Оппенгеймера, Ф. Ратцеля та ін. Згідно з насильницькими теоріями походження держави політичне насилля лежить в основі соціальної диференціації та нерівності, економічної експлуатації, є суттєвим фактором політичних та економічних перетворень.

Ключові слова: політичне насилля, держава, війна, суспільний клас, класовий конфлікт, економічна експлуатація, соціальна диференціація, соціальна нерівність.

Політичне насилля супроводжує політичний процес в усі історичні часи. Воно має багато аспектів прояву і може виступати як засіб влади, інструмент політичної боротьби, знаряддя революції чи реакції, спосіб відновлення соціальної справедливості тощо. Фундаментальні суспільно-політичні процеси, такі як формування держави, інституціоналізація політичної влади, трансформація політичної системи, зміна політичного режиму, часто супроводжуються проявами політичного насилля. Останнє може грати як стабілізуючу, так і дестабілізуючу роль, реалізовуватися через прямий фізичний примус або непрямий психологічний вплив. Проте завжди в основі насилля лежить придушення волі об'єкту.

Проблема насилля цікавила мислителів з давніх часів. Як правило, насилля представлялося, з одного боку, як необхідний атрибут політичної влади, з іншого, – як знаряддя революційної боротьби. Однак ґрунтовно політичне насилля починає досліджуватися у XIX столітті. Значну увагу цьому питанню у своїх роботах приділяли марксисты, теоретики анархізму, фашизму, представники теорії еліт та ін. Водночас у політичній думці тих часів виникає окремий напрямок, відомий як теорія насилля, який відводить насиллю провідну роль у політичних і, зокрема, державотворчих процесах. Прихильники цих поглядів розуміють політичне насилля як головний фактор виникнення держави.

У статті розглянуті концепції основних представників теорії насилля та близьких до них учених. Даний підхід об'єднав погляди науковців, що представляли різні ідейні течії, дотримувалися різних політико-ідеологічних доктрин. Але у питанні походження держави їх поєднувало те, що вони підкреслювали і навіть абсолютизували роль насилля у процесах державотворення, особливо у ранні історичні періоди. У межах теорії насилля будували свої державотворчі концепції Л. Гумплович, Є. Дюрінг, К. Каутський, Ф. Оппенгеймер, Ф. Ратцель та ін.

Метою статті є аналіз теорій насильницького походження держави, визначення ролі політичного насилля у процесах генези та функціонування держави та

політичної влади згідно із досліджуваними концепціями.

Відомий представник теорії внутрішнього насилля, німецький філософ та економіст, критик марксизму Карл Євген Дюрінг (1833 – 1921), на відміну від марксистів, що полемізували з ним, наполягав на базисному характері політичних, а не економічних відносин. За його словами, перші є «історично фундаментальними», а другі – похідними від них, «наслідком або окремим випадком». Отже, не економічні відносини, а політичне насилля виступає первинним фактором суспільно-політичного устрою [7, с. 158].

Насилля є причиною виникнення класів і держави, як системи поліцейського панування. Воно також лежить в основі існуючої системи власності, яка представляє собою форму панування, що базується на «відстороненні ближнього від користування природними засобами існування» та «примусі людини до підневільної служби» [7, с. 161].

Економічна і господарська діяльність, експлуатація природних ресурсів, ґрунтується на політичному, економічному та соціальному пануванні людини над людиною. Так, землеробство у великих масштабах стало можливим завдяки поневоленню і примусу великих мас людей: «Експлуатація землі, – або розповсюдження економічного панування над землею у розмірах, що перебільшують природні сили окремої людини, – була можлива досі в історії тільки тому, що до встановлення панування над землею або одночасно з ним було проведено і необхідне для цього поневолення людини» [7, с. 175].

Раніше експлуатація приймала форми рабства або кріпацтва, але згодом набула більш поміркованого характеру і трансформувалася у найману працю. Прямому примусу та експропріації, характерним для минулих історичних періодів, прийшла на зміну непряма залежність людини від людини.

Отже, Є. Дюрінг, на відміну від багатьох інших представників теорії насилля, визначає базовий державотворчий фактор не через акт «зовнішнього» насилля у формі завоювання та підкорення одного етносу або народу іншим, а через внутрішні політичні механізми формування у суспільстві пануючих та підлеглих страт, що стало причиною економічної експлуатації та соціальної нерівності та несправедливості.

Одним із перших представників теорії зовнішнього насилля був польсько-австрійський соціолог, соціал-дарвініст Людвіг Гумплович (1838 – 1909). Політичному насиллю він надавав статус соціального закону, який полягає у «прагненні кожної соціальної групи підкорити собі кожну іншу соціальну групу, яка зустрічається на її шляху, прагненні до поневолення, до панування» [2, с. 159]. Протягом всієї людської історії сильні племена завойовували і пригнічували слабкі. Для закріплення пануючого становища та організації економічної експлуатації переможці створювали спеціальні структури, які згодом еволюціонували у державу. Зазначені процеси стали можливими завдяки переходу від матриархального до патріархального ладу, осілості та закріпленню за спільнотою певної території.

Основною причиною виникнення, змістом і метою держави є поневолення та організація панування меншості над більшістю. Це стає можливим завдяки кращій військовій дисципліні, оснащеності та «розумовій перевазі». За словами вченого, «історія не пред'являє нам жодного прикладу, де б держава виникла не за допомогою акта насильства, а як-небудь інакше. Крім того, це завжди було насильством одного племені над іншим, воно виражалось у завоюванні і поневоленні сильнішим чужим плем'ям слабшого, вже осілого племені» [1, с. 47]. Так виникли держави Єгипту, Вавилону, Персії, Індії, Китаю та ін.

Після утворення держави насилля залишається основним фактором політичного процесу, адже головним напрямком державного розвитку виступає завоювання. Насилля характеризує і внутрішньополітичні процеси, в яких пануючий клас прагне до посилення експлуатації та поневолення, а пригноблені класи намагаються чини-

ти опір та послабити свою залежність. З огляду на це, державу Л. Гумплович визначав як організацію або «сукупність установ, що мають на меті панування одних над іншими, а саме меншості над більшістю» [2, с. 182]. Крім панування меншості, ще однією базовою ознакою держави є етнічне розмежування вищих та нижчих страт, завдяки чому соціально-класова диференціація суспільства у цілому співпадає з етнічною.

Держава проходить декілька фаз (ступенів) розвитку. До них учений відносить: «період внутрішніх зіткнень» племен завойовників та завойованих; «період національної держави», яка виникає у результаті формування єдиної нації; період класової боротьби, що приходить на зміну боротьбі племен [1, с. 207 – 208]. Усі ці періоди супроводжуються насиллям, яке є одним із чинників внутрішнього розвитку держави. Отже, соціальний розвиток розуміється Л. Гумпловичем «як сукупність змін у соціальному стані, що відбуваються у кожній окремій державі внаслідок боротьби соціальних складових частин і суспільних кіл за владу, переваги і панування» [1, с. 221].

В основі політичного панування лежить власність на землю, джерелом якої виступають завойовницькі війни. Інструментом придушення має є право – «впорядкована нерівність», на якій ґрунтується держава. Якщо держава, як організація панування, та право, як інструмент її конституювання, – це засоби, то метою такого порядку виступає організація праці, заснована на примусі. За словами Л. Гумпловича, «потреба задоволення матеріальних потреб необхідно призводить до поневолення та експлуатації людської сили», яку не можна задовольнити «без примусу і насилля над іншими людьми» [2, с. 189, 193].

Л. Гумплович дотримувався ідеї циклічності політичних процесів. Він зазначав, що колообіг соціальної боротьби відбувається «від свободи до рівності анархічної орди через силу і нерівність, через право і закон до свободи і рівності революції, до руйнуючої державу анархії, а від цього хиткого стану знову до сили і панування реакції та реставрації, потім до нового розвитку, і так далі, до нескінченності!» [2, с. 247]. Погляди Л. Гумпловича мали соціал-дарвіністський характер. Еволюцію суспільства він розумів як «безперервну боротьбу, що регулюється вищим законом пристосування», у результаті якої виживають «елементи», які пристосувалися краще, а ті, хто «чинив опір» та не пристосувався «вилучаються у більш-менш насильницький спосіб» [3, с. 65].

Подібні погляди на проблему утворення держави висловлював німецький географ і соціолог, один із засновників геополітики Фрідріх Ратцель (1844 – 1904). Формально він не належав до прихильників теорії насилля. Однак для підтвердження власних концепцій на його роботи часто посилалися Ф. Оппенгеймер, К. Каутський та інші. Хоча Ф. Ратцель представляв іншу теорію походження держави – «органічну», він також відводив політичному насиллю велику роль у державотворчих процесах. За його словами, «неминучість боротьби між людьми є великим, настійним фактом» [5, с. 172]. І державний лад виникає завдяки цій боротьбі.

Ф. Ратцель підкреслював базову культурну протилежність між землеробськими і скотарськими племенами. На його думку, «землеробам властива природжена слабкість», яка пов'язана з «незвичкою володіти зброєю і прагненням до володіння землею та ослістості, що послаблюють мужність і підприємливість». Мисливці та скотарі, навпаки, відрізняються «вищою мірою вираження політичної сили» [5, с. 91]. Особливо це стосується племен пастухів – рухливих, дисциплінованих та здатних до масових дій.

Поєднання цих протилежних начал складає основу державотворчих процесів. Землеробські племена взагалі не здатні утворити державу власними силами. Для цього їм необхідно відчувати на собі зовнішній агресивний, але творчий вплив кочовиків-завойовників, у войовничому характері яких «лежить велика державотворча сила...». Тільки там виникають державні утворення, де воїни-кочовики

насилено підпорядковують осілих землеробів з більш розвинутою матеріальною культурою. Ф. Ратцель зазначав, що «...видатні державні утворення виникають на кордонах широких степів, у багатих землеробських краях, де висока матеріальна культура осілих народів залучається насильно до служіння енергійним, владним, войовничим степовим мешканцям» [6, с. 396].

Ф. Ратцель наводив численні історичні приклади панування кочових народів над осілими землеробами – влада маньчжурів над китайцями, туркестанських володарів над персами, гіксосів, арабів і турків над єгиптянами, ацтеків над тольтеками тощо. Спираючись на фактичний матеріал, він сформулював специфічну політико-географічну закономірність: «Менш родючі плоскогір'я та прилеглі до них смуги не тому сприяли всюди розвитку вищої культури і утворенню культурних держав, що вони мали більш прохолодний клімат і тим заохочували землеробство, а тому, що тут з'єднувалася завойовницька і охоронна сила номадів зі сталою працею землеробів, які гуртувалися у культурних оазисах, але не мали здатності до утворення держав» [5, с. 91].

Німецький філософ, економіст та історик, теоретик соціал-демократії Карл Каутський (1854 – 1938), на відміну від марксистів, заперечував можливість виникнення держави на основі первісної демократії через внутрішні соціально-економічні чинники. Навпаки, за його словами, первісний лад був «непереборною греблею, яка затримувала будь-який суспільний розвиток у напрямку утворення класів, що експлуатують та експлуатуються, а також створення державної влади, яка панує над громадою і не залежить від маси населення» [4, с. 77].

У питанні походження держави К. Каутський дотримувався уявлень, у цілому властивих й іншим представникам теорії насилля. Провідним чинником виникнення перших держав і класів стали завойовницькі війни. Держава утворилася у результаті насильницького об'єднання землеробських і скотарських племен. При цьому, на відміну від Ф. Ратцеля, К. Каутський не вважав скотарів-номадів первинною державотворчою силою. Дійсним державотворчим фактором він називав об'єднання кочовиків і землеробів. Він зазначав, що «землероби... навіть важливіші за пастухів-номадів, бо не може бути ніякого утворення держави без осілого землероба» [4, с. 103]. Держава виникає тільки там, де підґрунтям для неї виступають землеробські осілі народи. Подібний процес неможливий, якщо кочовики намагаються підкорити мисливців або пастухів.

Однак, для того, щоб утворилася держава, недостатньо одного сусідства мирних заможних землеробів з войовничими бідними кочівниками. Серед інших необхідних чинників державотворення К. Каутський називає: наявність тривалих відносин між племенами, у тому числі торговельних; зацікавлення завойовників у довготривалій експлуатації; достатньо високий економічний рівень обох сторін тощо.

Племена номадів, підкоривши інертні та покірні племена землеробів, з'єднують численні громади в одне ціле шляхом територіального об'єднання. Спочатку завойовники експлуатують селян, обкладаючи їх даниною. Згодом вони перетворюються на пануючий клас, який відтоді експлуатує підкорені маси. Для управління останніми утворюється спеціальний апарат примусу, який поступово стає державою [4, с. 102].

К. Каутський описував процес класоутворення, який завжди супроводжується політичним насиллям, таким чином: «Обидва племені стають класами лише тоді, коли вони зливаються всередині одного суспільства, із загальним керівництвом і з загальними законами, які диктуються племенем, що експлуатує, внаслідок цього останнє плем'я перетворюється на пануючий клас, якому плем'я, що експлуатується, підкорюється в якості класу пригнобленого» [4, с. 106].

Отже, класи – це «продукт війни», адже «...перші класи й держава утворюються з племен, що спаяні один з одним актом завоювання...» [4, с. 78]. Пануючі класи є «нащадками» племен завойовників, а пригноблені – завойованих народів. Такий

механізм виникнення властивий й іншим системам соціальної стратифікації. Так, наприклад, виникнення варно-кастової системи у Стародавній Індії є наслідком завоювання аріями місцевих неіндоєвропейських племен. Перші дали початок трьом привілейованим варнам – брагманам, кшатріям та вайш'ям, а неарійські аборигени перетворилися на нижчу варну шудр.

Таким чином, держава і класи виникають одночасно через завоювання сильними племенами слабших: «Утворення держави рівносильне утворенню класів і класових протиріч, під дією яких ця держава із самого початку опиняється у руках класу, що панує та експлуатує, знаряддям придушення і експлуатації іншого класу, який годує своєю працею не тільки сам себе, але й своїх панів» [4, с. 116].

Саме завойовницькі війни стали причиною розподілу праці, експлуатації та політичного насилля. Насилля розглядалося К. Каутським як потужний фактор політичних і економічних трансформацій, що може сприяти появі нових і зникненню старих класів. При цьому великі політичні зміни, як правило, мають різкий, революційний характер, тоді як економічні трансформації відбуваються поступово, еволюційним шляхом.

Велику роль політичному насиллю як потужному державотворчому фактору відводив німецький соціолог, ліберальний соціаліст Франц Оппенгеймер (1864 – 1943). Учений ототожнював «політичні засоби» досягнення цілей та реалізації інтересів з насиллям, експлуатацією, пограбуванням, привласненням продуктів чужої праці. Їм Ф. Оппенгеймер протиставляв «економічні засоби», що пов'язані з використанням власної праці та рівноцінним обміном. Уся історія людства від первісних часів до сучасності, на його думку, – це постійна конкуренція між політикою та економікою [8].

Згідно з теорією Ф. Оппенгеймера, племена пастухів-скотарів були головними суб'єктами агресивного насилля, яке у результаті призвело до появи державних утворень. Вони витиснули племена мисливців з їхніх територій та підпорядкували землеробів, які не мали змоги відкочувати в інші райони. Завойовники були більш дисциплінованими та мали набагато кращу військову організацію. Це дозволило їм посісти панівне становище, незважаючи на кількісну перевагу та більш розвинуту матеріальну культуру підлеглих племен.

Політичне насилля сильного над слабким, яке перший використовує для досягнення власних цілей, є фундаментальною основою цивілізації та зумовлює ранні державотворчі процеси. Отже, слідом за Ф. Ратцелем, К. Каутським та іншими, Ф. Оппенгеймер вважав протилежність між землеробськими та скотарськими племенами, між виробниками і завойовниками передумовою генезису держав [8].

Ф. Оппенгеймер виокремлював шість етапів процесу державотворення. На першому етапі відбувалися тривалі насильницькі конфлікти між скотарями та землеробами. Ці конфлікти супроводжувалися численними актами насилля – пограбуваннями, вбивствами, збройними сутичками, викраденнями людей, знищенням майна тощо. Метою політичного насилля на цьому етапі було не завоювання, а збагачення за рахунок слабших сусідів.

На другому етапі нескінченні руйнівні набіги припиняються, так само як і спроби опору агресорам. Відтоді насильницькі акції здебільшого мали на меті не знищення землеробських племен, а залякування та демонстрацію сили. Агресори тепер не вдавалися до хижацького пограбування, а вилучали у землеробів тільки надлишок продукту їхньої праці. Перехід до другого етапу мав величезне значення для розвитку суспільства. З одного боку, цей процес можна вважати початком рабства, поневолення та експлуатації. З іншого боку, саме тоді були закладені основи формування держави і права.

Третій етап був пов'язаний зі встановленням упорядкованої системи оподаткування селян. Землероби почали регулярно платити данину завойовникам. Однак пануючі та підлеглі племена ще не представляли єдиної спільноти, а зв'язки між

ними зводилися до збору податків.

Четвертий етап мав вирішальне значення для становлення та розвитку держави, оскільки впродовж нього відбулося територіальне об'єднання обох етнічних груп. Відтоді скотарі та землероби, пануючі та підлеглі сконцентрувалися у межах певної локації, утворивши «територіальний союз». Їхні відносини перетворилися з «міжнародних» на «внутрішньо національні». Цей об'єднавчий процес міг бути викликаний як зовнішніми, так і внутрішніми факторами, серед яких Ф. Оппенгеймер називав іноземний вплив, різке збільшення кількості населення, виснаження природних ресурсів, необхідність захисту своїх володінь тощо.

Перехід до наступного – п'ятого – етапу відбувся досить швидко. Це було пов'язане з необхідністю запобігти міжусобним конфліктам між сусідніми поселеннями та кланами, які відбувалися часто і погано впливали на продуктивність селян. Відтоді суб'єкти влади взяли собі право арбітражу при вирішенні суперечок. На судових засіданнях був присутній офіційний представник влади, тоді як місцевий вождь зберігав лише видимість авторитету. Історично цей етап відповідав системі раннього середньовічного феодалізму.

На шостому етапі відбулося формування повноцінної національної держави з властивими їй інститутами громадянства, публічної політичної влади, правовою та економічною системами тощо [8].

Таким чином, прихильники теорії насилля абсолютизували значення політичного насилля у питаннях походження держави та становлення політичної влади. Досліджуючи процес утворення держав на численних прикладах, вони акцентували увагу на певних аспектах насилля – зовнішній агресії та завойовницьких війнах або внутрішніх конфліктах. При цьому інші чинники (економічні, демографічні та ін.) вважалися другорядними або навіть несуттєвими. Однак прихильники теорії насилля внесли вагомий внесок у розкриття сутності, ролі та внутрішніх механізмів політичного насилля у процесі державотворення.

Насилля завжди грало вагомую роль у політичному процесі та було найтіснішим чином пов'язане з владарюванням. Особливо це стосується періодів генези ранніх держав, становлення політичної влади, глибоких соціально-політичних змін та системних зрушень, які супроводжуються численними і глибокими конфліктами. У такі моменти роль насилля у політичному процесі значно підвищується. Воно стає одним із найзатребуваніших ресурсів, покликаних забезпечити реалізацію волі суб'єкта влади.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Гумплович Л. Общее учение о государстве [Текст] / Людвиг Гумплович ; пер. с нем. И. Н. Неровецкого. – СПб. : Тип. товарищества «Общественная польза», 1910. – 516 с.
2. Гумплович Л. Основания социологии [Текст] / Людвиг Гумплович ; пер. с нем. ; [под ред. В. М. Гессена]. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 368 с.
3. Гумплович Л. Социология и политика [Текст] / Людвиг Гумплович ; пер. с нем. С. Н. Прокоповича. – М. : Типо-литогр. Д. А. Бонч-Бруевича, 1895. – 124 с.
4. Каутский К. Материалистическое понимание истории [Текст] : 2 т. / Карл Каутский ; пер. с нем. Е. А. Преображенского. – М.-Л. : Гос. социально-экономическое изд-во, 1931. – Т. 2 : Государство и развитие человечества. – 1931. – 851 с.
5. Ратцель Ф. Народоведение (Антропогеография) [Текст] / Фридрих Ратцель // Классика geopolitics, XIX век : [сб. / сост. К. Королев]. – М. : ООО «Изд-во АСТ», 2003. – С. 53 – 182. – (Philosophy).
6. Ратцель Ф. Народоведение [Текст] : в 2 т. / Фридрих Ратцель ; пер. с нем. Д. А. Коропчевского. – СПб. : Книгоиздательское товарищество «Просвещение», 1904. – Т. 2. – 1904. – 877 с.
7. Энгельс Ф. Анти-Дюринг. Переворот в науке, произведенный господином Евгением Дюрингом [Текст] / Фридрих Энгельс. – М. : Политиздат, 1977. – 483 с.
8. Oppenheimer F. The State [Electronic resource] // Online-Bibliothek : [site] / Franz Oppenheimer. – Access mode: www.franz-oppenheimer.de/state1.htm#I_d. (Accessed 20 July 2015)

REFERENCES:

1. Gumplowicz L. Obshchee uchenie o gosudarstve [The general theory of the state]. – Spb. : Tip. tovarishchestva «Obshchestvennaya polza», 1910. – 516 p.
2. Gumplowicz L. Osnovaniya sotsiologii [Grounds of Sociology]. – M. : Knizhnyy dom «LIBROKOM», 2010. – 368 p.
3. Gumplowicz L. Sotsiologiya i politika [Sociology and Politics]. – M. : Tipo-litogr. D. A. Bonch-Bruевича, 1895. – 124 p.
4. Kautsky K. Materialisticheskoe ponimanie istorii [The Materialist Conception of History] : 2 vol. – M.-L. : Gos. sotsialno-ekonomicheskoe izd-vo, 1931. – Vol. 2 : Gosudarstvo i razvitiye chelovechestva [The State and the Development of Humankind]. – 1931. – 851 p.
5. Ratzel F. Narodovedenie (Antropogeografiya) [Ethnology (Anthropogeography)] / Klassika geopolitiki, XIX vek [The Classics of Geopolitics, the 19th Century] : [sb. / sost. K. Korolev]. – M. : OOO «Izd-vo AST», 2003. – P. 53 – 182.
6. Ratzel F. Narodovedenie [Ethnology] : v 2 vol. – SPb. : Knigoizdatelskoe tovarishchestvo «Prosveshchenie», 1904. – Vol 2. – 1904. – 877 p.
7. Engels F. Anti-Dyuring. Perevorot v nauke, proizvedenny gosposidom Yevgeniem Dyuringom [Anti-Dühring. Herr Eugen Dühring's Revolution in Science]. – M. : Politizdat, 1977. – 483 s.
8. Oppenheimer F. The State [Electronic resource] / Online-Bibliothek : [site]. – Access mode: www.franz-oppenheimer.de/state1.htm#I_d. (Accessed 20 July 2015)

Балацкая Е. Б., кандидат политических наук, докторант кафедры политологии и правоведения, Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко (Харьков, Украина), E-mail: balatskaya@ukr.net

Политическое насилие как государствообразующий фактор в теориях насилия второй половины XIX – начала XX века

Аннотация. Политическое насилие, как составляющая политического процесса, реализуется через различные формы принуждения и влияния. Его роль возрастает в кризисные моменты общественного развития, периоды социально-политических трансформаций. Сторонники теории насилия определяли внешнее или внутреннее политическое насилие как основополагающий фактор образования государств и институционализации политической власти. Наиболее полно эти взгляды были изложены в работах Е. Дюринга, Л. Гумпловича, К. Каутского, Ф. Оппенгеймера, Ф. Ратцеля и др. Согласно данным теориям политическое насилие лежит в основе социальной дифференциации и неравенства, экономической эксплуатации, является существенным фактором политических и экономических преобразований.

Ключевые слова: политическое насилие, государство, война, общественный класс, классовый конфликт, экономическая эксплуатация, социальная дифференциация, социальное неравенство.

Balatska O., PhD in political sciences, Doctoral Candidate, Lugansk Taras Shevchenko national university (Kharkiv, Ukraine), E-mail: balatskaya@ukr.net

Political violence as a state-building factor in violence theories in the second half of the XIX – early XX century

Abstract. Political violence which is implemented through domestic conflicts, wars, state terror, terrorism, various forms of coercion etc. plays an important role in the political process. Theory of violence, developed in the XIX century in its most complete form, was an attempt to comprehend a role of political violence in state formation processes. Eugen Dühring, Ludwig Gumplowicz, Karl Kautsky, Franz Oppenheimer are among the most famous representatives of this theory. Friedrich Ratzel had similar views.

Eugen Dühring considered internal violence (referred to as a conflict between ruling and subordinate classes) to be a major factor in state formation. Such confrontation results in economic exploitation, social differentiation and inequality. Unlike Marxists, Dühring thought that political rather than economic relations are fundamental. So he regarded political violence as a primary factor of social processes and as a basis of economic system.

Ludwig Gumplowicz who was the first to define fundamental principles of external violence theory, gave political violence the status of social law. Deep social transformations such as transition to androcentric society and settled lifestyle enabled emergence of the first states resulted

from numerous wars of conquest. After formation of a state, which went through several stages of development, violence shifted from a foreign policy act to a domestic policy factor of confrontation of ruling and enslaved classes.

Karl Kautsky also explained formation of states and classes that appeared simultaneously, through wars of conquest. Class and caste social structures are based on tribal differentiation. In the course of time special system of coercion and exploitation applied to conquered tribes turns into a state. Violence is a powerful factor of political and economic transitions, which also can cause deeper social changes – in particular transformation of class structure of society.

Franz Oppenheimer distinguished six main stages of state development. At first there was supremacy of non-systematic and non-institutional violence with predatory aims. Herewith pastoralist tribes acted as a subject and agrarian tribes – as an object. Then chaotic destructive attacks gave place to gradual regulation of relations among tribes that resulted in institutionalization of the tax system. In course of time ethnic groups consolidated territorially. The authorities strengthened control over territories under their jurisdiction. And finally a nation state formed.

Friedrich Ratzel underlined the naturalness and importance of conflicts for development of human society. He defined the opposition between agrarian and pastoralist tribes as an essential precondition for state formation. Political energy, aggression and organized nature of pastoralists compensated for inability to state formation of agrarians. At the same time material culture of the latter was much richer. Consolidating of these opposite cultures as a result of conquest gave rise to the first state formations.

Thus despite certain shortcomings – in particular absolutization of violence role in state formation – violence theories contain detailed analysis of political violence mechanism as a major factor of state formation. Advocates of these concepts discover internal and external aspects of violent political struggle. Political violence, which is one of the major resources of power, has been always used by the political elite for implementation of its own will. Its role is especially significant at crucial moments of history associated with formation, transformation or destruction of large political entities. Genesis of a state and institutionalization of a political power system is one of such fundamental processes.

Key words: political violence, state, war, social class, class conflict, economic exploitation, social differentiation, social inequality.

УДК 327

Manko V.

post-graduate student of
the department of international relations
Oles Honchar Dnipropetrovsk national university
(Dnipropetrovsk, Ukraine),
E-mail: lera.moonko@gmail.com

THE SOURCE BASE OF POWER CONCEPT RESEARCH IN INTERNATIONAL RELATIONS

Abstract. *The article deals with the source base of the one of main concepts in modern international relations – the concept of powers by J. Nye. The history of international relations mostly connected with the military power and economic influence. That changed after World War II. The researchers and experts all over the world began to study culture and cultural ties as a method of influence in the sphere of foreign affairs. It appeared to be as powerful as «hard power» methods. In the end of 90s in XX century J. Nye developed the concept of «soft power» that combined the cultural influence, public diplomacy, the power of NGOs and so on. The researcher based his concept on the works of H. Morgenthau, H. Arendt A. Gramsci. So it is important to study the works of these experts to understand the concept of power and its role in modern leaders' politics. It is also important, because the new concept of J. Nye «smart power» combines the methods of both – «soft» and some of «hard power».*

Key words: power, influence, «soft power», «hard power», «smart power», culture, military power, international relations, economic.

For a long time the main means of state influence in the international arena were

economic factors and military power. In the sphere of international relations more familiar is the concept of «hard power». «Hard power» implies a forced approach to international political relations, especially concerning the use of military force [1]. «Hard power» or «hard power» – the ability to coercion due to military and economic power of the country [2]. «Hard power» does not lose the key value in a world where states seek to protect their independence and parastatal groups, such as terrorist organizations, are willing to resort to violence. In the end of XX century another type of influence - the «soft power» gained popularity. The term «soft power» has become one of the most fashionable concepts of modern political science, and most defined it as one of the promising areas of foreign policy. «Soft power» became increasingly important for narrowing the range of new supporters of terrorism, and to address issues that require multilateral cooperation. But modern world situation shows the lack of resources of the «soft power» policies. It appears to be important to use all the resources that country acquires to improve itself on the world arena. That includes methods of «hard power» like defense policies, cyber wars, economical influence and the instruments of «soft power» in right proportions and using right channels to implement it.

By means of that it is important to study resource base of the concept. The article includes the analysis of the works of H. Morgenthau, H. Arendt, A. Gramsci, J. Mearsheimer and others.

Certain provisions of one of the main theorists of U.S. foreign relations Hans Morgenthau were considered. He described political power as «a psychological relationship between those who possess and those who must obey it. First, it enables the control of the latter by acting on his thoughts». According to the theory of Morgenthau power submission has three reasons: waiting for benefits, fear of incurring losses, respect or love for the person or laws. Power can be performed using threats, laws, charismatic authority or combinations thereof. Political power should be distinguished from power, understood as the direct use of physical violence. The threat of physical violence is a natural part of politics. But violence means giving up political power in favor of military or pseudo-military force. In foreign policy military power as a threat or potential - the most important financial factor that ensures the political power of the state. The use of physical violence replaces the psychological relationship between the two entities that are the basis of political power, the physical relationship between them, in which one is strong enough to determine the actions of another. It is because in the case of using physical violence the psychological moment disappears, there is the need to distinguish military power and political power [3, p. 84].

The mistake is to equate political power to direct use of force or at least to a successful threat of force and not consider the role of charisma, which can be attributed to the neglect of prestige as an independent element in international politics. However, the understanding of certain phenomena of international politics is impossible without consideration of human charisma, charisma or any institution, such as the Government or the U.S. Constitution, which generate people's trust in themselves and thereby may affect their freedom [4, p. 43]

Particular attention should be given to the study of Hannah Arendt, who went from the traditional comparison of power to violence. She argues that the state cannot be based only on harsh methods of rule and influence. For example the authority of the church, by Hannah Arendt, can be achieved without the use of power and violence [5, p. 58]. Important for us is Hannah Arendt's research in the field of communication policy concepts. Communication, refers to Hannah Arendt, is not only as a verbal interaction or as the ability of persuasion through language, symbols and signs, but also is an opportunity to exercise power itself. Politics and governments, in her deep conviction, must be creative element, the space in which there is an active people search of ourselves in the correlation of ourselves to others. This concept can find a basis for further study of «soft power» of the politic or the country.

Another American researcher J. Mearsheimer indicates that «... to avoid intimidation and hatred was the best strategy for the United States. Generosity towards the countries that suffered lost and good will for peace is the key victory of the United States in the twentieth century» [6, p. 43].

The issue of «power» and «influence» on the world stage also were developed by Y. Davidov, and J. Stoessinger, E. Carr. Edward Carr defined the category of power as «the ability to use the material resources of the state to force others to do what they otherwise would not do» [1]. Resembling to Carr's definition was given by American political scientist John Stoessinger: «Power in international relations is the state's ability to use the material and non-material resources so as to affect the behavior of other states» [7, p. 27].

Yuri Davydov reminds that «Military power is only one possible option of the existence and use of force within the country or in the outside world» [8].

The most attention, in our view, should be given to A Gramsci's research. Indeed, long before the problem of «soft power» was discussed in the circles of American intellectuals and experts, the Italian Marxist philosopher Antonio Gramsci in his «Prison notebooks» raised the question of hegemony and means of implementation. He distinguished between hegemony in civil society and the hegemony of the state and argued that the hegemony of the state based on the use of force, while civil society is achieved through persuasion and consensus.

The concept of cultural and ideological hegemony of Gramsci was developed in the late 1970-1980's. and was widespread in the circles of Western European and American neo-conservatives and the «New Right». They tried to use this concept as a means of undermining the left and liberals [9].

According to Gramsci, the power of the ruling class rests not only on violence, but on consent. The mechanism of power is not only coercion, but persuasion. To master property as an economic base is not enough – the domination of owners thus is not automatically guaranteed as the stable government.

Thus, the state, no matter class would be dominant, stands on two pillars – the power and harmony. Regulations, which reached a sufficient level of understanding Gramsci called hegemony. Hegemony is not frozen, once achieved, status but is subtle and dynamic, is an ongoing process. The «state hegemony is wearing the armor of coercion». In other words, coercion is only armor in much more substantial content. Moreover, hegemony implies not only consent, but friendly (active) agreement in which citizens want what want the ruling class. Gramsci defines that «state is a whole set of practical and theoretical activities with which the ruling class justifies and maintains its dominance, while ensuring that the active consent of the governed» [10, p. 132].

It is not just about politics, but about the fundamental qualities of modern Western society. This is evident from the fact that other great thinkers came to similar conclusions using a completely different approach. Heidegger came to the idea, similar to what Gramsci called the problem of «hegemony»: namely, how to rule implicitly by «moving equilibrium» time blocks of various dominant social groups, using the «nonviolent coercion» (including the so-called mass or popular culture), so as to manipulate subordinates groups against their will, but with their consent for the benefit of a tiny part of society [10, p. 141].

Hegemony is based on the «cultural core» of society, which includes a set of ideas about the world and man, good and evil, beautiful and disgusting, a lot of symbols and images, traditions and prejudices, knowledge and experience of many centuries. While this kernel is stable, the society has «stable collective will», aimed at preserving the existing order. Undermining the «cultural core» and the destruction of the collective will is the condition of the revolution.

Creation of conditions is a «huge number of books, pamphlets, magazine and newspaper articles, conversations and disputes that endlessly repeated in his gigantic

combine to form a long-term effort from which comes the collective will» [8].

It is necessary to affect the everyday consciousness, «small» thoughts of the average person. And the most effective way to influence is the relentless repetition of the same statements so they can be used to and were taking with no reason, but with faith. «The masses as such, by Gramsci, cannot absorb the philosophy other ways except as faith». He drew attention to the church, which supports religious beliefs through incessant repetition of prayers and rituals [10, p. 107].

One of the representatives of the neo-Marxism R. Cox, being a follower of A. Gramsci believes that in different historical periods, the most powerful state establishes its hegemony in the world and thus regulates the international order. In the XIX century it was England, now – the United States. This hegemony is supported not only by force, and economic instruments, but also ideological means, of a hegemonic ideology becomes dominant in the world. Thus, to explain world politics we should consider the role of base and superstructure in unity [11, p. 123]. R. Cox distinguishes the concept, in which the «dominant force» penetrate the structures of civil society and the appropriate elements of popular movements, and the version according to which civil society is a place where «those who do not benefit from the globalization of the world economy, can express their protest and seek alternatives» [12].

It is the work of A. Gramsci that J. Nye relies on in his research. The essence of the concept of «power» the author compares with the weather, which determines everything, but whose influence is not always subject to rational explanation or mathematical calculations. In general, refers to the tools and resources that enable participants in international relations to achieve their goals.

Thus to «hard power» the economic and military power is related. A «soft power» is characterized by three main components: first, culture (defined as a set of significant value to society and is not reducible to mass culture - Hollywood products and fast food), and secondly, political ideology, and third, foreign policy (understood as diplomacy in the broadest sense). The first two components - historically constituted nation's heritage, the third - the subjective factor is introduced by politicians that are currently in power. The options of latter part of «soft power» prone to much larger fluctuations than the first two of its components [13, p. 32].

Basis and «hard power», and «soft power», as a subject of international relations, is the ability to achieve their objectives by influencing the behavior of other actors. The difference between them lies in the tools: the projection of «hard power» is due to forcing and imposing their will (using economic resources or the threat of force), while the effective action «soft power» is formed through the mechanisms of coordination of foreign policy actions and involvement in Cooperation wider nature, usually on the basis of common values that promote cooperation.

The most important characteristic of «soft power» is its relative independence from the visible direct impact of state and government. «Hard power» is much more tied to state policy. Therefore it is relatively difficult to manipulate the first power, and much easier - the second. As a result, the effect of the action of «soft power» - unlike, for example, economic sanctions or military action is more amorphous and its harder to plan. But we should always look at the results of using both.

Foreign policy can strengthen or weaken the effectiveness of «soft power» - such as the war in Iraq has caused, according to John Nye, a blow to the attractiveness of the U.S. in much of the world. Similarly, Soviet intervention in Hungary (1956) and Czechoslovakia (1968) have negatively affected the perception of the people, even the «socialist camp» [13, p. 120].

Importantly, the impact of «smart power» differs depending on the level of socio-economic development of society and its susceptibility to events in the world. Among the processes that reinforce the importance of «smart power» in world politics, should provide information: dissemination of information leading to the expansion of «receiving

areas» signals that exist across national borders.

For J. Nye the world politics is a «three-dimensional chess game board». Victory can be achieved, abounding both in horizontal and in the vertical plane. The upper part of the scheme - «classic» international relations based on the balance of power capacity. In this projection the world seems unipolar to the author.

Intermediate characterized by multipolarity - is the economic relations between states. And on the lower level are transnational elements of world politics: terrorism, international crime, environmental threats. Loses the one who plays only in the plane of traditional international relations. Shall not succeed and those actors who play in three-dimensional space, but use «inadequate» resources and instruments. To win on the lower level one must require the resources of «soft power» [13, p. 5].

J. Nye also assesses American resource base of «soft power», highlighting the main pillars. The first pillar of the U.S. – the attractiveness of American culture and lifestyle. The author points on the leadership of the U.S. based on metrics such as the number of immigrants accepted, the amount of released TV production, the number of foreign students in the U.S. and the number of Americans among the Nobel laureates in physics, chemistry and economics. The second pillar of «soft power» U.S. – American political ideology, in whole or in part to her sympathetic half of the respondents [13, p. 34].

Despite the gap in military and economic field, Europe is the major competitor of the U.S. in the struggle for hearts and minds. European Languages, perception of Europe as an oasis of prosperity, the highest in the world of socio-economic development, as well as French wine, Swiss European resorts and reliability - all images associated with the cultural attractiveness of Europe and Europeans. The political values of «soft appeal» and (what distinguishes Europe from the United States) orientation of European politicians to cooperate in solving international issues involving multilateral institutions, the emphasis on non-military conflict resolution - resistant features European image in the international community.

Among Asian countries, J. Nye identifies Japan, which, in his opinion, has a lot of resources «soft power». One of the leading places in the world by number of registered patents, the first place to assist foreign countries, the highest life expectancy - it's winning image of Japan in the eyes of the world. A distinctive feature of Japanese «soft power», especially in the developing world is its successful experience of modernization, achieving comparable to American and European levels of economic development without compromising the original Japanese culture.

An interesting is the correlation between the «soft power» and «hard power» of Japan. Despite the economic downturn in 90s, the attractiveness of the country as a whole has increased even more than in the economic boom of the 1980s. Another popular Japanese steel appliances, cars, architecture, fashion, food, art, animation. Improved overall perception of Japan. «Soft power» frames internal orientation to preserve its culture, preserving the features of business ethics and lifestyle. Such internal installation prevents Japan's claim to its more widespread impact [13, p. 3].

The most effective way to build «soft power» by J. Nye is public diplomacy. Central role in its implementation belongs to information resources and control information flows. J. Nye identifies three dimensions of public diplomacy:

- first - the daily lighting directed American foreign policy actions;
- second - «strategic dialogue», which refers to focused discussion of the most important U.S. political themes;
- third - development of direct contacts with foreign audiences by means of exchanges of scientific scholarship programs that allow foreign citizens personally acquainted with the United States.

Works by other authors broaden understanding of «soft power» in world politics. These include, primarily related research constructivists - J. Mattern and S. Lukes.

In the study of power and strength of S. Lukes there are three «cards» based on the

features of the three views of power: pluralist (one-dimensional), critics of pluralism (two-dimensional) and three-dimensional look.

One-dimensional view of power focuses on:

- conduct;
- decision-making;
- (key) issues;
- observable conflicts;
- (subjective) interests, seen as policy preferences, revealed politychnymoyu participation.

From this perspective, it is important to analyze the observed conflicts between organized interests on specific political issues.

Two-dimensional view:

- decision-making and control of the political agenda (not necessarily through decisions);
- issues and potential problems;
- observable (overt and covert) conflict;
- (subjective) interests, seen as policy preferences or abuse

Three-dimensional view:

- decision-making and control of the political agenda (not necessarily through decisions);
- issues and potential problems;
- observable (overt or hidden) and latent conflicts;
- subjective and real interests [14, p. 29 - 30].

Lukes distinguishes between two types of power: first - the ability to influence the world, the second - the ability to dominate other beings [14, p. 25].

J. Mattern complements J. Nye's theory and fills the gaps in the description of what constitutes an «appeal» in the context of «soft power». The researcher points out that attractiveness is» sociolinguistically constructed 'truth' about the appeal of some idea; an interpretation that won out over many other possible interpretations through a communicative process» [15, p. 585].

J. Mattern said that if any entity wishes to ensure its existence, it must by all means defend own socio-linguistic matrix. In the absence of such protection, this matrix will be erased parts by part by alternative, competing or conflicting realities (interpretations). For example, according to the researcher, following the events of September 11, 2001 the U.S. imposed on the use of the phrase «war on terror» and used it to rally support for the Allied military campaigns in Afghanistan and Iraq.

As noted by J. Mattern, those opposed the «war on terror» as a legitimate and morally righteous act of self-defense on the one hand and illegal acts of terrorists - on the other. This contrast clearly marked «good and compelling» state America that fights against own «wretched and evil» enemies [15, p. 600]. It also shows how the phrase «war on terror», called to create the reality of appeal and approval of American politics, was tallies with the interpretation that clearly separates good and evil - «you're either together with us or with the terrorists». According to the researcher, it is the use of so-called «representative power»: in this opposition there was hidden a trap for those audience members who did not want to be «on one side with evil» and thus destroy the belief that reinforce their sociolinguistic matrix. As a result, they were forced to accept the interpretation imposed to them [15, p. 614].

Researching the «hard power» in the field of military power we need to take a closer look. As J. Nye said: «There is much more to military resources than guns and battalions and more to military behavior than fighting or threatening to fight. Military power resources have long been used to provide protection to allies and assistance to friend» [16, p.25]. This part of military force is important when country want to implement the policy of «smart power» in its foreign affairs politics. J. Nye uses as the base of his

«hard power» research the works of J. Muller, R. Aron, R. Schultz and F. Hoffman [16, p. 32-33] who wrote about changing role and methods of modern wars. In the conclusion J. Nye considers that «defense» and «assistance» as the parts of «hard power» can be used in the policy of «smart power». The similar situation is with economy - it can be used both ways: as the «hard» resource (like trade or finance blockade) or as «soft» – loans and financial help. Also the high level of attractiveness of the country is mostly based on the economic level of development.

So, in order to study in detail the concept of «smart power» by J. Nye, you must consider source base and pay attention not only adherent-scientist, but also consider the work of scholars that influenced the development of the concept. Because of that there were reviewed the works, related to power on the world stage of hegemony, influence, and military violent methods. To understand the concept of «smart power» one should examine the concepts of «hard power» and, especially, «soft power».

CITATIONS:

1. Гукасов А. В. «Жесткая» и «мягкая» сила как инструменты внешней политики США [Электронный ресурс] / А. В. Гукасов. – Режим доступа: www.pglu.ru/science/researches/nii-panin/vestnik/v1/Gusakov_A_V.pdf (дата обращения: 20.07.2015)
2. Най Дж. Soft power, или «мягкая сила» государства [Электронный ресурс] / Дж. Най. – Режим доступа: www.situation.ru/app/j_in_42.htm (дата обращения: 20.07.2015)
3. Моргентгау Г. Политические отношения между нациями: борьба за власть и мир Теория международных отношений: Хрестоматия / [Сост., науч. ред. и коммент. П.А. Цыганкова]; Г. Моргентгау. – М.: Гардарики, 2002. – С. 72–88.
4. Locatelli A. Reading suggestions: Hans J. Morgenthau's Politics among Nations / A. Locatelli // Pubblicazioni – 2003. – №1. – P. 40-48
5. Селивёрстов В. Уроки правильного понимания насилия по Ханне Арендт / В. Селивёрстов // Культиватор. – М., 2010. – №1. – С.53-61
6. Mearsheimer J. J. The Tragedy of Great Power Politics / J. J. Mearsheimer // The Norton series in world politics. – W W Norton & Company Incorporated, 2001 – 555p
7. Stossinger J. G. The Might of Nations / J. G. Stossinger // World Politics in Our Time. – New York, 1969. – 449 p.
8. Давыдов Ю. Понятие «жесткой» и «мягкой» силы в теории международных отношений [Электронный ресурс] / Ю. Давыдов. – Режим доступа: www.intertrends.ru/four/006.htm#14 (дата обращения: 20.07.2015)
9. Дмитриев Т. Очарование «мягкой силы» [Электронный ресурс] / Т. Дмитриев. – Режим доступа: www.politjournal.ru/index.php?action=Articles&issue=94&tek=3131&dirid=77 (дата обращения: 20.07.2015)
10. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием / С. Г. Кара-Муза. – М.: Эксмо. – 864 с.
11. Панченко М. Неклассические парадигмы изучения миропорядка / М. Панченко // Власть. – 2009. – № 4. – С. 121-127.
12. Cox R. Gramsci, Hegemony and International Relations [Electronic resource] / R. Cox. – Access mode: www.academia.edu/7203184/Robert_Cox_-_Gramsci_Hegemony_and_International_Relations (Accessed 20 July 2015)
13. Nye S. J. Soft Power: The Means to Success in World Politics / J. S. Nye. – PublicAffairs: 2004. – 176 p.
14. Lukes S. Power: A Radical View / S. Lukes. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005. – 192 p.
15. Mattern J. B. Why Soft Power Isn't So Soft: Representational Force and the Sociolinguistic Construction of attraction in World Politics / J. B. Mattern // Millennium: Journal of International Studies, – 2005. – Vol.33 – №3. – P. 583-612
16. Nye S. J. The Future of Power / J. S. Nye. – NY: Public Affairs, 2011. – 300 p.

REFERENCES:

1. Gukasov A. V. «Zhestkaya» i «myagkaya» sila kak instrumenty vneshney politiki SSHA [«Hard» and «soft» power of the US foreign policy tools] [Electronic resource] – Access mode: www.pglu.ru/science/researches/nii-panin/vestnik/v1/Gusakov_A_V.pdf
2. Nay Dzh. Soft power, ili «myagkaya sila» gosudarstva [Soft power, or «soft power» of the state] [Electronic resource] – Access mode: www.situation.ru/app/j_in_42.htm
3. Morgentau G. Politicheskie otnosheniya mezhdru natsiyami: bor'ba za vlast' i mir

Teoriya mezhdunarodnykh otnosheniy: Khrestomatiya [Political relations between nations: the struggle for power and the world of International Relations Theory]; G. Morgentau. – М.: Gardariki, 2002. – S. 72–88.

4. Locatelli A. Reading suggestions: Hans J. Morgenthau's Politics among Nations // Pubblicazioni – 2003. – №1. – P. 40-48

5. Seliverstov V. Uroki pravil'nogo ponimaniya nasiliya po Khande Arendt [Lessons from a proper understanding of violence by Hannah Arendt] // Kul'tivator. – М., 2010. – №1. – S.53-61

6. Mearsheimer J. J. The Tragedy of Great Power Politics // The Norton series in world politics. – W W Norton & Company Incorporated, 2001 – 555r

7. Stossinger J.G. The Might of Nations // World Politics in Our Time. – New York, 1969. – 449 r.

8. Davydov Yu. Ponyatie «zhestkoy» i «myagkoy» sily v teorii mezhdunarodnykh otnosheniy [The notion of «hard» and «soft» power in international relations theory] [Electronic resource]. – Access mode: www.intertrends.ru/four/006.htm#14

9. Dmitriev T. Ocharovanie «myagkoy sily» [The charm of «soft power»] [Electronic resource] – Access mode: www.politjournal.ru/index.php?action=Articles&issue=94&tek=3131&dirid=77

10. Kara-Murza S.G. Manipulyatsiya soznaniem [Manipulation of consciousness]. – М.: Eksmo. – 864 s.

11. Panchenko M. Neklassicheskie paradigmy izucheniya miroporyadka [Non-classical paradigm of world order] // Vlast'. – 2009. – № 4. – S. 121-127.

12. Cox R. Gramsci, Hegemony and International Relations [Electronic resource] – Access mode: www.academia.edu/7203184/Robert_Cox_-_Gramsci_Hegemony_and_International_Relations

13. Nye S. J. Soft Power: The Means to Success in World Politics. – PublicAffairs: 2004. – 176 p.

14. Lukes S. Power: A Radical View. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005. – 192 p.

15. Mattern J. B. Why Soft Power Isn't So Soft: Representational Force and the Sociolinguistic Construction of attraction in World Politics // Millennium: Journal of International Studies, – 2005. – Vol.33 – №3. – P. 583-612

16. Nye S. J. The Future of Power. – NY: Public Affairs, 2011. – 300 p.

REFERENCES:

1. Balmasov S. Ustoit li Rossiya protiv «gazovoy Antanty?» (Does Russia stand against the «gas Entente?») [Electronic resource]. – Access mode: <http://argumentiru.com/politics/2014/08/361742>. (Accessed 20 July 2015)

2. Galstyan A. Bitva za Alzhir: Ocherednoy udar po Rossii (Battle of Algiers: Another blow to Russia) [Electronic resource]. – Access mode: <http://echo.msk.ru/blog/galstyanareg/1392094-echo/>. (Accessed 20 July 2015)

3. Kasaev E. Chertova dyuzhina (Baker's Dozen), Oil&Gas Journal Russia. – 2008. – №8. – S. 24–30.

4. Ofitsiyniy sait Forumu krain-eksporteriv hazu (The official website of the Forum of Gas Exporting) [Electronic resource]. – Access mode: www.gecf.org/gecfmembers/gecf-countries. – (Accessed 20 July 2015)

5. Hallouche H. The Gas Exporting Countries Forum: Is it really a Gas OPEC in the Making? [Electronic resource]. – Access mode: www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2010/11/NG13-TheGasExportingCountriesForumIsItReallyAGasOpecInTheMaking-HadiHallouche-2006.pdf. (Accessed 20 July 2015)

6. Kasayev E.O. The Myth of a Natural Gas OPEC [Electronic resource]. – Access mode: <http://nationalinterest.org/commentary/the-myth-natural-gas-opec-8082>. – (Accessed 20 July 2015)

7. Vladimirov M. Why is a natural gas OPEC not possible? [Electronic resource]. – Access mode: www.jhubc.it/ADMISSIONSBLOGDOCUMENTS/MVladimirov%20MA_Thesis.pdf. – (Accessed 20 July 2015)

Манько В. И., аспирантка кафедры международных отношений, Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара (Днепропетровск, Украина), E-mail: lera.moonko@gmail.com

Источниковая база исследования концепции силы в международных отношениях

Аннотация. В статье рассматривается ключевая база одного из основных понятий в современных международных отношениях - понятия «силы» Дж. Ная. История международных отношений в основном связана с военной мощью и экономическим влиянием. Все изменилось после Второй мировой войны. Исследователи и эксперты во всем мире стали изучать культуру и культурные связи как метод влияния в сфере международных отношений. Этот метод оказались столь же мощными, как и методы «жесткой силы». В конце 90-х годов XX века в Дж. Най разработал концепцию «мягкой силы», которая объединила культурное влияние, публичную дипломатию, власть НПО и т. д. Исследователь основывал свою концепцию на работах Г. Моргентау, Х. Арендт и А. Грамши. Поэтому важно изучить работы этих специалистов, чтобы понять концепцию власти и ее роль в политике современных лидеров. Это также важно, потому что новая концепция «умной силы» Дж. Ная сочетает в себе методы как «мягкие» так и некоторые из «жесткой силы».

Ключевые слова: власть, влияние, «мягкая сила», «жесткая сила», «умная сила», культура, военная мощь, международные отношения, экономика.

Манько В. І., аспірантка кафедри міжнародних відносин, Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпропетровськ, Україна), E-mail: leger.moonko@gmail.com

Джерельна база дослідження концепції сили у міжнародних відносинах

Анотація. У статті розглядається джерельна база одного з основних понять в сучасних міжнародних відносинах – поняття «сили» Дж. Ная. Історія міжнародних відносин в основному пов'язана з військовою міццю і економічним впливом. Все змінилося після Другої світової війни. Дослідники і експерти в усьому світі стали вивчати культуру та культурні зв'язки як метод впливу в сфері міжнародних відносин. Ці методи виявилися настільки ж потужними, як і методи «жорсткої сили». В кінці 90-х років XX століття в Дж. Най розробив концепцію «м'якої сили», яка об'єднала культурний вплив, публічну дипломатію, владу НУО і так далі. Дослідник базував свою концепцію на роботах Г. Моргентау, Х. Арендт та А. Грамші. Тому важливо вивчити роботи цих фахівців, щоб зрозуміти концепцію влади і її роль в політиці сучасних лідерів. Це також важливо, тому що нова концепція «розумної сили» Дж. Ная поєднує в собі методи як «м'які» так і деякі з «жорсткої сили».

Ключові слова: влада, вплив, «м'яка сила», «жорстка сила», «розумна сила», культура, військова міць, міжнародні відносини, економіка.

УДК 32.1, 321.01:355

Бірюков Д. С.

к.т.н., завідувач сектору,

Національний інститут стратегічних досліджень
(Київ, Україна), E-mail: dmytro.biriukov@niss.gov.ua

ПОНЯТТЯ «СТІЙКІСТЬ» В СУЧАСНИХ БЕЗПЕКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Анотація. Розглядається поняття «стійкість», яке за останнє десятиліття набуло концептуальних ознак в теорії та ствердилось в практиці національної безпеки провідних країн світу. Досліджується застосування даного поняття, по-перше, як політичної установки щодо забезпечення захищеності певних об'єктів безпеки, яка задекларована як ціль безпекової політики в стратегічних документах, по-друге, як властивість цих об'єктів, що має бути сформована задля зменшення наслідків безпекових криз, по-третє, як цільова установка у формуванні властивостей об'єктів безпеки шляхом розподілу зобов'язань між суб'єктами забезпечення безпеки.

Ключові слова: національна безпека, стійкість, безпекове партнерство, критична інфраструктура

Постановка проблеми у загальному вигляді. Кардинальні зміни, що вже відбулися, і ті, що продовжують стрімко відбуватися у системах глобальної та регіональної безпеки протягом останньої чверті століття, спричинили підвищений

інтерес до досліджень в галузі національної безпеки. За цей період міждисциплінарні за своєю суттю безпекові дослідження збагатилися новими концепціями, такими як «безпека людини» (англ., human security), «м'які загрози» (англ., soft threats), «м'яка сила» (англ., soft power), відбулося і ствердилось розширення поняття «безпеки», переосмислення її значущості у всіх сферах людської діяльності [1]. Ці тенденції в розвитку безпекових досліджень знайшли своє відображення в роботах таких відомих вітчизняних теоретиків і практиків сфери національної безпеки як В. П. Горбулін, С. І. Пирожков, О. С. Бодрук, А. Б. Качинський, О. В. Литвиненко, О. М. Гончаренко, Б. О. Парахонський. Ґрунтовним дослідженням безпекових питань в окремих сферах (зовнішньополітична, економічна, інформаційна, екологічна, тощо) були присвячені роботи Г. М. Перепелиці, О. С. Власюка, М. А. Ожевана, Д. В. Дубова, М. М. Розумного, А. І. Сухорукова, Д. К. Прейгера, Я. А. Жаліла, В. М. Гейця, Г. П. Ситника та ін.

Об'єктом даного дослідження є поняття «стійкість», яке є відносно новим в безпекових дослідженнях, але протягом останнього десятиліття набуло поширення в спеціалізованій науковій літературі. Так, про експоненційне зростання частоти використання цього поняття свідчить аналіз науково-метричної бази даних Web of Science [2, с. 5]. Інтерес до даного напрямку політологічних досліджень очевидно пов'язаний із високим прикладним значенням поняття «стійкість» для практики здійснення безпекової політики в умовах виникнення кризових ситуацій різного характеру.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття «стійкість» використовується для означення певної властивості окремих індивідів, суспільства, організацій, інфраструктур, міст та природних екосистем. Наприклад, термінологічний глосарій, опублікований ООН, визначає «стійкість» як здатність систем, громад та суспільства абсорбувати зовнішні впливи та швидко відновлювати характеристики (базову структуру та функції), так і адаптивні можливості, гнучкість системи в умовах значних трансформацій, впливів зовнішнього середовища [3, с. 24]. Цю властивість пов'язують із здатністю ефективно зменшувати як масштаб, так і тривалість негативних наслідків, відновлювати функції у об'єктах, що наближені до тих, які були перед кризою. Стийкість громади щодо потенційно небезпечних подій визначається наявністю в громаді необхідних ресурсів і її здатністю до самоорганізації перед настанням такої події і під час неї.

В звіті Організації економічного співробітництва і розвитку дається таке визначення: «стійкість означає, що держави можуть краще протистояти екологічним, політичним, економічним та соціальним потрясінням і стресам» [4, с. 3]. І хоча в фокусі даного документу переважно знаходиться спроможність країн, що розвиваються, до протистояння названим потрясінням, таке розуміння можна поширити і на розвинені країни світу.

Переважає більшість дослідників визначають «стійкість» як новий напрям в безпекових дослідженнях. Наприклад, *Джером Каган* розглядає поняття «стійкість» в контексті розбудови політики внутрішньої безпеки в Сполучених Штатах після терористичних актів, скоєних в вересні 2001 року [5]. Проте існують і такі роботи, де витоки цього напрямку бачать в цивільній обороні, а його появу датують ще серединою минулого століття [6].

Слід також відмітити, що терміни «стійкість» (англ., *resilience*) та «стійкий» (англ., *resilient*) ствердилися та мають певні понятійні ознаки в англомовних країнах, і в такому розумінні перенесені в міжнародні документи. Водночас в інших країнах можуть застосовуватися терміни, які мають схожий, але не тотожний зміст при перекладі. Наприклад, в Стратегії національної безпеки Польщі (див. [7 п. 64, с. 27; п. 112, с. 44; п. 129, с. 49; п. 132, с. 50]) використовується термін, що може бути перекладений і як «спротив» (в оригіналі польською мовою – *odporność*). Взагалі, як відмічають *Тімоті Пріор* та *Йонас Хагман* (Центр безпекових досліджень, Цюріх,

Швейцарія), різноманіття смислу поняття «стійкість» призводить до проблеми його уточнення для тих, хто формує державну політику [8, с. 282].

Метою даної статті є визначення концептуальної значущості поняття «стійкість», його практичної застосовності для побудови безпекової політики сучасної держави, а також окреслення кола безпекових проблем, в яких доцільно впроваджувати це поняття.

Виклад основного матеріалу. Потрібно відмітити, що «стійкість» може використовуватися в практиці здійснення безпекової політики сучасної держави в декількох формах: як політична установка щодо забезпечення захищеності певних об'єктів безпеки (декларація сформованої цілі безпекової політики), як описова характеристика цих об'єктів (при формуванні певних властивостей об'єктів безпеки задля «правильної поведінки» по відношенню до загроз), як цільова установка при формуванні властивостей об'єктів безпеки (аргументація для розподілу зобов'язань між суб'єктами забезпечення безпеки). Без сумніву, перше із зазначеного представлене в стратегічних документах, що визначають політику в сфері національної безпеки.

Поняття «стійкість» поступово набуває практичної реалізації, відображається в нормативно-правових актах та стратегічних документах в сфері національної безпеки розвинених країн світу. Можна відмітити, що лідером із запровадження поняття «стійкість» та його практичної реалізації як безпекової концепції є Сполучені Штати, де воно активно впроваджується в рамках забезпечення внутрішньої безпеки [5]. Так, *Сабіна Селчоу* (Лондонська школа економіки, Велика Британія), проаналізувавши Стратегію національної безпеки Сполучених Штатів (в редакції 2010 року), виявила, що окрім безпосереднього використання терміну «стійкість» в цьому документі де-факто закладені понятійні моменти, які пов'язані з даним терміном [9]. Аналіз останньої Стратегії національної безпеки США (2015 рік) показує, що термін «стійкість» (всього 13 випадків згадування) використовується в контексті [10]: зміцнення національної безпеки («підвищення стійкості Батьківщини») та національної економіки (в поєднанні з прикметниками «динамічна [у розвитку]» та «диверсифікована»), дотримання послідовного політичного курсу країни (з ув'язкою «до [американських] цінностей»), здатності реагувати на надзвичайні ситуації (згадуються терористичні акти), захисту критичної інфраструктури («зменшити вразливості та підвищити стійкість»), протидії глобальним викликам (зокрема, змінам клімату). *Джером Каган* відмічає, що нині поняття «стійкість» щільно увійшло у порядок денний безпекової політики в Сполучених Штатах, на ньому періодично фокусується увага у виступах політичного керівництва, Конгресом проголошуються «місяці стійкості», дане поняття систематично використовується в стратегічних документах і т.п. [5].

Ще одним прикладом практичного застосування та впровадження терміну «стійкість» в безпекову політику є його використання в останній редакції Стратегії національної безпеки Великої Британії. Так, в розділі «Наше бачення» (п. 1.13) цього документу зазначається: «ми будемо зміцнювати нашу внутрішню стійкість», щоб протистояти «глобальним викликам, які все більше впливають на людей, громади і бізнес» [11, с. 9]. Отже йдеться про «стійкість» країни, оскільки словосполучення «внутрішня стійкість» (в оригіналі – англ. *domestic resilience*) може бути замінено «стійкість Батьківщини». Більш того, поняття «стійкість» в цьому документі використовується при визначенні мети державної політики в сфері національної безпеки. Так, в розділі «Наш підхід» (п. 1.8) вказується: «ми будуватимемо нашу оборону, стійкість і партнерство в країні».

Таким чином, можна говорити, що «стійкість» є багатограним поняттям, яке використовується для опису властивостей як суб'єктів, так і об'єктів забезпечення безпеки. Зауважує на цьому і *Джонатан Джозеф* (Університет міста Шеффілд, Велика Британія), який розглядає «стійкість» як неоліберальну форму державного

управління, в якій наголос робиться на здатності суспільства адаптуватися до загроз, що поєднує її з неоліберальним підходом до мобілізації соціальних агентів [12]. Зокрема, можна говорити про «стійкість країни» в широкому розумінні, що проявляється у спроможності її інституцій, таких як громадянське суспільство та національна економіка, певним чином «поводитися» в умовах впливу безпекових викликів. Тут слід взяти до уваги те, що різноманітні безпекові кризи (фінансово-економічна, соціально-міграційна, політико-ідеологічна та навіть воєнно-політична) виникають періодично. За останнє десятиліття ми ставали свідками таких криз, які охоплювали цілі регіони, і навіть найбільш розвинені країни світу не в змозі їх уникнути. Саме наявність загроз, яких неможливо запобігти, спричиняє потребу у формуванні нового підходу (формування «стійкості»), що в свою чергу має бути імплементований в державну безпекову політику.

Слід сказати, що в Стратегії національної безпеки України термін «стійкість» зустрічається одноразово в пункті 4.9, де з-поміж шляхів забезпечення економічної безпеки названо: «підвищення стійкості національної економіки до негативних зовнішніх впливів» [13]. Проте це скоріше випадковість, ніж цілеспрямоване застосування терміну із певним змістовним навантаженням.

«Стойкість» можна розглядати як суспільно-культурний феномен, який полягає у спроможності суспільства досягати та в надзвичайних ситуаціях демонструвати високий рівень культури безпеки. Наприклад, британські дослідники відмічають, що після терактів в м. Бостон (квітень 2003 року) американські ЗМІ підкреслювали такі риси громадян: «вони були сміливі, швидко орієнтувалися, показували приклад щирого товариства, водночас залишалися спокійними та слідували інструкціям представників правоохоронних органів» [14, с. 221]. Науковці роблять висновок про те, що «стійкість» утворює таке масове сприйняття та поведіння в умовах надзвичайних безпекових подій, яке зменшує політичні виклики для влади.

Проте суспільство само не набуває таких характеристик, вони повинні бути культивовані. Така теза сформульована як принцип «побудови стійкості», проголошений в Стратегії протидії тероризму Канади. Він пояснюється таким чином: «побудова такого суспільства, в якому люди та громади здатні витримувати вплив екстремістської ідеології, готові кинути виклик тим, хто підтримує [таку ідеологію]» [15, с. 11]. В даному випадку йдеться про формування в суспільстві несприйняття та навіть відторгнення терористичної та екстремістської ідеології, створення «імунітету» до радикальних та екстремістських дій. Більш того, даний документ вказує на зв'язок між властивістю суспільства та властивістю держави: «стійка Канада є такою, що здатна зменшити вплив терористичної атаки, забезпечити швидке відновлення нормального життя [в разі вчинення атаки]» [15, с. 11]. Таким чином, на практиці «[стійкість] заохочує ідею активної громадянської позиції, в результаті чого люди, не спираючись на державу, беруть на себе відповідальність за своє власне соціально-економічне благополуччя» [12, с. 42].

Розуміння стійкості суспільства стає край актуальним в умовах безпекових викликів, яким нині протистоїть Україна. Можна вважати, що утворення різних форм громадянської самоорганізації в умовах воєнно-політичної кризи останніми роками є проявами стійкості українського суспільства. Справді, не можна заперечити тезу фахівців НІСД, що «найбільш помітними формами громадської самоорганізації безпекового спрямування на сьогодні є добровільний та волонтерський рухи» [16, с. 10]. Без сумніву, їх політичне значення є високим, водночас, потрібно враховувати слабкість інституціональних основ залучення таких громадських організацій до безпекової політики. Тут можна звернутися до практики багатьох європейських країн, в яких добровільні та волонтерські організації мають свою роль у здійсненні функцій забезпечення безпеки, що зафіксована в законодавстві та задекларована в стратегічних документах. Хорошим прикладом, що ілюструє формування стосунків між державою, бізнесом та суспільством, є Стратегія забезпечення

життєво-важливих для суспільства функцій, ухвалена урядом Фінляндії в 2006 р., в якій виокремлюються обов'язки неурядових організацій, зокрема волонтерських організацій, щодо подолання кризових ситуацій різного характеру [17, с. 8].

Концепція стійкості передбачає активне залучення всіх заінтересованих сторін. Для практики забезпечення національної безпеки це означає, що поняття «*стійкість*» стає способом представлення певних стосунків між державою, суспільством та бізнесом (безпекового партнерства). Суспільство і окремі індивіди, як об'єкт безпеки щодо різноманітних загроз (тероризм, природні лиха, кіберзлочинність, пандемії тощо), починають відігравати активну роль (стають суб'єктом забезпечення безпеки). Таким чином «основне припущення» полягає в тому, що безпека суб'єкта залежить не тільки від характеру й рівня загрози та його уразливості до загрози, а і від властивостей самого суб'єкта – його «стійкості» до подій [2, с. 4]. Джеймс Брассет та Нік Воган-Уільямс (Університет міста Уорвік, Велика Британія) відмічають те, що «стійкість» стає поняттям, що пов'язане із широким колом завдань державної політики в сфері цивільного захисту в рамках управління ризиками через врахування невизначеностей при плануванні, попередженні та формуванні уявлення про екстремальні (надзвичайні) події [18]. Вони звертають увагу на застосування терміну «стійкість» в сферах захисту критичної інфраструктури та забезпечення готовності до гуманітарних надзвичайних ситуацій.

Потрібно відмітити, що формування «стійкості» до безпекових загроз сьогодення, як компонент державної політики в сфері національної безпеки, пов'язане із встановленням (переглядом) розподілу прав та обов'язків щодо здійснення певних функцій забезпечення безпеки між всіма заінтересованими акторами. Так, Флоріан Рос та Тімоті Пріор (Центр безпекових досліджень, Цюрих, Швейцарія) відмічають, що нині «політичний заклик до спільної відповідальності [щодо здійснення завдань цивільного захисту] виходить далеко за рамки надання інформації та очікування [від населення] відповідних дій. Така політика розміщує громадянина прямо в середину процесів цивільного захисту, спираючись на нього як на основний елемент системи» [6, с. 107].

Для вітчизняної політології поняття «стійкість» залишається незвичним, і чи не єдиною на сьогодні аналітичною працею, в якій це поняття вводиться в розгляд і пов'язується із забезпеченням національної безпеки, є Зелена книга з питань захисту критичної інфраструктури в Україні [19]. Потрібно відмітити, що стійкість проявляється в захисті критичної інфраструктури в двох аспектах. Перший стосується безпекового партнерства, або спільної відповідальності (англ., *shared responsibility*), що означає підвищені вимоги до всіх стейкхолдерів (суспільства, бізнесу та держави), і тут говорять про «стійкість суспільства» до кризових ситуацій та стійкість суб'єктів господарювання (англ., *business continuity*). Другий – технологічного (інженерного) розуміння функціонування мереж та систем, що становлять критичну інфраструктуру, пов'язується із здатністю безперервно надавати товари та послуги, життєво необхідні для суспільства та економіки, швидко відновлювати ці функції в разі виникнення аварій та збоїв.

Слід також відмітити двоякість поняття «стійкість» як цільової установки (може оцінюватися, вимірюватися) та як властивості (є характеристикою системи). Так, Дженіфер Коул (Королівський інститут об'єднаних служб з досліджень оборони та безпеки, Велика Британія) відмічає, що поняття стійкості стає цільовим при аналізі та управлінні ризиками, пов'язаними із техногенними аваріями та природними лихами [20]. Стійкість виступає як цільова установка – мета, яку потрібно досягти шляхом створення певних умов, нормативно встановлених, відображених на культурному рівні сприйняття загроз, утворення «правильної» поведінки (відношення до загроз). Водночас формування «стійкості» здійснюється, виходячи з розуміння навколишнього для системи (об'єкту) середовища як такого, що має принципові невизначеності щодо характеру та форм загроз, часу їх виникнення та масштабів.

Більш того формування стійкості припускає неминучість настання надзвичайних подій, якими загрози реалізуються. *Джонатан Джозеф* відмічає, що «стійкість сприяє росту самосвідомості через побудову картини невідконтрольного [людини] світу», використовуючи аргумент: «навіть якщо ми не можемо змінити світ, ми можемо вижити, знаючи як адаптуватися» [12, с. 43].

На цю особливість поняття «стійкість» зауважують і канадські експерти (Центр досліджень з питань ризику, м. Монреаль), які вивчали організаційні системи. Вони відмічають, що в «системі» допускаються «збурення» та «відмови», які необхідно заздалегідь визначити і встановити допустимі рівні наслідків [21, с. 13]. Таким чином, особливістю підходу є припущення про неминучість настання небажаних надзвичайних подій (таких як стихійні лиха, техногенні аварії, терористичні акти), і, відповідно, необхідність формування у «системі» властивостей, що дозволять витримати подібні ситуації.

Висновок і перспективи подальших досліджень. Нині поняття «стійкість» переживає десятиліття поширення в науковій літературі, присвяченій питанням забезпечення національної безпеки. З одного боку, це поняття увійшло в практику безпекової політики провідних країн світу, «стійкість» задекларована в стратегічних документах, що утворює предмет емпіричного дослідження, з іншого – «стійкість» можна розглядати як концепт сучасної теорії національної безпеки, що має прикладне значення для формування політики держави в умовах нинішнього безпекового середовища. Можна побачити, що в понятті «стійкість» відображені ті ж самі перетворення, які характерні для безпекових досліджень останньої чверті століття, тобто так зване «розширене розуміння безпеки» (щодо участі всіх заінтересованих сторін, недержавних акторів, впливу широкого спектру невоєнних загроз, діяльності міжнародних організацій тощо).

Поняття «стійкість» має важливе значення для розуміння практики здійснення державної політики в сфері національної безпеки провідними країнами світу. Аналіз стратегічних документів в сфері національної безпеки таких країн як Сполучені Штати та Велика Британія показує, що поняття «стійкість» пов'язане з низкою об'єктів безпеки і пов'язується в основному із «стійкістю Батьківщини», національної економіки, суспільства, критичної інфраструктури.

В сучасних безпекових дослідженнях (теорії національної безпеки) поняття «стійкість» перетворюється на складний багатогранний концепт, який в якості основоположного принципу визначає вирішальну роль самих об'єктів безпеки (в першу чергу суспільства та бізнесу, а не держави), що таким чином одночасно стають і ключовими суб'єктами забезпечення безпеки. Тобто, на практиці «стійкість» досягається шляхом формування безпекового партнерства (особливої форми стосунків) між державою, суспільством та бізнесом з найбільш важливих питань для забезпечення національної безпеки (як, наприклад, щодо захисту критичної інфраструктури чи боротьби із тероризмом).

Формування «стійкості» суспільства нині є задачею державної політики, яка реалізується як свідомо та обізнана діяльність політичного керівництва провідних країн світу, спрямована на створення умов, за яких суспільство зможе протистояти різноманітним кризовим ситуаціям і відновлюватися після них з меншими втратами. Наявність «стійкого суспільства» зменшує політичні ризики для країни, перерозподіляє тягар відповідальності за соціально-економічні наслідки кризових ситуацій з держави на бізнес та населення.

Для політичної практики в Україні поняття «стійкість» (може із іншим найменуванням) має знайти своє прикладне впровадження з огляду на складну безпекову ситуацію, пов'язану з анексією АР Крим та інспірованою ззовні воєнно-політичною кризою на Донбасі

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. The Routledge Handbook of Security Studies / Edt. Dunn Cavelty M., Mauer V. – Routledge, 2010. – 487 p.

2. Dunn Cavelty M. Resilience and (in)security: Practices, subjects, temporalities / M. Dunn Cavelty, M. Kaufmann, K. Soby Kristensen // *Security Dialogue*. – 2015. – Vol. 46. – P. 3 – 14.
3. Terminology on Disaster Risk Reduction. – Geneva: UNISDR, 2009. – 30 p.
4. Guidelines for resilience systems analysis. – Paris: OECD, 2014. – 47 p.
5. Kahan J. H. Resilience Redux: Buzzword or Basis for Homeland Security [Electronic resource] / J. H. Kahan // *Homeland Security Affairs*. – 2015. – Vol. 11. – Access mode: www.hsaj.org/articles/1308 (Accessed 20 July 2015)
6. Prior T. The boundaries of building societal resilience: responsabilization and Swiss Civil defense in the Cold War / T. Prior, F. Roth // *Behemoth - A Journal on Civilisation*. – 2014. – Vol. 7 (2). – P. 103 – 123.
7. Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej [Electronic resource]. – Access mode: www.bbn.gov.pl/ftp/SBN RP.pdf (Accessed 20 July 2015)
8. Prior T. Measuring resilience: methodological and political challenges of a trend security concept / T. Prior, J. Hagmann // *J. Risk Research*. – 2014. – Vol. 17, No. 3. – p. 281–298.
9. Selchow S. Resilience and resilient in Obama's National Security Strategy 2010: Enter two 'political keywords' / S. Selchow // *Politics*. – 2016. – Vol. 36, No. 1. – P. 1-16.
10. National Security Strategy [Electronic resource]. – White House, February 2015. – Access mode: www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/ (Accessed 20 July 2015)
11. National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review 2015: A Secure and Prosperous United Kingdom [Electronic resource]. – Access mode: www.gov.uk/ (Accessed 20 July 2015)
12. Joseph J. Resilience as embedded neoliberalism: a governmentality approach / J. Joseph // *Resilience: Int. Policies, Practices & Discourses*. – 2013. – Vol. 1(1). – P. 38-52.
13. Указ Президента України від 26.04.2015р. №287/2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 06.05.2015р. «Про Стратегію національної безпеки України» [Електронний ресурс]. – Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення 20.07.2015) – Назва з екрана.
14. Brassett J. Introduction: An Agenda for Resilience Research in Politics and International Relations / J. Brassett, S. Croft, N. Vaughan-Williams // *Politics*. – 2013. – Vol. 33, No. 4. – P. 221-228.
15. Canada's Counter-Terrorism Strategy: Building Resilience Against Terrorism [Electronic resource]. – Access mode: www.publicsafety.gc.ca/ (Accessed 20 July 2015)
16. Розвиток громадянського суспільства в Україні: аналіт. доп. / В.М.Яблонський, П.Ф.Вознюк, Д.М.Горелов [та ін.]; за ред. О.А.Корнієвського, М.М. Розумного. – К. : НІСД, 2015. – 60 с.
17. Government Resolution on the Strategy for Securing the Functions Vital to Society [Electronic resource]. – Access mode: www.defmin.fi/files/858/06_12_12_YETTS_in_english.pdf (Accessed 20 July 2015)
18. Brassett J., Vaughan-Williams N. Security and the performative politics of resilience: Critical infrastructure protection and humanitarian emergency preparedness / J. Brassett, N. Vaughan-Williams // *Security Dialogue*. – 2015. – Vol. 46. – No. 1. – P. 32–50.
19. Зелена Книга з питань захисту критичної інфраструктури в Україні: Аналітична доповідь [Електронний ресурс]. – НІСД, 2015. – Режим доступу: www.niss.gov.ua (дата звернення 20.07.2015) – Назва з екрана.
20. Cole J. Securing Our Future: Resilience in the Twenty-First Century // *The RUSI Journal*. – 2010. – Vol. 155, No. 2. – P. 46 - 51.
21. Organizational Resilience – Concepts and Evaluation Method / Robert B. et al. – Presses internationales Polytechnique, 2010. – 46 p.

REFERENCES:

1. The Routledge Handbook of Security Studies / Edt. Dunn Cavelty M., Mauer V. – Routledge, 2010. – 487 p.
2. Dunn Cavelty M., Kaufmann M., Soby Kristensen K. Resilience and (in)security: Practices, subjects, temporalities // *Security Dialogue*. – 2015. – Vol. 46. – P. 3 – 14.
3. Terminology on Disaster Risk Reduction. – Geneva: UNISDR, 2009. – 30 p.
4. Guidelines for resilience systems analysis. – Paris: OECD, 2014. – 47 p.
5. Kahan J. H. Resilience Redux: Buzzword or Basis for Homeland Security [Electronic resource] / Homeland Security Affairs. – 2015. – Vol. 11. – Access mode: www.hsaj.org/articles/1308
6. Prior T., Roth F. The boundaries of building societal resilience: responsabilization and

Swiss Civil defense in the Cold War // Behemoth – A Journal on Civilisation. – 2014. – Vol.7 (2). – P. 103 – 123.

7. Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej [Electronic resource]. – Access mode: www.bbn.gov.pl/ftp/SBN RP.pdf

8. Prior T., Hagmann J. Measuring resilience: methodological and political challenges of a trend security concept // J. Risk Research. – 2014. – Vol. 17, No. 3. – p. 281–298.

9. Selchow S. Resilience and resilient in Obama's National Security Strategy 2010: Enter two 'political keywords' // Politics. – 2016. – Vol. 36, No. 1. – P. 1-16.

10. National Security Strategy [Electronic resource]. – White House, February 2015. – Access mode: www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/

11. National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review 2015: A Secure and Prosperous United Kingdom [Electronic resource]. – Access mode: www.gov.uk/

12. Joseph J. Resilience as embedded neoliberalism: a governmentality approach // Resilience: Int. Policies, Practices & Discourses. – 2013. – Vol.1(1). – P. 38-52.

13. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26.04.2015r. #287/2015 «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 06.05.2015r. «Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy» (Order of the President of Ukraine 26.04.2015r. №287 / 2015 'On the decision of the National Security and Defense of Ukraine from 06.05.2015r. 'On National Security Strategy of Ukraine') [Electronic resource]. – Zakonodavstvo Ukrainy. – Access mode: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>

14. Brassett J., Croft S., Vaughan-Williams N. Introduction: An Agenda for Resilience Research in Politics and International Relations // Politics. – 2013. – Vol. 33, No. 4. – P. 221-228.

15. Canada's Counter-Terrorism Strategy: Building Resilience Against Terrorism [Electronic resource]. – Access mode: www.publicsafety.gc.ca/

16. Rozvytok hromadianskoho suspilstva v Ukraini: analit. dop. (Civil society development in Ukraine analyte. ext.) / V.M.Yablonskyi, P.F.Vozniuk, D.M.Horielov [ta in.]; za red. O.A.Korniiievskoho, M.M. Rozumnoho. – K. : NISD, 2015. – 60 s.

17. Government Resolution on the Strategy for Securing the Functions Vital to Society [Electronic resource]. – Access mode: www.defmin.fi/files/858/06_12_12_YETTS_in_english.pdf

18. Brassett J., Vaughan-Williams N. Security and the performative politics of resilience: Critical infrastructure protection and humanitarian emergency preparedness // Security Dialogue. – 2015. – Vol.46. – No.1. – P. 32–50.

19. Zelena Knyha z pytan zakhystu krytychnoi infrastruktury v Ukraini: Analitychna dopovid (Green Paper on the protection of critical infrastructure in Ukraine: Analytical Report) [Electronic resource]. – NISD, 2015. – Access mode: www.niss.gov.ua

20. Cole J. Securing Our Future: Resilience in the Twenty-First Century // The RUSI Journal. – 2010. – Vol. 155, No. 2. – P. 46 - 51.

21. Organizational Resilience – Concepts and Evaluation Method / Robert B. et al. – Presses internationales Polytechnique, 2010. – 46 p.

Бирюков Д. С., кандидат технических наук, главный консультант отдела энергетической и техногенной безопасности, Национальный институт стратегических исследований (Киев, Украина), E-mail: dmytro.biriukov@niss.gov.ua

Понятие «устойчивость» в современных исследованиях безопасности

Аннотация. Рассматривается понятие «устойчивость», которое за последнее десятилетие приобрело концептуальные признаки в теории и утвердилось в практике национальной безопасности ведущих стран мира. Исследуется применение данного понятия, во-первых, как политической установки по обеспечению защищенности определенных объектов безопасности, которая задекларирована как цель политики безопасности в стратегических документах, во-вторых, как свойство этих объектов, которое должно быть сформировано для уменьшения последствий кризисов безопасности, в-третьих, как целевая установка в формировании свойств объектов безопасности путем распределения обязательств между субъектами обеспечения безопасности.

Ключевые слова: национальная безопасность, устойчивость, партнерство безопасности, критическая инфраструктура/

Biriukov D. S., cand. tech. sciences, chief consultant at Energy and Technological Security

Department, National Institute for Strategic Studies (Kiev, Ukraine), E-mail: dmytro.biriukov@niss.gov.ua

Concept «stability» of modern researches of a security

Abstract. *The concept of 'sustainability', which over the past decade has become the conceptual signs in theory and in practice, confirmed the national security of the leading countries of the world. We investigate the application of this concept in the first place, as a political setup to ensure the protection of the safety of certain objects, which is declared as the goal of security policy in the strategic documents, secondly, as a property of the object to be formed in order to reduce the effects of the security crisis in the third, as the target setting in the formation of the security properties of an object by allocating obligations between subjects of security.*

Key words: *national security, stability, partnership of security, critical infrastructure*

УДК 32.1

Лещенко О. Я.

заступник директора Департаменту
організації заходів цивільного захисту,
Державна служба України з надзвичайних ситуацій,
аспірант Національного інституту стратегічних досліджень
(Київ, Україна), E-mail: leo@mns.gov.ua

ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ В ЗОНАХ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНОГО КОНФЛІКТУ: ДОСВІД УКРАЇНИ В УМО- ВАХ «ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ»

Анотація. *Розглядаються питання організації та забезпечення цивільного захисту в зонах воєнно-політичного конфлікту в контексті здійснення безпекової політики держави. Досліджено низку проблемних питань, що впливають на ефективність забезпечення цивільного захисту в умовах «гібридної війни».*

Вони охарактеризовані як «вакууми» щодо інституціональних основ, відповідальності, стратегічного бачення, неминучості покарання.

Ключові слова: *національна безпека, цивільний захист, «гібридна війна», воєнно-політичний конфлікт, надзвичайні ситуації*

Постановка проблеми. Забезпечення нашою державою належного рівня безпеки громадян в умовах загроз та виникнення надзвичайних ситуацій, а також під час терористичних актів та ведення воєнних дій, стає все більш складним завданням. Складність цього завдання обумовлена низкою взаємопов'язаних факторів, як-то обмеженість фінансових та матеріальних ресурсів, стрімкий розвиток технологій, поглиблення глобалізаційних процесів, підвищення вимог міжнародного співтовариства щодо захисту прав і свобод людини. Також мають місце тенденції до зростання ризиків природних, техногенних та соціально-політичних загроз, з якими потенційно може зіткнутися суспільство та кожна окрема людина в своєму щоденному житті.

Гібридний характер сучасних воєнно-політичних конфліктів, мало відчутні зв'язки між елементами технології їх ескалації і реалізації, зумовлюють необхідність їх детального вивчення та вжиття ефективних змін у структурах і способах застосування систем забезпечення національної та регіональної безпеки. Безумовно, небезпечний характер сучасних воєнно-політичних конфліктів потребує більш глибокого вивчення стосовно їх впливу на способи та механізми забезпечення захисту цивільного населення, а готовність державних інституцій до діяльності у цих умовах залишається актуальною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття «гібридна війна» сформулювалося в працях американських воєнних аналітиків та керівників структур воєнного управління. Добре відомими нині є роботи Ф. Хоффмана, Т. Губера, Б. Неметта, Дж. МакКуена, Дж. Ласіка [1, с. 8–13], в яких досліджується такий сучас-

ний спосіб ведення воєнних кампаній, їх інформаційні, економічні, дипломатичні складники та їх зв'язок із досягненням кінцевих політичних цілей. Останнім часом «гібридна війна» стала об'єктом прискіпливого дослідження вітчизняних фахівців з національної безпеки. Можна виділити серію статей, присвячених цьому питанню, відомого вітчизняного науковця В. П. Горбуліна [2] та монографію «Крим і Донбас: ціна повернення», підготовлену авторським колективом НІСД [3]. Окремі аспекти «гібридної війни» вивчали Є. М. Магда (визначення основних компонентів [4]), С. Г. Брехаря (роль фінансово-промислових груп [5]), О. О. Гойман (інформування та пропаганда [6]), Ю. В. Климчук (питання міжнародного права [7]).

Треба відмітити, що в умовах протистояння в «гібридній війні» зростає значення такої безпекової функції сучасної держави як цивільний захист. Більш того, деякі аспекти здійснення цієї функції набувають політичного значення. Проте досі такі питання здійснення цивільного захисту, його впливу на перебіг соціально-політичних процесів в Україні залишаються недостатньо дослідженими, а вітчизняні науковці зосереджуються в основному на питаннях правового та організаційного аспектів діяльності вітчизняної системи цивільного захисту. Такі питання розглядали в своїх роботах О. І. Іжак та А. І. Шевцов [8], С. О. Андреев [9], В. Ф. Гречанінов та В. В. Бегун [10], А. І. Любінський [11].

Що стосується проблематики забезпечення цивільного захисту в умовах «гібридної війни» як форми воєнно-політичного конфлікту, то вона практично не висвітлена науковцями. Відповідно, не розробленими залишаються задачі політологічного дослідження цивільного захисту як безпекової функції сучасної держави в умовах протистояння в «гібридній війні».

Метою даної статті є дослідження питань організації та забезпечення цивільного захисту в зонах воєнно-політичного конфлікту (на прикладах антитерористичній операції у Донецькій та Луганській областях), визначення та аналіз ключових проблемних питань для державної політики, що пов'язані із здійсненням такої безпекової функції в умовах «гібридної війни».

Виклад основного матеріалу. Відповідно до чинного законодавства цивільний захист є функцією держави у сфері національної безпеки, що полягає у забезпеченні захисту населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, а також в особливий період. Він охоплює широкий спектр проблем, пов'язаних із попередженням, реагуванням та подоланням наслідків надзвичайних ситуацій, а також захисту населення держави від наслідків ведення воєнних дій [8–11].

Протягом 2003–2007 років під впливом політичних змін, що відбулись на міжнародній арені та орієнтації України на європейський вектор розвитку, відбулась демілітаризація вітчизняної системи цивільного захисту. В результаті проведеної реорганізації була утворена нова структура, яка об'єднала сили і засоби демілітаризованих військ цивільної оборони і формувань пожежної охорони в єдину невійськову структуру [8].

Анексія Російською Федерацією Криму, її втручання у внутрішні справи України, зокрема шляхом військової підтримки радикально налаштованих рухів та окремих груп населення на території Луганської та Донецької областей, активізації розвідувально-диверсійної діяльності проти нашої держави, посилення економічного та інформаційно-психологічного тиску на Україну з метою дестабілізації соціально-політичної обстановки (іншими словами - ведення «гібридної війни»), – усе це актуалізувало питання забезпечення державою захисту цивільного населення. Так, цивільний захист був визначений як окрема сфера національної безпеки, органи та сили цивільного захисту - окремими суб'єктами забезпечення національної безпеки, а до пріоритетів національних інтересів України було віднесено забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов

життєдіяльності громадян і суспільства.

Розглянемо далі низку проблемних питань, що впливають на ефективність забезпечення цивільного захисту в умовах «гібридної війни». Через те, що ці питання пов'язані із певними недоліками здійснення державної політики, вони охарактеризовані як «вакууми», що має підкреслити загрозу заповнення таких «вакуумів» у хибний спосіб.

Першим нами визначений «вакуум інституціональності». Потрібно зазначити, що вітчизняне законодавство врегульовує питання організації діяльності системи цивільного захисту в умовах особливого періоду, але не передбачає специфіки реалізації завдань цивільного захисту в умовах виникнення та розвитку воєнно-політичного конфлікту, які ми спостерігаємо в формі «гібридної війни». Підготовка державної системи цивільного захисту до функціонування в умовах ведення воєнних дій в основному здійснювалась із врахуванням досвіду реалізації заходів щодо захисту населення під час Другої світової війни, часів «холодної війни» та в умовах воєнно-політичних конфліктів кінця ХХ століття.

Зміна форм та методів ведення воєнних дій в умовах «гібридної війни» вимагала невідкладних та нестандартних дій керівництва держави у питаннях забезпечення цивільного захисту. Проте кардинальних змін не відбулося, а підвищення ефективності координації та управління цивільним захистом очікувалося досягти шляхом переведення у січні 2015 р. єдиної державної системи цивільного захисту в режим надзвичайної ситуації на території Донецької та Луганської областей, а в інших регіонах України - режим підвищеної готовності. Також Уряд надав дозвіл на проведення позапланових перевірок щодо дотримання вимог законодавства у сфері цивільного захисту. Як зазначав, на той час Прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк на брифінгу 26 січня 2015 р. «...попередні перевірки виявили, на превеликий жаль, що половина цих об'єктів не готові до прийняття людей, серед причин в основному називається брак коштів...» [12]. Таким чином потрібно констатувати, що на момент виникнення воєнно-політичного конфлікту на сході України, споруди та об'єкти цивільного захисту не в повній мірі були готові до використання за призначенням, повністю ця проблема не вирішено до сих пір.

На початку 2015 р Урядом було переглянуто положення та склад Державної комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій, яка є основним органом міжвідомчої координації в умовах загрози чи виникнення надзвичайних ситуацій. Потрібно зазначити, що за весь час існування у державі цієї координаційної структури, її вперше очолив особисто Прем'єр-міністр України, а до її складу включено виключно перших осіб зацікавлених центральних органів виконавчої влади, державних установ та організацій. Це вказує як на політизованість проблеми забезпечення захисту населення та територій від надзвичайних ситуацій, ризики яких значно підвищилися в умовах «гібридної війни», так і знову вказує на «вакуум інституціональності», оскільки формою діяльності комісії були засідання, частота яких поступово згасла.

Керівництвом держави для ліквідації дій сепаратистсько налаштованих рухів та окремих груп населення на території Луганської і Донецької областей та протидії втручання Російської Федерації у внутрішні справи України запроваджено проведення масштабної антитерористичної операції на території деяких районах цих областей України. Відповідно ДСНС України, як суб'єктом боротьби з тероризмом, було реалізовано ряд заходів щодо участі у проведенні цієї антитерористичної операції. З метою підвищення рівня готовності до реагування на можливі надзвичайні ситуації з урахуванням військово-політичної ситуації на сході органи управління і підрозділи ДСНС України переведено на посилений варіант несення служби, в апараті служби та її територіальних органах сформовані та функціонують у цілодобовому режимі оперативні групи з числа керівного складу, посилено моніторинг обстановки у зонах відповідальності, забезпечено

постійну готовність пересувних пунктів управління, проведено уточнення планів реагування на можливі надзвичайні ситуації, тощо.

Без сумніву, проведення антитерористичної операції було політичним рішенням керівництва країни, яке дозволило проводити послідовне оновлення інститутів влади в державі, не порушуючи чинного законодавства. Проте здійснення цивільного захисту та участь ДСНС в такій довготривалій масштабній антитерористичній операції ніяк не було заздалегідь прогнозовано та підготовлено.

На нашу думку не слід розглядати «вакуум інституціональності» як суто організаційну проблему, в ньому криється нездатність керівництва держави досягати заявлені політичні цілі.

Другим проблемним питанням виявилась нездатність місцевої влади на територіях проведення АТО здійснювати покладені на неї задачі із цивільного захисту населення. Таким чином, виник «вакуум відповідальності», коли органи влади чи особи, які мають згідно законодавства право приймати рішення, на практиці не діють, і пов'язані повноваження мають бути передані іншим особам. Вкрай важливо, щоб процес такої передачі повноважень відбувся в правовий спосіб.

Потрібно відмітити, що форми ведення «гібридної війни» суттєво вплинули на дії органів управління та сил цивільного захисту (у тому числі формувань ДСНС України), в першу чергу на територіях де відбувались воєнні дії. Необхідно зауважити, що завдання цивільного захисту, які відповідно до законодавства відносяться до повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування (ст. 19 Кодексу цивільного захисту України), на цих територіях під час воєнно-політичного конфлікту практично не реалізовувались. В першу чергу, це пов'язано із фактичною бездіяльністю цих органів місцевої влади, частина представників яких (у тому числі їх керівництво) відкрито або пасивно підтримувало дії сепаратистських груп або перейшло на їх бік.

У результаті дій противника під час «гібридної війни» органи управління цивільного захисту Донецької та Луганської обласних державних адміністрацій були вимушені в екстремому порядку передислокуватись на підконтрольні Україні території. У результаті цього на певний час було порушено систему управління силами та засобами цивільного захисту, знищено значну частину облікових та плануючих документів з питань цивільного захисту, що ускладнило виконання завдань з захисту населення і територій, у тому числі реагування на надзвичайні ситуації, пожежі і події. Також було порушено роботу територіальних систем централізованого оповіщення населення, що унеможливило якісне оповіщення населення Донецької та Луганської областей у повному обсязі. Існуюча система централізованого оповіщення виявила свою неефективність: багато сирен були технічно несправними, або не працювали у зв'язку із перебоєм електропостачання, д्रोнове радіомовлення мало незначне покриття та майже не працювало. Трансляція ефірного телерадіомовлення була практично припинена у зв'язку із руйнуванням передавальних центрів, або їх захоплення сепаратистами.

У цих умовах організаційну та координуючу функцію щодо організації цивільного захисту взяли на себе органи управління та формування ДСНС України. Як зазначив директор департаменту реагування на надзвичайні ситуації ДСНС України Г. Б. Марченко, підрозділи ДСНС України крім їх безпосередніх функцій (гасіння пожеж, рятування людей та надання їм домедичної допомоги, розмінування територій та об'єктів, розбирання завалів і розчищення доріг, тощо) здійснювали оповіщення та психологічну підтримку місцевого населення, організовували гуманітарні коридори для відселення мешканців, забезпечували доставку гуманітарних вантажів та інші завдання [13]. Також, формування ДСНС України брали участь у інженерному дообладнанні визначених територій (спорудженні різноманітних укриттів, траншей, тощо).

Цивільний захист як безпекова функція держави може утворювати за умов не-

належного її здійснення і довготривалі фактори впливу на національну безпеку. Політичні помилки (популістські зловживання, або бездіяльність, нехтування вирішенням проблем) ми охарактеризували як «*вакуум стратегічного мислення*». Так, одним із найскладніших завдань цивільного захисту стала організація вивезення із зон воєнно-політичного конфлікту внутрішньо переміщених осіб та комплексне вирішення питань щодо забезпечення їх першочергових потреб. Доцільно зазначити, що в державі не запроваджувалась обов'язкова евакуація населення з районів збройного конфлікту. Це пов'язано із тим, що по-перше, юридичного статусу воєнного конфлікту антитерористична операція на сході України не має; по-друге, швидкоплинність подій у зоні воєнно-політичного конфлікту позбавляла державну владу можливості реалізувати планові евакуаційні заходи; по-третє, органи місцевої влади, на які законодавством покладено питання організації та проведення евакуаційних заходів, були деморалізовані та не готові до виконання цих функцій. Також потрібно зазначити, що місцеве населення не однозначно реагувало на дії радикально налаштованих рухів та, у своїй більшості, було не готове добровільно полишити зону проведення антитерористичної операції. У цих умовах керівництвом держави було запроваджено інший механізм вирішення питань громадян України, які виявили бажання покинути тимчасово окуповану територію та райони проведення антитерористичної операції, а саме – шляхом утворення Міжвідомчого координаційного штабу з питань щодо соціального забезпечення громадян України, які переміщуються з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції, та його регіональних штабів.

Для того щоб досягнути обсяг соціально-економічної проблеми звернемось до офіційної інформації. Станом на 23 жовтня 2015 року, з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції до інших регіонів України переміщено 973 120 осіб, зокрема з Донецької та Луганської областей – 951 891 особу, з АР Крим і м. Севастополя – 21 229 осіб (поміж яких 162 717 дітей і 476 882 інвалідів та осіб похилого віку). На підконтрольних українській владі територіях Донецької та Луганської областей зареєстровано близько 350 тис. вимушених переселенців, решта виїхала за межі Донбасу [14]. Для України це є найбільший за обсягами після Чорнобильської аварії процес вимушеної внутрішньої міграції населення. Порівнюючи чисельність переселених осіб внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС (160 тис. осіб) із чисельністю тимчасово переміщених осіб в Україні протягом 2014–2015 років (більше 1 505 тис. осіб станом на вересень 2015р.), можливо спрогнозувати величезні віддалені соціально-політичні наслідки цього воєнно-політичного конфлікту [3].

Відмічаючи значний обсяг проведеної роботи необхідно констатувати, що до вирішення проблеми внутрішньо переміщених осіб держава була неготова. Упродовж короткого часу довелося організовувати переміщення цих осіб та налагоджувати їх облік, створювати структури, які мали надавати їм допомогу, розробляти необхідне законодавство. Потрібно також визнати, що у найскладніший період значний тягар опіки над вимушеними переміщеними особами взяло на себе суспільство, волонтерські організації та просто небайдужі люди.

Останнім проблемним питанням політичного характеру, що пов'язане із здійсненням цивільного захисту, і на яке ми звертаємо увагу є питання дій диверсійно-терористичних угруповань. Беручи до уваги необхідність відновлення миру, тиск на Україну «щодо виконання Мінських домовленостей» ми звертаємо увагу на загрозу утворення «*вакууму неминучості покарання*». Тобто ситуації, при якій злочинні дії на Сході країни, їх винуватці, залишаться без належного покарання через необхідність досягнення політичної мети – врегулювання воєнно-політичної кризи.

Потрібно зазначити, що у порушення норм міжнародного гуманітарного права діяльності підрозділів ДСНС України часто перешкоджали незаконні збройні

формування та радикально налаштовані групи. Це проявлялось у недопущенні рятувальників до зон надзвичайних ситуацій (подій), «конфіскації» рятувальної та спеціальної техніки (у більшості броньованої), автотранспорту, різного оснащення, медикаментів та пального. Внаслідок обстрілів, руйнування, перекриття та мінування доріг, затримання та проведення обшуків, мінування, мостів, лісних масивів, особовий склад пожежно-рятувальних підрозділів не завжди мав можливість прибути до місця розташування свого підрозділу для несення служби, виникали ускладнення, а інколи і неможливість ефективного виконання ними завдань за призначенням.

Сепаратистськими формуваннями так званих «ДНР» і «ЛНР» систематично порушуються вимоги Женевських конвенцій 1949 року, які не допускають втручання країни-окупанта в діяльність структур системи цивільного захисту (цивільної оборони). Зокрема, формуваннями так званих «ДНР» та «ЛНР» ігноруються та не виконуються положення статей 62, 63, 65 і 66 глави VI Додаткового протоколу до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол № 1 від 8 червня 1977 року) [15]. Проти співробітників ДСНС України, під час виконання ними завдань та у інший час здійснювались акти фізичного впливу (обстріли, викрадення, катування інше). Як зазначала прес-служба ДСНС України, станом на 26 лютого 2015 р., «із початку виконання робіт на Донбасі 15 працівників загинули, 28 отримали поранення, один знаходиться у полоні, ще одна особа вважається зниклою безвісти» [14].

Також, особовий склад пожежно-рятувальних підрозділів ДСНС України, дислокованих на територіях Донецької та Луганської областей, перебуває під впливом інформаційного тиску з боку російських засобів масової інформації. З боку російських спецслужб і сепаратистів так званих «ДНР» та «ЛНР» здійснюється постійний психологічний тиск на працівників ДСНС України, активно проводиться пропаганда ненависті як до української влади, так і до керівництва ДСНС України, вербування прибічників сепаратистів, добровільне та примусове схвалення особового складу до співпраці з незаконними збройними формуваннями, агітація, проведення примусових допитів та утримання співробітників.

Значна частина техніки та оснащення підрозділів ДСНС України залишилась на окупованій території: з штатних 25 загонів і 6 пожежних частин Донецької області на підконтрольній Україні території залишилися 10 загонів і 3 частини, на території Луганської обл. з 28 підрозділів залишилися тільки 13. Загалом, за попередніми розрахунками сума збитків ДСНС України від неправомірних дій окупантів складає понад 900 млн грн [16]. При цьому сепаратисти створюють ілюзію формування організаційних структур для здійснення завдань цивільного захисту. Так, на базі «віджатих» будівель, техніки та із числа працівників, які залишились на цій території, владою самопроголошених «ДНР» та «ЛНР» створено відповідні міністерства, що за назвою, структурою та повноваженнями подібні до МНС Росії.

Важливою складовою діяльності сил цивільного захисту у зоні проведення антитерористичної операції стала участь у відновленні функціонування інфраструктури та об'єктів життєзабезпечення звільнених населених пунктів Донбасу. Фактично у перші місяці після звільнення керівництво життєдіяльності цих міст взяли на себе відповідні штаби по ліквідації наслідків надзвичайної ситуації (воєнного конфлікту) під керівництвом представників ДСНС України та/або МВС України. Органи місцевого самоврядування у своїй більшості виявились недієздатними до виконання цих завдань. Як зазначав, Голова ДСНС України М. О. Чечоткін, який особисто очолював проведення аварійно-відновлювальних робіт у звільненому від терористів м. Слав'янску, «місто неначе вимерло та залишилось фактично без влади. Для організації робіт по ліквідації надзвичайної ситуації довелося організовувати розшук міських чиновників, яких шукали че-

рез знайомих та родичів. Найскладнішим завданням було організувати систему управління та координації в умовах повоєнної ситуації...» [17].

Для відновлення інфраструктури життєзабезпечення зруйнованих населених пунктів (систем електро, водо, газопостачання, дротового та мобільного зв'язку, розчищення доріг та мостів) було налагоджено взаємодію із усіма відповідними комунальними та спеціалізованими службами, яким надавалась необхідна допомога у проведенні ремонтних та відновлювальних робіт, доставці необхідних матеріалів та оснащення. Значний обсяг робіт було проведено піротехнічними підрозділами ДСНС України та інших силових відомств тому, що майже усі об'єкти, важливі для життєдіяльності міста, було заміновано. Першочерговим завданням також стало налагодження сталої роботи хлібопекарень, лікувальних закладів, банківських установ та відділень «Укрпошти», через які організовувалась виплата населенню пенсій та інших соціальних виплат. За відсутності постійного централізованого електропостачання живлення більшості із цих об'єктів забезпечувалось рухомими електростанціями.

Висновок і перспективи подальших досліджень. Досліджуючи питання забезпечення цивільного захисту в умовах «гібридної війни», в якій наша держава протистоїть агресії із-зовні, на нашу думку, можна визначити низку проблемних питань, в певному розумінні – «вакуумів».

Перший з них пов'язаний з тим, що на відміну від особливого періоду та режиму надзвичайного стану, для яких окремо законодавчо врегульованні питання функціонування системи цивільного захисту, для де-факто умов «гібридної війни» діяльність цієї системи здійснювалася де-юре як для умов мирного часу. Це можна охарактеризувати, як «вакуум інституціональності», коли певні інструменти реалізації державної політики, не забезпечені нормативно-правовими та організаційними основами для їх використання в такий спосіб, що відповідає проголошеній та підтриманій більшістю громадян України, а отже легітимний, політичний позиції (протидії зовнішній військовій агресії).

Другим ми визначили «вакуум відповідальності». Його спричинила фактична бездіяльність органів місцевої влади у зоні воєнно-політичного конфлікту. Відповідно, організаційну та координаційну функцію щодо реалізації більшості заходів цивільного захисту взяли на себе територіальні органи ДСНС України, а також очолювані представниками ДСНС України штаби із ліквідації наслідків надзвичайної ситуації (воєнного конфлікту). Такий досвід підкреслює необхідність зваженого підходу до децентралізації повноважень із здійснення безпекових функцій (передачу частини повноважень від центральної до регіональної чи місцевої влади), зокрема, щодо захисту населення і територій від можливих наслідків надзвичайних ситуацій.

Проте, на нашу думку, більшого політичного резонансу має питання тимчасово переміщених осіб. Воно характеризується «вакуумом стратегічного мислення», коли політичні сили вирішують стратегічні (важливі довгострокові) питання, виходячи із тактичних (тимчасових) міркувань. Невизначеність реальних перспектив щодо припинення бойових дій і відновлення контролю держави над всіма територіями Донецької та Луганської областей неминуче спричинить подальше збільшення масштабів міграції населення. Враховуючи великий обсяг проблем соціального, фінансового, медичного та іншого характеру, які потребують вирішення у зв'язку із вимушеною міграцією населення, можливо спрогнозувати величезні віддалені соціально-політичні наслідки цього процесу. На жаль, досвід подолання наслідків Чорнобильської катастрофи свідчить, що «вакуум стратегічного мислення» легко заповнюється політичним популізмом при вирішенні гострих соціально-економічних питань.

Четвертий вакуум – «вакуум неминучості покарання». Процес знаходження політичного компромісу щодо ситуації на Донбасі, призводить до списан-

ня та забуття тих злочинів, що скоювалися терористично-сепаратистськими угрупованнями. Потрібно зазначити, що під час воєнно-політичного конфлікту («гібридної війни») на сході України відмічались численні порушення норм міжнародного гуманітарного права, які проявлялись у перешкоджанні діяльності формувань цивільного захисту, «конфіскації» рятувальної та спеціальної техніки та матеріальних цінностей, а також проявах актів фізичного насилля щодо рятувальників. Зазначені факти свідчать про недотримання незаконними збройними формуваннями самопроголошених «ЛНР» та «ДНР» норм міжнародного гуманітарного права, що повинно стати предметом окремих розслідувань з метою винесення цієї проблематики на розгляд гуманітарних та правових інституцій світової спільноти.

Нині в умовах безпрецедентних воєнно-політичних викликів, яким нині протистойть Україна, питання цивільного захисту дещо «затінені» більш нагальними проблемами. Водночас потенціал вірогідного соціального резонансу та негативних політичних ризиків, у разі неефективного вирішення цих питань, досить високий, тому проблематика забезпечення безпеки життєдіяльності населення в умовах виникнення різних надзвичайних ситуацій, у тому пов'язаних із наслідками воєнно-політичного конфлікту, повинна бути пріоритетом вищого керівництва держави під час розгляду питань ефективного забезпечення національної безпеки України.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. McCulloh T. Hybrid Warfare / T. McCulloh, R. Johnson // JSOU Report 13-4, 2013. – 137 р.
2. Горбулін В. П. «Гибридная война» как ключевой инструмент российской геостратегии реванша / В. П. Горбулін // Зеркало недели. – 2015. – № 2. – С. 3.
3. Донбас і Крим: ціна повернення / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. – К. : НІСД, 2015. – 474 с.
4. Магда Є. М. Гібридна війна: сутність та структура [Електронний ресурс] / Є. М. Магда – Режим доступу: <http://journals.iir.kiev.ua/> (дата звернення 20.07.2015) – Назва з екрана.
5. Брехаря С. Г. Політика фінансово-промислових груп в умовах «Євромайдану» та «гібридної війни» в Україні (на прикладі груп «Приват» та СКМ) / С. Г. Брехаря // Грані. – 2015. – № 1. – С. 109–114.
6. Гойман О. О. Маніпулювання масовою свідомістю в умовах сучасної гібридної війни / О. О. Гойман // Грані. – 2015. – № 1. – С. 50–56.
7. Климчук Ю. В. Гибридная война как вид вооруженного конфликта [Електронний ресурс] / Ю. В. Климчук // Право13. Международное право. – Режим доступу: www.rusnauka.com/34_NNM_2014/Pravo/13_179711.doc.htm (дата звернення 20.07.2015) – Назва з екрана.
8. Шевцов А. Реформування системи цивільного захисту населення відповідно до завдань європейської та євроатлантичної інтеграції: аналітична записка [Електронний ресурс]. / А. Шевцов, О. Іжак // НІСД, 2009. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/mart2009/3.htm> (дата звернення 20.07.2015) – Назва з екрана.
9. Андреев С. О. Основні чинники, які деструктивно впливають на стратегічну стабільність єдиної державної системи цивільного захисту України / С. О. Андреев // Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки. – 2014. – № 1. – С. 81–93.
10. Гречанинов В. Ф. Аналіз функціонування цивільного захисту у сучасних умовах та деякі пропозиції щодо його удосконалення / В. ф. Гречанинов, В. В. Бегун // Зб. наук. праць Харківського ун-ту Повітряних Сил. – 2015. – Вип. 1(42). – С. 125.
11. Любінський А. І., Сучасний стан та перспективи модернізації системи цивільного захисту України / А. І. Любінський // Зб. наук. праць «Ефективність державного управління» – 2015. – Вип. 43. – С. 129.
12. Розпочата інвентаризація всіх об'єктів цивільного захисту, – Арсеній Яценюк [Електронний ресурс]. // Урядовий портал. – Режим доступу: www.kmu.gov.ua/ (дата звернення 20.07.2015) – Назва з екрана.
13. Марченко Г. Б. Незважаючи на обстріли та вибухи / Г. Б. Марченко // Надзвичайна ситуація. – 2014. – № 10(203). – С. 14–15.
14. Міжвідомчий координаційний штаб з питань соціального забезпечення громадян України, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції та тимчасово

окупованих територій [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.mns.gov.ua/news/34232.html (дата звернення 20.07.2015) – Назва з екрана.

15. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1990. – № 1. – Ст. 25.

16. Бойовики знищили половину рятувальних частин на Донбасі [Електронний ресурс]. // Прес-служба ДСНС України. – Режим доступу: <http://newsme.com.ua/ua/politics/2862506> (дата звернення 20.07.2015) – Назва з екрана.

17. Чечоткін М. О. Хроніки відродження / О. М. Чечоткін // Надзвичайна ситуація. – 2014. – № 8(201). – С. 20–24.

REFERENCES:

1. McCulloh T., Johnson R. Hybrid Warfare // JSOU Report 13-4, 2013. – 137 p.
2. Horbulin V. P. «Hybrydnaia voina» kak kliuchevoi ynstrument rossyskoi heostratehy revansha (« Hybrid war » as the key tool of the Russian geostrategy of a revenge) // Zerkalo nedely. – 2015. – # 2. – S. 3.
3. Donbas i Krym: tsina povernennia (Donbas and Crimea: the price return) / za zah. red. V. P. Horbulina, O. S. Vlasuka, E. M. Libanovoi, O. M. Liashenko. – K. : NISD, 2015. – 474 s.
4. Mahda Ye. M. Hibrydna viina: sutnist ta struktura: (Hybrid War: the nature and structure) [Electronic resource]. – Access mode: <http://journals.iir.kiev.ua/>
5. Brekharia S. H. Polityka finansovo-promyslovykh hrup v umovakh «Yevromaidanu» ta «hibrydnoi viiny» v Ukraini (na prykladi hrup «Pryvat» ta SKM) (The policy of financial and industrial groups in terms of 'euromaidan' and 'hybrid war' in Ukraine (for example, groups of 'Private' and SCM)) // Hrani. – 2015. – # 1. – S. 109–114.
6. Hoiman O. O. Manipuliuvannia masovoiu svidomistiu v umovakh suchasnoi hibrydnoi viiny (Manipulation mass consciousness in today's hybrid war) // Hrani. – 2015. – # 1. – S. 50–56.
7. Klymchuk Yu. V. Hybrydnaia voina kak vyd vooruzhennoho konflykta (Hybrid war as a type of a confrontation) [Electronic resource] // Pravo13. Mezhdunarodnoe pravo. – Access mode: http://www.rusnauka.com/34_NNM_2014/Pravo/13_179711.doc.htm
8. Shevtsov A., Izhak O. Reformuvannia systemy tsyvilnoho zakhystu naselennia vidpovidno do zavdan yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi intehtratsii: analitychna zapyska (Reform of Civil Protection in accordance with the objectives of European integration: Policy Briefing) [Electronic resource] // NISD, 2009. – Access mode: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/mart2009/3.htm>
9. Andreiev S. O. Osnovni chynnyky, yaki destruktyvno vplyvaiut na strateichnu stabilnist yedynoi derzhavnoi systemy tsyvilnoho zakhystu Ukrainy (The main factors that destructive impact on strategic stability unified state system of civil protection Ukraine) // Naukovo-informatsiyni visnyk Akademii natsionalnoi bezpeky. – 2014. – # 1. – S. 81–93.
10. Hrechaninov V. F., Behun V. V. Analiz funktsionuvannia tsyvilnoho zakhystu u suchasnykh umovakh ta deiaki propozytsii shchodo yoho udoskonalennia (Analysis of the functioning of civil defense in modern conditions and some suggestions for its improvement) // Zb. nauk. prats Kharkivskoho un-tu Povitrianykh Syl. – 2015. – Vyp. 1(42). – S. 125.
11. Liubinskyi A. I., Suchasnyi stan ta perspektyvy modernizatsii systemy tsyvilnoho zakhystu Ukrainy (The current state and prospects of modernization of civil defense of Ukraine) // Zb. nauk. prats «Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia» – 2015. – Vyp. 43. – S. 129.
12. Rozpochata inventaryzatsiia vsikh ob'ektiv tsyvilnoho zakhystu, – Arsenii Yatseniuk (Launched inventory of all objects of civil defense - Yatsenyuk) [Electronic resource] // Uriadovyi portal. – Access mode: <http://www.kmu.gov.ua/>
13. Marchenko H. B. Nezvazhaiuchy na obstrily ta vybukhy (Despite the shelling and explosions) // Nadzvychaina sytuatsiia. – 2014. – # 10(203). – S. 14–15.
14. Mizhvidomchy koordynatsiyni shtab z pytan sotsialnoho zabezpechennia hromadian Ukrainy, yaki peremishchuiutsia z raioniv provedennia antyterorystychnoi operatsii ta tymchasovo okupovanykh terytorii (Interdepartmental coordination headquarters on social security of citizens of Ukraine who moved from the area of counter-terrorist operations and temporarily occupied territories) [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.mns.gov.ua/news/34232.html>
15. Dodatkovyi protokol do Zhenevskykh konventsii vid 12 serpnia 1949 r., shcho stosuietsia zakhystu zhertv mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv (Protokol I), vid 08.06.1977 (Additional Protocol to the Geneva Conventions of 12 August 1949 relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I) on 08/06/1977) // Zibrannia chynnykh mizhnarodnykh dohovoriv Ukrainy. – 1990. – # 1. – St. 25.

16. Boiovyky znyshchyly polovynu riatsuvalnykh chastyn na Donbasi (Militants have destroyed half the salvage pieces in Donbass) [Electronic resource] // Pres-sluzhba DSNS Ukrainy. – Access mode: <http://newsme.com.ua/ua/politics/2862506>

17. Chechotkin M. O. Khroniky vidrodzhennia (Chronicles of revival) // Nadzvychaina sytuatsiia. – 2014. – # 8(201). – S. 20–24.

Лещенко А. Я., заместитель директора Департамента организации мероприятий гражданской защиты, Государственная служба Украины по чрезвычайным ситуациям, аспирант Национального института стратегических исследований (Киев, Украина), E-mail: leo@mns.gov.ua

Вопросы обеспечения гражданской защиты в зонах военно-политического конфликта: опыт Украины условиях «гибридной войны»

***Аннотация.** Рассматриваются вопросы организации и обеспечения гражданской защиты в условиях военно-политического конфликта в контексте политики безопасности государства. Проведено исследование ряда проблемных вопросов, которые влияют на эффективность обеспечения гражданской защиты в условиях «гибридной войны». Они определены как «вакуумы» институциональных основ, ответственности, стратегического мышления, неотвратимости наказания.*

***Ключевые слова:** национальная безопасность, гражданская защита, «гибридная война», военно-политический конфликт, чрезвычайные ситуации*

Leshchenko Y., deputy director at Organization of Civilian Defense department, State Emergency Service of Ukraine, graduate student of the National Institute for Strategic Studies (Kiev, Ukraine), E-mail: leo@mns.gov.ua

Question of civil protection in the areas of military and political conflict: the experience of Ukraine in conditions of «hybrid war»

***Abstract.** We consider issues of the organization and provision of civil protection in the areas of political and military conflict in the context of security policy. It is a study of several issues which affect the effectiveness of the civil protection in a «hybrid war». These points were described as «vacuums» regarding the institutional framework, responsibility, strategic vision, and the inevitability of punishment.*

***Keywords:** national security, civil protection, «hybrid war», military and political conflict, emergencies.*

З М І С Т

ПОЛІТОЛОГІЯ

Третяк О. А.	Публічна сфера політики та громадянське суспільство: особливості взаємної інтерналізації	4
Двуреченська О.С.	Відносини США та ЄС за часів президентства Б. Обама: суперництво та співробітництво	10
Арабаджи Ю. І.	Відродження фашизму на тлі політичної ситуації в Росії і Україні	21
Березинський В. П.	Темпоральність у забезпеченні ефективності політичної самоорганізації громад	29
Бучин М. А., Гасяк М. С.	Особливості та тенденції мілітаризації/демілітаризації сучасного світу в контексті агресивної зовнішньої політики Росії	37
Гречко О. Ю.	Актуальні виклики і тенденції розвитку міграційної політики України	45
Гримська М. І.	Крайні праві політичні партії в Швеції: від маргінальності до успіху	54
Діброва А. О.	Лідерство як суспільно-політичний інститут: сутність та типології	61
Денисова А. Ю.	Чорний піар в Україні під час місцевих виборів 2015	69
Докаш О. Ю.	Політико-правові механізми включення північної Буковини до складу УРСР та формування інституційно-процедурної основи функціонування радянської політичної системи в Чернівецькій області (1940-1941 рр.)	76
Заболотна М. Ф.	Особливості розвитку субрегіональних інтеграційних об'єднань в Латинській Америці: політичний аспект	87
Кіянка І. Б.	Популізм як знаряддя харизматичних лідерів	95
Клюй А. І.	Категорія «природний стан» в історії політичної думки	100
Магда Є. В.	Гібридна загроза для Центрально-Східної Європи: «Землі, де можна майже все»	109
Тимченко М. М.	Особливості політичної взаємодії груп інтересів у внутрішньопартійних комунікаційних процесах	117

Лаврук Т. П.	Конструювання політичних пріоритетів: ціннісний аспект	125
Пугачова Д. В.	Миротворча діяльність країн Скандинавії у постбіполярний період	133
Забродін С. І.	Партійно-ідеологічні чинники електоральної структуризації: український контекст	141
Кірієнко О. Д.	Принципи трансформації політичної ідентичності індивіда в контексті індивідуалізації суспільства	149
Павлов Д. М.	Природа політичної пропаганди	157
Савойська С. В.	Інформаційно-комунікативна модель мовної політики регіонального розвитку та територіальної інтеграції у сучасній Україні: біхевіористський підхід до розгляду проблеми	164
Митко А. М.	Е-петиції як інструмент політичних консультацій	173
Федик Л. Б.	Погляди митрополита Андрея Шептицького на геополітичне становище України	178
Сарбаш К. О.	Двополюсна модель гібридного політичного режиму	187
Лаврук І. М.	Особливості феномену електоральної невизначеності в українських та польських передвиборчих кампаніях	198
Балацька О. Б.	Політичне насилля як державотворчий фактор у теоріях насилля другої половини XIX – початку XX століття	205
Манько В. І.	Джерельна база дослідження концепції сили у міжнародних відносинах	212
Бірюков Д. С.	Поняття «стійкість» в сучасних безпекових дослідженнях	220
Лещенко О. Я.	Питання забезпечення цивільного захисту в зонах воєнно-політичного конфлікту: досвід України в умовах «гібридної війни»	228

СОДЕРЖАНИЕ

ПОЛИТОЛОГИЯ

Третьяк А. А.	Публичная сфера политики и гражданское общество: особенности взаимной интернализации	4
Двуреченская А. С.	Отношения США и ЕС во времена президентства Б. Обамы: общее и отличное	10
Арабаджи Ю. И.	Возрождение фашизма на фоне политической ситуации в России и Украине	21
Березинский В. П.	Темпоральность в обеспечении эффективности политической самоорганизации общин	29
Бучин Н. А., Гасяк М. С.	Особенности и тенденции милитаризации/демилитаризации современного мира в контексте агрессивной внешней политики России	37
Гречко О. Ю.	Актуальные вызовы и тенденции развития миграционной политики Украины	45
Гримская М. И.	Крайние правые политические партии в Швеции от маргинальности к успеху	54
Диброва А. О.	Лидерство как общественно-политический институт: сущность и типологии	61
Денисова А. Ю.	Черный пиар в Украине во время местных выборов 2015	69
Докаш О. Ю.	Политико-правовые механизмы включения северной Буковины в состав УССР и формирования институционально-процедурного основы функционирования советской политической системы в Черновицкой области (1940-1941 гг.)	76
Заболотная М. Ф.	Особенности развития субрегиональных интеграционных объединений в Латинской Америке: политический аспект	87
Киянка И. Б.	Популизм как орудие харизматического лидера	95
Клюй А. И.	Категория «естественное состояние» в истории политической мысли	100
Магда Е. В.	Гибридная угроза для Центральной и Восточной Европы: «Земли, где можно почти все»	109
Тимченко М. М.	Особенности политического взаимодействия групп интересов во внутрипартийных коммуникационных процессах	117

Лаврук Т. П.	Конструирование политических приоритетов: ценностный аспект	125
Пугачёва Д. В.	Миротворческая деятельность стран Скандинавии в постбиполярный период	133
Забродин С. И.	Партийно-идеологические факторы электоральной структуризации: украинский контекст	141
Кириенко О. Д.	Принципы трансформации политической идентичности индивида в контексте процесса «индивидуализации» общества	149
Павлов Д. Н.	Природа политической пропаганды	157
Савойская С. В.	Информационно-коммуникативная модель языковой политики регионального развития и территориальной интеграции в современной Украине: бихевиористский подход к рассмотрению проблемы	164
Мытко А.	Э-петиции как инструмент политических консультаций	173
Федык Л. Б.	Взгляды митрополита Андрея Шептицкого на геополитическое положение Украины	178
Сарбаш К. А.	Двухполюсная модель гибридного политического режима	187
Лаврук И. М.	Особенности феномена электоральной неопределенности в украинских и польских предвыборных кампаниях	198
Балацкая Е. Б.	Политическое насилие как государствообразующий фактор в теориях насилия второй половины XIX – начала XX века	205
Манько В. И.	Источниковая база исследования концепции силы в международных отношениях	212
Бирюков Д. С.	Понятие «устойчивость» в современных исследованиях безопасности	220
Лещенко А. Я.	Вопросы обеспечения гражданской защиты в зонах военно-политического конфликта: опыт Украины условиях «гибридной войны»	228

CONTENT

POLITICAL SCIENCES

Tretiak O.	Public sphere of politics and civil society: features of mutual internalization	4
Dvurechenska O.	EU-US relations under president Barack Obama: similarities and differences	10
Arabadzhi Y.	Revival of fascism against political situation in Russia and Ukraine	21
Berezinsky V.	Temporality in ensuring the effectiveness of political self-organization of communities	29
Buchyn M., Hasiak M.	Peculiarities and trends of militarization/demilitarization of modern world in the context of Russia's aggressive foreign policy	37
Grechko O.	Modern challenges and trends of migration policy of Ukraine	45
Grymska M.	Far right political parties in Sweden: from marginality to success	54
Dibrova A.	Leadership as socio-political institution: the nature and typology	61
Denysova A.	Black PR in Ukraine during the local elections in 2015	69
Dokash O.	Political and legal embodiment mechanisms of northern Bukovina to the Ukrainian SSR and institutional-procedural framework operation of the soviet political system in Chernivtsi region (1940-1941)	76
Zabolotna M.	Features of development of the sub-regional integration organizations in Latin America: political aspect	87
Kiyanka I.	Populism as an instrument charismatic leader	95
Klyuy A.	The category «state of nature» in political thought history	100
Magda E.	Hybrid threat to Central and Eastern Europe: «Lands, where almost everything is possible»	109
Tymchenko M.	Features of political interaction of interest groups in the intra-party communication processes	117
Lavruk T.	Construction of political priorities: evaluative aspect	125

Pugachova D.	Scandinavian Countries Peacemaking During the Post-bipolar	133
Zabrodin S.	The party and ideological factors of electoral structuring: Ukrainian context	141
Kiriyenko O.	Principles of transformation of individual political identity within the framework of society individualization	149
Pavlov D.	The nature of political propaganda	157
Savoyska S.	Information and communication language policy model of regional development and territorial integration in modern Ukraine: behavioral approach of the problem	164
Mytko A.	E-petitions as a tool of political consultation	173
Fedyk L.	Metropolitan Andrey Sheptytsky views on the geopolitical situation of Ukraine	178
Sarbash K.	Model of a bipolar of hybrid political regime	187
Lavruk I.	Features of the phenomenon of electoral uncertainty in the Ukrainian and Polish election campaigns	198
Balatska O.	Political violence as a state-building factor in violence theories in the second half of the XIX – early XX century	205
Manko V.	The source base of power concept research in international relations	212
Biriukov D. S.	Concept «stability» of modern researches of a security	220
Leshchenko Y.	Question of civil protection in the areas of military and political conflict: the experience of Ukraine in conditions of «hybrid war»	228

ISSN 2312 2714

ВІСНИК ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія

ФІЛОСОФІЯ. СОЦІОЛОГІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ

2015

№ 5 (27)

Підсерія: Політологія

Заснований у 1993 р.

Видається українською, російською та англійською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію (перереєстрацію)
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 21265 – 11065Р від 27 лютого 2015 року

Підписано до друку 15.10.2015. Формат 70x108 1/16. Папір друкарський.
Друк плоский. Гарнітура Times New Romans.
Ум. друк. арк. 15,75. Ум. фарбовідб. 15,75. Обл.-вид. арк. 18,00.
Тираж 300 прим. Вид. № 1771. Зам. №

м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/4
(04631)7-19-72

e-mail: vidavn_ndu@mail.ru

Свідоцтво про внесення до Державного Реєстру
ДК № 2137 від 29.03.2005 р.

ISSN 2312-2714

9 772312 271003

01505

